

**«10 – С. БАЛАУБАЕВ ТАҒЛЫМЫ»
«С. БАЛАУБАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ – 10»**

**Студенттер, магистранттар мен
оқытушыларының ғылыми еңбектер жинағы**

**Сборник научных трудов студентов,
магистрантов и преподавателей**

**Қарағанды 2018
Қараганда 2018**

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова

С. БАЛАУБАЕВ ТАҒЛЫМЫ – 10

Студенттер, магистранттар мен оқытушыларының
ғылыми еңбектер жинағы

С. БАЛАУБАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ – 10

Сборник научных трудов
студентов, магистрантов и преподавателей

Қарағанды 2018
Караганда 2018

УДК 159.9
ББК 88
Б22

Ұйымдастырушы комитет - Организационный комитет

Кубеев Е.К. – ректор Карагандинского государственного университета им. академика Е.А.Букетова, д.ю.н., профессор, академик МАН ВШ, заслуженный деятель Республики Казахстан;

Омаров Х.Б. – д.т.н., проректор по научной работе;

Кусбеков Д.К. – к.ф.н., декан факультета философии и психологии;

Сабирова Р.Ш. – к.п.н., заведующая кафедрой психологии;

Амирова Б.А. – д.п.н., профессор кафедры психологии;

Лазарева Е.А. – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры психологии;

Капашева Г.А. - магистр психологии, старший преподаватель кафедры психологии;

Нурғалиева С.М. - магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры психологии.

С. БАЛАУБАЕВ ТАҒЛЫМЫ – 10: Студенттер, магистранттар мен оқытушыларының ғылыми еңбектер жинағы. – Қарағанды: «Форма плюс» баспаханасы, 2018. – 272 б.

С. БАЛАУБАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ – 10: Сборник научных трудов студентов, магистрантов и преподавателей. – Караганда: типография «Форма плюс», 2018. – 272 с.

ISBN 978-601-7878-53-5

Жинаққа теориялық және тәжірибелік психология, жас ерекшелік, отбысылық, құқықтық, медициналық психология, шектес ғылымдар бойынша өзекті мәселелерді сипаттайтын студенттердің, магистранттардың және оқытушылардың мақалалары енді. Материалдар жинағы жоғарғы оқу орнының оқытушыларына «Білім беру», «Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес», «Қызмет көрсету» мамандықтары бойынша мамандар мен үйренушілерге арналады ж.б.

В сборник вошли статьи студентов, магистрантов и преподавателей, отражающие актуальную проблематику теоретической и практической психологии, возрастной, семейной, юридической и медицинской психологии, смежных наук. Материалы сборника адресованы преподавателям вузов, специалистам и обучающимся по специальностям «Образование», «Социальные науки, экономика и бизнес», «Услуги» и др.

УДК 159.9
ББК 88

ISBN 978-601-7878-53-5

© КарГУ, 2018

МАЗМУНЫ СОДЕРЖАНИЕ

Омарова А.С. Революционер. Поэт. Педагог. Ученый.....	5
Нұрғалиева С.М. Ұстазға тағзым.....	16
Әмірова Б.Ә. Салкен Балаубаевтың өмір жолы мен психологиялық ой тұжырымдары.....	18
Акажанова А.Т. Қазақстандағы ең алғашқы педагогикалық-психологиялық туындылар туралы.....	23

1. Жас ерекшелік психологиясының аспектілері. 1. Психологические аспекты возрастного развития.

Абишева А.Э., Игембаева К.С. Студенттердің оқу іс-әрекетіндегі стресске деген төзімділіктерін анықтау.....	29
Алтынгожина М.С. Жасөспірімдердің тұлғалық дамуына интернеттің пайдасы мен зияны.....	36
Альгожина А.Р. Ертегі терапиясы арқылы балалармен психологиялық жұмыс жасау.....	38
Альгожина А.Р. Кемел жастағы әйелдердің өзін-өзі өзектендіру көрінісі.....	41
Арман А.Ғ., Капашева Г.А. «Серпін - 2050» бағдарламасы бойынша білім алып жатқан студенттердің кәсіби болашағына деген қатынасын зерттеу.....	45
Аяғанова А.Ж., Рахметова Ф.Б. Жеткіншектер психологиясына әлеуметтік желілердің әсері.....	51
Балта Г.М., Ширинбекова Ж.А. Жасөспірімдік шақтағы агрессияның көріну тәсілдері.....	55
Жанзакова Н.А., Капашева Г.А. Спортшылардың тұлғалық ерекшеліктерін зерттеу.....	60
Кудабаева Е.Д., Игембаева К.С. Оқушылардың оқу мотивациясын анықтау.....	65
Муханова Д.А., Блок О.Г. Психологические особенности страхов современных подростков 13-15 лет.....	68
Тлеукен А.Ж., Мамбеталиева А.Б., Бурленова С.О. Қарттардың бойындағы жалғыздық сезімінің ерекшеліктерін салыстыру.....	74
Чупеева А.А., Сабирова Р.Ш. Взаимосвязь материнского отношения к семейной роли и проявление враждебности и агрессивности в подростковом возрасте.....	79

2. Отбасы қатынастарының психологиясы. 2. Психология семейных отношений.

Бабажанова А.Р., Игембаева К.С. Жүкті әйел адамдардың үрейлену сезімі мен некемен қанағаттану сезімдерінің арасындағы байланысты анықтау.....	84
--	----

Болат Р.Ә., Адильшинова З.У. Оқушыларды отбасылық өмірге даярлаудағы элеуметтік орта әсері.....	90
Газалиева Н.М., Сланбекова Г.К. Жастардың некелік өмірге психологиялық дайындығы.....	93
Ермағамбетова Ж.Р., Алмас А.А., Сланбекова Г.Қ. Жастар арасында болашақ отбасы бейнесі.....	98
Кугель А.С., Альгожина А.Р. Удовлетворенность браком и ценностные ориентации молодых семей.....	104
Ризулла А.Р., Кабакова М.П. Психологическое благополучие и мимикрия.....	109
Сейтқали Д.М., Игембаева К.С. Ерлі-зайыптылардың отбасындағы өзара сәйкестігі.....	112
Шапағатова И.О., Игембаева К.С. Элеуметтік желінің отбасындағы қарым-қатынасқа тигізетін әсері.....	115

3. Медициналық психологияның мәселелері.

3. Проблемы медицинской психологии.

Айтбайқызы Ә., Игембаева К.С. Қатерлі ісікке шалдыққан әйел адамдардың өз ауруына қатынасын зерттеу.....	119
Әбдірәсіл А.Ә., Танирбергенова А.Е., Бурленова С.О. Медицина университеті студенттерінің құндылықтарының ерекшеліктері (үнді ұлт өкілдері мысалында).....	125
Синенко А.С., Лазарева Е.А. Изучение уровня эмпатии у медицинских работников.....	130
Талғатова А.Т., Бурленова С.О. Сексуалды ориентациялары өзгеше адамдарға жастардың қатынасы.....	133
Шайкенова Ж., Молдабаева Р.А. Медициналық қызметкерлердің кәсіби стрессі.....	136
Яблочкина Е.С., Барикова А.Р. Психологическое состояние студенток-психологов в период сдачи экзаменов.....	139

4. Психологиялық білімнің элеуметтік-психологиялық аспектілері.

4. Социально-психологические аспекты психологического знания.

Кенішбай Е.А., Адильшинова З.У. Ертегілердің баланың танымына әсері.....	145
Қошан А.С., Ширинбекова Ж.А. Шешім қабылдау процессінде интуицияның қолданылуы: гендерлік аспект.....	148
Лазарева Е.А. Стрессогенные факторы в военно-профессиональной деятельности.....	153
Мукушева Х.М., Ширинбекова Ж.А. Студенттердегі лидерлік пен эмоционалды интеллекттің өзарабайланысы.....	158
Некрасова Ю.С., Капбасова Г.Б. Исследование особенностей мотивов.....	

религиозности студенческой молодежи.....	164
Садубаева А.О., Альгожина А.Р. Психологические особенности потенциального радикала.....	169
Сатымбаева А.К., Нұрғалиева С.М. Оқушылардың танымдық процесінің дамуымен оқу үлгерімі арасындағы байланысты зерттеу.....	173

5. Құқықтық психологияның мәселелері.

5. Проблемы правовой психологии.

Альгожина А.Р. Зорлық жасаған сотталғандардың жүріс-тұрысы.....	179
--	-----

6. Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері.

6. Актуальные вопросы социально-гуманитарных наук.

Айдарова А.Ш., Жұмағұлов Е.Т. Ақпараттық қоғамдағы саяси манипуляция.....	184
Аубакирова З.З. Кіші мектеп жасындағы оқушылардың өзін-өзі бағалау ерекшеліктері.....	189
Ахметжан А.А., Адильшинова З.У. Әлеуметтік педагогтың оқушылардың діни сауаттылығын қалыптастырудағы жұмыс тәсілдері.....	193
Аширбекова З.Р., Жамиева М.Е., Муратова М.Б. Қазақстандағы деструктивті діни ағымдар.....	196
Батурин В.С., Абрамович Е.А. Soft influence of the Russian language on the formation of trilingualism in Kazakhstan.....	200
Газизова М.М., Уколова М.А., Шакенова С.М., Перепечай А., Феталиева Н.Ю. Истинная вера.....	205
Ермек М.А., Игембаева К.С. Жастардың компьютерлік ойындар мен онлайн қарым-қатынасқа деген интернет тәуелділігін анықтау.....	209
Иванова Н.И., Игембаева К.С. Қазіргі орта білім беру жүйесіндегі мұғалім тұлғасы.....	213
Искакова А.Ш. Оқушылардың үлгерімін жетілдіру жолдары бойынша мектеп пен отбасының өзара іс-әрекеті.....	216
Кенжебаева С.Н., Феталиева Н.Ю. Формирование детской личности.....	221
Кеңесбекова С.А., Ишанова Ш.П. Баланың балабақшаға бейімделуіне балабақша психологінің әсері.....	225
Муратова А.М., Омарова А.К., Мейер И.А., Феталиева Н.Ю. Свита Диониса.....	231
Mukanbetrakym A.A., Slanbekova G.K. Student and time management....	235
Сарсенбаева Б.Г., Махметова Н.К., Калиева Ж.Т. Основные направления профессионального самоопределения в вузе.....	240
Таледжан Н.А., Караконисова С.Г. Қазақстан Республикасындағы	

діни экстремизм мәселесі: тигізер зардаптары және оған қарсы тұру жолдары.....	244
Төлегенова Г.С., Игембаева К.С. Жасөспірімдер арасындағы суицидальды мінез-құлықтың себептері және болдырмау жолдары.....	249
Төлеубай А.Ж., Караконисова С.Г. Эстетикалық тәрбие мәселесі.....	252
Тұрсынбай А.Т., Игембаева К.С. Баланы тәрбиелеуде ынталандырудың маңызы.....	256

7. Психологиядағы практикалық зерттеулер (магистранттар үшін).

7. Практические исследования в психологии (для магистрантов).

Забровская А.С., Алимбаева Р.Т., Барикова А.Р. Особенности мотивации преступников-рецидивистов.....	260
Мартаева А.У., Алимбаева Р.Т., Альгожина А.Р. Проблема удовлетворенностью жизнью молодых людей.....	263
Біздің авторларымыз Наши авторы.....	267

РЕВОЛЮЦИОНЕР. ПОЭТ. ПЕДАГОГ. УЧЕНЫЙ

Омарова А.С.
правнучка Салкена Балаубаева

"Тот огонь, который находится в нас и которым каждый из нас бессознательно пользуется для достижения своих целей, есть психическая энергия. Психическая энергия, или огненная энергия, есть та сила, которая все побеждает, для которой ни препятствий, ни преград не существует, для которой нет предела ни в чем. Все так называемые чудеса, которые творят достигшие высокого духовного развития люди, есть сознательное пользование психической, или огненной энергией. Как небо бездонно, так и сила ваша велика".

Салкен Балаубаев

Программа развития духовного возрождения «Рухани жаңғыру», объявленная Главой государства Н.А. Назарбаевым, дает право на необходимость восстановить правдивую историю выдающихся казахстанских личностей. Благодаря подпрограммам и проектам программы «Рухани жаңғыру» народ Казахстана восстанавливает судьбы и события, потому что государственная политика страны направлена на сохранение и передачу потомкам исторических и достоверных сведений о прошлом нашей отчизны. Программа духовного возрождения призвана соединить рациональное и эмоциональное отношение к Родине, которое может выразиться через патриотизм, проявление любви к родной земле, через гордость к людям, которые внесли свой вклад в развитие культуры и образования.

Один из проектов программы «Переход на латинский алфавит» также может обратить внимание казахстанцев на прошлое своей родины и лучших ее сыновей, так как разработчики перехода арабской графики на латиницу, создатели грамматики казахского языка были, в первую очередь, выдающимися просветителями. Имена многих из них были закрыты завесой тоталитарной эпохи Советского Союза и на сегодняшний день остались таковыми, неизвестными для широкой общественности.

С обретением независимости казахский народ заново осмысливает свою историю и закладывает новый фундамент национального развития и развития народного образования из бесценного наследия просветителей, каковым являлся один из основоположников грамматики и орфографии казахского языка на латинице Салкен Балаубаев.

Балаубаев Салкен Балаубаевич – это выдающийся казахский ученый, основатель психологической и педагогической наук в Казахстане, автор учебника «Психология» на казахском языке, соратник Сакена Сейфуллина, акын, педагог, переводчик с немецкого, русского, арабского на казахский язык, как на латинице, так и кириллице.

Салкен Балаубаев является автором уникальной системы психологической подготовки педагогов. В своем учебнике «Психология» для высшего образования Балаубаев ставил проблемы изучения формирования личности, значения идеала в жизни человека и место его необходимости, описывал характеристики типов людей и их связь с поведением.

Салкен Балаубаев начал свой трудовой путь в 16 лет как революционный и общественно-политический деятель.

Стоял у истоков образования Карагандинской области и некоторых ее районов, в частности Байдавлетского (Бухар-Жырауский район); Еркеншиликовский районный центр (ныне – Ерейментауский район Акмолинской области), район Асан Кайгы (ныне – Жана-Аркинский район).

В 1932-1937 годах работал заведующим кафедр Алма-Атинского, Уральского, Карагандинского педагогических институтов. Был Председателем секции детской литературы при Народном комиссариате просвещения Казахской ССР.

Был отмечен как поэт в литературной энциклопедии (1934 год, том 5, статья «Литература Казахстана»).

С 1938 года был репрессирован как «враг народа», несправедливо осужден на 15 лет и реабилитирован определением Верховного суда Казахской ССР в 1956 году по протесту главного прокурора республики.

С 1956 года работал в Карагандинском педагогическом институте и университете доцентом психологии и заведующим кафедрой педагогики и психологии, а также руководил научной работой аспирантов по психологии.

Имея заслуги выдающегося ученого, Салкен Балаубаевич Балаубаев **воспитал и вырастил целую плеяду известных деятелей Казахстана:**

- министр просвещения Казахской ССР, заместитель Председателя Совета Министров Казахской ССР, Первый секретарь Союза писателей Казахстана, писатель **Адий Шарипов;**

- министр просвещения Казахской ССР (1953-1971 г.г.), министр высшего и среднего специального образования (1971-1974 г.г.), награжденный

орденом Ленина, ученый, профессор **Кенжалы Айманов**;

- академик Академии педагогических наук СССР, доктор филологических наук, профессор, ректор Казахского педагогического института имени Абая (1951-1963 г.г.), лауреат Государственной премии имени Ш. Уалиханова и Академии наук Казахской ССР, Герой Советского Союза **Малик Габдуллин**;

- ректор Казахского педагогического института им. Абая в 1937-1941, 1947-1950, 1963-1974 г.г. **Толыбеков Сергали Есбембетович**;

- языковед, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент АН КазССР, заслуженный деятель науки КазССР, участник Великой Отечественной войны, заместитель директора Института языкознания Академии наук Казахской ССР (1952-1980 г.г.) **Мусабаев Гайнетуин Галиевич**;

- научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова Академии наук КазССР **Искаков Балташ** и многие другие.

Также Салкен Балаубаевич Балаубаев работал, общался и дружил с почетными гражданами Караганды и Казахстана Алимханом Ермаковым, Жайыком Бектуровым, Сайдилем Талжановым, Жумабаем Орманбаевым, Габиденом Мустафиным, Исламом Жарылгаповым, Гали Мусалимовым и многими другими знаменитыми деятелями общества, науки и культуры Казахстана. И Салкен Балаубаев по значению стоит в одном ряду с самыми выдающимися деятелями Казахстана.

Имя Салкена Балаубаева внесено в «Книгу памяти» всего бывшего СССР.

В своей автобиографии ученый указывал, что Салкен (Мухамет-Салих) Балаубаевич Балаубаев родился в 1900 году года на озере Май-Балық близ города Акмолинска в простой казахской кочевой семье, вынужденной поселиться и работать в Спасске.

Очень интересны воспоминания Салкена в автобиографии о своем детстве в Спасске: отец нанял его «мальчиком» в торговой лавке, до этого он учился у муллы и мог считать и писать. В это время в Спасске разыграли граммофон в 150 рублей в лотерею по 1 рублю за один билет. Граммофон достался маленькому Салкену, на тот момент ему было 11 лет. Граммофон Салкен не оставил себе, а отнес учителю, заведующему приходской школой Английского медеплавильного завода и договорился, что учитель будет учить его частно по вечерам, пока не даст начальное образование. Учась у него в 1911-1916 годы, Салкен Балаубаев получил образование в объеме приходской школы. Затем с 1916 года по 1918 год работал плотником столярно-плотничной мастерской Спасского медеплавильного завода.

В годы революции на Спасском заводе молодой Салкен увлекся культурно-просветительной, сценической работой, что отмечено в книге Мажита Сейфуллина «Современники Сакена Сейфуллина» (Кызыл Сункарлар). Он был инициатором и одним из руководителей культурно-просветительного общества рабочей молодежи Спасского завода «Жас журек», как отделение общества молодежи «Жас казах», организованного и руководимого революционером Сакеном Сейфуллиным в г. Акмолинске. Впервые в истории Карагандинской

области общество молодежи ставило спектакли.

Первый спектакль по пьесе Сейфуллина «На пути к счастью» был поставлен Салкеном. Пьеса, еще не изданная, в черновом варианте, была предоставлена Салкелу Балаубаеву лично самим Сейфуллиным.

Салкен был другом, помощником и соратником С. Сейфуллина, до последнего состоял с ним в переписке, за что и достигнет позже Салкена арест в 1938 году.

В 1918-1919 г. Салкен работал Секретарем революционного комитета по снабжению частей Красной Армии.

В 1920 году был назначен Акмолинским ревкомом и работал с июня по декабрь месяц председателем Байдавлетского ревкома (ныне Бухар-Жырауский (Ульяновский) р-н, Карагандинская обл.).

Балаубаев проводил волостной съезд Советов, зарекомендовал себя как один из способных казахских работников, был отозван в г. Акмолинск Карагандинской области.

С января по август месяц 1921 г. работал народным судьей города Акмолинска (ныне город Астана), с августа по 1921 года по июнь 1922 года ответственным инструктором Акмолинского уездного исполкома и заместителем председателя уездной Комиссии по оказанию помощи голодающим Поволжья.

Катченко Захар Петрович, соратник Сакена Сейфуллина по революции и партии, почетный гражданин г. Астаны, первый председатель Акмолинского Совдепа, кавалер Ордена Ленина, ответил на запрос из Москвы 20.08.1972 г. в ректорат Карагандинского педагогического института о подтверждении стажа работы Салкене Балаубаеве, что в 1922 г. Балаубаев проводил работу по укреплению волостей,

организовывал Еркеншиликовский районный центр. На Еркеншиликовском районном съезде депутатов трудящихся был избран делегатом на уездный Акмолинский съезд Советов. На Акмолинском съезде депутатов трудящихся т. Балаубаев был избран членом Акмолинского Уездного исполкома и членом Президиума Уисполкома, был ответственным секретарем Уисполкома.

С июня по ноябрь месяц 1922 года был начальником Акмолинской городской милиции, назначенный З.П. Катченко.

С 15 августа по 15 сентября 1923 года работал ответственным секретарем президиума Акмолинского уездного исполкома.

В 1921, 1922-1923 годах избирался депутатом Акмолинского Уисполкома, а в 1923 году избирался делегатом в Губернский съезд Советов в городе Петропавловске и в Краевой съезд Советов Казахской АССР в городе Оренбург.

В 1923 году был организатором образования Жана-Аркинского района, при объединении волостей. Ему в 23 года была дана честь именовать новый район, названный Салкеном «Асан Кайгы». Об этом указывается на сайте Жана-Аркинского районного суда [1].

С 1923 года с ноября по июль месяц 1924 года работал заведующим отделом областной газеты "Бостандық туы" ("Знамя свободы") в г. Петропавловске, бывшем областном центре Карагандинской области, где много печатался. Об этом писалось в статье в юбилейном выпуске к 50-летию газеты самим Салкеном. Газета "Бостандық туы" была органом Акмолинского Губкома РКП(б) и губисполкома, ее получал от единомышленников в Париже Мустафа Шокай [2].

В 1924 году Салкен - студент Средне-Азиатского государственного университета в городе Ташкенте. Успешно закончил в 1930 году восточный факультет по специальности "Педагогика и психология". В студенческие годы с 1925 года одновременно работал преподавателем Средне-Азиатского университета.

В 1930-1932 годах преподавал в Казахском педагогическом училище в г. Ташкенте, заведовал лабораторией Среднеазиатского научно-исследовательского института труда социальной защиты, ассистентом научного отдела на Методическом совете Казахского народного комиссариата высшего образования.

В 1930-1932 гг. работал в Средне-Азиатском научно-исследовательском институте организаций и оздоровления труда заведующим Средне-Азиатской психотехнической лабораторией.

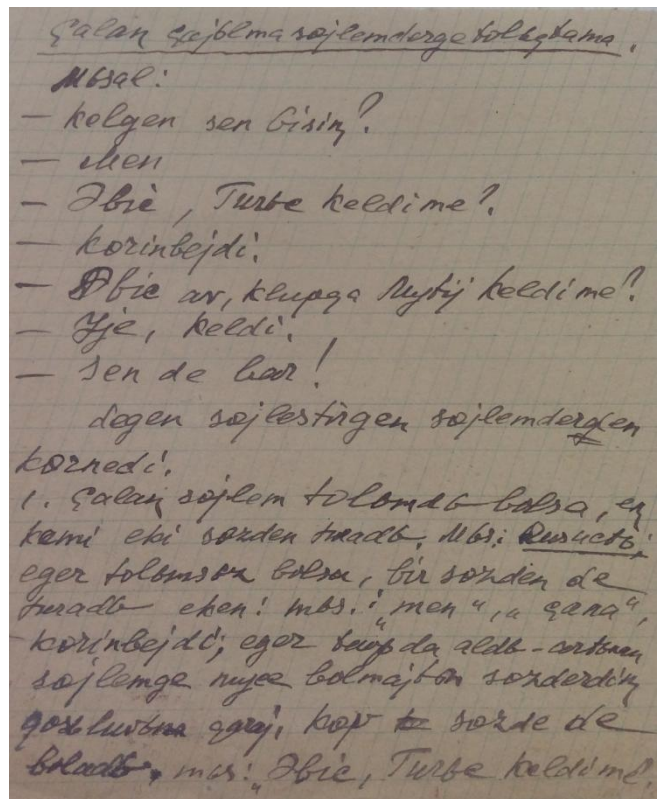

СТУДЕНТЫ III-к ПЕД. ФАКУЛЬТЕТА КАЗПИ 28/ХІ 34г. АЛМА-АТА

В 1932 году Высшая аттестационная комиссия при Совнаркомe присудила Салкeну Балаубаеву ученое звание доцента психологии. Он стал одним из четырех ученых из всего Казахстана, удостоившихся в то время этого почетного звания.

В этот период 1930-х годов в Казахстане был осуществлен переход письменности казахского алфавита с арабского на латинскую графику. Работники высших учебных педагогических заведений были включены в работу по разработке казахской орфографии. В этой же работе участвовал и Салкен Балаубаев как один из первых педагогов Казахстана, о чем свидетельствуют его рукописные записи.

В 1932-36 г.г. С. Балаубаев работал в городе Алма-Ате доцентом психологии и заведующим (деканом) общественным отделением КазПИ

имени Абая и заведующим кафедрой психологии. Писал статьи о науке, в это время разработал уникальную систему психологической подготовки педагогических кадров.

В 1935 году Балаубаев как молодой ученый был направлен на работу доцентом психологии в Уральский педагогический институт имени А.С. Пушкина.

В апреле 1938 года Салкен Балаубаев был арестован по «состряпанному» доносу и осужден 15 ноября 1938г. облсудом Западно-Казахстанской области в Уральске по статье: 58-2, 58-7, 58-11 УК РСФСР и осужден к лишению свободы в ИТЛ сроком на 15 лет и поражением в правах сроком на 5 лет с конфискацией имущества без права кассационного обжалования приговора.

Знания и ум молодого ученого помогли выжить Салкenu в тяжелейших условиях лагерных лет. Даже здесь он завоевал авторитет и уважение не только среди политзаключенных, но и среди уголовных преступников, которые дали ему прозвище «Академик». Они подкармливали его, изможденного, истощенного и больного, не дав умереть от голода на лагерных нарах, взамен получая увлекательные рассказы из русской, казахской и зарубежной литературы.

Даже в период ареста, в одну из ночей, когда Салкена вели по коридорам на допрос, один из конвоиров шепнул: «Подпишите все сегодня, а не то Вас расстреляют». На вопрос Салкена, почему конвоир предупреждает его, тот ответил: «Я Ваш бывший студент». Так любовь к учителю, к человеку, несущему знания, спасла Салкenu Балаубаеву жизнь, даже под страхом собственного ареста и может быть смерти.

В 1954 году Салкен освобождается и, вернувшись из заключения, устраивается на работу в школу-интернат №2 преподавателем логики, где он стал коллегой Александру Вольпину, учителю математики, являвшимся сыном поэта Сергея Есенина, а директором школы был ветеран педагогического труда, участник ВОВ Зенен Бакиров.

После освобождения Салкен Балаубаев отправился на поиски своей жены Александры Галиховской, с которой прожил совместно совсем мало; но обнаружил в Москве ее могилу.

В городе казахстанской Магнитки Темиртау он нашел свою единственную дочь Кулянду от первого брака, которая на тот момент была уже замужем и имела 4 детей (позже появились на свет еще двое детей и младшему Канату была дана фамилия Балаубаев), и которую он видел в последний раз, когда девочке было

13 лет. Дочь выросла, не отрекшись от отца, не зная его судьбы, испытал общественное гонение, исключение из комсомола и мединститута за отца «врага народа». Дочь, насколько могла, сохранила старые фотографии отца, спрятанные от обысков НКВД в Уральске.

В 1956 году определением № 22/179-н судебной коллегией по уголовным делам Верховного суда Казахской ССР С. Балаубаев был восстановлен во всех правах и реабилитирован.

С 1956 года и по день выхода на пенсию Салкен Балаубаев работал в Карагандинском педагогическом институте доцентом психологом и заведующим кафедрой педагогики и психологии, а также руководил аспирантами по психологии с 1963 года.

Один из воспитанников С. Балаубаева кандидат философских наук отличник народного просвещения Республики Казахстан О. Кудышев в своих воспоминаниях в газете «Индустриальная Караганда» писал о своем Учителе, о том, как тот учил своих студентов: «Каждый человек, с которым я встречаюсь, в какой-нибудь области превосходит меня. И в этой области я стараюсь учиться у него. Давайте перестанем думать о собственных достоинствах и желаниях, а попытаемся лучше узнать хорошие качества других людей» [3].

В Караганде Салкен вернулся к науке, начав все сызнова, ему пришлось восстанавливать не только свое доброе имя, но и звание доцента, так как его труды и личные дела в ВУЗах, где он работал, были изъяты и утеряны. Перерыв в научной деятельности, долгие годы, проведенные в сталинских лагерях, не сломили его характера, и он снова принялся за свою любимую научную и педагогическую работу. За короткое время, данное ему судьбой после заключения, он проделал огромный труд в научно-методической и научно-педагогической деятельности. Став заведующим кафедрой, руководил научными работами аспирантов и студентов.

В 1959 году Салкен Балаубаев стал Участником 1-го Всесоюзного съезда общества психологов СССР и последующих 3-х всесоюзных съездов, делегат от общества психологов Казахстана в 1959 году в Москве, в 1963 г. – в Ленинграде, 1968 г. – в Киеве, 1973 г. – в Тбилиси.

Участник Республиканской конференции общества психологов КазССР. Алматы в 1957 г. и 1961 г.

Участник 1-го и 2-го Республиканского съезда психологов Казахстана.

Участник Республиканской конференции общества психологов Узбекской ССР в 1963 г.

Участник Всемирного конгресса психологов в г.Москве в 1966 году. Труд Салкена Балаубаева «Психология межличностных отношений в колониальном ауле и их изменения при социализме», который он планировал издать отдельной книгой при помощи ректората КарПИ так и не был издан и теперь утрачен. Но его учебник «Психология» на казахском языке для высших учебных заведений в соавторстве с А. Темирбековым и сегодня актуален для студентов и преподавателей.

Много трудов Салкена Балаубаева издавались в периодической печати Казахстана с 1917 года по 1937 год. И после с 1956 года, работая в КарГУ. Напечатанного было гораздо больше, но рукописи и собираемые печатные вырезки были ликвидированы в 1938 году НКВД или утеряны со временем. Сохранился его учебник «Енбек пен мектеп» (Школа и Труд) в соавторстве с У. Турманжановым, «Казиздат», 1930 года - находится в библиотеке имени В.И. Ленина в Москве. В фонде редких книг Национальной академической библиотеки РК в Астане существует книга Салкена в переводе на казахский язык «Приключения Мюнхгаузена» 1934 года выпуска.

СПИСОК

научных и научно-литературных трудов С.Б. Балаубаева

№	Наименование
1.	«Психология». Учебник. – для педвузов и университетов на казахском языке. Алма-Ата, в соавторстве с А. Темирбековым. 1966 г.
2.	«Енбек пен мектеп» (Школа и Труд). Учебник. В соавторстве с У. Турманжановым Казиздат. 1930 год.
3.	Залкин А.Б., профессор, «Педагогика». Перевод учебника.
4.	Шимбирев П.Н., профессор педтехникума, «Педагогика». Перевод учебника.
5.	«Психология межличностных отношений в колониальном ауле и их изменения при социализме».
6.	«Сборник школьных групп». Переведенный учебник. 1934 г.
7.	«Особенности детей первого школьного возраста». Журнал «Қазақ мектебі».
8.	«Настало время уточнить психолого-педагогические термины наук на казахском языке». Газета «Орталық Қазақстан».
9.	Педагогическая повесть «Воспитание в трех семьях».
10.	«Метод Бине-Симона, приспособленный к исследованию умственного развития казахских детей». Методы изучения ребенка Средней Азии (сборник статей САГУ). 1930 г.
11.	«Профессиональная ориентация подростков-юношей». г. Ташкент. 1931 г.
12.	«Развитие трудовых навыков и овладение профессией хлопко-очистительной машины «ДЖИН». 1931 г.
13.	«Гигиенические условия производственных помещений г. Ташкента». 1932 г.
14.	"Психологические возрастные особенности". 1932 г.
15.	«Трудный ребенок». «Политехническая школа», 1933 г.
16.	Термины психолого-педагогических наук на казахском языке.
17.	«Приключения Мюнхгаузена» на латинице и кириллице (Вольный перевод) Казгослитиздав 1934, 1948, 1957 годы
18.	«Рассказы Абжеке». Детская книжка, рассчитанная на развитие творческого воображения (Подготовлена к изданию в 1961 г.).
19.	«Гадальщик Абдулла». Детская фантастическая книжка, дающая основы атеистического воспитания (Подготовлена к изданию в 1961 г.).

20.	«Кошан». Поэма, разоблачающая насилие быта над женщиной. Газета «Босстандык туы» № 72, 1921 г.
21.	«Ксакем». Фельетон в стихотворной форме, газета «Босстандык туы» № 72, 1923 г.
22.	«Ленин азасында» (в дни переживания траура В.И. Ленина) газета «Босстандык туы», № 13, 1924 г.
23.	«Три сироты-братья». Рассказ о жизни сирот в байском ауле. «Босстандык туы» № 37, 1924 г.
24.	«Не трогайте Дильду». Стихотворение, пропаганда прав женщин, завоеванных Октябрем. Газета «Енбекши казах», № 41, 1926 г.
25.	«Киис карпу». Стихотворение. Призыв к труду. Газета «Акжол» № 90, 1925 г.
26.	«Ленин и Ли-Чан». Перевод стихотворения о В.И. Ленине и о переживаниях китайца Ли-Чана. Сборник, посвященный юбилею В.И. Ленина, 1930 г.
27.	«Демон». Перевод поэмы М.Ю. Лермонтова. Журнал «Кызыл Казахстан» № 7, 1934 г.
28.	«Олеся». Перевод повести Куприна. Газета «Енбекши казах» № 112, 1934 г.
29.	«Балены қалай тәрбиелеуекелер» (о воспитании детей). Статья. Журнал «Жана Мектеп» № 4, 1931 г.
30.	«Мұғалімдер не білу керек» (консультация для учителей). Статья. «Жана Мектеп» № 6, 1932 г.
31.	«Любите, дети, природу». Стихотворение. «Жана Мектеп», журнал № 3, 1930 г.
32.	«На мотив «Кирпичики». Стихотворение. «Жана Мектеп», журнал № 2, 1928 г.
33.	«Не издевайтесь над девушкой». Стихотворение-протест проявлениям старого быта. Газета «Ауыл» № 48, 1927 г.
34.	«Ұлы мен ана» (сын и мать). Стихотворение о борьбе между сыном и матерью в выборе профессии. Газета «Коммунизм таны» № 134, 1956 г.
35.	«Жаңымыз мәңгі шаттықта» (Мы вечно молоды). Стихотворение об успехе социалистического труда. Газета «Советник Караганды» № 118, 1959 г.
36.	«Некоторые вопросы воспитания». Статья. Газета «Советник Караганды». № 116, 1959г.
37.	«Счастье семьи в дружбе». Статья. Журнал «Мәдениет және тұрмыс» № 7, 1959 г.
38.	«Она была жертвой быта». Стихотворение в прозе. Газета «Бостандык туы» № 21, 1924 г.
39.	Переводы сказок Салтыкова-Щедрина.
40.	Э. Распэ. «Мюихгаузен әнгимелеры» (Приключения Мюнхгаузена). Третье издание 1957 г. Вольный перевод.
41.	К.А. Тренёв «Таңдамалы әнгимелеры» (избранные произведения). Перевод. Казгослитиздат. Издание 1957 года.
42.	Балаубаев С. Статья с групповой фотографией. Газета «Ленин туы» (бывшая «Бостандык туы») 50-летний юбилейный номер. г. Петропавловск - 27.1971 г. № 105.

О. Кудышев также писал, что Салкен Балаубаев в частных беседах и перед аудиторией часто повторял: "Тот огонь, который находится в нас и которым каждый из нас бессознательно пользуется для достижения своих целей, есть психическая энергия. Психическая энергия, или огненная энергия, есть та сила, которая все побеждает, для которой ни препятствий, ни преград не существует, для которой нет предела ни в чем. Все так называемые чудеса, которые творят достигшие высокого духовного развития люди, есть сознательное пользование психической, или огненной энергией. Как небо бездонно, так и сила ваша велика" [3].

В марте 2018 года карагандинская общественность из ряда интеллигенции города обратилась к акиму г. Караганды Н.Е. Аубакирову с просьбой оказать содействие в переименовании одной из центральных улиц города Караганды именем С. Балаубаева, как человека, имеющего заслуги выдающегося ученого. Общественность выделила, что необходимо, чтобы на улице располагались учебные заведения, или улица проходила недалеко от высшего учебного заведения КарГУ или КарМУ или колледжа, например улица Приканальная или Зональная. Так как Салкен Балаубаев немало сделал для образования и просвещения. И для подрастающего поколения важно знать имя ученого. В обращении расписались более ста человек, надеясь на увековечивание имени Салкена Балаубаевича Балаубаева, как того заслуживает казахский просветитель.

Салкен Балаубаев

отмечен в книгах, статьях и интернет-ресурсах

№	Наименование
1.	Омаров Ильяс. Қазақтар = Казахи: девятитомный популярный справочник: көпшілікке арн. тоғыз томдық анықтамалық. - Алматы : Білік, 2003 - Т. 2.
2.	Тарихи тұлғалар = Исторические личности / сост.: Р. Арын, Ф. Келімбетова, Е. Карин; ред. Е. Әбен. - 2-ші басылым, өңделіп толықтырылған. - 2003. - 460 б. - Справочные издания Казахстана.
3.	Калиев С. Антология педагогической мысли Казахстана. Алматы: Сөздік-Словарь, 2012. - 448 с.
4.	Сейфуллин М. «Современники Сакена Сейфуллина», (Кызыл Сункарлар).
5.	«Құрмет иелері». Газета «Орталық Қазақстан». 05.07.1972г. №155.
6.	Литературная энциклопедия. 1934 год, том 5, статья «Литература Казахстана».
7.	Наурызбаев Ж., профессор Жарыкбаев К. «Қазақ психологиясының ақсақалы». Егемен Қазақстан. – 28.07.1993 ж.
8.	Кудышев О., кандидат философских наук, отличник народного просвещения Республики Казахстан «Салкен Балаубаев ученый-психолог, человек-душа». Индустриальная Караганда. - 1999. - 2 февр. - С. 7.
9.	Кененов А. Кандидат филологических наук. «По совести и правде». Газета «Индустриальная Караганда».
10.	Статье в газете «Педагог» 08.07.1972 г. № 105.
11.	Салкен Балаубаев. Уикипедия — ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D3%99%D0%BB%D0%BA%D0%B5%D0%BD_%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%83%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2
12.	Абдол-Бахи Хамзин, доктор психологических наук, профессор ЕНУ им. Л.Н. Гумилева «Психологическая адаптация к деятельности и здоровье человека» - http://www.enu.kz
13.	Давлетова Г.А., к.и.н., доцент КазНТУ им.К.И. Сатпаева, Давлетова А.А., старший преподаватель университета «Кайнар» г. Алматы. «Из истории развития психолого-педагогической науки Казахстана. Вестник КАЗНМУ. 24 мая 2012 г.
14.	Крамер Н. «Семейная реликвия». Индустриальная Караганда. 09 декабря 2017 года 2633.
15.	Безкоровайная К. «Правнучка карагандинского ученого показала его рукописи на латинице» - http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=68843
16.	«Данные о репрессиях доцентов». Книга памяти. Общество Мемориал. Москва. - http://www.ihst.ru/projects/sohist/repress/dotsents.htm

17.	Значится как основатель факультетов и кафедр педагогики на сайтах университетов КарГУ им.Е.А. Букетова и КазНПУ им.Абая. - http://www.n.kaznpu.kz/ru/720/page/http://ksu.kz/?page_id=312&lang=ru
18.	Значится на Официальном интернет-ресурсе Министерства внутренних дел Республики Казахстан - http://mvd.gov.kz/portal/page/portal/mvd/mvd_page/mvd_memorial/mObl9/mObl9_%D0%91/Tab/241F9E2EB300487DE054002655122E6A
19.	Страницы в категории «ДКНБ РК по Западно-Казахстанской обл.» - https://ru.openlist.wiki/%D0%9E%D1%82%D0%BA%D1%80%D1%8B%D1%82%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA:%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0
20.	Электронный адрес Жанааркинского районного суда. - 721-3960@sud.kz
21.	Книга Памяти. Балаубаев Салкен Балаубаевич. - http://www.uznal.org/book_of_memory.php?bukva=1&name=17&surname=53&repression=0

Литература:

1. Жанааркинский районный суд. - 721-3960@sud.kz
2. Коммуникаций шелковая нить: Центральная Азия. – Китай. Коллектив авторов. Алматы, 2017. – 200 с.
3. Кудышев О. Салкен Балаубаев: ученый-психолог, человек-душа» // Индустриальная Караганда. - 1999. - 2 февр. - С. 7.

ҰСТАЗҒА ТАҒЗЫМ

Сәлкен Балаубаевтың шәкірті, техника ғылымдарының кандидаты, профессор
Дарибеков Сағатбек Дарибекович

Сұхбат жүргізген Нұрғалиева С. М.

Кафедрада жыл сайын ұйымдастырылып өткізілетін «Балаубаев оқулары-10» атты ғылыми – тәжірибелік конференция қарсаңында Сәлкен Балаубаевтың шәкірті техника ғылымдарының кандидаты, профессор Дәрібеков Сағатбек Дәрібекұлымен сұхбаттасудың орайы келді.

Сәлкен Балаубаев туралы сыр тартып, сұхбаттасуды сұрағанымызда Сағатбек Дәрібекұлы ағайдың толғанысын аңғарған едік. Қазақтың біртуар ұлы Сәлкен Балаубаев ақылы асыл-аты аңыз, ардақты ұстаз ретінде есімі ел есінде сақталатын, ерекше тұлға еді дейді кешегі шәкірт, бүгінгі профессор ағамыз ұстазы туралы.

Ия бірегей тұлғаның шәкірті болудың өзі шәкірт үшін бір бақыт екені белгілі болса керек. 1960 жылы Қарағанды педагогикалық институтының инженерлік физика факультетіне оқуға түстім деп бастады әңгімесін профессор Дәрібеков Сағатбек Дәрібекұлы.

Сол жылы енді бірінші курстың табалдырығын аттаған бізге алғашқы дәрісті педагогика кафедрасының меңгерушісі, доцент Салкен Балаубаев ағайымыз оқыған еді. Аудиторияға еңсесі биік, кең иықты жылы шарайлы, жүзі

мейірімді, кең маңдайлы абыз қарт кіріп келді де баяу кафедраға көтеріліп, балаларым мен сендерге дәріс беретін Сәлкен Балаубаев деген ағайларың боламын деді. Сол кездесу көз алдымда кеше ғана болғандай есімде сақталып қалды. Ауылда оқып алысқа шықпаған біз үшін қаланың өмірі, студенттік өмірдің басталуы, жаңа ортаға бейімделу оңай болған жоқ. Сол сәтте біздің жаңа жағдайға беімделуімізге, бір-бірімізге жақындасуымызға ағайымыздың ықпалы ерекше болды. Алғашқы күннен бастап балалар сіздер осында «қалай келдіңіздер, қайдан түстіңіздер?» – деп сұрады. Аялдамаға қалай келдіңіздер? Қандай көлікпен жеттіңіздер? - деді. Шындығында біз аялдама деген сөзді сол кісіден естідік. Бізді қоғамдық ортада кез-келген ұлттың өкілімен ортақ тіл табысуға, дұрыс - қарым –қатынас жасау мәдениетіне баулыды. Көпшілік орындарда өзгелерге ыңғайсыздық туғызбай жүріп – тұруда мәдениетті болуға шақырып отыратын. «Бұл сіздердің мәдениеттілігіңіздің белгісі» - деп айтушы еді. Күн сайын ағайымыздың дәрісі тартымды өтетін, әрбір айтқан сөзіне үлкен тәлім - тәрбие, ерекше өнеге алатынбыз. Дәріс оқығанда ерекше күй кешетін, біздің білетініміз ағай дәрісті қағазға қарамай оқитын. Әрбір өткен дәріс біз үшін баға жетпес, құнды білімнің негізі болып қаланды. Біз мектепте оқып жүргенде «Логика» деп аталатын сабақ оқығанбыз. Бірақ сол оқулықтың авторы жазылмаған еді. Кейін білдік бұл оқулықтың авторы бізге сабақ беріп жүрген Сәлкен Балаубаев ағайымыз екен. Біз оны студент боп оқып жүргенде ғана білдік. Бірде Сәлкен ағайымыздың сол кездегі саяси қуғынға ұшырағаны туралы білдік. Сол кездегі солақай саясат салқыны айналып өтпеген екен. Ағай сол саяси жағдайдың құрбаны болып ұзақ уақыт елден жырақ қиын күндерді басынанан өткізген екен. Оның басты себебі Сәлкен ағайымыз Распенің «Мюнхаузен оқиғалары» атты ертегіні қазақ тілінен тәжімалағандағымен байланысты екен. Осы ертегіні аударуда бұрмалаушылық пен қателіктер кеткен деген желеумен ағайымыз Ресейдің солтүстігінде 18 жыл саяси қуғында, елден жырақта болғанын білдік.

Бір сөзінде ағайымыз сол кезде Қазақстанда алғаш рет педагогикадан кандидаттық диссертация қорғаған адам едім деп сөзін түйіндеген болатын. Ағайдың өзіндік ұстанымы, өз жұмысын ерекше жақсы көретіні айқын көрініп тұратын. Қандай тақырыпта дәріс оқысада тоқтамайтын, жан тебіренісімен оқыған дәрісі біз үшін өте қызықты, ұнамды әсер қалдыратын. Келесі курста бізге «Психология» пәнінен дәріс берді. Бұл пәннің өзіндік ерекшелігі бар ғылым саласы екенін бізге түсіндіруден әсте жалыққан емес. Психологияның қыр-сырын, тұлғаның қасиеттері мен таным әлемі туралы құнды білім қорыннан сусындап, тұлға ретінде шындала түстік. Таным туралы түсінік, тұлғаның қасиеттері, оның негізгі бағыттылығы тағысын тағылар. Бізді тыңдаудан жалықтырмаған, абзал ұстазымыздың ұлағаты ерекше еді. Ол кездегі біздің замандастарымыздың, жастардың білімге деген құштарлығы да ерекше болатын. Біз ізденуге бағдар алып, білім жолында сара жолға түстік, осы орайда Сәлкен ағайымызға шын жүреппен, шынайы еліктеуші едік.

Сәлкен Балаубаев ағайдың дәрістерінен біз өмірімізге қажетті білім мен тәжірибе жинақтай алдық. Себебі әрбір ғылымның өзіндік ерекшелігі мен

өзіндік ғылыми тілі, негізгі ұғымдары мен адам өміріндегі мәнін ерекше жіктеп түсіндіретін. Ағайдың жүріс тұрысы, киім киісі сөйлеу мәдениеті өзгелерден ерекше еді. Біз ағайымызды өнеге тұттық, ол кісіден үлгі алдық. Біздің ойымызша ағайымыз сол кездегі білімді де мәдениетті ерекше тұлға еді. Ағайдың өмірі, оның жүріп өткен өмір жолы, қиын да күрделі жол болғаны айтпасада түсінікті. Бір қызығы Сәлкен ағайымыздың кафедра үстіндегі қалбыр құтыда ұсақталған құрт жататын, оның әр түйірін анда – санда аузына салып қоятын. Дәрістің қызықты өтетіні соншалық үзілісті естімей қалатынбыз, орнымыздың тапжылмай тыңдай беретінбіз.

Екінші курста Қарағанды қаласындағы Н. Нұрмақов атындағы №2 мектепте педагогикалық тәжірибеден өттік. Тәжірибе жетекшісі Сәлкен Балаубаев ағай болды. Кәсіби қалыптасуымызға, мамандығымыздың қыр-сырын игеруге көп кәсіби кеңес беріп, ұстаздық ұлы ісіне бізді баулығанда абзал ағайымыз болатын.

Студенттік кезде бәрімізді баласындай бауырына тартқан ағайымыз, кейін жоғары оқу орнын бітіріп, жас маман болып жұмысқа қабылданған тұста да ағалық қамқорлығын, ақыл кеңесін беріп отырды. Ұстазымызбен бір салада қызметтес болдым. Бұл мен үшін үлкен жауапкершілік жүктеді. Физика факультетінің оқу ісі жөніндегі деканның орынбасары қызметін атқарып жүрген кезімде Сәлкен Балаубаев ағайымыз қателік жібермеуге, абай болуға, әр істің байыбына барып шешім қабылдауға үйретті. Жаны ізгі, абзал ұстазымның берген ақыл-кеңесі өмірлік рухани кемелденуіме ықпал етті. Қазір сол ағай салып берген сара жолмен жүріп келеміз, өмірде ол кісіден алған өнегеміз, жанымызға серік, рухани азығымыз болып келеді.

Мен Сәлкен Балаубаев сынды ұлағаттың ұстаздың шәкірті болғанымды мақтан етемін «Жақсының аты-өлмейді, ғалымның хаты өлмейді» - дейді ғой дана халқымыз. Сәлкен Балаубаев ағайымыздың аты мәңгілік, ғылымға қосқан үлесі құнды қазына, есімі әрқашан есімізде сақталады. Рухы биік, жаны жомарт, жайсаң жан ұлағатты ұстазым туралы айтар естеліктер аз емес дейді Сағатбек Дәрібекұлы. Біз үшін құнды ақпарат беріп, ұстаз туралы үзік сырымен бөліскен, бүгінгі таңның ұлағатты ұстазы профессор Сағатбек Дәрібекұлы ағайға шынайы ризашылықпен алғыз білдіреміз.

САЛКЕН БАЛАУБАЕВТЫҢ ӨМІР ЖОЛЫ МЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОЙ ТҰЖЫРЫМДАРЫ

Әмірова Б.Ә.

Халқымыздың ғасырлар бойы біртіндеп қорланып қалыптасқан рухани қазынасы тоталитарлық тәртіп кезінде орасан зор күйзеліске түсіп, тоқырап қалғаны қазір екіншісі біріне мәлім. Бұл жағдай халқымыздың өскелең мәдени-ғылыми көтерілуіне, ғұлама тұлғаларын анықтауға, өзінің табиғи – дарындық ерекшеліктерін көрсетуге көптеген нұсқанын тигізді.

Ал, Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы халықтан қызу қолдау тапқан кешегі тұғырнамасын ширек ғасырды артқа тастаған Тәуелсіз Қазақстанның жаһандану дәуіріндегі рухани кеңістігіміздің жаңа бастауы деп бағалаймыз. Бұл мақала ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салықалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Яғни, бұл еңбек ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға әкеледі. Бұл алдымызға қойылған мақсатқа жету – ұлттық рухани-мәдени, ғылыми құндылықтарға жүгіну деген сөз.

Осыған орай, қазіргі еліміздің егенмендігін алып, өзінің рухани байлығын ғылыми негіздеуге қолы жеткен кезде, өткен кездердегі халқымыздың терең ойлы саңлақтарының ғылыми еңбектерін көрсетіп ойларын еліміздің ғылыми дамуына негіздеу басты мақсатымыз болмақ. Ал, бұл еңбектегі негізгі идея-30 жылға тарта ғұмыры бар еліміздің жаңа тарихи кезеңге аяқ басуына негіз болмақ.. Ол өз мақаласының бастауында: «Мен жыл басындағы халыққа Жолдауымда Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғанын жарияладым. Осылайша, біз қайта түлеудің айрықша маңызды екі процесі - саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға алдық», - деді [1]. Бұл ой біздің алдымызға жаңа мақсаттар қоюға және өткен ғасырлардағы халқымыздың ғылыми-мәдени құндылықтарын заманауи түсініктермен қарауға бағыттайды.

Біздің ішкі жан дүниеміз тарихи тамырымыз, дүниетанымымыз, елдік болмысымыз адами құндылығымыздың құпиясы рухани кодымызға тікелей байланысты. Ұлттық код деп отырғанымыздың өзі – ғасырлар бойы атадан балаға жалғасып келе жатқан халқымыздың діні, тілі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы. Осы рухани құндылығымызды жоғалтпаған жағдайда ғана біз Мәңгілік елге айналамыз. Мұндағы, Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Бұл ойлар Елбасының «Мәдени мұра», 2004) және «Халық тарих толқынында», 2013) ірі бағдарламаларында негізделген.

Осы бағдарлама негізінде ғылыми бағыттарға жаңа көзқараспен, жаңашаша зердемен қарап, өткенге бұрылуды талап етеді. Ал, біздің өткенімізде елеусіз қалған, тіпті жойылып кеткен ғылыми ой-тұжырымдар қаншама. Оларға: Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев және С. Балаубаев. Соның бірі - ғалым-психолог психология ғылымдарының кандидаты, доцент С. Балаубаевтың еңбектеріне шолу жасамақпыз.

Салкен Балаубаевтың ғылыми-психологиялық ойлары, оның басқару жүйесі бүгінгі таңда кімде - кімге болса да үлгі боларлықтай. Оның қазіргі кездегі еліміздегі жаңғырған көптеген ғылымдарның ішіндегі психология ғылымының заманауи дамуында өз орнын табуға тиіс.

Салкен Балаубаев (1901) кейінгі табылған өмірбаяндық құжаттары бойынша 1900 жылы 28 сәуір айында дүниеге келіп, 1974 жылы 72 жасында қайтыс болды. Дегенмен, бүкіл ғұмырындағы күш-жүгерін жас ұрпақты

тәрбиелеу мен ғылымға арнаған. Ол жастайынан апасы Бибіжан екеуі жетім қалып Қарағанды облысының Жаңаарқа ауданындағы Атасу поселкесіндегі жақын ағайындарының қолында тұрады. Білімге жастайынан құштар, ізденімпаз зиялылардың еңбектерімен танысуды армандайды. Әпкесі Бибіжан Астана, сол кездегі Ақмола, қаласында тұратын Әубәкір дегенге тұрмысқа шығып, Салкен сонымен Астанаға барады. Сол жақта орыс байларына жалданып жұмыс істейді. Өзінің қабілетті алғырлығының арқасында сауатын ашып, әрі қарай білімін жетілдіруге ұмтылады, жоғары оқу орындарына түсуге ұмтылады. Сөйтіп, Ташкент қаласына барып, жұмысшы факультетіне түсіп, оны үздік бітіргеннен кейін Орта Азия мемлекеттік университетінің психология-педагогика факультетіне түседі. Оны 1929 жылы 27 жасында үздік дипломмен бітіреді. Біраз, сол жақта, қызмет істеп Алматыға келіп, Абай атындағы педагогика институтының психология-педагогика кафедрасын басқарып жүргенде жазықсыз «халық жауы» атанып, сотталып 35 жастан 54 жасқа дейін түрмеде азап кешеді [2].

Қазақ психология ғылымының негізін салушылардың бірі белгілі жазушы Жүсіпбек Аймауытов болса, оның жолын қуған ізбасары болған ғалым С. Балаубаев еді. Ол Қазақстанның алғашқы психология ғылымдарының кандидаты (1932 жылы 30 жаста) болатын. Ғылыми жетекшісі, бүгінде бізге таныс орыс ғалымы, психолог, профессор Николай Федорович Добрынин болған. Бірақ оған «Алашорданың доценті» деген атақ тағылады.

Оның алғашқы аспиранты «Экспериментальные исследования работоспособности и внимания младших школьников и младших подростков» тақырыбында диссертация жазып, жоғары дәрежеде Москвадағы Ломоносов атындағы университетте қорғаған. Психология ғылымдарының кандидаты, доцент Октябрина (Бақыт) Кәрімқызы Орманбаева: «Мен сәтті қорғап шыққанда «жас баладай» қатты қуанып еді», - деп жарқын көңілмен еске алатын.

Сол уақытта қазақ өлкелік партия комитетінің насихат және үгіт бөлімін басқарған бір «мықты», «Большевик Қазақстана» журналының 1936 жылғы 1 нөміріне шыққан «Пролетарлық студенттерге коммунистік тәрбие беру үшін» делінген мақаласында: «Давать нашу молодёжь всяким Салкенам мы не можем, закон эпохи для Балаубаева (бывший алашординец, доцент педологий) таков, он и подобные ему не должны и не будут занимать место на советских кафедрах», - деп жазды [3]. Сөйтіп, 1937 жылы 35 жасында ұсталып, ұзақ жылдар лагерьде азап шегеді. Оның 1932-33 жылдары Абай атындағы педагогикалық институтындағы жабдықталған ең үлкен дәрісханасындағы ғалымның қызықты, тартымды, халыққа қарапайым тілмен түсіндіру шеберлігімен өткізілгенін, сол кезде дәріс алған Қаутай Қасымбеков, Балғатай Өтешов, Мәруан Мұханмедина жылы сағынышпен, өкінішпен әрдайым естеріне алып отырған. Ол кісіден дәріс алған: жазушы Әди Шәріпов, оқу министрі болған Кенжалы Айманов, филология ғылымдарының докторы, Совет Одағының батыры Мәлік Ғабдуллинғағы басқалары болған.

1954 жылы туған өлкесіне келіп, Қарағанды қаласындағы педагогикалық

институттың педагогика-психологиясының меңгерушісі болып қызмет атқарған. Ол Абдолла Темірбековпен бірігіп 1966 жылы 64 жасында «Психология» оқулығын дүниеге келтірген. Бұл сол кездегі Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесіндегі ең жоғары дәрежедегі ғылыми еңбек болып саналады.

Оның жалпы психология, тәжірибелік психология, педагогикалық психологияда салаларында жазған, оқыған еңбектерінің өзінде ұлттық танымды ескере отырып, ғылыми зерттеулер жасағандығын байқаймыз. Мәселен, «Естің дамуы», «Қабылдаудың дамуы», «Баланың жеке басының оқуда дамуы», Бастауыш мектеп оқушыларының кеңістік пен уақытты қабылдауы, «Жеке адам» мәселелері туралы тұжырымдамалары қазіргі кезде ұлт өкілдеріне, келешек халық тұлғасын дамытуға үлкен үлес қосады.

Мысалы: «Естің дамуы» деген мақаласында төменгі сынып оқушыларының ес процесінің даму ерекшеліктерін баяндай келіп, оны сақтау процесінде қалай дамытудың жолдарын көрсетеді. «Бала өз тіршілігіне байланысты қызықтырған нәрселерін оп-оңай есінде қалдырады және бұл жаста өмірден алған әсерін, басқаша айтқанда, көрген-білгенін өзінше толықтыра баяндауға құмарланады. Осыны ескеріп, бастауыш класс оқушыларын әр нәрсені бақылап көруге, сурет салуға үйрету, жеке заттардың суретінің нұсқасына қарамай жатқа салуға дағдыландыру, орындаған жұмысындағы кемшіліктерді талдап түсіндіру, сонымен қатар өз іс-әрекеттерін қорғау сияқты әдіс-тәсілдерді қолдану керек» - деген.

Ал, уақытты қабылдау балада біртіндеп дамиды. Мысалы, 1 сынып оқушысы «әлдеқашан» деп бірнеше күн бұрынғыны айтса, 2 сыныптықтар өзінің өте шағын, ал 4 сыныптағылар 50, 60, 100 бұрын болған жағдайларды айтады дейді. Сонымен қатар, кеңістікті қабылдауы оқу процесінде өмір тәжірибесімен, оның қиялымен сабақтаса дамитындығын айтқан.

Ол өзінің бір еңбегінде былай деп жазады өз естелігінде филология ғылымдарының кандидаты, ғалым ағарту ісінің үздігі О. Кудышев: «Адамдармен қарым-қатынас барысында өз логикаға жүгінуді естен шығармау керек. Себебі біз көптеген наным-сенімдерге беріліп, тек қана өзіміздік пен мансапқа берілеміз. Сондықтан адам өз қателігін қанша сезсе де біреуден көруге жақын тұрамыз (Мен емес-анау...).

Мен өзім араласқан адамдарымнан үйренуге тырысамын. Ендеше қандай жағдай болмасын адамдардың жақсы жақтарын көруге тырысуымыз керек. Біреуді кемсіту арқылы «ләззат» алу – түбінде бізді ұятқа қалдыратын арзан мақтаншақтық». (1999.2.02. Индустр. Караганда). Ғалымның бұл ойынан үлкен адамгершіліктің негізін қалайтын тұлғалық қасиеттерді байқаймыз.

Тағы да ғалымның тұлғалық сапаларына көңіл қояйық. Себебі заманауи білім берудегі ұстаздық шеберлігінде, оның тұлғалық, адами дамуына әсерін тигізеді.

Ол шәкіртімен шынайы қарым-қатынаста бола бетін тәлімгер, жақын дос, сыпайы, білімді адам болған. Классикалық музыканы жақсы көретін. «Домбырада ойнақы, шеберлікпен ойнаған. «Ғылыми кеңес барысында Сәкен Сейфуллиннің «Тау ішінде», Н. Тілендиевтің «Құстар қайтып барады» т.б.

әндерді жақсыкөріп, үлкен әсермен айтуды ұнататын. Маған домбырада ойнауды үйреткен сол кісі еді» - деп ерекше толқумен еске алатын шәкірті Октябрина Кәрімқызы [3; 12].

Ал, Салкен Балаубаевтан дәріс алған тарих факультетінің докторы, академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ–дің профессоры Әлімжан Нұғманұлы Тельғарин есіне алып, ғалымның дәрістерінің қызықты, тартымды, терең философиялық ойлар мен психологиялық тұжырымдарға толы, көптеген өмірлік жағдайларды келтіре отырып, бір мезгіл «қалтасындағы құртын аузына салып қойып, жалғастыратын» - деп күлімсіреп әңгімелейді.

Ол - кісі өте қарапайымдылығымен ерекшеленген адам. Бірде, 1959 жылы КСРО–ның жоғары және орта арнаулы білім беру министрлігінен, министрінің өзі қол қойған, хат алдады. Министр хатында Салкен Балаубаевтың тіршілігіне, аман оралғанына шексіз қуанышын білдіре келіп, ғылым кандидаты атағын қайта алмай-ақ докторлық диссертация қорғауын ұсынады. «Менің осы жағдайым докторлыққа тұрмай ма» деген екен.

Салкен Балаубаевтың ғылыми еңбектерге де қосқан үлесі есепсіз болған. Мысалы: мүдде, ілтипат, бастапқы қор, машықтану т.с.с.

Тұлғаның өмір жолындағы өзіндік анықталуға алғаш анықтаманы берген, оны «өзін-өзі түсінуі» деген ұғыммен түсіндіріп, өзін-өзі түсінген жеке адам өз тіршілігінің сыртқы дүниемен үздіксіз байланысып тұратындығын біледі, өз басына, өз іс-әрекетіне, адамзат міндеттеріне саналы қарайтындығын көрсеткен. «Дарындылық» ұғымына да анықтама берген.

Психологияда «қажеттілік» ұғымын «мұқтаждық» деп беріп, бүкіл организмнің негізгі өмір сүру бағыты деген. Мұқтаждықтың әлеуметтік сипатын, оның іс-әрекет мотивінің негізі болатындығын айтқан.

Адамның түйсіну танымдарының физиологиялық негізін «Психология» оқулығында түсінікті баяндайды. Оның бұл оқулығы қазақ оқулықтарының ішіндегі ең иллюстрацияға бай оқулық деуге немесе қазақ тіліндегі «Психология атласы» деуге болады.

Балаубаев оқулығында қазақ психологиясының төл ұғымдары: зейіннің толқуы, зейіннің бытыраңқылығы, зейіннің күші, сонымен қатар, қазақ әдебиеттерінен мысал келтіре отырып эмоция, сезімді талдауда алғаш байқалатын құбылыс екендігін сипаттайды. Мысалы. С. Торайғыров, Абай еңбектерінен үзінділерден көреміз (1966.173-174 б.).

Ғалым өз еңбектерінде көрнекілік мәселесінде жақсы талдап, оның психологиялық негіздерін көрсетеді. Оқыту үдірісінде, әсіресе әрбір сабақтың көрнекілікпен ұштасуы, табиғат аясында өтілуі шәкірттер ой-санасына әрі қонымды, әрі тәжірибелік маңыздылығы жоғары екендігін көрсетеді.

2001 жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің психология кафедрасы ғұлама ғалым-психолог Салкен Балаубаевтың 100 мерей тойын тойлап, ғылыми-практикалық конференция өтті. Конференцияға ғалымның туған бауыры Борис Балаубаев пен басқа да ағайын-туғандары, аспиранты Б.К. Орманбаева, шәкірттері, қазақ психологтары: Қ.Б. Жарықбаев, С.М. Жақыпов т.б. қатынасты.

Қазақ ССР-нің оқу-ағарту ісінің озық қызметкері Сәбит Бармұхаметұлы, өз естелігінде: «Ғалым ағамыздың азаматтық кесек келбеті, адамгершілік қасиеттерін, психология ғылымына қосқан үлесін кең көлемде әңгімелей отырып, ұзақ жыл лагерде ауыр азап шегіп, денсаулығын кемітіп, 19 жыл бойы ғылыми еңбектен қол үзгендігін тебірене әңгімелеп» [4]. - көзіне жас үйірді.

Сол конференция қонақтарының шешімімен психология кафедрасының жанынан С.Балаубаев атындағы ғылыми-зерттеу Орталығы ашылып, аудитория берілді.

Қорыта келе, С. Балаубаевтың психология ғылымындағы алатын алатын орны зор дей келе, өкінішке орай ғалымның көптеген құнды еңбектерінің жағылып, жоғалыпкеткендігін үлкен қайғымен айтумен айтуға болады. Бірақ бүгінгі жас буын қазақ ғұламалары Тілеуғабыл Өтебойдақ, Е. Суфиев т.б. осы күндерде әлі де болса ескерілмей жүрген істерін еске алып жалғастыру бүгінгі ғылыми іздену жұмыстарына негіз болуға тиіс.

Әдебиеттер:

1. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. - <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru>
2. Проблемы Казахстанской психологии // Материалы межвузовской научно-практической конференции, посвященной 10 – летию независимости Республики Казахстан. - Караганда: Изд-во КарГУ, 2001. - 121 с.
3. Орманбаева Б. Бұлда сонда 10-12 б.
4. Бармұхаметұлы С. Бұлда сонда 4-9 б.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢ АЛҒАШҚЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТУЫНДЫЛАР ТУРАЛЫ

Акажанова А.Т.

XX ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақтың көптеген зиялы қайраткерлерінің, көрнекті ғалымдарының педагогикалық-психологиялық ой-пікірлері, еңбектері қазіргі заманғы педагогика, психология ғылымдарының дамуына арқау болғаны сөзсіз. Осы жылдар Қазақстанда ғылыми педагогикалық психологияның іргетасының қалануымен, өзіміздің төл тілімізде арнайы психологиялық-педагогикалық оқу-құралдардың, ғылыми еңбектердің жарыққа шығуымен, елімізде кеңестік білім беру жүйесінің орнауымен, оқыту, тәрбие беру салаларына барынша көңіл аударылуымен, тұңғыш жоғары оқу орындарының ашылуымен сипатталады.

Кеңестік одақ кезеңінің басында Орынборда В.Я. Струминскийдің «Психология» (1923) деген еңбегі басылып шықты. Осы уақыт аралығында Ж. Аймауытұлы мен М. Жұмабайұлының бірнеше туындылары жарық көрді.

Бүкіл қазақ қауымына **Жүсіпбек Аймауытұлы (1889 – 1931 жж.)** өзінің жазушылық, ақын-аудармашылық, публицистік еңбектерімен белгілі. Сонымен қатар Ж. Аймауытұлы алғашқы педагогика және психология мәселелеріне арналған оқулықтар мен мақалалардың авторы. Солардың бірі мектепте сабақ

оқыту жүйесіне арналған құрал «Комплекспен оқыту жолдары» (1929). Бұл еңбегінде автор өз кезеңінің жағдайларына орайлас: бір мұғалімнің көп сыныпты оқыту жолдары, комплексті есеп түрлері, күнделікті жұмыс жоспары, әдістері, сабақ кестесін құру жүйелерін ұсынған. 1926 жылы «Жан жүйесі және өнер таңдау» деп аталатын еңбегі Мәскеуде, 3000 дана болып басылып шықты [1; 251-304].

Автордың аталмыш еңбегіндегі негізгі көтерген мәселесі – қазақ жастарының әлеуметтік ортада өздеріне лайықты орнын таба білуге жол көрсету. Ж. Аймауытов осы туындысына эпиграф ретінде ұлы Абайдың «Неге бейім болсаң, соны істе!» деген сөздерін алған. Алғашында жәй сөз болып естілсе де, бұл сөздің мағыналық астарында қоғамға қатысы, адам үшін маңызы терең мәселе жатыр. Істі дұрыс шешу барысында ғылыми зерттеу жолын пайдалану керек деп айта келе, ғалым ойын былай жалғастырады: «Неғұрлым қоғамның әр мүшесінің еңбегі жемісті болса, соғұрлым әлеумет тұрмысы да оңалмақ... Әр адамның еңбегі қай уақытта жемісті болмақ? – деген сұрақ қоя отырып, мынадай жауап қайтарады: әркім өз орнында қызмет істегенде. Олай болса бұл маңызды мәселе», – деп тұжырымға келеді педагог-психолог [1; 252]. Жүсіпбек Аймауытұлының негізгі идеясы – әр адам кәсіптің белгілі бір түрін таңдап алар кезде өз мүмкіндігін, өзінің қай кәсіпке бейім екенін білуі қажет, сонда ғана ол қоғамға көп пайда келтіреді деген өзекті ой кітаптың өн бойына арқау болған.

Адам бойындағы ерекше қабілет, кәсіптің белгілі бір саласына бейімділік іштен туа бітпе, текке (генге) байланысты қасиет пе, әлде бұл тәрбиенің жемісі ме? Міне, бұл сұрақ психологтардың және әр саладағы ғалымдардың арасында тартыс туғызып келеді. Ал Ж. Аймауытұлы болса, бұқара іс-әрекеттері дәріптеліп, дара талант ұғымы көмескіленген сол кез үшін батыл да қатерлі көзқарасқа ден қояды. Автор жеке адамға табиғат сыйлаған қасиеттер мен қабілет бастаулары бар индивид ретінде қарап, іштен туа біткен қабілетке көп мән береді. «Жазушылық, ақындық сүйекке бітетін өнер, – деп жазады автор, қанша машықтанса да, кім болса сол, жазушы бола алмайды, кемелдікке жете алмайды» [1; 256-257].

Сондықтан Жүсіпбек Аймауытұлы психология ғылымының міндеті – жеке тұлғалардың өзіне тән ерекшеліктерін зерттеп, олардың сол қасиеттеріне сай саналы түрде нақтылы кәсіпке баулауға мүмкіндік беретін қабілеттерін дамыту керек деп есептейді. Деректер бойынша, 1909 жылы Ж. Аймауытұлы медресенің математика пәнін оқитын шәкірттері арасында анкета таратып, зерттеу жүргізген. Саулнамаға берілген жауаптардың байқатқаны: шәкірттердің бір бөлігі өздері таңдаған кәсіпке немқұрайдылығын байқатқан. Осыған байланысты ағартушы педагог-психолог «Жан жүйесі және өнер таңдау» атты еңбекті құрастыруға бел байлаған.

Кітапқа материал жинау барысында психология ғылымының жеке адам үшін де, тұтас қоғам үшін де тигізетін пайдасын терең түсінген автор қазақ жастарына тәлім берерлік ғылыми-тәжірибелік мағлұматтарды мол қамтуға ұмтылады. Мысалға, еңбектің он сегізінші тарауында неміс психологы,

психотехниканың негізін салушы Гуго Мюнстербергтің (1863–1916) тәжірибелерінің нәтижелерін пайдаланады, телефоншы қыздар мен трамвай жүргізушілердің қабілеттерін анықтау үшін арнаулы аспаптарды және өзі ойлап тапқан күрделі құралдарды іске қосады. Сондай-ақ, америкалық психолог, әлеуметтік психологияның негізін салушылардың бірі Джеймс Марк Болдуин (1861–1934) жүргізген тәжірибе жұмыстарынан нақтылы мысалдар келтіріледі. Ғалым бақылауға алған балалардың бірі – қозғалғыш, ұшқалақ, екіншісі – ұстамды, салмақты. Олардың әртүрлі жағдайдағы іс-әрекеттерін бақылау, талдау арқылы дәлелдеген америкалық ғалымының ойларын мысалға ала отырып, Жүсіпбек әр адамның өз тәбиғатына тән жұмысты жанын сала жақсы орындайтынын айтады.

Демек, жиырмасыншы жылдардың өзінде-ақ Ж. Аймауытұлы белгілі бір мамандыққа психофизиологиялық қасиеттері бойынша сай келетін үміткерлерді іріктеп баулаудың қажеттілігін түсініп, күн тәртібіне қойған.

Ғылыми еңбектің он алтыншы тарауында автор Бастон қаласында америкалық ғалымы профессор Ф. Парсонстың жетекшілігімен кәсіби бағдар беру ұйымы құрылғанын (1908) баяндайды. Бұл ұйымның кеңесіне мектеп басшылары, мұғалімдер, зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне мүдделі әртүрлі қоғамдардың өкілдері енген. Балалардың және олардың ата-аналарының қатысуымен жүргізілген тәжірибе жұмыстарын (бір үлгідегі сұраққа жауап алу немесе тест, анкета тарату, әңгімелесу) оларды жақсы білетін, жақын араласатын мұғалімдердің көмегімен жүзеге асырылады. Алынған мағлұматтарды салыстырып, математикалық талдаудан өткізген соң, зерттеушілер әр баланың жеке қасиеттері қай кәсіпке сай екенін көрсетіп береді. Бұл жағдай ол баланың өзінің де, оның ата-анасының да міндетін жеңілдетіп, болашақта өз қабілетіне лайық қандай мамандықты таңдап алуға болатынын анықтауға көмектесті. Көп ұзамай, Англия, Германия, Шотландия психологтары қуаттап әкеткен мұндай тәжірибелік әдіс іле-шала балалар мен жасөспірімдерді әртүрлі оқу орындарына іріктеп алу, әскери құрамаларды жасақтау, өнеркәсіп салаларын кадрлармен қамтамасыз ету істерінде таптырмас оңтайлы әрі тиімді құралға айналды [1; 306-307].

Бір үлгідегі сұраққа жауап алу (тест) біздің елімізде де БКП (б) Орталық Комитетінің 1936 жылғы 4 шілдедегі «Наркомпростар жүйесіндегі педологиялық бұрмалаулар туралы» деп аталатын қаулысы шыққанға дейін кең қолданылған. Амал не, бұл қаулы шыққан күннен бастап, ғылыми негізделген, АҚШ-та және басқа да дамыған елдерде жиі қолданылып жүрген үлгілердің өзін психологиялық, социологиялық зерттеулерде пайдалануға кедергі қойылды. Тек кейінен нәтижелігі мен сенімділігі сан мәрте тексерілген тест (сауалнама) әдісі қайтадан қолданыла бастады. Осы жағдайдың өзі-ақ Ж. Аймауытұлының «Жан жүйесі және өнер таңдау» деп аталатын еңбегінде көрнекті шетел психологтары Джеймстің, Мюнстербергтің, Штерннің т.б. жасаған тәжірибелеріне сілтеме жасай отырып айтқан ойларының күні бүгінге дейін маңызын жоймағандығын байқатады.

Талданып отырған еңбектегі назар аударатын құнды пікірлерінің бірі:

басшының адамдармен жұмыс істей білуге қажетті қасиеттерін саралаған тұстарында жатыр (оныншы тарау). Автор әскери командирдің кәсіби қызметіне терең де еңжей-теңжейлі тоқтала отырып, оның жеке басына қажетті қасиеттерді санамалап айту арқылы жалпы ұжымның немесе топтың басшысы болуға тиісті адамдардың мінез-құлқына қойылатын психологиялық талаптар мәселелерін қосқан. Егер басшы мен ұжым арасындағы психологиялық қарым-қатынас проблемасын біздің психологтарымыз соңғы жылдары ғана қолға алып, зерделеп зерттей бастағанын ескерсек, Жүсіпбек Аймауытұлының ғылыми ойының ұшқырлығына таңқалмауға мүмкін емес.

Педагогикалық-психологиялық тұрғыдағы «Психология» атты ғылыми еңбегі араб әрпімен 1926 жылы алдымен Қызылордада, содан соң Ташкентте теріліп, басылып шыққан. Автор қазақ ортасындағы мұғалімдердің, халық ағарту саласы қызметкерлерінің, жалпы оқырман қауымның психология, педагогика пәндері бойынша өз білімдерін көтеруге ұмтылған талаптарына көмектесуді мақсат етті. Оқулық түрінде жазылғандықтан, бұл кітапта жалпы психологияның жүйесі баяндалады [1; 24-250].

Ұсынылып отырған I – VI тараулардың маңыздылығы мен мазмұндылығы келесі қамтылған мәселелерден: «жан» ұғымының, пәлсапа тарихының пайда болуы, ондағы діннің «жан бар, жан ажалсыз» деген пікірдің орын алуы; психология ғылымының пәні, зерттеу объектісін анықтауы; адам қылығын зерттеудегі негізгі әдістерді қолдану мақсаттары (тәжірибелік бақылау, әңгімелесу, сұрау); бақылағанды қалайша жинақтап жазу керектігін көрсеткенінен байқалады.

Бүгінгі күні психологиялық зерттеулерде математиканы қолдана білу өзекті мәселеге айналса, XX ғасырдың алғашқы жылдары ең тұңғыш ізденуші ғалым Ж. Аймауытұлы бұған маңызды түрде ерекше көңіл аударған. Оның дәлелі әртүрлі (хроноскоп, гимограф, спигимограф, пнемограф) жайлы аспаптарға түсінік беріп, пайдалану жолдарын көрсете білген. Тірі заттардың қылықтарын салыстырып (қозғыштық, серпілу, тропизм, инстинкт, рефлекс); негізгі соқыр сезімдердің айырмашылықтары (тамақтану, балалау, соқтығу, жасқану, еліктеу) мен қоғам орайластығын баяндай келе, ғалым зерттеуші «қойды, маймылды, адамды алсақ – бәрі де сол төңіректің түрлі қозғалыстарын қайталайды», – деген қорытынды пікірге келеді [2; 226-232].

Автор адамның дене мүшелері, олардың физиологиялық қызметіне, жүйке салаларының (ми, нейрон, шілтер, неврит, дендрит) саңылау мүшелеріне кең түрде тоқталған. Мұнда физиолог И.П. Павловтың жоғары нерв қызметімен, сананың пайда болып дамуы туралы ілім негіздері түсіндіріледі; неміс ғалымы Гельмгольцтың үш түрлі түйсіктерді айыратын элементтердің бар екендігін баяндайды; түске соқырлық (дальтонизм) және сезім мүшелерінің негізгі қызметі мен олардың көңілге деген әсерін «дене сезімі – тіршілік сезімі», деп айта келе, Ж. Аймауытұлы айқын мысалдар келтіреді. Кісінің қылығын қимылынан байқауға жәрдемдесетін психология ғылымы екендігін ғалым саңлау мүшелері қызметі арқылы байқатып: бет қимылы, ымдасу, көз әлпеті, ауыздың құбылуы, сыртқы және ішкі құбылыстардың алуан түрлі сезімдерді

байқауға болатындығын, автор мысалдар арқылы дәлелдей білген [1; 90-103]. Бұл жәйттер қазіргі кезде қолданылып жүрген дене терапиясымен сәйкестенеді деп айтуымызға болады.

Тәрбиелік жағынан психологиялық-педагогикалық ғалым пәлсапасындағы маңызды мәселесінің бірі – «әдеп». Әдептенудің жекелеген түрлеріне (салт-дәстүр, әдеп-ғұрып, жөн-жосық т.б.) қысқаша мағлұматтар беріп, ондағы көрініс беретін жағымды (шыдамдылық, қанағаттылық, батылдық т.б) және жағымсыз (шылым шегу, насыбай ату, арақ, апиын ішу т.б) жақтарын баяндап «әдет – адамның екінші табиғаты» екендігін атақты адамдардың өмірінен алынған мысалдармен (Шекспир, Дарвин т.б.) дәлелдейді. Осыған байланысты: «әдептілік қасиеттерді бойына дарытам десен, ең алдымен ақыл парасатқа мән беру қажет», – деп автор қорытынды ойын тәптіштейді [2; 248-254].

Оқулық болғандықтан бұл кітапта жалпы психологияның және педагогикалық психологияның мәселелері баяндалады. Сөз бен ұғым, ойлау мен сөйлеу, адам психикасы мен жағырапиялық орта, психология мен имандылық қасиеттер арасындағы байланыстар талданып, этникалық психология мәселелері (тіл мен мәдениет, салт-сана мен дәстүр, фольклор мен өнер) және олардың адам психикасына тигізетін әсері сөз болған. Сондай-ақ автор әлеуметтік психологияның жекелеген мәселелеріне (топ, ұжым, тобыр, халық, қоғам) ұғымдарына тоқталып, жеке адамның танымдық процесіне талдау жасаған. Ж. Аймауытұлы түс және түс көру сияқты күрделі психикалық құбылыстарға назар аударып, оларды зерттеу керектігін ерекше айтып өткен [1; 215-219]. Қорыта келгенде, өз заманындағы ғылыми жаңалықтардан жан-жақты хабардар, халықтың әдеп-ғұрпы мен психологиясын, ел арасындағы оқу-ағарту ісінің мән-жайын жақсы білетін автордың еңбектеріндегі талданған күрделі мәселелер күні бүгінге дейін ғылыми-танымдық маңызын жоғалтқан жоқ. Өкінішке орай, Аймауытұлының ұшқыр ойын, ғылыми шындыққа деген адалдығын, өмір материалдарын қоспасыз саралауын сол кездегі идеологтар қабылдай алмады. Мысалы, «Советская степь» газетінің 1928 жылғы 20 қаңтардағы санында басылған «Бір оқулық туралы» деген мақалада А. Михайлов деген біреу Ж. Аймауытұлының «Психологиясынан» ұлтшылдық пен идеализмнің сарынын байқап, автордың өзін «ғылымдағы есек» деп балағаттайды [1; 308-309]. «Бәріне – уақыт таразы» демей ме халық, міне, аз ғұмырында ғажайып біліктілікпен талданған Ж. Аймауытұлың мол мұрасы оқырмандар арасында кең жайылып, бүгінгі ұрпаққа психология тарихының дамуына, педагогикалық-психологиялық білімдердің тереңдеуіне өз үлесін қосуда.

Жиырмамыншы жылдары **Мағжан Жұмабайұлының (1893 – 1938 жж.)** «Педагогика» (Баланы тәрбиелеу ережелері) атты еңбегі жарық көрді. Бұл оқулық 1923 жылы Ташкенттегі Түркістан мемлекеттік баспасында басылды. Төртінші тараудан он бесінші тарауға дейін педагогикалық-психологиялық мәселелерді қамтыған. Автор әр жастағы баланың даму ерекшеліктерінің психологиялық өзгерістерін ашып көрсете білген. Бұл оқулықта педагогика негіздері, оның мақсаты мен пәні, негізгі категориялары, тәрбиенің

маңыздылығы, тәрбиелеудің негізгі бағыттары, басқаша айтқанда, бір-бірімен тығыз байланысты екі пән – педагогика мен психология мәселелерін ұштастырып баяндайды. М. Жұмабаевтың айтуынша, тәрбие төрт түрге бөлінеді: *дене тәрбиесі, ақыл-ес, сұлулық (эстетика), құлық тәрбиесі*. Сыртқы және ішкі ортаның әсерінің есту, көру т.б. мүшелердің дамуына және тірі мен өлі табиғаттың әсерлерін автор ерекше сипаттаған: «Желдің зуылы, судың сылдыры, жапырақтың сыбдыры, күннің күркіреуі, жібектің судырын, шөптің сыбдырын, темірдің қаңғырын. Сондай-ақ жылқының кісінеуін, қойдың маңырауын, мысықтың мияуын, құстың шырылын сәбилер жиі естуі қажет», – деген тұжырымға келген [3; 40-41].

Жас ерекшеліктеріне байланысты танымдық процестердің (сезу, қабылдау, елестету, ес, ойлау мен сөйлеу) психологиялық сапалық өзгерістерге ұшырап отыратынын көрсеткен. М. Жұмабайұлы сәбидің сөйлеуіне тоқталып, тілдің дұрыс дамуының бірінші шарты – «балаға тілді бұзып сөйлемей керек және балаға ұқпайтын жат сөз үйретпеу керек деген талаптар қойған: «екіншісі – өзінің құрдастарымен ойнап, олармен жиі сөйлесуі қажет, үшіншіден, ұлттық тілді үйрену кезінде оның былдырлап, шүлдірлеп сөйлеуіне қарсылық жасамау» қажет екендігіне ерекше тоқталған [3; 73].

М. Жұмабайұлының тәрбиеге байланысты негізгі тұжырымдамасын келесі ой-пікірлерінен байқауға болады: «Адамды оның ұлтын, тіпті бүкіл адамзатты бақытты етуге болады, егер ұлт өкілі – әрбір адам – бақытты болса, онда бүкіл адамзат та бақытты болады». Басқаша айтсақ, тәрбиенің мақсаты адамның адам болып аталып қалуында емес, ол оның сәйкес білімді меңгеруінде жатыр. Осы еңбегінде М. Жұмабайұлы тұлға – тәрбиенің нысаны, субъектісі ретінде қарастырады және өсіп келе жатқан жас буынның адами қасиеттерін күшейту, рухани байлығын қалыптастыру ең маңызды педагогикалық-психологиялық міндет деп тұжырымдайды.

Педагог-психологтың «Педагогика» атты еңбегіндегі ой-пікірлері мен тұжырымдары оқулықтың қазіргі кездегі ғылыми өзектілігін, ерекше, құндылығын айқын көрсетіп, байқатады [4; 85-87]. «Бәріне–уақыт таразы», демей ме халық, міне, аз ғұмырында ғажайып біліктілікпен талданған ең алғашқы отандық педагог-психологтар Ж. Аймауытұлы мен М. Жұмабайұлының мол мұралары оқырмандар арасында кең жайылып, бүгінгі ұрпаққа психология тарихының дамуына, педагогикалық-психологиялық білімдердің тереңдеуіне өз үлесін қосуда.

Әдебиеттер:

1. Аймауытұлы Жүсіпбек. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 312 б.
2. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық: Қазақтың психологиялық ой-пікірлері. – Алматы: Таймас, 2006. – 480 б.
3. Жұмабаев Мағжан. Педагогика (Баланы тәрбия қылу жолдары). – Алматы: Рауан, 1993. –112 б.
4. Акажанова А.Т. Қазіргі психология тарихының дамуы, жағдайы, беталысы. Оқу құралы. – Алматы: NURPRESS, 2017. –126 б.

1. Жас ерекшелік психологиясының аспектілері.
1. Психологические аспекты возрастного развития.

**СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕГІ СТРЕССКЕ ДЕГЕН
ТӨЗІМДІЛІКТЕРІН АНЫҚТАУ**

Абишева А.Э.
Игембаева К.С.

Мемлекетіміздегі жоғары оқу орындарының алға қойған мақсаты жан-жақты дамыған, терең білімді, жоғары кәсіби мамандандырылған және мәдени жоғары деңгейдегі тұлғаны тәрбиелеу.

Жоғарғы оқу орнында білім алу студенттердің денсаулығына ерекше назар аударуды қажет етеді. Мамандардың пікіріне сәйкес, студенттер еңбегі ерекше спецификалық қатардан орын алады да, әр түрлі ақпаратты өңдеу мен қабылдау кезінде уақыт тапшылығы әсерінен жүйкелі-психологиялық күйзелу жағдайының жиі байқалуы, сонымен қатар жұмыстың негізінен кешкі және түнгі уақытта орындалуы олардың соматикалық денсаулығы мен психикалық жағдайларына әсер етеді. Жаңа факторлар кешеніне бейімделу күрделі, көп деңгейлі әлеуметтік - психофизиологиялық үрдіс болып табылады және студенттер ағзасындағы компенсаторлы-қалыптасу жүйесінің ширығуымен қоса жүреді. Студенттер - белгілі бір жас мөлшеріндегі, өмір және еңбек жағдайлары өзіне ғана тән, ерекше әлеуметтік топ [1].

Соңғы 10-15 жылда студенттердің білім алу барысында ақпараттық жүктеменің ағымы айтарлықтай өсті. Емтихан, сессия кезінде студенттердің интеллектуалды-эмоционалды жағдайына шамадан тыс жүктемелер әсер еткендіктен, орталық жүйке-жүйесінің қозу үрдістері жоғары дәрежеде болатындығы анықталды.

Л.С. Выготский белгілегендей, әр жас ерекшелік даму сатысына психологиялық жаңа құрылымдар тән болады: бір жас ерекшелігі сатысынан келесіге ауысу кезінде жастың барлық құрылымында өзгерістер болып, әр жас өзіндік қайталанбас және жалғыз құрылымға ие болады.

Студенттік жастағы жекелік даму ерекшелігін зерттеген алғашқы ғалымдардың бірі Б.Г. Ананьев болып табылады. Ол адамның кемелдену бірлігін анықтауға тырысты. Адамның кемелденуі биологиялық белгілермен және жыныстық, соматикалық белгілермен анықталады.

Б.Г. Ананьев мектебінде студенттік жас ақыл-ой және мінездің қалыптасуы орталық кезең ретінде айқындалады [2].

Егер студентті жеке адам деп зерттесек, онда 18-20 жас – бұл адамгершілік және эстетикалық сезім-дердің белсенді дамуының, мінездің қалыптасып және тұрақтануының, әсіресе, ересек адамның әлеуметтік рөлдерінің толық жиынын: азаматтық, кәсіби-еңбектік және т.б. меңгерудің кезеңі. Бұл кезеңмен «экономикалық белсенділігінің» басталуы тығыз байланысты. Бір жағынан мотивациялардың, барлық құндылықтардың жүйесінің қайта жасалуы, екінші

жағынан кәсібиленуге байланысты арнайы қабілеттерінің қалыптасуының шапшаңдығы осы жас кезеңін мінез бен интеллект дамуының орталық шағы ретінде бөліп қарастырады. Студент жеке басына арналған зерттеулер ішкі әлемінің қарама-қайшылығы, өзінің өзбеттілігін табуымен және ашық байқалатын, жоғары мәдениетті индивидуалдылығының қалыптасуын көрсетеді [3].

Студенттік шақ, сондай-ақ бұл кезеңдегі интеллектуалдық және физикалық күш дамуының оптимумының көпшілігіне қол жеткізілуімен де ерекшеленеді. Дегенмен де, осы мүмкіндіктерімен олардың жүзеге асырылуының арасында қайшылықтар кездесіп жататыны да рас.

Студенттік ортада емтихандар, әлеуметтік бейімделу, болашақ мамандығы аясындағы өзін тұлға ретінде айқындалуы барысында күйзелістік ықпалдар болған жағдайда кездеседі. Студенттік өмірде эмоциялық жағдайлар көп кездеседі. Оның өзінің денсаулығына көп жағдайда дұрыс қарамайтын өмір үлгісінен байқауға болады. Психикалық саулығының келесі ықпалы-өз іс-әрекетінің нәтижелеріне қанағаттануы. Сәттілік сезімі тұлғалық талаптарының субъективтік маңыздылығына, көздеген мақсаттарына жетудің жоғары мүмкіншілігіне тең келеді [4].

Екінші курс – студенттің оқу әрекетіндегі ең қысым түсетін оқыту мен тәрбиелеудің барлық түрлері жедел араласатын уақыт. Студенттер жалпы дайындықты жүзеге асырады, олардың мәдени сұраныстары мен қажеттіліктері қалыптасады. Берілген ортаға бейімделу үрдісі, осы уақытта негізінен аяқталған деп саналады. Жалпы айтқанда студент бойында стресстің кездесуі нақты оның оқу процесімен ғана байланысты бола бермейді. Ол жаңа ортаға бейімделудің қиынға соғуы, өз ойы мен пікірлерін жеткізуден қиналу немесе мүлдем жаңа ережелермен сабақ кестесіне, білім алудың жоғары деңгейіне үйрене алмауынан да көрінеді.

Осыған орай, студенттердің стресс деңгейлерін анықтау мақсатында таңдама ретінде 2 курстың 40 студентін алдық. Таңдаманы екі топқа бөлдік. Біздің жағдайымызда 20 сыналушы «психолог» мамандығының студенттері және 20 адам «бейорганикалық заттардың химиялық технологиясы» мамандығының студенттері. Студенттердің бойындағы жағымсыз эмоционалдық көріністің бірі ретінде, қорытынды бақылау кезінде көбіне студенттік шақта көп және анық көрініс беретін стресс сезімінің деңгейін зерттеуді жөн көрдік. Бұл мақсатта Ю.В. Щербатыхтың «Стреске деген төзімділік деңгейін анықтауға арналған» тесті және Р. Лазарус пен С. Фолкманның «Копинг-стратегия» тестін қолдандық [5, 6]. Әдістеме мақсаты ретінде студенттер бойындағы стресс деңгейін және психикалық іс-әрекет саласындағы қиындықтарды жеңу, шығу жолын таба білуді анықтау болып табылады.

Әдістеме негізінде алынған нәтижелерге байланысты, психолог мамандығының студенттері бойында стреске деген төзімділік деңгейі, өзгертуге біздің шамамыз жетпейтін жағдайларға үлкен реакцияның бар екенін көрсетеді. Ал төменгі деңгейдегі шкала бойынша бұл мамандық студенттері

бойында психосоматикалық ауруларға бейімділіктің төмендігін анықтайды. Сессия алдында студент бойындағы үрей осындай деңгейде болса, онда бұл студенттің өзін-өзі бақылай алатындығын көрсетеді. Бұл тікелей студенттердің психолог мамандығында оқуымен де байланысты болуы мүмкін, себебі мамандықтың ерекшелігі тікелей осы адамның өздері туралы болғандықтан, студенттер өз эмоциялары мен сезімдерін басқаруды үйренуді қалыптастырған болуы мүмкін (зерттеу нәтижелері 1-суретте берілген).

Сурет 1. Ю.В. Щербатыхтың «Стреске деген төзімділік деңгейін анықтауға арналған» тесті бойынша зерттеу көрсеткіштері.

Ал студенттердің негізгі іс-әрекеті оқу екендігін ескеретін болсақ, стресс студенттердің бойында оқу процесінің барысында, әсіресе «сессия» уақытындағы ақпараттың шектен тыс көптеп болуына байланысты және сол ақпаратты меңгеру барысында немесе орындалатын тапсырмалардың сипатына байланысты көрсететін реакция болып табылады. Бұл көрсеткішке байланысты студенттердің басым көпшілігі «сессия» алдында туындайтын стресстік жағдайда, өздерінің эмоционалдық өрістерін басқара білетіндігін көрсетеді. Мұндай нәтиже студенттердің мамандығына да байланысты болуы мүмкін.

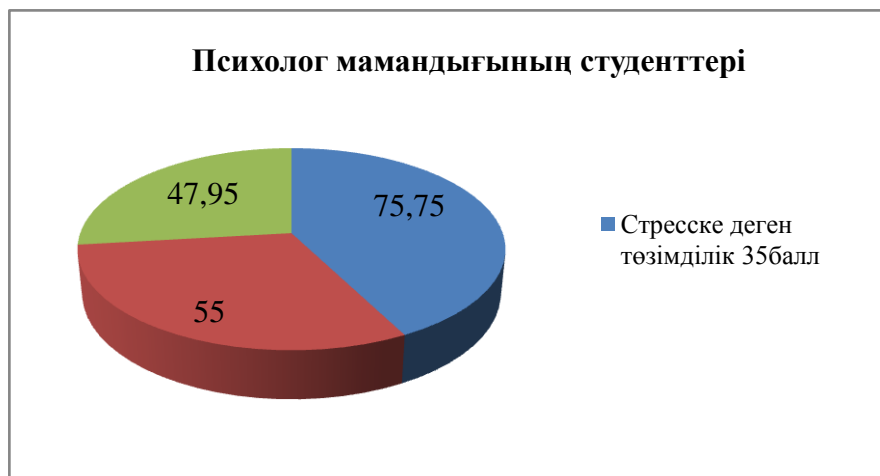
Стресстік деңгей бейорганикалық заттардың химиялық технологиясы мамандығының студенттерінде 4 шкала бойынша стресс деңгейін деструктивті шешімдерін іздестірумен анықталады (сурет 2).

Сурет 2. Ю.В. Щербатыхтың «Стреске деген төзімділік деңгейін анықтауға арналған» тесті бойынша зерттеу көрсеткіштері.

Бұл анықталған нәтиже бойынша студенттер бойындағы сенімсіздік, үрейлену сияқты жағымсыз эмоциялардың тікелей белгілі бір жағдайлар орын алғанда көрінуі байқалады. Төменгі шкала психосоматикалық ауруларға деген бейімділіктің төмендігін көрсетеді. Ол тікелей сыналушылардың жеке индивидуалдылығына байланысты болып келеді және көпшілігінде бұл деңгей бірқалыпты болып отыр. Бұл көрсеткіш тікелей сыналушылардың студенттік өмірдің бірінші жылы бейімделу кезеңінен өтіп, мұндай сессия уақындағы сезімдерді бастан кешіріп көргендіктеріне байланысты болуы мүмкін. Сол себепті де сыналушылардың біразы өз эмоциялары мен сезімдерін бақылай алатындығын көрсетіп отыр.

Жалпы екі мамандық студенттерінің стресске деген төзімділіктерінің үш деңгейдегі көрсеткіштері мынадай, 3 суретте көрсетілгендей психолог мамандығының студенттері бойында жоғары көрсеткіште стресске деген жоғары сезімталдылықтың басым екендігі анықталды (сурет 3).

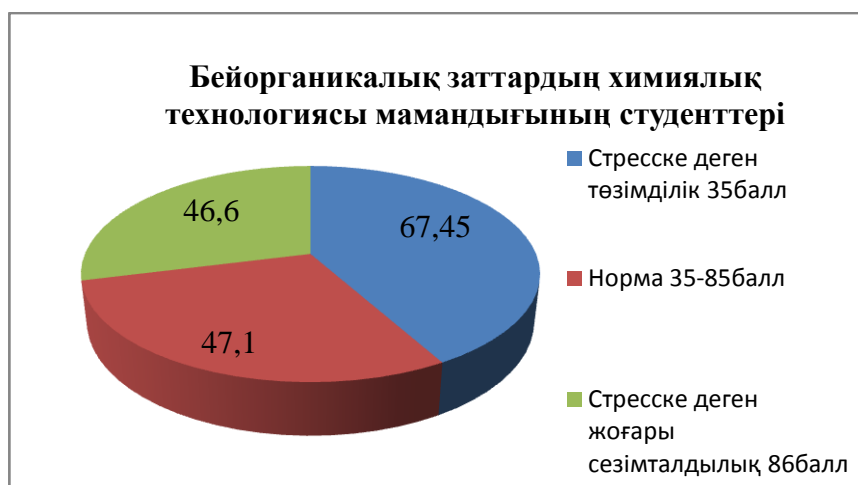

Сурет 3. Ю.В. Щербатыхтың «Стресске деген төзімділік деңгейін анықтауға арналған» тесті бойынша зерттеу көрсеткіштері.

Мұндай нәтиже сыналушылар бойындағы белсенділік пен қызығушылықтың, сонымен қатар, өз - өзіне деген сенімділіктің төмен деңгейін көрсетеді. Бұл студенттерге оқу барысында кедергілер келтіруі мүмкін. Осы мерзімде барлық жағдайларға үстүргін қарап, қажетті деңгейде оқу іс-әрекетіндегі пәндермен, бақылау тапсырмаларын қиын көріп, өз сәттілігіне күдікпен қарау болып табылады. Бұл жағдай студенттердің «сессия» уақытында стрестік жағдайға әкеледі. Осындай көрсеткіш «сессия» уақытындағы студенттердің өз үрейлерін басу мақсатында немесе өз - өздеріне деген сенімділіктің төмен болуына да әсер етеді.

Келесі деңгей бойынша бейорганикалық заттардың химиялық технологиясы мамандығының студенттері бойында стресске деген төзімділік деңгейі қалыпты екендігі анықталып отыр. Алайда бұл деңгейдің стресске деген төзімділік деңгейінен алыс екенін ескерсек, стресске төзімділіктің әлі де болса анықталмауы, адам бойында тым көп күйгелектік пен өз білімі мен күшіне деген сенімділік, нақтылық, оқу іс - әрекетіндегі белгілі бір деңгейдегі

тапсырмаларды орындау барысында көрінетін қорқыныш сезімдерінің пайда болуымен сипатталады (зерттеу нәтижелері 4-суретте берілген).

Сурет 4. Ю.В. Щербатыхтың «Стресске деген төзімділік деңгейін анықтауға арналған» тесті бойынша зерттеу көрсеткіштері.

Әрине бұл жағымсыз эмоциялардың студент бойында өз білімін сынағалы тұрған сәттегі, яғни сессия алдындағы қобалжулар мен уайымдардың нәтижесінде көрініс беруі әбден мүмкін. Сыналушылардың техникалық мамандықта оқитындарын ескеретін болсақ, ойлаудың аса бір жоғары дәрежеде болуын талап ететін есептерді шешу кезінде, бұл эмоция немесе үрейлену сезімдерінің орын алуы заңды.

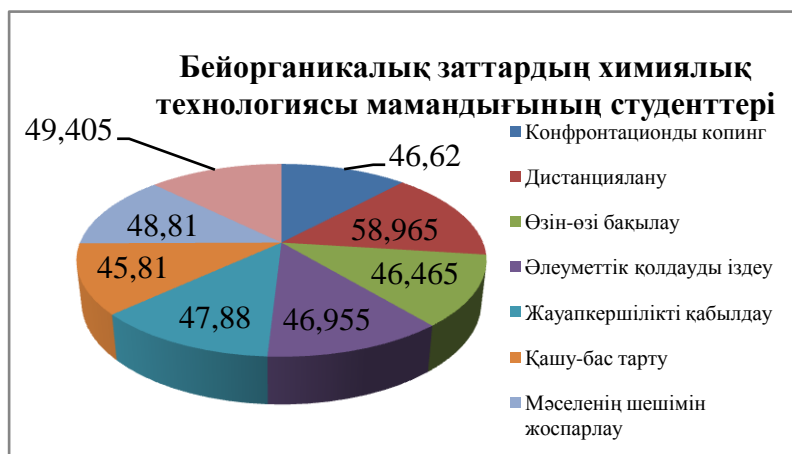
Р. Лазарус пен С. Фолкманның «Копинг-стратегия» тесті әдістемесінің нәтижелері бойынша жоғары деңгей «Дистанциялану» шкаласында анықталды, яғни белгілі бір жағдайдан бас тарту және оның маңыздылығын төмендету мақсатында когнитивті күш жұмсау. Ал екінші деңгей «Әлеуметтік қолдаудың қажеттілігі» шкаласында көрінді, бұл шкаланың анықтамасы бойынша, тұлғаның қажетті ақпараттарды іздестіруде және эмоционалды қолдауды күтуде үлкен күш жұмсауы, яғни сыналып отырған студенттер қауымының кейбірі білім деңгейлерін бақылау сәттегі сессия немесе емтихан алдында үрейлену деңгейі жоғарлайды, сонымен қатар өз-өздеріне деген сенімділікті жоғалтады. Әрине мұндай үрей сезімінің оқу процесіндегі студент бойында кездесуі бірқалыпты. Дегенмен алдына келген қиындықтарды шешуде өз-өзіне сенімділік таныту керек. Төменгі көрсеткіштегі шкала «Асыра бағалау», бұл деңгей бойынша өзінің тұлғалық өсуін немесе жасаған іс-әрекетін бағалаудағы деңгейдің төмендігін білдіреді.

Ал бейорганикалық заттардың химиялық технологиясы мамандығының студенттері бойында копинг-стратегияның көрсеткіштері жоғары деңгейдегі дистанциялану шкаласында, бұл психолог мамандығының студенттерінің жоғары көрсеткішімен жақын екенін көруге болады. Алайда бұл студенттердің бойында психолог студенттермен салыстырғанда «Асыра бағалау» шкаласы екінші деңгейде анықталады, яғни бұл тұлғаның өз мүмкіндіктері мен іс-әрекеттерін бағалауда жомарттық танытатынын көрсетеді. Дегенмен ең төменгі

көрсеткіш «Қашу-бас тарту» шкаласында орналасты, нақтырақ айтсақ туындаған мәселеден ойша және іс жүзінде қашу деңгейінің төмен екендігі анықталды (сурет 5, 6).

Сурет 5. Р. Лазарус пен С. Фолкманнның «Копинг-стратегия» тесті бойынша зерттеу көрсеткіштері.

Сурет 6. Р. Лазарус пен С. Фолкманнның «Копинг-стратегия» тесті бойынша зерттеу көрсеткіштері.

Жеке индивидуалды ерекшеліктеріне байланысты бұл көрсеткіш сыналұшылар бойында стресске деген төзімділіктің деңгейінің төмендігімен байланыстыра отырып, олардың белгілі бір іс-әрекеттерді орындауда белсенділік пен қызығушылық сезімдерін аса білдіре бермейтіндігін көрсетеді.

Қорытындылай келе, адам бойында стресске деген төзімділіктің төменгі деңгейінің көрініс беруі жағымсыз эмоциялар, үрей, қорқыныш сезімдерінің тұлға бойында белгілі бір жағдайларда бақылауға алынбай қалу салдырынан туындауы мүмкін. Осы стресс деңгейінің жастық шақ кезеңіндегі студенттер бойында, тікелей сессия тапсыру алдындағы деңгейін анықтауда мынадай қорытындыға келеміз. Студенттер бойындағы стресске деген төзімділік пен мәселелі ситуациядан шығу жолын ұйымдастыруды анықтауда келесідей

нәтижелерді шығарамыз. Бірінші әдістеме бойынша стресске деген төзімділік деңгейі екі мамандық студенттерінде де қалыпты болса, екінші әдістеме бойынша қайтадан екі мамандықтың да студенттерінде «Дистанциялану» шкаласында көрінді. Көрсеткіштерді өзара салыстыратын болсақ, сыналушылардың екі әр түрлі бағыттағы гуманитарлық және техникалық бағыттағы студенттер болғандықтан, қорытынды нәтижесін шығаруда айырмашылықтар болды. Гуманитарлық бағыттағы студенттер бойындағы стресске төзімділік деңгейлері техникалық бағыттағы студенттердің нәтижелеріне қарағанда жоғары деңгей басымырақ. Техникалық бағыттың студенттерінің бойында стресске деген төзімділік деңгейі 10 балл шамасында төмен болып келеді, сол себепті психокоррекциялық жұмысты қажет етеді. Ал, копинг-стратегия деңгейлері, керісінше гуманитарлық бағыттағы студенттерде жоғары көрсеткішті көрсетеді, бұл дегеніміз техникалық бағыттың студенттерінің өз-өздерін бағалаулары және сырттан келген сыни көзқарастарды өздерінің бойынан өткізіп, іс-әрекеттерін нақтылай алатындығын көрсетеді, қиын немесе мәселелі ситуациялардан шығу жолын бірден әрі тез таба алуымен ерекшеленеді. Ал, гуманитарлық бағыттағы студенттерге өздерінің мотивациялық белсенділігін арттыру негізінде жұмыстар қарастырылады.

Стресстік жағдайлар физиологиялық болсын, психологиялық болсын қосымша мобилизациялануды қажет етеді. Емтихан кезіндегі ақыл-ой жұмысына белсенділіктің анық белгілері мен ұлғаюы тек осы жағдайдың физиологиялық бейімделу реакцияларын теңестіріп қана қоймай, сонымен қатар когнитивті қызметтің оптималды әрекет етуіне жол береді. Бұл үрдіс екі топтың студенттерінде де әртүрлі өтеді [7, 8]. Зерттеу нәтижелерінің практикалық құндылығы, бұл білім беру саласында және де жоғары оқу орындарындағы психологиялық қызметтегі практикалық психологтардың тікелей студенттермен бейімделу процестерін жүзеге асыруда, сессияға байланысты түрлі толғаныстарымен жұмыс жасау барысында, ғылыми дәлелденген қосымша ақпарат ретінде қолдана алады.

Әдебиеттер:

1. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. - М.: ПЕР СЭ. - 2006. – 528 с.
2. Анисимова О.М. Самооценка в структуре личности студента: автореф. канд. дис. - Л., 1984. - 17 с.
3. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. - СПб.: Питер, 2006. – 256 с.
4. Митева И.Ю. Курс управления стрессом. - М.: ИКЦ "МарТ", 2004. – 288 с.
5. Тесты на стресс. - no-stress.ru/testy/stress.html
6. Леонова А.Б., Кузнецова А.С. Психологические технологии управления состоянием человека. - М.: Смысл, 2009. – 225 с.
7. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. - М.: Наука, 1983. - 370 с.
8. Селье Г. Стресс без дистресса. – М.: Прогресс, 1982. – 351 с.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНА ИНТЕРНЕТТІҢ ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ

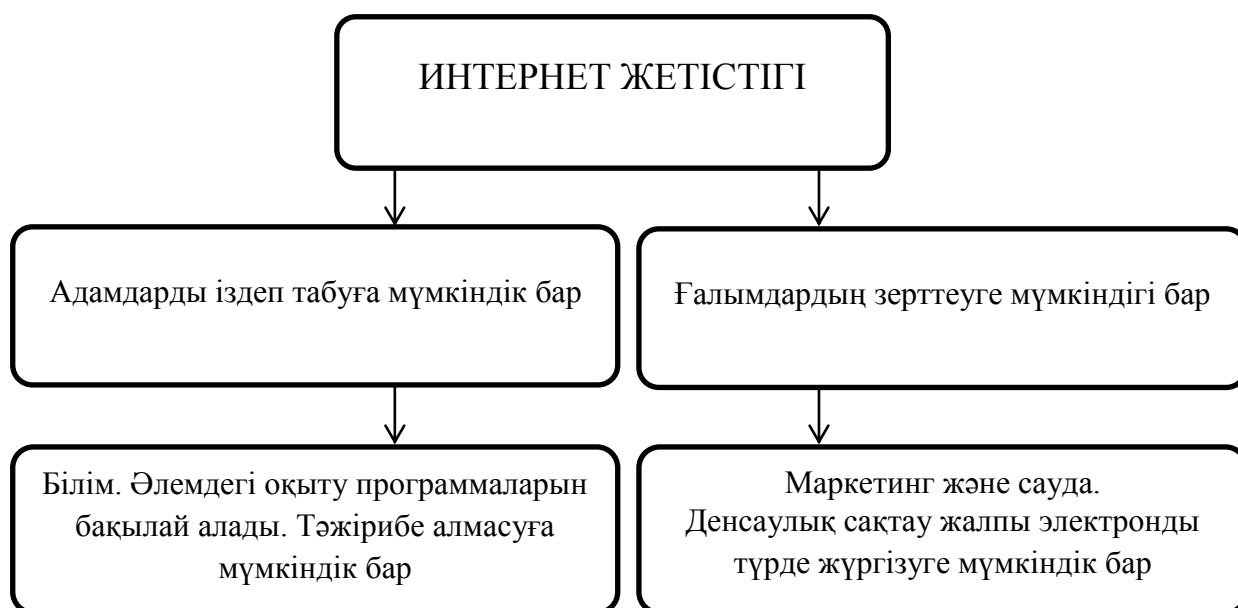
Алтыngoжина М.С.

Қазіргі таңдағы басты мәселе жасөспірімдердің тұлғалық дамуына интернеттің пайдасы да зияны да бары анық. Жалпы Интернет анықтамасына тоқтала кетсек (оқылуы ағылш. *Internet — International Network*) - компьютерлік серверлердің бүкіләлемдік желісі.

Интернет – кез келген компьютерлермен бүкіл әлем бойынша ақпарат алмасу мен ақпарат беру мүмкіндігі бар желілер жүйесі. Интернет – байланыс араларын өзара біріктіретін, тораптардың жиынтығы.

Интернет технологиясы жылдам өзгеріп отырады.

Интернетпен жұмыс істеу оңайланғандықтан, қазіргі өзгерістер торапты кім немесе қандай мақсатпен қолдануында болып отыр. Интернеттің көптеген мүмкіндіктерін пайдалана отырып, онлайн режимінде қалағаның шаараласуға болады. Желідетанысу мен арласу заманауи қоғамның ажырамас бөлігі, сол арқылы әлемнің әр түкпіріндегі түрлі мәдениет өкілдері жақындасады. Жалпы интернеттің пайдасы уақытты үнемдейді, тез арада қажетті материалды таба алады және де мәтін түріндегі ақпараттардан ерекшелігі музыка, видео роликтар алуға болады.

Жасөспірімдердің белгілі бір бөлігі компьютерлік Интернет тәуелділігінің ықпалында, ал бұл қатерлі психикалық ауру болып табылады. Сондықтан да қоғам бұл мәселенің қауіптілігі мен маңыздылығын түсінуі қажет. Өркениеттілік компьютерлік желілердің негативті әсері кәмелетке толмағандардың қылмыстық бағдарларын және тәуелділікті қалыптастыруы ерекше қауіп тудырады [1]. Оның қауіптілігі мынада: тұрақты тәуелділіктің

дамуы, мұнда кәмелетке толмаған бала тек қана Интернеттегі жұмыс жайында ойлайды, егер үйде Интернетке қосылу мүмкіндігі болмаса компьютерлік клубқа түсу үшін ақша «тасиды», Интернетте тым көп уақыт отырады (мектептегі сабақтарынан жиі қалады, ұйқысы қанбайды, және т.б.).

Ғаламтор бүгінде өміріміздің ажырамас бөлігіне айналды. Ғаламторда жасөспірімдер көбіне ресейлік «Мой мир» желісін пайдаланса, кейіннен «Фейсбук», «ВКонтакте», «Инстаграм», «WhatsApp», «Скайп» секілді қосымшаларды пайдалана бастады. Сондықтан да аталған тақырып қазіргі таңда еліміздің болашағы болып табылатын жастарды тәрбиелеу мәселелері арасындағы ең өзекті мәселе қатарына жатады деп толық сеніммен айта аламыз.

Зерттеудің пәні: Интернет – тәуелділігіне жағдай жасайтын факторлар, оның белгілері және механизмдері, жасөспірім жастағы балаларға интернет – тәуелділіктің ықпалы.

Зерттеудің мақсаты: Интернет – тәуелділіктің пайда болу себептерін, кезеңдерін, белгілерін, механизмдерін және жасөспірімдердің дара ерекшеліктерін ескере отырып, жасөспірімдердің интернет тұтынушысы ретіндегі виртуалды және интернет – тәуелділігінің алдын алу жолдарын қарастыру.

Интернетке тәуелділік салдарынан жасөспірімдердің денсаулығы ғана емес, ойлау, сөйлеу, жазу мәдениеті де төмендеп барады. Интернетке қаншалықты тәуелді екенін анықтауда 5 – 10 сынып оқушылардың қорытындысынан көруге болады. 5 – сыныпта 14 оқушы қажетті ақпарат алу үшін отырса, ал 17 оқушы уақыт өткізу үшін отырады. 6 – сыныпта 11 оқушы ақпарат көздерін алу мақсатында, ал қалған 17 оқушы уақыт өткізу мақсатында, 7 – сыныпта 9 оқушы ақпараттарды алу үшін, ал 13 оқушы уақыт өткізу үшін отырады. 8 – сыныптарда 6 оқушы ақпараттарды қарау үшін, ал 12 оқушы уақыт өткізеді. 9 – сыныптарға келер болсақ, 4 оқушы ақпараттарды алу мақсатында отырса, қалған 13 оқушы уақыт өткізу мақсатында отыратыны анықталды. 10 – сыныптарда 2 оқушы ақпарат алу үшін отырса, 9 оқушы уақыт өткізетіндері анықталды (кесте 1).

Кесте 1.

Сынып	Интернетте күніне неше сағат отырады?	Қандай мақсатта?	
		Қажетті ақпарат алу үшін	Уақыт өткізу үшін
5 сынып	1,5 сағат	48%	52%
6 сынып	3 сағат	42%	58%
7 сынып	4,5 – 5 сағат	39%	61%
8 сынып	3 – 4 сағат	33%	67%
9 сынып	5 – 7 сағат	23%	77%
10 сынып	6 – 7 сағат	22%	78%

Тәуелділікпен қалай күресуге болады?

- Қоғамдық шараларға қатысу.

- Уақытты үнемді пайдалану.
- Түрлі үйірмелерге қатысу.
- Қызықты кітаптар оқу.
- Хобби яғни сүйікті іспен айналысу.

Жасөспірім бос уақытын тиімді пайдалана білсе дені сау, мәдениетті бола алады. Жасөспірім жан – жақты рухани бай, өз тілінде еркін сөлей алатын, ойын жетік жеткізе алатын жеткіншек боларына сенімім мол.

Әдебиеттер:

1. Интернет тәуелділігінен арылудың жолдары. - <https://www.zharar.com/kz/kenes/7589-internet.html>

ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРМЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫС ЖАСАУ

Альгожина А.Р.

Ертегі балалар үшін – бұл тағы бір өмір кеңістігі, оның күнделікті шынайы өмірінің бөлігі. Осы себепті, баламен ертегі тілінде сөйлесе отырып, оның шын армандары, тілектері, қорқыныштары, үрейлері жайлы білуге болады. Ойын барысында балалар ертегі кейіпкері кейпіне толықтай енеді. Бұл жерде олар шынайы өмірде белгісіз себептермен сұранымсыз болған немесе тыйым салынған қасиеттерін көрсете алады. Күшті, сараң, қу, құдіретті – жалпы кез келген бола алады. Баламен келесі сұрақтар бойынша сөйлесуге болады: Саған ержүрек болу қалай екен? Ал сараң болу ше? Балалар ертегіден алған тәжірибесін шынайы өмірдегі тәжірибесімен оңай ұштастыра алады. Өмірде қиындықтар мен кедергілерге кездескенде, ертегіден алған ресурстарын қолдана алады. Біз сиқырлы хикаяларды ойдан шығарып, ойын аланы немесе кілем үстінде ойната аламыз, дәлірек айтсақ, өтпелі кеңістік, яғни, бала жаңа, таңыс емес әлеммен, басқа адаммен байланыс орната алатын және ол арқылы өз-өзімен байланыс орната алатын жер, кеңістік құрастыра аламыз.

Ертегілерде анық емес, символдық формада адам дамуы барлық кезеңдері сипатталған: тууы, ата-анасынан бөлінуі, есеюі, дербестікке ұмтылуы, ересектік дағдарыстар, картаю, өлім. Символдар құпия мағынасын аша отырып, оларды өзіндік мазмұнымен толтыра отырып, адам өз ішкі әлемінің тереңдігіне енеді, жауаптар мен шешімдер табады, өзінде жаңа мүмкіндіктер ашады, зерттелмеген жолдар табады, өз қара тарапына тап болады.

Ертегілер талдауына юнгиан көзқарасы тұрғысынан ертегі кеңістігі адам ішкі кеңістігі ретінде қарастырылады. Ертегілік кейіпкерлерде біз ішкі тұлға фигураларын көреміз. Әрбір ертегі сюжеті архетипті, ол өзінің заңдары бойынша дамиды. Әрбір сюжет жаңғырығын мифтар және аңыздардан табуға болады. Біздің міндетіміз – бұл сюжетте оны өзгертуге ұмтылмай қалу. Біз ертегі символдарын зерттеп, олардың өзіндік мазмұнымен толтырамыз, ертегіге сұңғиміз және бетіне қалқып ығамыз, күнделікті оқиғаларда, жеке тарихымызда

жана мағыналар табамыз. Бұл процесс өте терең және баяу. Өзгерістер бірте-бірте және білінбей болады. Бірақ бір күні сіз өз өміріңіздің басқаша болғанын байқайсыз.

Өз балаларына ертегі оқып, олармен оқығанды талқылайтын ата-аналар өздері келесі сұрақтармен жиі кездеседі: «Біз осы ертегілерді дұрыс түсініп, талқылаймыз ба? Мүмкін ертегілерде біз мәнін аңғармаған жасырын мағына бар болар?». Қазіргі балаларға ертегіні жай оқып беріп, сюжеті жайлы әңгімелесіп, кейіпкерлеріне сипаттама беру аз, оларғы ертегіні ойлап-толғауды, жасырын мән-мағыналарды және өмірлік сабақтарды табуды үйрету керек. Ата-аналарға жауап алу үшін ертегінің пайда болу тарихын біліп, оның жасырын мағынасын және басқа да маңызды ертегі мәселелерін мұқият қарастыру керек.

«Ертеде...» - ертегілердің көбісі осылай басталып, бізді бұрын өтіп кеткен, ертеде болған уақыттарға алып келеді, сол кездері таңқалдырарлық заттар болды, ол кезде құбыжық, мыстан кемпір, пері, сиқыршы немесе сөйлейтін жануарлар өмір сүрген. Бұл бақташы хан бола алатын, күлбике ханшайым бола алатын, тірі суды, барлық асыл қазынаны қолжетімді қыла алатын шамды, бар әлемге билік етуге мүмкіндік беретін жүзікті немесе ұша алатын тұлпарды табуға болатын сиқырға толы әлем [1].

Біздің өмірімізде де, біздің болмысымызда да осы «ертеде..» бар. Әрқайсымыздың өмірімізде жаңа, таңғажайып заттар, оқиғалар жиі орын алған кездер болған. Ересектер үшін түсінікті, айқын заттар, мәселелер, олар бала болғанда алғаш рет шешімін тапқан жаңалықтар болған болар. Бала кездегі осы сансыз жаңалықтардың барлығы - «таңғажайып оқиғалар». Біз алғаш қадам жасағандағы сезімдерімізді қайта еске ала алмасақ та, алғаш рет жүзуді немесе велосипед тебуді үйренген кездегі сезімдерімізді ұмытпаспыз. Әрдайым адам өзі үшін бір жаңалық ашқанда, ертегі кейіпкерінің күнделікті өмірден сиқырлы, бастан кешпеген, магиялық әлемді босатып, құтқару үшін немесе сол әлемге күнделікті өмірдің құндылығын асыратын қазынаны табу үшін аттанғанына ұқсас болады. Мыстан кемпірлер мен құбыжықтар – бұл өзіміздің қорқыныштарымыз бен сәтсіздіктеріміз, көмекші-жануарлар мен перілер – белгілі бір жағдайда ашылатын, әлі бізге белгісіз қасиеттер мен мүмкіндіктер [2]. Кейде ертегіде образ немесе фантазия болатындар басқаша жүзеге асады.

Қолайлы өмір жағдайында әрдайым жаңалықтарды ашуға және жасауға қабілеттілік балаларға соншалықты тән, тіпті оларды данышпан деуге болады және бұл қабілет ешқашан толықтай жойылмайды. Егер біз күнделікті өмірге толық сіңіп кетпесек, онда ертегіні қайта-қайта бастан кешеміз және біздің өмірімізде барлық сол кезге дейін бейтаныс жаңалықтар «таңғажайып» бола береді. Әр адамның өмірінде бірдей процестерден тұратын негізгі кезеңдер болады: әр адам анасына сәбилік тәуелділік фазасынан кейін дербестікке ұмтылуды қыңырлық кезеңінде бастан кешеді; ал қарама-қарсы жыныспен қарым-қатынасқа қажеттілікті жыныстық жетілу кезеңінде бастан кешеді. Әрқайсысы өмірдің шарықтау шегіне жеткенде болатын орта жас мәселесін және әрқайсысы өлімге жақындаған сайын өзге, таныс емес әлемге өту мәселесімен кездеседі.

Осындай жаңа және бізге жиі қорқынышты болатын жағдайларға тап болғанда, біз алдымен, алдымызда тұрған кедергіні қалай жеңе алатынымызды, қандай мәселелерді шешіп, қандай қауіп-қатерді төзе алатынымызды елестетуге тырысамыз. Бұл кезде бізге өзінің символикасы арқылы, егер біз оларды дұрыс түсінсек, осындай жағдайда адам қалай іс-әрекет жасай алатынын көрсететін ұжымдық дәстүрлі образдар көмектесе алады. Бұл образдардың тілі көпмағыналы және терең. Ертегіні түсіну де осындай көпмағыналы болуы мүмкін. Психологиялық мазмұны ішкі мазмұнының бір бөлігі ғана болып саналады және әр өмір кезеңінде символ қосымша нақты мазмұнмен толықтырылады. Осылайша, жаңа, терең мағынаға жетеді және талқылау одан әрі дамиды.

Мысал ретінде бәріне танымал «қарапайым емес, алтын» жұмыртқа салған «Шұбар Тауық» ертегісін талқылайық. Осы өз бетінше ерекше оқиғадан кейін нағыз аласапыран басталады. Барлық саналы адамдар сияқты алтын жұмыртқаны банкке сақтаудың орнына, шал мен кемпір осы жұмыртқаны жаруға тырысады! «Шал ұрды-ұрды – жара алмады, кемпір ұрды-ұрды – жара алмады. Тышқан жүгіріп, құйрығымен сермеді де, жұмыртқа құлап, жарылып калды». Осы сюжет арқылы ата-бабаларымыз не айтқысы келді екен?

Алтын жұмыртқа дегеніміз не? Ерекше, әдеттегі емес, есте қаларлық оқиға. Күнделікті емес, магиялық шынайылыққа тән мәселе. Жарылған жұмыртқа – бұл шешу керек болатын мәселе. Жұмыртқаны жарғанда, біз оның құрамына қол жеткіземіз. Алтын жұмыртқаны жару – бұл өз тұлғанның тереңдігіне және бүкіл әлемге көз салу, себебі, көптеген салт-дәстүрлерде жұмыртқа – бұл бүкіл әлемнің символы. Бүкіл әлемді тану – бұл барлығын тану. Біздің өзімізде, жанымызда бүкіл әлем барын түсіну маңызды, тұлғаның тереңдігінде жасырылғандарға қол жеткізгенде ғана біз нағыз даналыққа жетеміз.

Мәселені барлығынан жақсы шеше алатын бұл не деген «тышқан»? Жасырын болатындар (ін тышқаны), көрінбейтіндер (сұр тышқан), есептелмейді және әдетте осындай мәселелерді шешуде қолданылмайды.

Сұрақты осылайша қоятын болсақ, жауабын Юнгтің «Психологиялық типтер» кітабынан іздеу керектігі кез келген юнгианға айқын. Осы кітапқа сүйенетін болсақ, адам санасының төрт функциясы бар, солардың біреуі әлсіз болғандықтан бейсанаға (қолданылмайды) ығыстырылады [3].

Тышқан осы бағынышты функцияны атқарады, ал тұлға-бүкіл әлем жұмыртқасын жару – бұл сол санамен шешілмейтін мәселе және оны шешу үшін бейсанаға сүйену керек. Кезкелген «талқылау» - түсті, ертегіні, сюжетті, символизмді – бейсанаға сүйенуді білдіреді [4]. Сана тек шаблонды, әдеттегі, күнделікті өмір шегінен шықпайтын мәселелерді ғана шеше алады.

Осындай күрделі концепцияларды балаға үйретеді. Ол енді ғана дүние есігін ашқанда, оған алғашқы ертегісін оқып, оған осындай сабақ бермек.

Шалқан туралы ертегі де шамамен осындай мағынаны білдіреді. Тышқан келмей тұрып, шалқанды ешкім жерден ала алмады. Кейде, байқалмайтындар, ескерілмейтіндер және ығыстырылғандар сұрақтың маңызды жауабы болуы мүмкін.

Тұтас алғанда, осы қарапайым ертегілердегі жасырын мәселелер баланың және ересектің өміріне, дамуына өте маңызды. Орыстың ертегілері мен мультфильмдері кейбір қазір танымал американдық мультфильмдерге қарағанда әлде қайда өнегелік деген тұжырымды жиі естиміз. Юнгиандық көзқарас бойынша да дәл осылай.

Қорытындылай келе, ата-аналар балаларымен бірге ертегіні оқып, талқылау кезінде жасырын мағынасы жайлы және ол жасырын мағынаның, юнгиандық көзқарас бойынша, дәстүрлі символдармен, архетиптермен байланыстыру керектігін ұмытпауы керек. Сонымен қатар, бейсананың да маңызы зор екендігін есте сақтауы керек.

Әдебиеттер:

1. Вачков И.В. Сказкотерапия. Развитие самосознания через психологическую сказку. - М.: Просвещение, 1997. - 178 с.
2. Грабенко Т.М., Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по креативной терапии. - СПб.: Речь, 2003. – 400 с.
3. Защирина О.В., Сказка в гостях у психологии. Психологические техники: сказкотерапия. - М.: Гуманит. изд. ВЛАДОС, 2003. – 123 с.
4. Соколов Д.Ю. Сказки и сказкотерапия. - М.: Эксмо-пресс, 2001; 2005. – 224 с.

КЕМЕЛ ЖАСТАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ ӨЗЕКТЕНДІРУ КӨРІНІСІ

Альгожина А.Р.

«Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясында» алдағы ғасырдағы экономикалық және әлеуметтік серпілістің басты факторы «халықтың өзі, ерік-жігері, күші, табандылығы, дамуына деген ұмтылысы» болады делінген.

Бүгінгі күні жеткілікті теориялық және эксперименттік қорлар жинақталып, әйелдің жеке басын дамыту мәселесін шешуге, әйелдер мәселесі бойынша зерттеу тарихын түсінуге және отандық ғалымдардың осы тақырыпты дамытуға қосқан үлесін бағалауға мүмкіндік береді. Қазіргі психологиялық ғылымда, әйелдердің мәселелерін зерттеуге ықпал еткен тұлғаның шетелдік және отандық тұжырымдамалары кең танылды (А. Адлер, А. Маслоу, Г. Олпорт, Дж. Роджерс, З. Фрейд, В Штерн, Э. Эриксон, К. Юнг және басқалар).

Тұлға дамуының отандық концепциялары К.А. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Л.И. Анциферова, А.Г. Асмолов, И.Б. Котова, А.С. Мерлин, А.В. Петровский, В.А. Петровский, С.Л. Рубинштейн және басқалардың зерттеулерінде көрінеді.

Кемел жастағы әйел өзін-өзі өзектендіруі - бұл мақсатты процесс және жеке адамның құндылық-мәндік саласында оң өзгерістердің нәтижесі болып табылатын және өзіне әйелдің, оның отбасының, басқа адамдардың, кәсіптік қызметтің және бүкіл әлемнің қарым-қатынасының оң динамикасына байланысты күрделі психологиялық құбылыс.

Өзін-өзі өзектендіру мүмкіндік жағдайынан шындыққа көшуді білдіреді,

сондықтан өздігінен өзектенудің мәнін адамның өзін-өзі дамыту үдерісі ретінде «көрініс» сөзі дәл келеді. Өзінді таныту – өз мүмкіндіктер мен қабілеттерді көрсету. Экзистенциалды-гуманистік бағыттың жетекші өкілдері (К. Гольдштейн, Э. Деси, А. Маслоу, Р. Мэй, Г. Олпорт, Р. Райн, К. Роджерс, В. Франкл) жеке тұлғаның белсенді көрінісі арқылы өзін-өзі өзектендіру процесін түсіндіреді. Негізгі идея - өзінің адам әлеуетін барынша ашып көрсетуге және қоғамның игілігі үшін практикалық өмірде жүзеге асыруға деген саналы ұмтылысы адамның толық дамуы үшін қажетті фактор болып табылады.

К. Гольдштейн өзін-өзі өзектендіру үдерісінің әдіснамалық негізін адамның өмірінің басты және шын мәнінде жалғыз себебі ретінде қарастырады. Гольдштейн өзін-өзі өзектенуді әрбір ағзаның іргелі процесі ретінде қарастырды, оның адам үшін оң және теріс салдары болуы мүмкін. Гольдштейн ағза өзінің қабілеттерін, әлемдегі табиғатын едәуір жоғары деңгеймен өзектендіру тенденциясымен басқарылады деп жазған [1]. Гольдштейн шиеленістің босансуы тек науқас ағзаларда күшті мотивация болып табылады деп бекітеді. Дені сау ағза үшін басты мақсат біркелкі іс-әрекетті жасауға мүмкіндік беретін белгілі бір деңгейдегі шиеленісті қалыптастыру болып табылады.

Г. Олпорт бойынша өзін-өзі өзектену - бұл өз өмірінде мәнді нәрсені мазмұнды, жүйелі және анық бөлу арқылы әлемнің тұтас бейнесін көру қабілеті; бұл «Меннің» кең шекарасы, сырт жақтан өзіне қарай алу қабілеті [2]. К. Роджерс өзін-өзі өзектендіру ұмтылысын өсуге, дамуға, жетілуге деген ұмтылыс, ағзаның барлық мүмкіндіктерін белсендіру және көрсету тенденциясы, өзінің реалды «Меннің» көрінісі ретінде түсіндірді.

А. Маслоу өзін-өзі өзектендіруді адамның даму проблемалары тапшылығынан және невротикалық өмір мәселелерінен босататын адамның дамуы ретінде анықтайды. Сондықтан ол өмірдің «нақты» мәселелеріне (түпкілікті және түпкілікті адамзат проблемалары, түпкілікті шешім қабылдамайтын сөзсіз «экзистенциалды» мәселелер) жүгініп қана қоймай, сонымен қатар оларға қарсылық білдіріп, оларды қабылдай алады. Яғни, өзін-өзі өзектендіру – бұл мәселелердің болмауы емес, уақытша немесе нақты емес мәселелерден нақты мәселелерге дейін қозғалысы [3].

Отандық психологияда өзін-өзі өзектендіру теориясын А.Г. Асмолов, В.П. Зинченко, Е.И. Исаев, А.Н. Леонтьев, Д.А. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, В.И. Слободчиков, Г.А. Цукерман және басқалар дамытты. Өзін-өзі өзектендіру ұғымы ағзада және тұлғада бастапқыда болған нышандардың, потенциялардың, мүмкіндіктердің жетілу мен ашылу процесі ретінде, адамның өз өмір сүруінің субъектісі болып қалыптасу процесі ретінде, Мен-идеалды бағытына Мен-реалдының саналы, қасақана өзгеруі ретінде қарастырылады [4]. Даралықтың өзін-өзі жүзеге асыруы адам әлемінің бірегей жеке көрінісі ретінде қарастырылады. Ол жеке тұлғаның «кездейсоқ», табиғи өзіндік қасиеті ретінде әрекет етеді.

И.А. Витин заманауи ғылыми гуманитарлық білімдегі «өзін-өзі өзектендіру» ұғымын негізгі ретінде санайды. Оның пікірінше, өзін-өзі

өзектену теориясы қазіргі заманғы әлеуметтік жағдайдағы адамның мәселесін қоюға ғана емес, сонымен қатар шешетін ең табысты әрекеттердің бірі болып табылады. Өзін-өзі өзектендіруді И.А. Витин адамның жеке және әлеуметтік даму перспективалары туралы хабардарлығын, баламаларын көре білуді, өз таңдауы бойынша жауапкершілікті сезінуді, адамның өзіндік жұмысы арқасында жеке стилді меңгеруді тарта отырып, үздіксіз үдеріс ретінде қарастырады.

Л.И. Антропова, Н.Л. Кулик және К.Ч. Мұхаметжанов философиялық тұрғыда тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруды өмірдің мәні мен рухани өсу факторы ретінде іздеуге шақыратын дереккөз ретінде қарастырады. Н.Л. Кулик өзін-өзі жүзеге асыруда адамның іс-әрекеттік сипаттамалардың, оның мәндік күштердің адамзаттық болмыстың тәсіліне, «Адам өміріне», адамзат мәдениетінің заттық әлеміне айнарудың реалды процесін көреді. Адамның шығармашылық бастамасы осы аспектіге жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру тәсілі болып табылады, себебі бұл қызметтің ішкі мазмұны және адам мен қоғамға лайықты өмірдің жалғыз тәсілі [5].

Кемел жастағы өзін-өзі өзектендіру мәселесі аса маңызды және мәнді болып табылады, себебі кемел жаста тұлғалық кеңістіктің маңызды өзгерістері көрінеді, едәуір нақты Мен-концепциясы көрінеді, осы жас тобына тән әлеуметтік мәнді қатынастардың, кәсіби, тұлғалық жүйенің қайта құрылымдауы жүреді.

Кемел жас - өмірлік циклдің ең ұзын және аз зерттелген фазасы. Психологиядағы ересек адамның шекаралары әртүрлі болады және «бұлыңғыр». Егер үш өзара байланысты критерийлерге негізделген Л.С. Выготский мен и Д.Б. Эльконинның кезеңділігін қолданатын болсақ, (әлеуметтік даму жағдайы, жетекші іс-әрекет және орталық жастық жаңатүзіліс), кемел жас 30 және 60 жас аралығында анықталады.

Кемел жас адамның өмір жолындағы орталық кезеңі болып табылады. Л.С. Выготский бойынша, әлеуметтік жетілген адам үшін критерий болуы мүмкін:

- өмірлік проблемаларын конструктивті түрде шеше білу;
- өз білімдері мен қабілеттерін тиімді пайдалану;
- қоршаған әлемді және өзін адекватты қабылдау [6].

Кемелділік барлық адамдық қасиеттердің ең жарқын көрінісі кезеңіне қатысты. Бұл кезде адам өзінің қабілеттерін ашып, мүмкіндікті іске асыра алады, бұл оның жеке басының гүлденуі. Оның кәсіби дамуы орын алады, адамдармен қарым-қатынастың жаңа деңгейіне көшеді, өзін жұбайы және ата-ана ретінде жүзеге асырады.

Қазіргі уақытта жеке тұлғаның өзін-өзі өзектендіру мәселесі, ең алдымен, өмір сүру жағдайының өзгеруімен байланысты. Адамның қоғам дамуының ертерек кезеңдеріне тән өмір сүру проблемасынан көп босатылды. Тұлғаның сана деңгейі, жалпы алғанда өсуде, ол ішкі әлемнің үлкен күрделілігін тудырады, яғни жеке дағдарыстардың сапалы әрі күрделі өтуін тудырады. Өзін-өзі жүзеге асыру адамның жеке өміріне қанағаттанбау сезімін азайтады, өз жеке қасиетін дамытады, жеке адамның өзіндік құндылығын арттырады, бұл жасы

мен жеке дағдарыстардың теріс салдарын азайтады [7].

Жетекші психологтар В.Е. Ключко, Е.В. Галажинский, Л.А. Коростылева, А.Я. Пономарев, сондай-ақ Э. Берн және А.Маслоу өзін-өзі өзектендіруді «сәнді ағын» ретінде емес, жүзеге асыруды «қалайды» ғана емес, сонымен қатар, жүзеге асыра алмай жүрмейтін адамның қозғалысы ретінде қарастырады [8].

Өзін-өзі өзектендірген адамның құндылық жүйесі негізінде оның өмірге деген философиялық көзқарасы, өзін қабылдауы, оның биологиялық табиғаты, қоғамдық өмірі мен физикалық шындықты қабылдауы жатыр.

Адамның құндылық-мәндік бағдарларының психологиялық негізі жеке тұлғаның бағдарлылығын қалыптастыруға қатысып, адамның шындыққа деген әлеуметтік көзқарастарын білдіретін мұқтаждықтар, мотивтер, мүдделер, мақсаттар, идеалдар, нанымдар, көзқарастардың әртүрлі құрылымы болып табылады.

Кемел жастағы әйелдің өзін-өзі өзектендіру мәселесі Қазақстанда орын алған әлеуметтік өзгерістерге байланысты өзекті болып табылады. Соңғы онжылдықта әйелдің өзін-өзі өзектену идеясы қазіргі өмірдің қажеттілігіне бейімделуіне байланысты көптеген өзгерістерге ұшырады. Әйелдердің тең құқықтары қоғамдағы өз ұстанымын түбегейлі өзгертті. Әйелдер мемлекеттік органдарда пайда болған қоғамдық өмірдің әр түрлі салаларында тұрақты орынға ие болды. Бүгінгі күнде әйелдер өздерін кәсіби қызметке бейімдеуге, әлеуметтік және саяси өмірге қатысу арқылы өздерін іске асыруға тырысады.

Өзін-өзі дамытатын әйел дамуды көздейді, дамудың жоғары мотивациясы бар. Ол өз сезімдерін, импульстарын, эмоцияларын және тілектерін қабылдайды. Жеке дамуы үшін маңызды фактор болып табылатын өздерінің мүмкіндіктерін оңтайлы түсінуді талап ететін жоғары деңгейдегі талаптар.

Бүгінгі күні өзін-өзі өзектендіру мәселесі «Батыстың интеллектуалды ландшафтының ажырамас бөлігі» болды. Бұл құбылысты талдау барысында, Д.А. Леонтьев Батыстағы адамдар арасында өзін-өзі жүзеге асыруды өзіндік мәдениет стереотипі, норма ретінде болатындығын көрсетеді. Көптеген теориялар әрбір адам үшін өнімді өзін-өзі жүзеге асырудың мүмкін еместігін атап көрсетсе де, «дегенмен, кез-келген адам, өзін құрметтейтін адам осы мақсатқа ұмтылуға міндетті.

Өзін-өзі өзектендіру нәтижесі ретінде өмірімен қанағаттану сезімі, оның ішінде өмірдің қуанышын сезіну, өмірдің мәнін, әлеуметтік маңызды үлестерді түсіну, жеке басты сферасында жаңа түзілістер, белгілі бір, жаңа, жалпыланған едәуір күрделі құрылымы бар субъективтілік пен объективтіліктің ара қатынасы - әлеуметтік пен ішкі жетістіктің балансының болуы бір жағынан тұлғаның бағыты мен екінші жағынан реалды өмірге байланысты, субъективті мүмкіндіктер арасындағы, өмірлік мақсаттар арасындағы айырмашылық дәрежесі сияқтылар көрінеді.

Әдебиеттер:

1. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики: пер. с англ. - СПб.: Евразия, 1997. – 243 с.

2. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды. - М: Смысл, 2002.- 464 с.
3. Крайг Г. Психология развития. - СПб.: Питер, 2001. – 334 с.
4. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Горелова Г.Г., Орлова Л.М. Возрастная психология. Личность от молодости до старости. - М.: Педагогическое общество России, Издательский Дом «Ноосфера», 2001. – 297 с.
5. Ермолаева М.В. Психология развития. - М. - Воронеж: МПСИ, 2000. – 213с.
6. Массен П., Конгер Дж., Гивитц Дж. Развитие личности в среднем возрасте. Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыряя. - М.: Изд-во МГУ, 1980. – 321 с.
7. Братусь Б.С. К проблеме развития личности в зрелом возрасте // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 1980. – № 2. – С. 3-12.
8. Рыбалко Е.Ф. Динамика основных характеристик человека в различные периоды его зрелости // Хрестоматия по возрастной психологии. – М.: ИПП, 1996. – 301 с.

«СЕРПІН - 2050» БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША БІЛІМ АЛЫП ЖАТҚАН СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ БОЛАШАҒЫНА ДЕГЕН ҚАТЫНАСЫН ЗЕРТТЕУ

Арман А.Ғ.
Капашева Г.А.

«Серпін-2050» әлеуметтік жобасы Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясында айқындалған басымдықтарды жүзеге асыруға бағытталған іс-шаралардың қатарына кіреді. Стратегияға сәйкес дамыған 30 елдің қатарына қосылу үшін білікті мамандар даярлау мәселесі өзекті болмақ. Осыған орай Қазақстан Республикасы Үкіметі жастар мәселесіне арнап «Мәңгілік ел жастары-индустрияға!» әлеуметтік жобасын ұсынған болатын. Бұл жоба «Серпін-2050» деп аталады [1].

2014 жылы «Серпін» жобасы бойынша 2050 талапкер оқуға түссе, үстіміздегі жылы «Серпінге» бөлінген арнайы грант 3-есеге өсіп, 6200-ге жетті. Қарағанды облысы бойынша (4 ЖОО, 50 мамандық) - 960 орын бөлінген [2].

Жобаның екі маңызды тұсы бар. Біріншісі - экономикалық. «Серпін-2050» жобасы арқылы сол өңірлерге халық саны көп облыстардан жастарды әкеліп, жергілікті оқу орындарында қажет мамандықтар бойынша білім беріп, сол жерде жұмысқа қалдыру арқылы кадр мәселесін шешу. Екінші маңызы - әлеуметтік проблемаларды шешу. Бағдарлама мақсаты – студенттерге білім берумен қатар, осы жерге тұрақтандыру, жұмысқа орналастыру [3]. Иә, әрине бағдарламада аталған екі жайт маңызды. Дегенмен, алғашқы маңызды тұсы ретінде – психологиялық жағын көрсетер едік. Себебі, ең бірінші аталмыш «Серпін-2050» әлеуметтік жобасы арқылы мектеп түлектері өзінің тұрақты жерінен мыңдаған шықырым жерден қоныс аударып, білім алуға келеді. Және алдағы төрт жылда өмір процесстері тікелей оқумен байланысты болмақ. Жобаның мақсаттарының бірі болып 30 елдің қатарына қосылу үшін білікті мамандар даярлау болып табылғандықтан, психологиялық тұрғыда, бағдарлама бойынша оқып жатқан студенттердің кәсіби болашағына деген қатынасын

зерттеу маңызды.

"Студент" сөзі латын тілінен аударғанда "ізденуші, бір іспен айналысушы, еңбеккер" мағынасын білдіреді. Студенттік кезең - жас дамуы кезеңдерінің ішінде өзіндік орны бар, мазмұны бар, мағынасы бар кезең. Жас кезеңдерін анықтау теорияларына (Э. Эриксон, Ф. Фельдштейн, Б.Г. Ананьев, А.В. Дмитриев, И.С. Кон, В.Т. Лисаковский және т.б.) сүйенсек, студенттік шақ негізінен адамның бозбала шағы мен жастық кезеңін қамтиды. Ал, бозбалалық шақ пен жастық кезеңде адам өзі туралы, адамдармен қарым-қатынастағы алатын орны туралы мәселелерге ерекше мән беретінін ескерсек, студенттің өзіндік санасының толығып, өзін тәрбиелеу мен дамытуға ден қояр кезеңі де осы уақытпен сәйкес [4].

I-курста студенттердің оқуға, келешек мамандығына, «өзін-өзі» табуға деген белсенді қатынасы қалыптасады. В.Н. Мясичевтің айтуынша психологиялық қатынастың құрамына үш компонент кіреді: танымдық (когнитивті), эмоциялық және ерік. Қатынас, алғашында, тек нақты-эмоциональді деңгейде жүреді. Олар адамның күйзелістерін, шынайы өмірді қабылдау ерекшеліктерін, сыртқы әсерлерге жауап қылықтарын анықтайды. Адамдармен жағымды не жағымсыз қарым-қатынас тәжірибесі тұлғаның сәйкесінше ішкі қатынастар жүйесін орнатады [5].

"Серпін-2050" бағдарламасы бойынша білім алып жатқан студенттердің кәсіби болашағына деген қатынасын зерттеу мақсатында Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің 60 студенті алынды. "Серпін" студенттері – 30 адам (эксперименталды топ). Басқа топ студенттері – 30 адам (бақыланушы топ).

Зерттеу барысында төмендегі әдістер қолданылды:

1. Қарым-қатынастың түстік тесті (А.М. Эткинд). Қарым-қатынастардың эмоционалды негізін зерттейтін кешенді вербалды емес диагностика (саналы және бейсаналы тұрғыда). Осы әдістің маңыздылығы – сыналушыны жан-жақты зерттеу, қарым-қатынастың «ыстық нүктелерін» анықтау. Валенттілік, индивидуалды түстік таңдауда ассоциацияланатын түстің позициясын өлшейді. Нормативтілік, сол түстің позициясына сәйкес таңдалады (қызыл (3), сары (4), жасыл (2), күлгін (5), көк (1), қоңыр (6), сұр (0), қара (7) [6]. Әдістеме нәтижелері мынадай (кесте 1, 2):

Кесте 1. Қарым-қатынастың түстік тесті бойынша эксперименталды топтың нәтижелері.

Түстер / Түсініктер	0	1	2	3	4	5	6	7
Оқу	-	17%	-	17%	32%	17%	-	17%
Мамандық	16,5%	16,5%	17%	50%	-	-	-	-
Өзгеріс	17%	-	33%	-	33%	-	-	17%
Болашақ	17%	-	-	17%	33%	-	33%	-
Арман	16,75%	33%	-	16,75%	16,75%	-	16,75%	-

Серпін студенттерінің көп саны «Оқу» түсінігіне сары түсті таңдады. Ол дегеніміз студенттердің оқуға деген жағымды эмоционалды қатынасы, яғни оқуға жеңіл қарау, өздерін еркін, бос сезінуді білдіреді. Келесі «Мамандық» түсінігіне студенттердің көп саны қызыл түсті таңдады. Ол дегеніміз студенттердің мамандыққа деген қатынасы үлкен энергия және күшпен сипатталуын білдіреді. Яғни студенттердің мамандықтарына қатысты жоғары интенсивтілікке, сәттілікке, жеңіске, бағындыруға, өзгертуге деген талпынысын көрсетеді. Кезекті «Өзгеріс» түсінігіне студенттердің көп саны жасыл және сары түсті таңдады. Жасыл түстің таңдалуы студенттердің өзгеріске деген сенімділігі, басқаруға деген талпыныс, маңызды объект пен процесстерді бақылауда ұстауға деген талпынысын, эмоционалды қаталдығын білдірсе, ал сары түстің көп таңдалуы студенттердің өзгеріске деген жағымды эмоционалды қатынасы, яғни өзгерістерге жеңіл қарау, өздерін еркін, бос сезінуді білдіреді. Кезекті «Болашақ» түсінігіне студенттердің көп саны сары және қоңыр түсті таңдады. Яғни студенттердің көп санында болашаққа деген жағымды эмоционалды қатынасы, еркіндігі орын алса, дәл осындай мәнде болашаққа деген пассивтілігі, бағыныштығы, қанағаттануға, жайлылыққа деген талпынысы бақыланады. Және де, соңғы «Арман» түсінігіне студенттердің көп саны көк түсті сәйкестендірді. Ол дегеніміз студенттердің армандарына деген қатынасы жағымды, яғни еркіндік, конформдылық, ішкі психологиялық қанағаттану сезімімен сипатталады.

Кесте 2. Қарым-қатынастың түстік тесті бойынша бақыланушы топ нәтижелері.

Түстер / Түсініктер	0	1	2	3	4	5	6	7
Оқу	60%	-	20%	-	-	20%	-	-
Мамандық	-	-	-	40%	20%	-	20%	-
Өзгеріс	-	20%	-	-	40%	20%	-	20%
Болашақ	20%	-	40%	-	40%	-	-	-
Арман	40%	20%	-	20%	-	20%	-	-

Студенттердің көп саны алғашқы «Оқу» түсінігіне сұр түсті таңдады. Ол дегеніміз студенттердің оқуға деген немқұрайлы қатынасын, пассивтілігін, жауапкершіліксіздігін, ынтасыздығын, өзін-өзі бағалаудың төмендігін көрсетеді. Келесі «Мамандық» түсінігіне студенттердің көп саны қызыл түсті таңдады. Ол дегеніміз студенттердің мамандыққа деген қатынасы үлкен энергия және күшпен сипатталуын білдіреді. Яғни студенттердің мамандықтарына қатысты жоғары интенсивтілікке, сәттілікке, жеңіске, бағындыруға, өзгертуге деген талпынысын көрсетеді. Кезекті «Өзгеріс» түсінігіне студенттердің көп саны сары түсті таңдады. Ол студенттердің өзгеріске деген жағымды эмоционалды қатынасы, яғни өзгерістерге жеңіл қарау, өздерін еркін, бос сезінуді білдіреді. Келесі «Болашақ» түсінігіне студенттердің көп саны жасыл және сары түсті таңдады. Жасыл түстің

таңдалуы студенттердің болашаққа деген сенімділігі, басқаруға деген талпыныс, маңызды объект пен процесстерді бақылауда ұстауға деген талпынысын, эмоционалды қаталдығын білдірсе, ал сары түстің көп таңдалуы студенттердің болашаққа деген жағымды эмоционалды қатынасы, яғни болашақтарына жеңіл қарау, өздерін еркін, бос сезінуді білдіреді. Және де, соңғы «Арман» түсінігіне студенттердің көп саны сұр түсті сәйкестендірді. Ол дегеніміз студенттердің армандарына деген немқұрайлы қатынасын, пассивтілігін, жауапкершіліксіздігін, ынтасыздықын, өзін-өзі бағалаудың төмендігін көрсетеді.

2. «Менің болашақ мамандығым» атты тақырыпқа жазылған шығарма контент-анализі.

Мақсаты: Сыналушылардың кәсіби болашығына деген қатынасын анықтау. Алынған нәтижелер контент – анализ әдісімен өңделді [7] (кесте 3).

Кесте 3. Сыналушылардың «Менің болашақ мамандығым» атты тақырыпқа жазылған шығармасының контент-анализі.

Категориялар	Субкатегориялар	Эксперименталды топ	Бақыланушы топ
1. Мамандықты таңдау себебі	Арман	50%	50%
	Қызығушылық	17%	33%
	Сұраныс	-	17%
	Перспектива	33%	-
2. Мамандық таңдаудағы мақсат	Өзін-өзі дамыту	-	33%
	Жұмыс шарты	-	50%
	Әлеуметтік ортамен байланыс	100%	17%
3. Мамандықты бағалау	Белсенді	66%	66%
	Бейтарап	34%	34%
4. Келешекте жұмыс атқару	Мамандық бойынша	100%	66%
	Басқа сала	-	34%

«Серпін» студенттерінің көп саны мамандықты таңдаудағы себебі арманымен байланысты екені анықталды. Яғни олар шығарма барысында «мамандығымды ұзақ уақыт бойы армандадым», «Мен бала кезден мұғалім болуды армандадым», «Мен армандаған қасиетті мамандық» деген сөйлем түріндегі жазбалармен негізделді. Студенттердің мамандықты таңдаудағы келесі көп тараған себебі мамандықтың перспективтілігі, яғни олар мамандықтың еліміздегі беделділігі статусы үшін таңдаған. Және бұл көрсеткіш студенттердің «Менің мамандығым – өмірдегі ең жақсы, өлмейтін мамандық», «Ұстаз алдынан тәрбие алмайтын жан жоқ», «Себебі өз мамандығымның қоғамға пайдасы зор» деген секілді жазбаларға негізделді. Студенттердің аз саны мамандықты таңдау себебі ретінде қызығушылықтың болуын көрсеткен, яғни бұл сыналушыларда мамандыққа деген қабілеті оқу процессінде, өмір барысында байқалған. Және бұл көрсеткіштер «Көркем шығармаларды көп оқыдым», «Есепке деген қабілетім болды», «Әрі қарай қабілетімді дамытсам деген ой келді» деген тәрізді жазбалармен негізделді.

Келесі анықталған мәлімет - Серпін студенттерінің барлығы мамандық таңдауда мақсат ретінде әлеуметтік ортамен байланысты көрсетуі Яғни олар мамандықты таңдаудағы мақсаттары мамандық көмегімен әлеуметтік ортада орынын табу, басқалармен қатынас жасау қажеттілігімен байланыстырады. Және ол «Білімді келешек ұрпаққа сіңдіре алсам, қуанышты боламын», «Мен де осы мамандықтың бір кірпішін қалап, жас ұрпақты тәрбиелеуді мақсат етемін », «Менің мақсатым – болашақта оқушыға сапалы білім беретін, білікті де, білімді маман болып шығу», «Болашақта өзімнің оқушыларыма терең білімді бере отыра, олардың оқуға деген ынтасын арттырсам – маған үлкен қуаныш» деген сияқты жазбалармен негізделді.

Келесі анықталған ақпарат - Серпін студенттерінің көп саны өз мамандығын белсенді бағалауы. Олар мамандықтарына белсенді түрде баға берген, сипаттаған және мамандықтың артықшылығы мен кемшіліктерін көрсеткен. Және, ол студенттердің «Мамандықты таңдау – өмірде орын алатын ең маңызды шешімнің бірі», «Менің болашақ мамандығым - әркімге сай келмейтін, өмірдегі ең жақсы мамандық», «Адамның болашағы таңдалған мамандығына тікелей байланысты», «Қиындығы да, қызығы да жетерлік, ең бастысы жауапкершілігі жоғары мамандық», «Жан жақты блімділікті, икемділікті, шеберлікті, мейірімділікті қажет ететін мамандық» деген секілді жазбаларымен негізделді. Бұл ақпаратты маңызды көрсеткіш ретінде есептеймін. Себебі, бұл көрсеткіш арқылы студенттің мамандыққа деген қызығушылығы, ол жайлы ақпараттандырылғаны, жалпы студенттердің мамандығы жайлы көрніске ие екені анықталады. Ал ол дегеніміз студенттердің мамандық таңдауда не нарсеге бара жатқаны, олардан қандай күш, жауапкершілік қажет етілетіні жайлы білімге ие жайлы ақпарат береді.

Келесі анықталған көрсеткіш - Серпін студенттері өз шығармаларында толығымен келешекте өз мамандықтары бойынша жұмыс атқарауды жоспарлайтынын көрсеткен. Және ол «Мен ұстаз болғанда, шәкірттерімді отансүйгіштікке, тіл жанашыры болуға, әдемі сөйлеуге тәрбиелеймін» , «Белгілі маман иесі боламын», «Болшақта мамандық бойынша жұмыс жасаймын» деген жазбалармен негізделді.

Серпін емес студенттердің көп саны мамандықты таңдаудағы себебі арманымен байланысты екені анықталды. Яғни олар шығарма барысында «Психологияға өз қалауыммен, ниеттенгендіктен, ұзақ уақыт бойы армандағандықтан түстім», «Ол – менің бұрыннан армандаған мамандығым», «Көптен бері келе жатқан арманым болған» деген сөйлем түріндегі жазбалармен негізделді. Студенттердің көп саны мамандықты таңдау себебі ретінде қызығушылықтың болуын көрсеткен, яғни бұл сыналушыларда мамандыққа деген қабілеті оқу процессінде, өмір барсында байқалған. Және бұл көрсеткіштер «Бұл мамандық мені 10-шы сыныптан бері қызықтырды», «Мамандықпен танысып, біліскеннен кейін келдім», «Қызық көріп мамандықты жайлы интернеттен іздедім» деген тәрізді жазбалармен негізделді. Студенттердің аз саны мамандықты таңдау себебі ретінде сұранысты көрсеткен. Яғни бұл тізімдегі студенттер мамандықты таңдаудағы себебі

таңдаған мамандықтарының қазіргі таңда сұранысқа ие екендігі, актуалдылығымен байланыстырды. Және ол «Менің мамандығым заманауи, әрі қарқынды дамып келе жатқан мамандықтар қатарында», «Мамандық бойынша біздің елімізде сұраныс көп» деген секілді жазбалармен негізделді.

Келесі анықталған мәлімет – студенттердің көп саны мамандық таңдауда мақсат ретінде жұмыс шартын көрсеткен. Яғни, ол сол мамандық бойынша жұмыс орынын таба алу қажеттілігімен байланысты. Және бұл «Болашақта мамандық бойынша жұмыс табу қиын емес», «Мамандығым сұранысқа ие», «Болашақта жақсы жұмыс орнына орналаса аламын деп санаймын» деген жазбалармен негізделді. Студенттердің келесі тараған көп саны мамандықты таңдау себебі ретінде өзін-өзі даптуды жазған. Бұл тізімдегі студенттер мамандықты таңдаудағы мақсаты өзін - өзі дамыту, өзін танумен байланыстырған. Бұл шығармада «Мен ең бірінші өзімді танығым келеді», «Мен бірінші өзгеге емес, өзіме көмек бергім келеді», «Мамандығымның арқасында өзімді көрсеткім келеді» деген сөйлемдермен сипатталды. Және студенттердің аз саны мамандықты таңдаудағы мақсатын әлеуметтік ортамен байланыс жасаумен байланыстырды. Яғни олар мамандықты таңдаудағы мақсаттары мамандық көмегімен әлеуметтік ортада орынын табу, басқалармен қатынас жасау қажеттілігімен байланыстырады. Және ол «Адамдарға тығырықтан шығатын жол көрсеткім келеді », «Елімізде мамандықтың жақсы жағынан дамуына үлес қосқым келеді» деген сияқты жазбалармен негізделді.

Келесі анықталған ақпарат - студенттерінің көп саны өз мамандығын белсенді бағалауы. Олар мамандықтарына белсенді түрде баға берген, сипаттаған және мамандықтың артықшылығы мен кемшіліктерін көрсеткен. Және, ол студенттердің «Қазіргі сәтте менің мамандығым қажет», «Менің болашақ мамандығым – күрделі, дегенмен қызықты» деген секілді жазбаларымен негізделді. Бұл ақпаратты маңызды көрсеткіш ретінде есептеймін. Себебі, бұл көрсеткіш арқылы студенттің мамандыққа деген қызығушылығы, ол жайлы ақпараттандырылғаны, жалпы студенттердің мамандығы жайлы көрніске ие екені анықталады. Ал ол дегеніміз студенттердің мамандық таңдауда не нарсеге бара жатқаны, олардан қандай күш, жауапкершілік қажет етілетіні жайлы білімге ие жайлы ақпарат береді.

Келесі анықталған көрсеткіш – студенттердің көп санының келешекте өз мамандықтары бойынша жұмыс атқарауды жоспарлайтынын көрсетсе, қалған студенттер басқа сала бойынша жұмыс атқарауды жоспарлайтынын көрсеткен.

Жалпы зерттеу барысында студенттердің кәсіби болашағына деген қатынастары зерттелді. Оларға салыстырмалы түрде сипаттама бере аламыз. Серпін тобына жатпайтын студенттердің оқу мен армандарына деген қатынасында байланыс бар екені анықталды. Яғни олар оқу мен армандарына немқұрайлы қатынасын, пассивтілігін, жауапкершіліксіздігін, ынтасыздықын, өзін-өзі бағалаудың төмендігін көрсетті. Және оны студенттердің көп саны мамандық таңдауда мақсат ретінде жұмыс шартын көрсеткенімен және студенттердің басқа сала бойынша жұмыс атқарауды жоспарлайтынан көрініс алатынын байқаймыз.

Ал Серпін студенттерінде оқу, өзгеріс, болашаққа деген қатынасында байланыс бар екені анықталды. Яғни студенттердің оқуға деген, болашаққа, өзгерістерге деген жағымды эмоционалды қатынасы, яғни оларға жеңіл қарау, өздерін еркін, бос сезінуді білдіреді. Және ол студенттердің таңдауда мақсат ретінде әлеуметтік ортамен байланысты көрсетуімен ұштасады. Яғни олар мамандықты таңдаудағы мақсаттары ретінде мамандық көмегімен әлеуметтік ортада орынын табу, келешек ұрпаққа пайдасын тигізу, ұрпақты тәрбиелеу, оқушыға сапалы білім беруді есептейді. Және болашақта Серпін студенттері келешекте өз мамандықтары бойынша жұмыс атқарауды жоспарлайтынын көрсетуімен де тығыз байланысты.

Қортындылай келе, "Серпін-2050" бағдарламасы бойынша білім алып жатқан студенттердің кәсіби болашағына деген қатынасы жағымды сипатта екенін айта аламыз. Яғни, ол студенттер өздерінің болашақ мамандықтарымен қанағаттанатынының көрсеткіші. "Серпін-2050" бағдарламасы аталып кеткен экономикалық, әлеуметтік мәселелерді ғана шешпей, сонымен тұлғаның психологиялық денсаулығына оң әсерін тигізетінін айта аламыз. Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың «Еліміздің келешегі жастардың қолында» деген сөзі жастарымызға қандай жауапкершілік жүктеп отырғанын айқын көрсетеді, ал сол жастардың психологиялық саулығы әлбетте үлкен маңызға ие екенін атап кеткен жөн.

Әдебиеттер:

1. Көшербаев Қ.Е., Ахметов Ә.І., Әбілхасымов А.Е., Рахымбеков Х.М. Қазақстан Республикасындағы жоғары білімді дамыту стратегиясы. – А.: Білім, 1998.
2. Әбілхасымов Ә.Е. Студенттердің танымдық ізденімпаздығын қалаптастыру. – Алматы: Білім 1994 – 199 б.
3. Абылкасымова А.Е., Рахимбек Х.М. О стратегии развития высшего образования в РК // Вестник высшей школы Казахстана. – 1998. - №5. – С. 18 – 27.
4. Абдулина О.А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки // Высшее образование в России. - 1993. - № 3. - С.165-170.
5. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / под ред. А.А. Бодалева. - М.: Модэк МПСИ, 2004. - 356 с.
6. Головей Л.А., Рыбалко Е.Ф. Практикум по возрастной психологии. – Спб.: Речь, 2001. - 694 с.
7. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т., Т.1. Вопросы теории и истории психологии. - М.: Педагогика, 1982. - 488 с.

ЖЕТКІНШЕКТЕР ПСИХОЛОГИЯСЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ӘСЕРІ

Аяғанова А.Ж.
Рахметова Ф.Б.

Қазіргі таңда күнделікті, тіпті кейде әр сағатта тұлға ғаламторды пайданады. Ғаламтор тұлға өмірінің құрамдас бөлігіне айналып отырғаны

белгілі. Әсіресе, жеткіншектік кезеңнің өкілдері жиі қолданатыны айтылып жүр. Жеткіншектік кезең педагогика және психология ғылымдарында тұлғалық бағыттылығы терең өзгерістерге ұшырайтын шақ ретінде тұжырымдалып жүр.

Зерттеулерде көрсетілгендей жеткіншектік шақ «өтпелі», «дағдарыс» жас кезеңі болып табылады [1]. Осы жас шағы «балалықпен қоштасу» мен «ересектікке өтудің» бастама табалдырығы ретінде тұжырымдалады. Мұндай тұжырымға келуге себеп: физиологиялық жетілу, яғни ағзадағы өзгерістердің жеткіншек тұлғасына әсерін психологиялық және әлеуметтік тұрғыдан негіздейді.

Жеткіншектік кезеңдегі дағдарыс көптеген шиеленістер себептерінің бірден бірі екені өмірлік жағдайларда дәлелденіп жүр. Жеткіншек шақта оқу үдерісіне, жалпы өмірге деген көзқарасы ата-ана мен педагогтар тарапынан қолдау нәтижесінде жүзеге асырылатыны мәлім. Мұның себебі, жеткіншек шақта олардың мінез-құлықтарын түсіну қиындығы екені сөзсіз. Осы бағытта ата-ана мен педагогтардың жеткіншектерге қатысты мақсаттары, көзқарастары, ұстанымдары, қызығушылықтарымен олардың көзқарастарының соқтығысып, сәйкес келмеуі нәтижесі, яғни өзара әрекет етуші субъектілер арасындағы қарама-қайшылықтың туындауына әкеліп соғады.

Жеткіншектердің сана-сезімі өседі, өзін-өзі бағалауы қалыптасады. Осының бәрі адамгершілік көзқарас пен түсініктердің қалыптасуын жеңілдетеді, олардың негізінде көптеген мәдени мінез-құлық ережелері құрылады. Бұл құрылымдардың қалыптасуында әлеуметтік ортаның да ықпалы күшті болып табылады.

Аталмыш жас кезеңінде дүниетаным компоненттері жаңа сипатқа ие бола бастайды. Жеткіншектер ата-анасынан алшақтап, өзінің құрдастарына қарай бағытталады. Қызығушылықтары мен құндылықтарының бағыттары да өмірлік стильдеріне әсерін тигізері сөзсіз. Жеткіншектер өзіне қажет дүниені дербес, өзбетінше іздеп табуға ұмтылады. Ересектер тарапынан жоғарыда атап кеткендей, қадағалауды емес, қолдауды күтеді.

Физиологиялық және психологиялық өзгерістер жеткіншек психологиясына әсер етуі нәтижесінде көптеген туындап жатқан сұрақтардың жауаптарын өзбетінше іздеп, ғаламтор мүмкіндіктерін барынша пайдалануға тырысады. Осындай виртуальді әлемде жеткіншектер өзіне өзекті болып табылатын дүниені табуға тырысады. Әсіресе, әлеуметтік желіні белсенді пайдаланушылар қатарына енеді. Сондықтан жеткіншектердің психологиясына әлеуметтік желілердің әсерін зерттеу өзекті мәселелердің қатарынан орын алады.

Жоғарыда мәселелерге орай, бүгінде педагогика және психология ғылымының практикалық бағыты ғаламтордың оң және теріс ықпалы болатындығын дәлелдеп жатқандығын айта кеткен жөн. Ғаламтордың оң әсері қажетті ақпаратқа деген қолжетімділікті қамтамасыз етсе, жағымсыз тұсы оған деген тәуелділікті туындатады. Ғаламтор өрісінде кең ауқымда әлеуметтік желілер қызметі ерекше орынға ие.

Зерттеулерді қарайтын болсақ, әлеуметтік желілер - қажетті ақпараттарды алмасу және адамдар арасында қарым-қатынасты құру үшін жасалған ғаламтор желісіндегі интерактивті веб-сайт болып табылады [2].

Әлеуметтік желілердің туындау тарихына тоқталар болсақ, ресми түрде 1997 жылдан басталады. Бұл кезеңде ең алғашқы әлеуметтік желі – «SixDegrees.com» пайда болды [3]. Дегенмен, кеңірек қарастыратын болсақ, 1971 жылы әскерилер пайдалану үшін ең алғашқы әлеуметтік желі сипатындағы электронды пошта қолданысқа енгізілді.

Ғаламтар құрудағы бетбұрысты сәт британдық ғалым Тим Бернерс Лидің көмегімен 1991 жылы көпшілікке таралды [4]. Ал, 1995 жылы «Classmates.com.» әлеуметтік желісі алғаш классикалық сипатта ұғынылады.

Толыққанды әлеуметтік желі ретінде Эндрю Вейнрейх жіберген «SixDegrees.com»-ды есептеуге болады [5]. Бұл желі жер бетіндегі кез-келген екі тұлға максимум алты адаммен шынжырлы түрде бір-бірімен байланыса алатын «алты қол алысу теориясын» насихаттайды.

2002 жылдан 2006 жыл аралығында мынадай әлеуметтік желілер пайда болды: «Friendstar», «Linkendl», «My Spase», «Facebook», «Twitter», «Одноклассники», «ВКонтакте». Бұл әлеуметтік желілер бүгінгі күнге дейін жоғары танымалдылыққа ие.

Қазіргі ғылым мен техниканың дамуы әрине, өскелең ұрпақтың адами қасиеттерінің дамуында қандай да бір із қалдырары сөзсіз. Осы орайда, адам өмірінің бір бөлшегіне айналған әлеуметтік желілер өкінішке орай, көптеген зиянды салдарын тигізіп отырғаны белгілі. Мұндай жағдайға келесілерді жатқызуға болады: физикалық және психологиялық денсаулықтың нашарлауы, ашуланшақтық, апатия, депрессия, ниеті нашар адамдармен танысу, шынайы өмірде өзін жоғалту.

Бүгінде жаңалықтарды тыңдап отырсақ, өзіне-өзі қол жұмсайтын, жыныстық және психикалық зорлық-зомбылық, террористік актілер құрбандары болатын жеткіншектер саны артуда [6]. Мемлекет әлеуметтік желілерден туындайтын мәселелерді шешу үшін барлық күшті салуда. Әрине, бұл жерде әлеуметтік желілерге адамдар барынша шоғырланған, олар тек қарым-қатынас жасап ғана қоймайды, ақша тауып, бизнестерін жүргізетіндіктен оны жабумен мәселені шеше алмаймыз.

Әлеуметтік желідегі қарым-қатынас - бұл мерзімі ұзартылған, «көзбе-көз» контакті мен тактильді байланыстан айырылған. «Facebook», «ВКонтакте» сияқты және т.б. әлеуметтік желілердің әртүрлі топтамасына қызығатын жеткіншектер әңгімелесушінің эмоциялық қалпын назарға алу мен оны тез арада бағалау қабілетінен айырылады.

Жоғарыда айтылған мәселелерге орай, жеткіншектер үшін эмоциялық байланыс сипаты мәнділігінен айырылады. Ал, адам өмірінде эмоциялық контакт- бұл қарым-қатынастың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ым-ишара, дене, көз байланысы- барлығы тыс қалады. Бұл жеткіншектердің көп нәрсені танып білуден айырады, мәселен, айқын емес белгілер арқылы жалғанды, досының ашуына, ренішіне, ауруына тез арада кері байланыс беруді.

Бұл дағдылардың болмауы немесе жеткілікті деңгейде дамымай қалу салдарынан олардың болашақтағы кәсіби және отбасылық өмірінде көрініс береді.

Шын мәнісінде біздің психикалық әрекетімізге жауап беретін бас ми бөлігі екені белгілі. Адамның өз әрекетіне жауап беру мен қылығынан туындайтын қауіпті болжай білу қабілетінің дамуына бас миының маңдай алды бөлігі жауап береді. Бұл аймақ адамның балалық-жастық шағында шынайы өмірдің әсерінен қалыптасады. Виртуальді кеңістіктегі өмір шынайыдан қандай да бір қадам кейінгі шегінуге болатындығымен ерекшеленеді: сәтсіз тұстарды алып тастау, түсініктемелерді жою, иллюзиялы ортада өмір сүруге кедергі келтіретін жағдайларды құрту. Балалық және жеткіншектік шақта бұл виртуальді тәжірибе тіпті шынайы салдарға алып келеді - бас миының маңдай алды бөлігі жеткілікті түрде дамымайды. Осындай «ерекшелігі» бар ересек адам жалған уәделер береді, ақталмаған-тәуекел келісімдер жасайды және т.б. Өйткені, екі-үш қадам алға қарау қабілеті дамымаған, оның орнына бейсана жағдаятты әрдайым қиындықсыз қайта «кейінге айналдыруға» болатындығына сенімді. Компьютер ойыны «жаңа өмір» беріп отырса, әлеуметтік желі жойып жіберсең «ештеңе де болған жоқ» күйді сезіндіреді.

Әлеуметтік желімен байланысты айта кететін тағы бір жайт зейін «тұрақтылығының» болмауы жеткіншек психикасына кері әсерін тигізеді. Рухани құндылықтар негізі болып табылатын кітаптардың, театрдың, тіпті киноның жеткілікті түрде ұзақ, логикалық және тарихи байланыс сипаты бар. Аталмыш рухани байлық көздерінен жеткіншек сюжеттерді қарай отырып, өзінің зейіні мен ойлау қабілетін дамытып, белсенді әрекетте ұстап тұра алады. Әлеуметтік желілер әртүрлі, олар өзара логикалық байланыспайды. Бастырмаланған ақпараттар легі жеткіншекке логикалық ойлануға, ой қорытындысы арқылы шешім жасауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан жеткіншектер ойлау дағдысынан айрылуы мүмкін. Бұл тұлғалық, тіпті тұтастай алғанда қоғамның құлдырауына алып келуі ықтимал.

Жоғарыда айтылған мәселелерге орай, ата-аналар тарапынан алаңдаушылықты туындатары сөзсіз. Бұл мәселені шешу жолдарын қарастыру бүгінгі қоғамның талабы екендігі белгілі. Осы орайда, жеткіншектерге әлеуметтік желілерді пайдануға рұқсат етпеумен мәселе шешілмейді. Әлеуметтік желілерді пайдалануда жеткіншектер мінез-құлығына кері әсерін тигізбеу жолдарын анықтау қажеттілігі алға шығады. Ол үшін жеткіншектердің әлеуметтік желілерде отыру уақыты мен қарым-қатынас аясын қадағалау маңызды болып табылады. Сонымен қатар, жеткіншектерді адамдармен эмоциялық байланысқа түсу белсенділігін арттыру бағытында әрекет ету керектігі туындайды.

Әдебиеттер:

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. - 379 с.
2. Социальная сеть. - <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. SixDegrees.com - <https://en.wikipedia.org/wiki/SixDegrees.com>

4. Создатель World Wide Web Тим Бернерс-Ли изменил мир, но сам остался прежним. - <https://habrahabr.ru/post/308546>
5. Социальные сети. История. - <https://sites.google.com/site/palovchin/istoria>
6. Алексеева Л. С. Насилие и психическое здоровье детей // Семья в России. - 2006. - № 2-1. - С. 73–80.

ЖАСӨСПІРІМДІК ШАҚТАҒЫ АГРЕССИЯНЫҢ КӨРІНУ ТӘСІЛДЕРІ

Балта Г.М.
Ширинбекова Ж.А.

Жасөспірімдердің агрессивті жүріс-тұрысы – заманауи қоғамды толғандыратындай, белгілі бір өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Ең біріншіден агрессия мен зорлық-зомбылық халық арасында соның ішінде жасөспірімдік ортада көп кездеседі. Екіншіден жасөспірімдік жас онтогенездің ерекше дағдарыстық периодында жатады. Ол кезде психофизиологиялық дамуында интенсивтілік, эмоционалды тұрақсыздық, импульсивтілік, қоршаған ортаның әсеріне ерекше бір сезімталдылық болады.

Жасөспірімдік жас-балалардың 11-12-ден 15 жас аралығындағы дамуы, ағзаның қайта құрылуы мен өмір салтына күрт өсу кезеңі. Бұл кезеңде адамның физикалық жағы ғана емес, тұлғалық жағының интенсивті құрылуы, моральдік және интеллектуалдық күшінің қуатты түрде өсуіде жатады. Басқаша айтқанда, жасөспірімдік жас өтпелі кезең деп те аталады, себебі: балалықтан ересектікке, бүлдіршін күйінен ересек адам күйіне өтуімен сипатталады. Жасөспірім – бала емес, бірақ ересек адам да емес. Бұл өтпелі кезең бозбала мен бойжеткен шаққа жеткенде аяқталады (16 жасқа қарай).

Бюлер және оның ізбасарлары секілді буржуаздық психологтардың айтуынша: жасөспірімдік жаста жыныстық инстинктер және соған байланысты ұмтылыстар, жасөспірімнің мінез-құлық, іс-әрекетін, сезімін, қызығушылықтарын ойы мен қалауларымен бірге бой көрсетеді. Ғылыми көзқарас бойынша мұндай биологизаторлық теориялар тіптен негізсіз. Жыныстық жетілу, басқа да физикалық даму жақтары секілді, жасөспірімнің психикалық дамуына айтарлықтай әсер етпейді, алайда бұл факторды елеусіз қалдыруға болмайды.

Реакциондық психологтардың жасөспірімдік кезеңді жыныстық жетілумен туындаған «ауыр дағдарыстық» кезең ретінде сипаттаулары өте дұрыс емес. Көптеген буржуазиялық психологтардың ойынша: жыныстық жетілу соншалықты ағзаны «дүрсілкіндіреді» және жасөспірімнің психикасына әсер ететіні соншалықты, санасына күш түсіру арқылы балада жеке «жарылыстар» асқынып бұзақылық артады. Бұл жерде жасөспірімдік жастың Штерн, Бюлер және ізбасарларының айтуынша, «құтылу» мүмкін емес, анархизм бұзақылық, қырсықтық, эгоизм, индивидуализм сияқтыларға ұшырап, өзіндік уайымға толы әлемге кетіп, жалғыздыққа, тұйықталуға, жалқаулыққа, дөрекілік пен бұзақылыққа ұмтылады.

Адлер және оның ізбасарлары буржуазиялық қоғамда туып-өскен жасөспірімді зерттей келе, «билеу дәрежесі» секілді, өзіндік тұжырымға ұмтылу тән, жеке табысқа жету және тұлғалық өзін-өзі билеу арқылы қоғамнан, өз қатарластарынан бөліну, әрі өзіне бағындырғысы келеді деген ойға келді. Мүмкін, бұл көзқарас рас та шығар, себебі: буржуазиялық қоғамда «мықты» тұлға, «өзін-өзі қорғау» қабілеті, кез келген жолмен табысқа жету, қоғамда өзгелерді жаншу арқылы билікке жету секілді факторлар идеал болып саналады [1].

Агрессия (agredere – шабылдау лат.) – іс-әрекет, физикалық және психологиялық зақым, агрессия объектісін жойып жіберуге дейінгі әрекет. Объекті ретінде тірі жандар мен заттарда бола алады. Агрессия – адамның фрустрация, стресс, психологиялық және физикалық дискомфортқа реакциясы. Агрессия күйі ашумен жауластық, жеккөрініштілік пен және т.б. сипатталады.

Қаталдық және агрессивтілік, сонымен қатар адамгершіліктің жоқтығы мен әлеуметтікке жат әрекет – осылардың әсерінен жасөспірімнің мінез-құлқында ауытқулар пайда болып, кейінен бұл мәселе интенсивті зерттелуде (мәселен Д.И. Фельдштейн жұмыстарында). Осы сипаттағы мәселелерді зерттеу әсіресе ауытқу бойынша проблемалар қазіргі күнде де зерттелуін тоқтатқан жоқ. Балалардың іс-әрекетіне қорқынышты фильмдер БАҚ-тағы зорлық көріністері, күш көрсететін компьютерлік ойындар әсерінен туындайтын сұрақтар әліде шешімін тапқан жоқ. Бұған қарамастан агрессия сипатының мәселелері жеткілікті түрде зерттелген. Агрессия теориясының құрылымдарының негізгі бағыттары бірнеше жікке бөліп қарауға болады. Көбісіне тоқталмай, негізгілерін атап өтейік. Бұл инстинк теориясы (З. Фрейд), агрессия-фрустрациясы (Дж. Доллард), когнитивті теория (З. Берковиц) жаңа когнитивті байланыстағы жасалу моделі, ғылыми әлеуметтік теория (А. Бандура).

Э. Фромның айтуынша агрессияның екі түрі бар: «қатерсіз» және «қатерлі». Алғашқысы қиындық кезінде туындайды және қорғаныштық сипатта болады. Қатер жойылса да агрессияның жоғарыдағы түріде басылады. «Қатерлі» агрессия – қатал және деструктивті әрекет пен құрылымдық тұлғалықтың кенеттен байланысуы [2].

Жасөспірімдік шақта баланың ішкі және сыртқы қайшылықтары артады. Күмәннің артуы, мазасыздық әрекет денгейіндегі әртүрлі қорқыныштарға бой алдыру, қаталдылық, агрессивтілік және арсыздықтарға алып келеді. Ата-анасына бұл әрекеттер тән емес болса да, балаларда ата-ананың құндылықтар жүйесіндегі интериоризациясының жеткіліксіздігінен болады.

«Жасөспірімдердің тұлғалық сипатындағы агрессивтілік негізінен үлкендер тарапынан түсініспеушіліктен құралады, қоғамдағы өз орнына қанағаттанбаушылық тиісті әрекеттен көрініс береді. Жасөспірімнің агрессивтілігінің дамуы өзінің темперамент сипатымен де көрінеді. Мысалы, қозушылық пен эмоция күші мінездің ашушандық, өз-өзін ұстай алмаушылық секілді жағымсыз әрекеттерге алып келеді».

Шетелдік зерттеушілер отбасындағы тәрбие стилі мен бала агрессиясының ажырамас байланысын анықтаған. Мысалы, А. Бандура және Р. Уолтрес

анықтағандай, егер де аналары балаларының агрессивтілік әрекетін жақтап баланы соған ықпал етсе, балалар одан да агрессивті болады. Сонымен қатар, балалар қатал жазаға тартылса, жоғарыда айтқанымыздай балалар одан да бетер агрессивті болады [3].

Конфликт (лат. conflictus – қақтығыс) екі немесе бірнеше жақтардың қарым-қатынасы барысында мақсаттары мен көзқарастарының өзара қарама-қайшылығы. Қақтығыс әлеуметтік және бейәлеуметтік деп екіге бөлінеді.

Жасөспірімдік шақ – ата-ана үшін де, және бала үшін де қиын уақыт. Ата-аналар ер жетіп қалған баламен қалай ұстау керектігін білмиді: рұқсат және рұқсат етпеу, ал балалар болса кез-келген жолдар арқылы өзін-өзі бекіткісі келеді. Бұл кезең – өте қақтығысты кезең деп бекер айтылмаған. Жасөспірімдік шақта құндылықтар қайта қаралады, өзін тұлға ретінде сезіну, өмірге деген жеке көзқарастарының қабылданатын кезеңі. Есейген бала өз еркіндігі үшін бүлдіршіндік максимализмнің: ұрыс, темекі, алкаголь, үйден қашып кету секілді түрлерімен күреседі. Шын мәнінде балаға тек еркіндік пен өзіндік шешім қабылдай алу ғана керек. Жасөспірімдердің ата-аналарына басты кеңес – өз балаларыңызды ересек адам ретінде қабылдасаңыз, отбасыдағы қақтығыста азырақ болады.

Жас ерекшелігінің ең қиын кезеңінен өткелі тұрған жасөспірімге ішкі тұлғалық қақтығыс тән, бұған өз-өзімен тартысу, өзін-өзі тану, өзін-өзі бекіту және өзіндік орындау сияқты әрекеттер алып келеді. Ішкі тұлғалық қақтығыс өмірге қанағаттанушылық дәрежесінің аздығынан, достар, сабақ, қатарластарымен қарым-қатынас, өзіне және жақындарына күйзелістің әсерінен өзін-өзі жоғалтуына апарып соқтырады.

Ішкі тұлғалық қақтығыстан бөлек, жасөспірім басқа да қақтығыстарға алып келетін әртүрлі жағдайлар мен мәселелерге кезігеді:

-тұлғааралық қақтығыс әртүрлі көзқарастағы адамдармен, мақсаты және сипаты бөлек, қарым-қатынас адамдармен пайда болады;

-тұлға мен топ арасындағы қақтығыс, егер тұлға топқа қарсы пікірде болса. Мысалы, сыныптағы барлық оқушылар сабаққа қатыспай, ал бір жасөспірім сыныпта қалып қойса оның сыныптағы топпен қақтығысы артады, себебі ол топ мүшелеріне қарсы пікір қабылдады;

-топ аралық қақтығыс екі үлкен топтың идеялық қарама-қайшылығынан туындайды.

Жасөспірімдік шақтың басталуы физиологиялық өзгерістерге байланысты. Бұл баланың қоғам мен өзара әрекетіне амалсыздан әсер етеді. Бәрінен бұрын, физиологиялық және гормоналдық өзгерістер іске кіріседі. Олар ағзаның интенсивті өсуімен байланысты бірақ физиологиялық мәселелер баланың алдығы дамуындағы дағдарыстармен сәйкес келсе күрт нашарлайды. Мәселен, баланың өзін-өзі ата-ана тәрбиесінен алшақтатуы, өз өмірін өз қолында ұстауға бағытталған инициативті белсенділік. Алдығы жеті жастағы даму дағдарысы қайта пайда болады. Егер де бастауыш мектепте балада біліктілік секілді қабілет қалыптасса өз өмірін өз қолында ұстауға бейім болып жаңа қиындықтар мен жағдайларға тез үйреніп ұмтылыстары мен тұрақты қызығушылықтары

пайда болады әрі сақталады. Бала бүлдіршін кезінде «сәтсіздіктерге» бейімделіп кетсе жасөспірімдік шақ секілді жаңа күйге ауысудағы қиындықтары көбейеді. Жана талаптарға қиындықтары артады. Бұның бәрі жасөспірімді айналасындағылары, ата-анасы оны қалай қабылдап түсінуіне байланысты.

Ішкі қақтығыс жасөспірімде шектен шекке жеткенде пайда болады. Бірде, ол өзінересек адам ретінде ұстап өз-өзіне сын білдірсе, кейде себепсізден инфантилді, аз еркелеген балаға айналады. Бірде, ол жауапкершілікті мойнына алып шешім қабылдауға дайын болса (және соған рұқсат етуін талап етеді), бірде абсолютті жауапкершіліксіз, берекесіз болып шыға келеді. Кенеттен әдеттері өзгеріп, тіптен басқа адам болып, жүріс-тұрысы, мимикасы, мінез-құлқы – барлығы да өзгереді. Жаңа қызығушылықтар пайда болып жасөспірім жанашылдыққа тез еріктегенімен, кейін келе ол ісін тастап қатарластарының ықпалымен басқа жаңа дүниелерге қызығып ауысып кетеді [4].

«Агрессивті жүріс-тұрыс» әдістемесі. Әдістеменің авторлары Е.П. Ильин мен П.А. Ковалев. Әдістеменің мақсаты агрессивті жүріс-тұрыстың ұстамды-ұстамсыздығын анықтау.

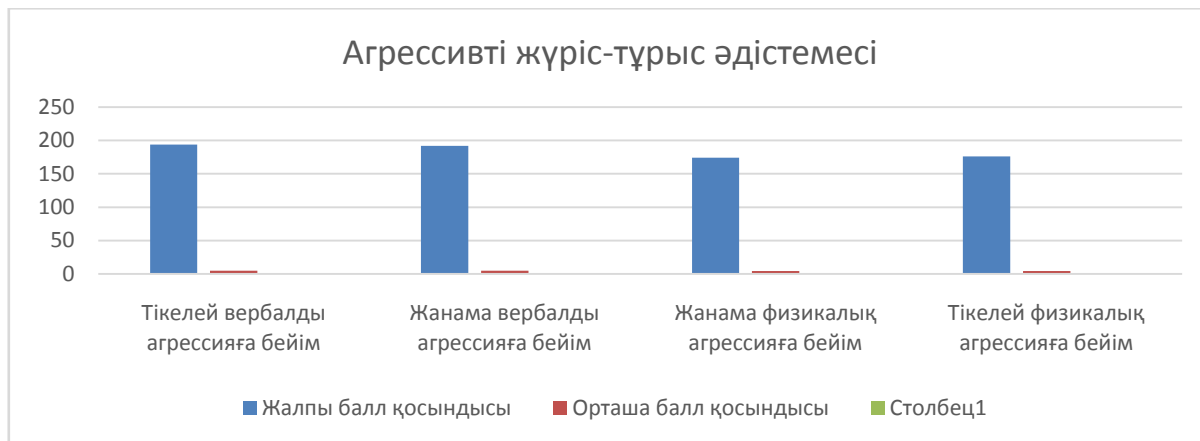
Вербалды агрессия – негативті сезімдерді (айқай, ұрыс), сонымен қатар ауызша жауап (қарғыс, қауіп төндіру) формасында көрінеді.

Физикалық агрессия – басқа адамға физикалық күш көрсету.

Жанама агрессия – бұл тікелей емес, яғни басқа адамға жанама жолмен (өсек, орынсыз әзіл) немесе ешкімге бағытталмаған ашудың көрінісі (айқайлау, есікті тарс жабу) болып табылады [5] (кесте 1, сурет 1).

Кесте №1 Агрессивті жүріс-тұрыс әдістемесі.

Диагностикалық шкалалар	Тікелей вербалды агрессияға бейім	Жанама вербалды агрессияға бейім	Жанама физикалық агрессияға бейім	Тікелей физикалық агрессияға бейім
Жалпы балл қосындысы	194	192	174	176
Орташа балл көрсеткіші	4,9	4,8	4,3	4,4

Сурет №1 «Агрессивті жүріс-тұрыс» әдістемесі.

Зерттеуіміз бойынша, әдістеме көрсеткіші мынадай нәтижелерді көрсетті. Әдістеме 14 – 16 жас аралығындағы 40 жасөспірімге жүргізілді. Әдістеме 40 сұрақтан және сұрақтарға байланысты 4 диагностикалық шкалаға бөлінген.

Нәтиже бойынша, жасөспірімдер тікелей вербалды агрессияға бейім екені көрініс тапты. Яғни жалпы қосындысы 194 балл, орташа балл көрсеткіші 4,9.

«Қақтығыстық» әдістемесі. Әдістеменің авторы С. Степанов.

Әдістеменің мақсаты әлеуметтік саулықта өзін-өзі бағалау, қақтығыстық деңгейін анықтау.

Жоғарғы деңгей 0-12 балл, орташа деңгей 12-22 балл, төменгі деңгей 22-32 балл.

Жоғарғы деңгей - қақтығыс пен дауласу осы типтегі адамдарға тән нәрсе. Басқа адамдарды сынға алғанды ұнатады, ал егер де өз мекен-жайына ескертулер естісе көтере алмайды. Бұндай адамның қоршаған ортадағы адамдарына яғни үйде не жұмыста болсын қиынға тиеді. Себебі мұндай адаммен жұмыс істеу қиын. Бұл адамның ұстамсыздығы мен дөрекілігі қоршаған ортасынан алшақтатады.

Орташа деңгей – бұл типтердегі адамдарда қақтығыс көрінеді. Шындығында шығар жолды таппағанда және өзге де жолдар табылмағанда, бұл типті адамдар, қақтығысқа барады. Өз пікірін жолдастық қатынасқа және қызметтік жағдайға ықпал етуіне қарамастан қатаң қорғайды. Шектен шықпайды және дөрекілік деңгейіне түспейді. Осының барлығы құрметке иеленеді.

Төменгі деңгей – бұл типті адамдар өмір сүйгіш, ұрыс-керістен аулақ. Үйде және жұмыста критикалық жағдайлардан қашады. «Платон – менің досым, бірақ ақиқат қымбаттырақ» деген сөз оның ұраны емес. Сол себептен де олар әр жағдайдың ыңғайын таба алады. Батылырақ болып, оның пікірін талап етсе, ойланбастан айту ұсынылады [5] (кесте 2).

Кесте №2 «Қақтығыстық» әдістемесі.

Қақтығыс деңгейі	Жоғарғы	Орташа	Төменгі
Жинаған баллдары	8, 10, 10, 6, 10, 10, 8, 6, 6, 8, 8, 10, 10, 8, 10, 10, 10, 8	20, 16, 16, 20, 20, 18, 18, 14, 16, 20, 20, 16	24, 30, 26, 22, 28, 24, 22, 30, 28, 26
Барлығы	18	12	10
Проценттік көрсеткіш	45 %	30%	25%

Зерттеуіміз бойынша, нәтиже көрсеткіші жасөспірімдік жаста қақтығыс деңгейі жоғарғы көрсеткіште болды. Яғни бұл дегеніміз жасөспірімдер арасында қақтығыстар жиі кездесітінін айтады.

Қорытындылай келе, біздің зерттеуіміз бойынша, жасөспірімдердің агрессиялық жүріс-тұрысы мен қақтығыстық деңгейін анықтау кезінде мынадай нәтиже көрсеткішін көрсетті. Жасөспірімдер арасында көбінесе тікелей вербалды агрессияға бейім екені көрініс тапты. Яғни жасөспірімдер өз сезімдерін айқай, ұрыс немесе қауіп төндіру формасында көрсетеді. Бұл

дегеніміз оның жас ерекшелігіне сай психофизиологиялық дамуында интенсивтілік, эмоционалды тұрақсыздық, импульсивтілік және қоршаған ортаның әсеріне ерекше бір сезімталдылық болатынын аңғарамыз.

Жүргізілген зерттеуіміздің арқасында, жасөспірімдердің агрессия шағында, қақтығыстың жоғарғы деңгейі; яғни балалардың бойында қақтығысумен дауласу жиі орын алады. Қазіргі кезде, жасөспірімдердегі агрессияның артуы, қоғамдық мәселелермен және ата-ана тәрбиесімен тығыз байланысты. Өтпелі кезең жылдарында (90-2000 жж) агрессия әсерінен жасөспірімдер арасында алкогольизмге, нашақорлыққа әрі вандализмге құмартушылық байқалды. Осының әсерінен жасөспірімдер өсе келе, маргинал жастардың қатарын толықтырды. Осындай теріс бағыттағы жасөспірімдер арасындағы «тенденция» қазіргі кезде аз болса да, жоқ емес.

Әдебиеттер:

1. Крутецкий В.А., Лукин Н.С. Психология подростка. - М.: Просвещение, 1965. — 314 с.
2. Агрессия у детей и подростков - под ред. Платоновой Н.М. - СПб.: Речь, 2006. - 336 с.
3. Бандура А., Уолтерс. Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений. - М.: Апрель Пресс: Эксмо-Пресс, 2000. – 510 с.
4. Аллахвердова О.В., Викторов В.И., Иванов М.В. и др. Конфликтология. - СПб.: Лань, 2000. - 448 с.
5. Карелин А.А. Большая энциклопедия психологических тестов. - <http://www.klex.ru/3e3>

СПОРТШЫЛАРДЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Жанзакова Н.А.
Капашева Г.А.

Адамның тұлғасы, оның даму динамикасы, оның қалыптасу үрдістері мен болмысы туралы тақырып адамзатты ерте заманнан бастап толғандырады. Өзін – өзі тануға деген, өзінің терең болмысын реттеуге деген ұмтылыс адам ойларын күрделі және шиеленіскен адам психикасының әлеміне бағыттаған.

Спортшы тұлғасына деген қызығушылық өзекті, себебі көбісін келесі сұраққа жауап қызықтырады: үлкен спортта жетістікке жету үшін адам қандай сапалар мен қабілеттерге ие болу керек?

Әрбір спорт түрі сәтті көрсетілімдер үшін анық физикалық қалып пен психикалық сапаны талап етеді. Спортшыларды дайындау түрлі бағыттар бойынша жүзеге асады, бірақ еріктің жеткіліксіздігі немесе өз эмоцияларын басқара алмау көп жылдық жаттығулар нәтижесін нөлге әкелуі мүмкін. Және де бүгін бірдейлердің дауында, жақсырақ қалыпқа келетін, өзінің физикалық ресурстарын ақылмен басқаратын, сондай – ақ жүйке – психикалық белсенділігін қажетті деңгейде сақтай білетін ғана жиі жеңіске жетеді. Адам мүмкіншіліктерінің психофизиологиялық шегіне деген рекордты нәтижелердің жақындығы, максималды тұрақтылықты, барлық күшін жинақтау, спортшының өзін – өзі басқаруға деген қабілеттілігін талап ететін, жарыс жағдайының

шиеленісуі, психологиялық дайындықты алға шығарады.

Спорт – басқалардың барлығынан ерекшеленетін, мүлдем өзгеше іс – әрекет түрі. Кейбір қатынаста оны өнер түрлерінің қатарымен де салыстыруға болады. Ал белгілер қатары бойынша спортты ештеңемен салыстыруға келмейді және бұл әсіресе жоғары жетістікті спортқа қатысты айтылады.

Спорт, шын мәнінде, тұлғалық сапаларды тәрбиелеуге арналған жақсы тәсіл. Мінездің қалыптасуы кезінде спорттық іс – әрекеттің рөлі, адамның мінезі, даралық ерекшеліктері, ерік көрінетін, әрекеттердің өзіндік әлеуетті негіздерін құрастыруында болып табылады. Бірақ жаттығу кезінде спортшымен орындайтын әрекеттердің тұрақты, сенімді болуы үшін, дағдылар жүйесінің қалыптасуының арқасында жарыстардың төтенше шарттарында спортшы ер мінезділігін көрсетіп және ұзақ ойланбай, сенімсіздік танытпай әрекет орындауға қабілетті болады [1].

Тұлға – түсінігі көп қырлы және кешенді. Көп жағдайда тұлғаны, әлеуметтік жүре пайда болған қасиеттер жиынтығына ие адам деп анықтайды. «Тұлға» түсінігіне әдетте адамның дара туралы куәландыратын, оның адамдар үшін маңызды әрекеттерін анықтайтын және көп немесе аз да болсын тұрақты болып табылатын қасиеттерді қосады [2].

Қазіргі психологияда тұлғаның біртұтас түсіндірмесі жоқ. Бірақ көптеген зерттеушілердің есептеуінше, тұлға берілген адамның ойлау түрін, сезімдері мен жүріс – тұрысының құрылымын анықтайтын, өмір бойы қалыптасатын және өзіндік жеке кескіндердің жиынтығы.

Тұлғаның негізінде оның құрылымы – тұлғаның салыстырмалы тұрақты құрылымдарының байланысы және өзара әрекеттесуі: қабілеттері, темперамент, мінез, еріктік сапалаы, эмоциялары мен мотивациясы [3].

А.Н. Леонтьевтің ойынша, тұлға - бұл қоғамдағы адамның өмірінің себепкері болатын ерекше түрдің психологиялық түзілуі. Өртүрлі іс – әрекеттердің бағыныштылығы онтогенезде тірі кезінде қалыптасуы жүретін тұлғаның негізін құрайды. А.Н. Леонтьев алдымен тұлғаның ерекшеліктеріне адамның генотиптік шартталған ерекшеліктерін жатқызбағанын атап айту қызық: физикалық дене бітімі, жүйке жүйесінің типі, темперамент, биологиялық қажеттіліктердің динамикалық күштері, аффективтілік, табиғи нышандар, сондай – ақ өмірлік жүре пайда болған дағдылар, білім, ептілік және де кәсіби. Бұл адамның индивидтік қасиеттерін құрайды [4].

А.В. Петровский тұлғаға келесі анықтама береді: «Психологияда тұлға деп пәндік іс – әрекет пен қарым – қатынаста индивидпен ие болған және индивидтегі қоғамдық қарым – қатынастардың ұсынылу сапасы мен деңгейін сипаттайтын жүйелі әлеуметтік сапаны білдіреді».

К.К. Платонов тұлғаның жалпы жүйесін сараптай келе, тұлғаның негізгі қырларын құрайтын барлық ерекшеліктері мен кескіндерін әділетті түрде 4 топқа бөлді:

- әлеуметтік - шартталған ерекшеліктер (бағыттылық, моральдық сапалар);
- биологиялық - шартталған ерекшеліктер (темперамент, нышандар, инстинкт, қарапайым қажеттіліктер);

- тәжірибе (бар білімдердің, дағдылардың, ептіліктер мен әдеттердің сапасы мен көлемі);

- әртүрлі психикалық процесстердің индивидуалды ерекшеліктері [5].

Спорттық іс – әрекет үрдісінде түйсік, қабылдау, зейін, ес, сөйлеу, ойлау және қиял қатаң өзгеріске ұшырайды. Осылайша, спорттық іс – әрекет олардың дамығандығына жоғары талаптар қояды және тұлға сапалары мен аталған психикалық үрдістердің жақсаруына үлкен мүмкіндіктер жасайды. Бірақ бұл даму мен осындай жақсартулар өздерімен өздері жүзеге асады және әрдайым қажетті жағымды бағыттылыққа ие деп есептеу қате болып табылады.

Спортшы тұлғасының үлгісі спортшы тұлғасын зерттеуінің негізгі бағыттарын көрсететін, алты негізгі құрылымдық құраушылардан тұрады: жүріс – тұрыстық, мотивационды, интеллектуалды, эмоционалды – еріктік, коммуникативті, гендерлік. Құраушылардың әрқайсысы, өз кезегінде, нақты психологиялық сапаларды көрсететін үш үлгілік мінездемелерге ие.

Жүріс – тұрыстық құраушы психикалық іс – әрекеттің сыртқы шарттарын сипаттайды. Оған мінез, темперамент және жүйке іс – әрекетінің түрлері жатады.

Мотивационды құраушы спортшыны жетістіктерге итермелейтін, психикалық іс – әрекеттің ішкі шарттарын сипаттайды. Ол іс – әрекет түріне деген қызығушылықтан, талаптану деңгейі мен құндылықтық бағдарланудан құралады.

Интеллектуалды құраушы өзіннің спорт түрін түсінуді қамтамасыз етеді, бұл сапалар оның техникасы мен тактикасын игеріп алуға көмек береді. Келесі үлгілік мінездемелерден құралады – психомоторика, арнайы қабылдау, жедел ес, зейін және ойлау.

Эмоционалды құраушы спорттық іс – әрекеттің өзін – өзі басқаруды, өзін – өзі реттеуді қамтамасыз етеді. Үлгілік мінездемелерден құралады: эмоционалды тұрақтылық, психикалық өзін – өзі реттеушілік, еріктік сапалар.

Коммуникативті құраушы спорт ішіндегі адамдардың қарым – қатынасын қамтамасыз етеді: жаттықтырушыға деген қарым – қатынас, серіктестеріне, қарсыластарына деген қарым – қатынас.

Гендерлік құраушы спортшылардың өзінің индивидуалдылығын қалай ұсынатынын көрсетеді. Келесі сапалардан құралады: маскулинділік, фемининділік, андрогиния.

А.Г. Ковалев (1981) тұлға құрылымында оның бағыттылығын, қабеліттерін, мінезі мен басқару жүйесін (өзін – өзі реттеу) бөліп көрсетті. Негізінде А.Г. Ковалевтің жүйелеуіне сүйенсек, тұлға құрылымының құраушыларының арасынан біз бағыттылықты, темперамент және мінезді, қабілеттер мен өзін – өзі реттеуді ажыратамыз.

Бірінші құраушы – тұлғаның бағыттылығы немесе адамның шынайылыққа деген іріктеуші қатынасы. Спортта тұлға бағыттылығы жоғарыда айтылғандай, көбінде жоғары жетістіктер мотивациясымен алдын – ала анықталады.

Тұлға құрылымының екінші құраушысы – мінез кескіндері.

Жалпы, физикалық іс – әрекет «өз – өзіне қорған болуға» деген ұмтылыс,

ынталылық, қайсарлық, табандылық тәрізді тұлға кескіндерін дамытады. Бұл кескіндер іс - жүзінде қимыл – қозғалыстық белсенділіктің түріне тәуелді емес.

Темперамент, тұлғаның динамикалық қырын көрсететін, индивидуалды ерекшеліктер үлкен рөлге ие. Темперамент – бір қасиеттердің басқаларымен өзара компенсацияларының кең ауқымды мүмкіндіктерімен заңдылықты байланысқан қасиеттердің күрделі жүйесі. Әсіресе қасиеттердің ара қатынасы спортшының төтенше жағдайларға деген жауап беру реакциясын анықтайды. Бірақ «жағымсыз» қасиеттердің «жағымдымен» компенсациясы спорттық іс – әрекеттің барсына әсер етуі мүмкін.

Тұлға құрылымының үшінші құраушысы оның мүмкіндіктерін анықтап және спорттық іс – әрекетінің сәттілігін қамтамасыз ететін, *қабілеттер* жүйесін қосады. Қабілеттердің дамуы тұлға бағыттылығы мен оның психодинамикалық қасиеттеріне тәуелді. Негізінен қалыптасқан қабілеттер анық іс – әрекет түріне, психикалық сапаларға тән, әртүрлі даму деңгейінді көрінеді.

Тұлға құрылымының төртінші құраушысы, басқаларына икемделетін, - *өзін – өзі басқару жүйесі*, шын мәнінде спортшының «Мені». Бұл құраушы тұлғаның өзін – өзі түсінуіне жатады және іс – әрекет пен жүріс – тұрысының өзін – өзі басқаруына және өзін – өзі реттеуін жүзеге асырады.

Американдық спорт психологтарының ақпараттары бойынша, көбіне жиі кездесетін спортшылардың тұлғалық кескіндері: агрессивтіліктің жоғары деңгейі (жоғары санатты спортшының әрдайым бақылауында болады), жетістікке жету мотивациясының жоғарғы деңгейі, экстраверсия және мінездің беріктігі, авторитарлық, эмоционалды тұрақтылық және өзін – өзі басқару.

Агрессивтілік. Спорттың көп түрінде, әсіресе тікелей физикалық қарым – қатынас рұқсат етілетін түрлерінде әртүрлі формада басқарылатын физикалық агрессияның болуы қажет. Зерттеудің берілгендерінің көрсетуі бойынша, осындай спорт түрлерімен айналысатын жоғары санатты спортшылар, тек қана агрессивті емес, сонымен басқа қалыпты таңдама өкілдерімен салыстырғанда, өздерінің агрессивті беталыстарын еркін түрде көрсетуге бейім.

Интеллектуалды деңгей. Спортшыларды бақылау және Кеттэл әдісінің көмегімен олардың тұлғалық сапаларын зерттеу бойынша, жоғары санатты спортшыларды (жарысушы, футболистер, жүзгіштер) «абстракттілі ойлауға деген қабілеттіліктің» жоғарылығымен ерекшелейді. Бірақ қазіргі таңда осы мәселе бойынша объективті ақпараттар аз. Әртүрлі спорт түрлері үшін интеллектуалды әрекеттердің қандай құраушылары көбіне құнды болады деген сұрақ әлі де болса ашық.

Мінездің беріктігі. Бұл спортшының тұлғалық мінездемесіндегі көбіне ескерілетін кескін болып табылады. Кэттел бойынша бұл кескінге ие индивид үшін эмоционалды есейгендік, ойы мен әрекеттеріндегі тәуелсіздік, қоршаған әлем мен өзін – өзі бағалаудағы сыншылдық пен беріктік, өз сезімдерін басқара алу және түрлі жағдайларда үрейін көрсетпеу қабілеті тән. Оған керісінше, «жұмсақ мінезді» индивид, шыдамсыздығымен, сезімталдылығымен, аяушылдығымен, эмоционалды жетілмегендігімен (инфантилизм), жиі үрейді бастан кешірумен ерекшеленеді.

Авторитарлық. Басқаларды өзіне бағындыруға деген қажеттілік спортшыларға қарағанда, жаттықтырушылардың арасында жиі байқалады. Спорттық командаларда спортшылар авторитарлықтың жоғары және сондай – ақ төмен деңгейімен де болуы мүмкін. Команда психологына қажетті жетекші сапалармен ардайым үйлесе бермейтін, жетекшілікке айқын ұмтылысқа аса мұқият болуы керек [6].

Басқа алуан – түрлі іс – әрекет түрлерінен абстракциялану арқылы және өз назарын тек спорттық іс – әрекетке ғана шоғырландырған кезде, спортшы ретінде адамды сипаттайтын тұлға кескіндерінің және олардың тек спорттық іс – әрекетпен айналысу нәтижесінде дамығандығын анықтауға болады.

Тұлға түсінігіне жалпылай, ортақ анықтама беретін болсақ, тұлға- адамның ойлау түрін, сезімдері мен жүріс – тұрысының құрылымын анықтайтын, өмір бойы қалыптасатын және өзіндік жеке кескіндерінен құралатын жиынтық.

Тұлға құрылымының құраушыларының ішінде бағыттылықты, темперамент және мінезді, қабілеттер мен өзін – өзі реттеуді ажыратамыз.

- Тұлғаның бағыттылығы немесе адамның шыңайылыққа деген іріктеуші қатынасы.

- *Мінез кескіндері.* «Өз – өзіне қорған болуға» деген ұмтылыс, ынталылық, қайсарлық, табандылық тәрізді тұлға кескіндерін дамытады. Бұл кескіндер іс - жүзінде қимыл – қозғалыстық белсенділіктің түріне тәуелді емес. *Темперамент* – бір қасиеттердің басқаларымен өзара компенсацияларының кең ауқымды мүмкіндіктерімен заңдылықты байланысқан қасиеттердің күрделі жүйесі. Әсіресе қасиеттердің ара қатынасы спортшының төтенше жағдайларға деген жауап беру реакциясын анықтайды. Бірақ «жағымсыз» қасиеттердің «жағымдымен» компенсациясы спорттық іс – әрекеттің барсына әсер етуі мүмкін.

- *Қабілеттер* жүйесін қосады. Қабілеттердің дамуы тұлға бағыттылығы мен оның психодинамикалық қасиеттеріне тәуелді. Негізінен қалыптасқан қабілеттер анық іс – әрекет түріне, психикалық сапаларға тән, әртүрлі даму деңгейінді көрінеді.

- *Өзін – өзі басқару жүйесі,* шын мәнінде спортшының «Мені». Бұл құраушы тұлғаның өзін – өзі түсінуіне жатады және іс – әрекет пен жүріс – тұрысының өзін – өзі басқаруына және өзін – өзі реттеуін жүзеге асырады.

- *Агрессивтілік.* Спорттың көп түрінде, әсіресе тікелей физикалық қарым – қатынас рұқсат етілетін түрлерінде әртүрлі формада басқарылатын физикалық агрессияның болуы қажет.

- *Интеллектуалды деңгей.* Спортшыларды бақылау және Кэттел әдісінің көмегімен олардың тұлғалық сапаларын зерттеу бойынша, жоғары санатты спортшыларды (жарысушы, футболистер, жүзгіштер) «абстракттілі ойлауға деген қабілеттіліктің» жоғарылығымен ерекшелейді. Бірақ қазіргі таңда осы мәселе бойынша объективті ақпараттар аз. Әртүрлі спорт түрлері үшін интеллектуалды әрекеттердің қандай құраушылары көбіне құнды болады деген сұрақ әлі де болса ашық.

- *Мінездің беріктігі.* Кеттелл бойынша бұл кескінге ие индивид үшін

эмоционалды есейгендік, ойы мен әрекеттеріндегі тәуелсіздік, қоршаған әлем мен өзін – өзі бағалаудағы сыншылдық пен беріктік, өз сезімдерін басқара алу және түрлі жағдайларда үрейін көрсетпеу қабілеті тән [6].

Қорытындылай келе, спортшы тұлғасының психологиялық ерекшеліктері оның қатысатын әртүрлі іс – әрекет түрлерінің әсер етуінен қалыптасады. Спортшылар тек қана спортпен айналыспайды. Олардың тұлғасының қалыптасуына еңбек және қоғамдық іс – әрекет әсер етеді. Нәтижесінде барлық осы факторлардың әсерінің жиынтығында спортшының бойында оның дүниетанымының анық кескіндері, қоғамдық қажеттіліктері мен қызығушылықтары құралады. Бұл факторлар әрбір адамға түрлі деңгейде әсер етіп және ешқашан сәйкес келмейтіндіктен, басқа да адамның тұлғасындай, спортшы тұлғасы, әрдайым индивидуалды және қайталанбас.

Әдебиеттер:

1. Ильин А.Б, Гордон С.М. Формирование профессиональных показателей личности спортсменов // Мир образования – образование в мире. – 2011. – N 1 (41). – С. 139-143.
2. Аверин В.А. Психология личности. – СПб. : Питер, 2003. – 516 с.
3. Кузьмин М.А. Взаимосвязь объективных и субъективных критериев адаптированности спортсменов к соревновательной деятельности // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2011. – № 8 (78). – С. 107-110.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: МГУ, 1981. - 584 с.
5. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. - <http://www.klex.ru/cul>
6. Акимова Л.Н. Психология спорта: Курс лекций. – Одесса: Студия «Негоциант», 2004. – 127 с.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН АНЫҚТАУ

Кудабаева Е.Д.
Игембаева К.С.

XXI ғасырда әлемдік өркениет жаңа даму сатысына көтерілді. Қазақстан Республикасының қазіргі білім жүйесінің стратегиялық мақсаты жоғары білімді, бәсекелестік қабілеті мол, шығармашыл тұлға қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасау болып табылады. Қазіргі мектептерде балалар белгілі бір білім ғана алып, біліктілікке үйреніп қана қоймай, сондай-ақ алған үлгі-өнегені өмір бойы пайдалана білуі тиіс.

Бүгінгі таңда қазіргі қоғам әрбір адамды оқыту мен тәрбиелеуге, оның білім алуына жоғары талаптар қоюда. Қазіргі таңда, мұғалімдермен ата-аналарды алаңдататын мәселелердің бірі, бұл оқушылардың бойында оқу процесінің барысында, түрлі себептерге байланысты туындайтын, қобалжу, мазасыздану, қорқу, үрейлену секілді жағымсыз сезімдердің себебін түсініп, оны болдырмау жолдарын қарастыру. Оқушылардың тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты, танымдық әрекетінің барысында, түрлі қиындықтар кездесуі мүмкін. Әрине, бұл алғашқы кіші мектеп жасындағы оқушылардың да бойынан байқалады.

Себебі кіші мектеп жасындағы оқушылар алғаш мектеп табалдырығын аттаған уақыттан бастап, бейімделу процесінің барысында да өз бастарынан түрлі сезімдер мен күйлерді бастан кешіреді.

Жеті жасар бала өзінің өміріндегі ең бірінші оқу жылының басталуын асыға күтеді. Мектепке тиянақты дайындалып, сыныбының табалдырығын толғана аттайды. Мектепке балалар өзінің білімді меңгере алатынына және құрдастарымен әлеуметтік қатынасты дамытуға қабілетті екендігіне сенімі арта түседі. Тап осы мектепке балалар өздерінің интеллектуалды, дене, әлеуметтік және эмоционалдық көрсеткіштерін тексереді. Мұғалімдері, сыныптастары туралы оймен бөлісіп, ата - аналарының нұсқауынсыз үй тапсырмаларын өз бетінше орындауға көшуі, әрине, әркімге де таныс. Өкінішке орай бұл кезең өте қысқа. Кейбіреуінде жарты жылдан соң, ал біреуінде 1-2 айдың ішінде оқуға деген, жалпы мектепке деген қызығушылығы төмендеп, салқындық байқалады. Ол, әртүрлі пәндерді таңдау және жіктеу белсенділігінің деңгейі оқушылардың көпшілігінде оқу жылының аяғында, жылдан - жылға төмендеуі арқылы айқындалады. Осының нәтижесінде біз оқушылардың көпшілігінің білім деңгейі орташа немесе орташадан төмен екенін анықтаймыз [1].

Мектептегі үлгермеушілік мәселесі барлығын толғандырады. Ол тек ересектерді толғандырып қана қоймай, сонымен бірге біздің балаларымызды да алаңдатады. Отандық психологтар бала дамуының әрқайсының өзіндік ерекшелігін, кезеңнің әлеуметтік даму жағдайы және жетекші іс-әрекет түсініктерімен анықтайды.

Әлеуметтік даму жағдайы Л.С. Выготскиймен анықталған. «Дамудың ішкі процестері мен сыртқы жағдай үйлесімділігі, ол әр жас кезеңіне тән және сол жас кезеңіне тең психикалық даму динамикасымен шарттасады және жаңа сапалық ерекшеліктер қалыптасады». Л.С. Выготский өзінің өзекті және жақын даму аймағы теориясын, оқыту процесінде негізге алу керек екендігін көрсеткен. Бұл теорияға сәйкес, оқыту процесінің барысында, мұғалім оқушылармен жұмыс жасауда, тек қана баланың өзекті даму мүмкіндіктеріне ғана емес, сонымен қатар оқушылардың танымдық өрісін әрі қарай дамытуға негіздеу керектігін білдіреді [2].

Жетекші әрекет түсінігі отандық психолог А.Н. Леонтьев еңбектерінде ашылған. Әрбір жас кезеңіне сәйкес іс-әрекет түрі сәйкес келеді, ол баланың жеке басының дамуына және қалыптасуына, оның танымдық мүмкіндіктеріне әсер етеді. Осыған орай, кіші мектеп жасындағы оқушылардың негізгі іс-әрекет түрі, әрине оқу болып табылады [3].

Д.Б. Эльконин өз еңбектерінде де адамның дамуын кезеңдерге бөлуде, жетекші әрекет түсінігін негізге алып сипаттаған. Осыған орай, кіші мектеп жасындағы оқушылар бұл теорияға сәйкес, 7-11 жас аралығындағы кезеңге жатады. Автордың көзқарасы бойынша, бұл кезеңде, жетекші әрекеті – оқу болып табылады және оқу процесінде ес қалыптасады, сыртқы әлемнің заттарын меңгеру жүзеге асады. Бұл жастың жетістігі болып психикалық құбылыстардың ырықтылығы, ішкі әрекет жоспары, рефлексия алынады.

Д.Б. Эльконин бойынша кіші мектеп жасындағы оқушылардың жетекші

әрекетінің барысында, оқушылардың бойында алғашқы ғылымды тануға деген құштарлық айқын көрініс береді.

Э. Эриксон болса, өзінің эпигенетикалық теориясында, тұлғаның дамуын өмірлік жолдың деңгейлері ретінде, әлеуметтік қатынастар аймағы арқылы және тұлғаның полярлы сапаларының көрініс беруімен сипаттаған. Осы теорияға сәйкес, кіші мектеп жасы 6-12 жас аралығындағы кезеңге жатады. Кіші мектеп жасындағы оқушылардың әлеуметтік қатынастар аймағы ретінде мектеп пен көршілерді жатқызса, ал осы кезеңнің прогрессивті даму нәтижесі ретінде, білім мен іскерлікті меңгеруді жатқызады [4].

Кіші мектеп жасындағы оқушылардың жас шегі бастауыш мектепте оқудың басталуымен сәйкес келгендіктен 6-7 жастан басталып 9-10 жаспен аяқталады. Баланың мектепте жүйелі оқуына мүмкіндік беретін дене және физиологиялық даму одан әрі жүріп жатады. Кіші мектеп жасындағы оқушыларда психофизиологиялық даму барлық балаларда бірдей жүрмейді. Осы кезеңде балалардың тұлғалық қасиеттерінде көп өзгерістер болады.

Оқушылардың бастауыш сыныпта оқу процесін меңгерулері, олардың оқу мотивацияларымен тікелей байланысты. Оқушылардың бастауыш сыныпта оқу мотивациясын анықтау мақсатында, Н.Г. Лусканованың әдістемесі қолданылды. Оқушылардың оқу іс-әрекет мотивациясы оқуға бағытталғандықтан, сонымен қатар таным белсенділігі мен және іс-әрекеттілігімен ерекшеленеді.

Оқушының жүріс-тұрысының мотивтерін білмей, оны тәрбиелеуге болмайды. Өйткені сол бір мінез-құлық, оқушыны ынталандыратын мотивтерге байланысты, түрлі өнегелі ойлы болуы мүмкін. Бұл мақсатымызды жүзеге асыру барысында 10 сұрақтан тұратын сауалнама жүргізілді. 10 сұрақтың жауаптары 0-ден 3 балға дейін бағаланады (терісжауап - 0 балл, бейтарап -1 балл, оңжауап - 3 балл). 30-25 балл жинаған оқушылар мектепке бейімделуінің жоғары деңгейін. 20-24 балл ортаңғы норманы, 15-19 балл ішкі мотивацияны, 10-14 балл және одан төменгі балл – мектепке деген теріс қарым-қатынасын, яғни мектеп дезадаптациясын көрсетеді.

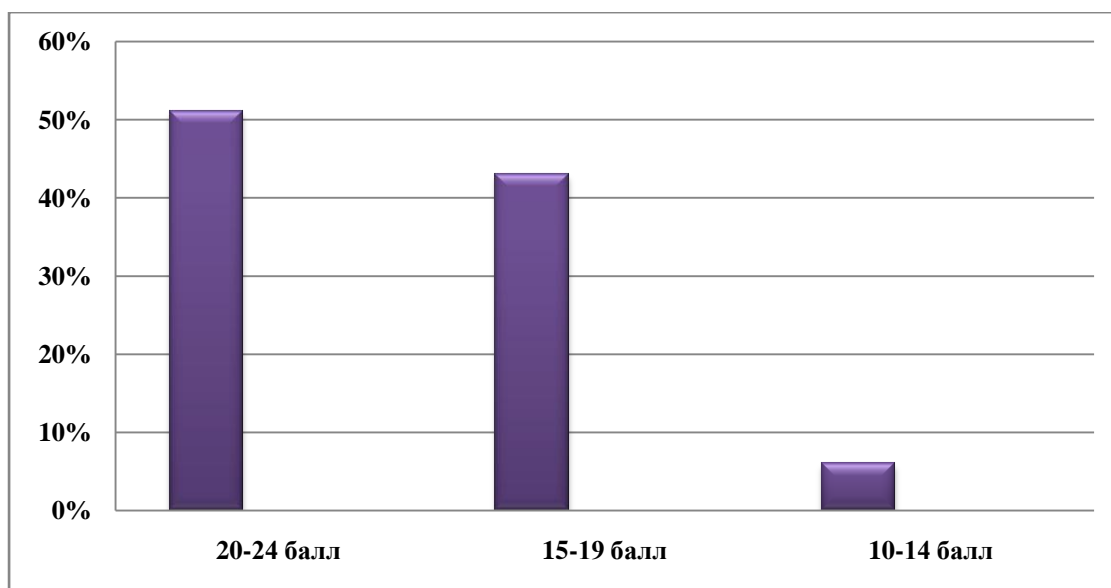
Біздің зерттеу жұмысымыз Балқаш қаласы жалпы білім беретін №16 лингвистикалық бағыттағы орта мектептің 4 сынып оқушыларымен жүзеге асырылды. Зерттеуімізге қатысқан оқушылардың саны 89 адамды құрады. Зерттеуіміздің көрсеткіштері 1 кестеде және 1 суретте көрсетілген.

Кесте 1.

Балл	Оқушы саны	Пайызы
20-24 балл	43	51%
15-19 балл	36	43%
10-14 балл	5	6%

Нақтырақ тоқталатын болсақ, 51% оқушылардың бойында оқушылардың мектепке бейімдеуінің қалыпты көрсеткішін, сонымен қатар, мотивацияның орташа деңгейін білдіреді. 43% сыналушылардың бойында, оқу процесіне

қатысты ішкі мотивацияны білдіреді. Ал 6% оқушылардың бойында мектепке деген теріс қарым-қатынасын, яғни мектеп дезадаптациясын көруге болады.

Сурет 1. Н.Г. Лусканованың әдістемесі бойынша оқушылардың оқу мотивациясының көрсеткіштері.

Қорыта келгенде, бастауыш сынып оқушыларының басым көпшілігінің бойында оқу мотивациясының жағымды сипатта екендігін көруге болады, яғни оқу процесінің оқушы тұлғасы үшін қиындық туындатпайтындығын байқаймыз.

Әдебиеттер:

1. Менчинская Н.А. Психологические проблемы неуспеваемости школьников. - М.: Педагогика, 1971. – 271 с.
2. Выготский Л.С. Кризис семи лет / Собр. Соч в 6 т, т 4. - М.: Педагогика, 1984. – 386 с.
3. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. Т.1. - М.: Мысль, 1983. – 254 с.
4. Эльконин Д.Б. Психологические условия развивающего обучения. - М: Знание, 1970. – 186 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВ СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ 13-15 ЛЕТ

Муханова Д.А.
Блок О.Г.

Проблема подростковых страхов не утрачивает своей важности с течением времени ни для научной, ни для практической психологии, поскольку от характера исторической эпохи могут меняться преобладание тех или иных страхов, их интенсивность, формы проявления и содержание. Сегодня к числу

причин, способных повлиять на характер страхов в подростковом возрасте, можно отнести многочисленные факторы, угрожающие стабильности человеческого существования: рост числа региональных войн, техногенных и природных катастроф, угрозу терроризма, экономические и социальные кризисы, негативное влияние СМИ, в том числе интернета, рост психологического отчуждения между людьми, психологического и физического насилия и пр. Безусловно, рост агрессивности окружающей среды в той или иной мере сказывается на особенностях страхов детей и других возрастов. Но в подростковом периоде их возникновение и переживание в большей мере опосредуется сознанием ребёнка, которое приобретает в этот период ценностное измерение [1], что само по себе может стать условием разнообразия и усложнения страхов, порою их непреодолимости, одним из проявлений чего может быть рост подростковых суицидов.

Именно это стало основанием для выбора подростковых страхов в качестве предмета исследования, результаты которого представлены в статье.

Возрастные страхи давно стали объектом изучения. В зарубежной психологии имеется множество работ, направленных на исследование этого феномена. Среди них труды З. Фрейда, разделившего страхи на 2 вида: реальные страхи и невротические. Большой популярностью пользуются периодизация детских страхов, разработанная А.И. Захаровым в 70-80-е годы прошлого столетия, которые он делил на биологические и социальные. Его заслуга заключается в том, что он ввел понятие возрастной страх, который относится к естественным страхам, поэтому обратим, исчезает с возрастом, не затрагивает глубинных основ человека, существенно не влияет на его характер, поведение и взаимоотношения с окружающими людьми [2]. С развитием экзистенциальной психологии стали исследовать проявления экзистенциальных страхов. Российский психолог Ю.В. Щербатых дифференцировал и описал экзистенциальные страхи, выделил их как класс и дополнил им уже известную классификацию биологических и социальных страхов [3]. Ю.В. Щербатых следующим образом рассматривает три основные группы страхов. Природные страхи – страхи, которые напрямую связаны с угрозой жизни для человека (например, страх пожара, потопов, цунами, природных явлений: грозы, грома, молнии и др.). Социальные страхи – это, например, страх быть «белой вороной», боязнь потерять свой статус в обществе, страх общественного мнения, публичных выступлений и т.д. Последняя, третья группа – это экзистенциальные страхи. Они показывают страх перед сущностью человека (страх пространства, времени, непознаваемости жизни, самого себя) [3].

Возможность дифференцировать экзистенциальные страхи определила наш выбор данной классификации для проведения контент-анализа результатов.

Правомочность рассматривать определенные страхи в подростковом возрасте как экзистенциальные имеет обоснование в современной научной литературе.

Подростковый возраст — ответственный период в становлении мировоззрения, системы взаимоотношений, интересов, увлечений и социальной

направленности. Он является самым сложным для детей, в этот период подростками движут их эмоции, которые они испытывают и которые не до конца осознают. Подростковый возраст - это сплошные беспокойства, волнения, потеря самоконтроля над эмоциями, а также поступками. Он характеризуется периодом тревог и стрессов. Многих подростков мучают ужасы, которые они относят именно к себе. Ведь подростки не знают, что эти страхи присущи всем, и их тяжело в этом переубедить.

Подросток, с одной стороны, старается сохранить собственную индивидуальность, быть самим собой, а с другой - быть вместе со всеми, принадлежать группе, отвечать ее ценностям и нормам. Разрешить это противоречие непросто, и здесь есть несколько путей: от эгоцентризма и ухода в себя ценой потери контактов со сверстниками и дружбы с ними до слепого конформизма — некритического восприятия любых групповых предписаний, отказа от личной свободы и самостоятельности в суждениях [2].

Все эти особенности Е.Г. Алексеенкова рассматривает как проявление экзистенциальных проблем [4]. Во многом они обусловлены тем, что подростку нужно преодолеть чувство пустоты, утраты себя прежнего, объединить новые представления о себе в единую систему, понять самого себя, а также определить свое место в обществе в отношении как ближайшей перспективы, так и отдалённого будущего. Таким образом, экзистенциальные проблемы и порождаемые ими страхи со всей остротой впервые возникают перед человеком, у которого еще весьма ограничены возможности их осмысления и преодоления [4].

Вместе с тем, в доступных научных источниках теоретически и эмпирически экзистенциальные страхи изучаются только у старших школьников в возрасте 15-18 лет [5, 6]. Нам показалось возможным обнаружить эти страхи в более раннем подростковом возрасте.

Таким образом, целью исследования стало выявление страхов современных подростков 13-15 лет. Её реализация предполагала решение ряда задач: изучение биологических социальных и экзистенциальных страхов у подростков, выделение и описание доминирующих страхов, а также изучение различий переживаемых страхов у девочек и мальчиков этого возраста.

Исследование носило пилотажный характер. В качестве основного метода использовался один из вариантов метода свободного самоописания: подростков просили написать историю своих страхов. Обработке на данном этапе анализа подвергались названные испытуемыми страхи. Обработка осуществлялась методом контент-анализа [7].

В исследовании на добровольной основе приняли участие 15 мальчиков и 15 девочек, учащихся средних школ Кустанайской области Денисовского района.

На основе контент-анализа историй было выделено 40 подростковых страхов, 9 из которых встречаются в опыте как мальчиков, так и девочек. Примерно с равной частотой в обеих группах переживаются страх потери родных, страх смерти, страх темноты, предательства, болезни. Из числа

остальных страхов 11 оказались свойственны мальчикам, а 20 – девочкам.

Анализ частоты переживания тех или иных страхов показал, что девочки-подростки описали 65 ситуаций переживания страха, тогда как мальчики только 38. В среднем, девочку-подростка беспокоят 4-5 страхов, а мальчика - 2-3 страха. Можно говорить, что девочки более боязливы, чем мальчики. Наши данные согласуются с закономерностями, открытыми А.И. Захаровым. Его исследования показали, что у девочек подростковый возраст более насыщен страхами, чем у мальчиков, что говорит о большей склонности девочек к страхам вообще [3].

Следующим шагом исследования стало распределение выявленных страхов по классам на основе классификации Ю.В. Щербатых. Результаты частотного анализа представлены графически на рисунке 1.

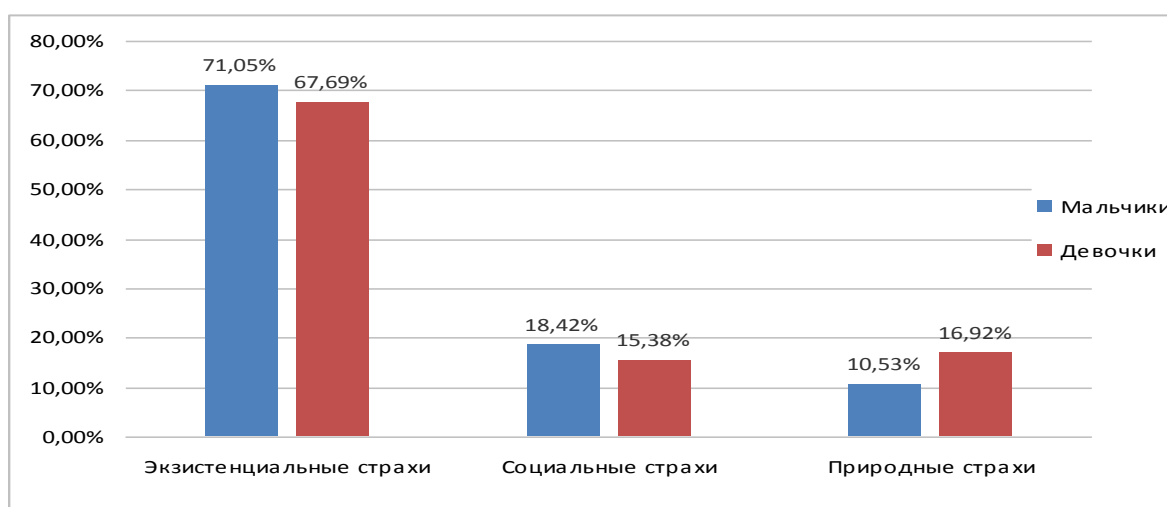

Рисунок 1. Диаграмма частоты проявлений страхов мальчиков и девочек (в процентах).

Если рассмотреть приведённый выше график, то становится понятным, что в структуре страхов доминируют экзистенциальные страхи, и это в равной мере справедливо как для мальчиков (71,05%), так и для девочек (67,69%). Можно полагать, что именно экзистенциальные страхи являются ведущими в жизни подростков.

Второе место после экзистенциальных страхов у мальчиков занимают социальные страхи (18,42%), у девочек же на это место выходят природные страхи (16,92%). На последнем месте у мальчиков стоят природные страхи (10,53%), а у девочек - социальные (15,38%). Причем, в группе девочек частота встречаемости тех и других страхов практически одинакова, что говорит о равной роли социальных и природных страхов в их жизни.

Часть определённых страхов обоих видов переживаются как мальчиками, так и девочками. Из социальных это страхи не оправдать надежд, разлуки, предательства. Для мальчиков специфичны страх собственной ненужности и страх клоунов, у девочек же социальные страхи более разнообразны и включают страхи социального неодобрения (позора для семьи, разговора о себе, преследования), страхи быть неуспешными (не поступить в университет,

на грант, ошибиться в человеке), а также специфический страх не встретиться со своим кумиром. Из природных страхов общими для всех испытуемых являются страхи насекомых, кроме них мальчики боятся мышей и собак, а девочки – земноводных и природных явлений.

При анализе смысла еще одного страха, свойственного обеим группам подростков, - страха одиночества – возникли трудности его категоризации. Из контекста одного из описаний было ясно, что это, скорее, не страх утраты социальных связей, а предельный страх изоляции, экзистенциального одиночества, как его трактуют в экзистенциальной психологии. Поэтому было решено выделить эти случаи в самостоятельную подгруппу и включить их в состав экзистенциальных страхов, дифференцированных с помощью критериев классификации Ю.В. Щербатых. Результаты частотного анализа переживания этих страхов отображены на рисунке 2.

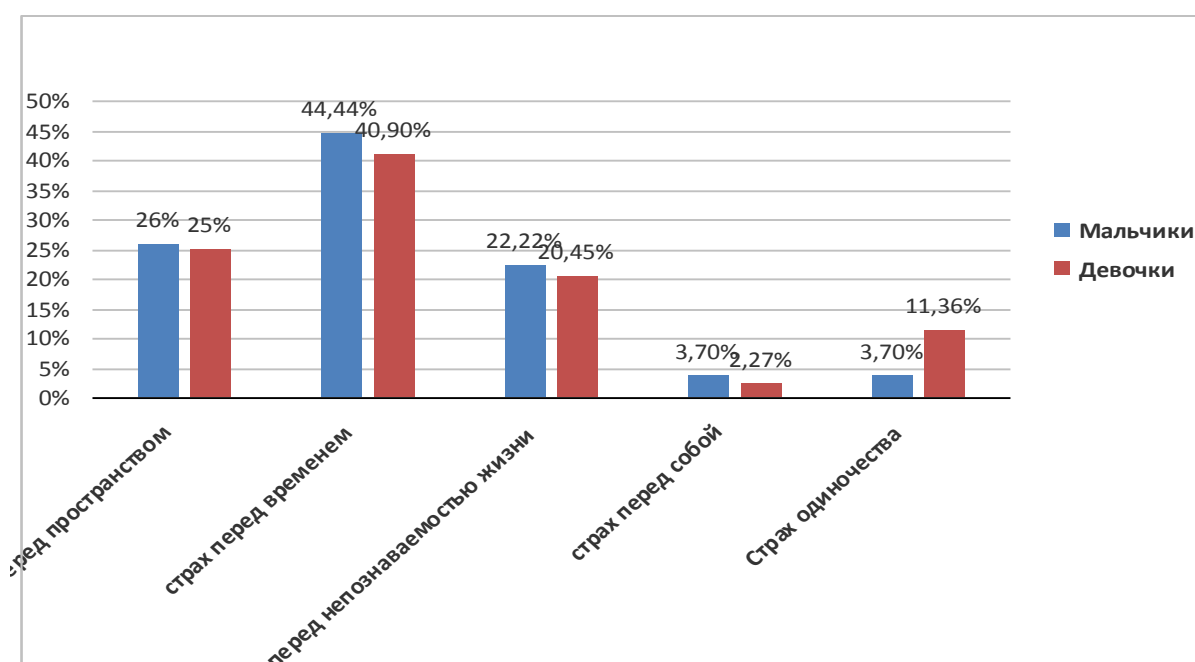

Рисунок 1. Диаграмма распределения частоты переживания экзистенциальных страхов (в процентах).

Исследуя график, можно увидеть, что различия в частоте переживания всех видов экзистенциальных страхов между девочками и мальчиками минимальны, за исключением страха одиночества. У мальчиков это всего 3,70% случаев переживаний, а у девочек - 11,36% , разница составляет 7,66%. Поскольку эта подгруппа была введена нами без достаточных обоснований, мы не считаем возможным интерпретировать данное различие.

В отношении остальных страхов можно сказать следующее. Среди всех экзистенциальных страхов наиболее часто переживаемыми подростками обоих полов (44,44 % и 40,90% у мальчиков и девочек соответственно) является страх перед временем (страх смерти и будущего), причём страх смерти, согласно контент-анализу, превалирует над страхом будущего. Далее следует страх

перед пространством (26% и 25% соответственно). Он интерпретируется Ю.В. Щербатых как проявление чувства экзистенциальной свободы – несвободы и изоляции. У всех подростков данный класс страхов включает страхи высоты, темноты, но, кроме этих, у мальчиков встречаются страхи внезапных звуков, а у девочек – отверстий, замкнутого пространства, то есть тех страхов, которые вызывают чувство ограничения свободы. Несколько в меньшей степени подросткам знаком страх перед непознаваемостью жизни, связанный со страхом таинственного, иррационального, непонятного (22,22% и 20,25% соответственно). В группе мальчиков он представлен страхами зомби и конца света, а у девочек – страхами призраков, фильмов ужасов, неизвестного и мёртвых. Меньше всего в историях подростков представлен страх перед собой, включающий в наш случай только один страх – страх болезни (3,70% у мальчиков и 2,27% у девочек).

Проведенный анализ результатов исследования позволяет сделать ряд выводов.

В структуре страхов современных подростков 13-15 лет представлены все известные их виды.

Доминирующими являются страхи, относимые по классификации Ю.В. Щербатых к категории экзистенциальных. Таким образом, переживание экзистенциальных страхов является отличительной чертой не только старших школьников, как считают ряд исследователей, но и подростков.

Среди экзистенциальных страхов самым распространённым является страх смерти, примерно вдвое реже встречаются страхи перед пространством и перед непознаваемостью жизни, а в единичных случаях – страх перед собой. Возможно это отражает какие-то закономерные изменения содержания страхов в ходе онтогенетического развития сознания и самосознания детей, что требует дополнительного изучения.

Существуют некоторые различия между мальчиками и девочками. Из онтогенетически более ранних страхов у мальчиков большую значимость приобретают социальные страхи по сравнению с природными, однако этот вывод нуждается в дополнительной проверке. У девочек же природные и социальные страхи распространены примерно в равной степени. Кроме того, страхи девочек более разнообразны и многочисленны, что подтверждает уже известный в психологии факт большей склонности девочек к страхам вообще.

Результаты исследования также позволяют говорить об обоснованности выбора метод свободное самоописание в качестве основного способа выявления страхов, что позволяет использовать его с этой целью и в дальнейшем.

Как уже было сказано, проведенное пилотажное исследование обнаружило ряд особенностей распространённости страхов у подростков 13-15 лет, которые ввиду малочисленности выборки можно рассматривать лишь как едва намечившиеся тенденции. Для получения более обоснованных результатов планируется продолжение исследования на большей по объёму выборке, включающей детей всего возрастного диапазона подростничества, а также и

старших школьников. Предполагается изучение не только осознаваемых, но и невербализуемых аспектов переживаемых страхов, что помогло бы составить более целостное представление о самих страхах и их роли в онтогенетическом развитии подростков.

Литература:

1. Ключко В.Е., Галажинский Э.В. Психология инновационного поведения. - Томск: Томский государственный университет, 2009. - 240 с.
2. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. - СПб.: Издательство СОЮЗ, 2000. - 448 с.
3. Щербатых Ю.В. Психология страха. - М.: Эксмо, 2006. – 416 с.
4. Алексеенкова Е.Г. Личность в условиях психической депривации: учебное пособие. - СПб.: Питер, 2009. – 96 с.
5. Кормушина Н.Г. Психолого-педагогическая коррекция экзистенциальных страхов у старших подростков: автореферат дисс ... канд. психол. наук. – Челябинск, 2011. - 34 с.
6. Симаченко И.П. Экзистенциальные страхи в период ранней юности: исторические этапы и современный взгляд на проблему. - <https://cyberleninka.ru/article/n/ekzistentsialnye-strahi-v-period-ranney-yunosti-istoricheskie-etapy-i-sovremennyy-vzglyad-na-problemu>
7. Богомолова Н.К., Стефаненко Т.Г. Контент-анализ. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1992. - 60 с.

ҚАРТТАРДЫҢ БОЙЫНДАҒЫ ЖАЛҒЫЗДЫҚ СЕЗІМІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН САЛЫСТЫРУ

Тлеукен А.Ж.
Мамбеталиева А.Б.
Бурленова С.О.

Қарттар мен егде жастағы адамдардың психикасы мен мінез-құлық ерекшеліктерін, кәріліктің, қартаюдың психикалық мәселелерін зерттейтін даму психологиясының бір бөлімі геронтологиялық психология деп аталады. Ол қартаюдың белгілерін, яғни адам организмінің функционалдық мүмкіндіктерінің (қимыл белсенділігінің баяулауы, күш қуаты азайып, денсаулығының нашарлауы) біртіндеп төмендеуін қарастырады. Психика функцияларының (зерде, ес, зейін және т.б.) өзгерістері біржақты ғана байқалады. Жас ерекшелік психологиясында осы қасиеттерге сүйене отырып, адамның дамуын жас кезеңдеріне бөліп қарастырған. Оның ішіндегі 60-70 жастар аралығы кәрілік немесе қартаю кезеңі болып есептеледі. Даму психологиясының аталған бөліміне көптеген ғалымдар өз үлестерін қосты. З. Фрейдтің ізбасары болған Эрик Эриксон тұлға дамуының сегіз сатысын көрсеткен. Ол өз теориясындағы сегізінші кезеңді қарттық, яғни кеш кемелдену (65 жастан кейін) кезеңі деп атаған. Оның бұл теориясы өзге де ғалымдардың қызығушылығын тудырды. Ал Д.Б. Бромлей қартаю процесін 55-70 жастар аралығына теңестірген. Сонымен қатар Еуропада БДСҰ (Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ұйымы) ер кісілердің 61-74 жасы, ал әйелдердің 55-74 жасы – қарттық кезеңінің басталуы деп көрсеткен [1]. Адам тұлға дамуының соңғы

сатысына келгенде өмірлік жолды қабылдайды және тұлғаның тұтастылығын игереді. Осы кезде жаңа сапалық жағдайлар қалыптасады, мінез-құлық өзгереді, өзімшілдік пайда болады. Э. Эриксонның теориясы бойынша, бұл кезде интегративтік мінез пайда болады. Тұлғада көңілсіздік, өмірге деген құштарлықтың азаюы байқалады. Адамға сүрген өмірі өзінің ойлағанындай болмағаны үшін көңілсіздік туады. Қарт адамдардың психикасына интеллектуалдық және эмоционалдық ішкі әлемге кету, өткізген өмірін бағалау мен ұғынуға байланысты қайғыру, өміріндегі басты мақсаттары орындалмаса, өкіну, түңілу сияқты қасиеттер тән болады. Алайда қартаюды тек регрессивті құбылыс деп қарамау керек, қартаю да дамудың бір кезеңі. Бұл кезеңде адамның рухани жетілуі де біршама деңгейге көтеріледі. Мысалы, қанағаттану, парызын өтеген жағдайда өмірге ризашылық, мейірімділік және т.б. қасиеттермен қатар кемелденген адамдардың даналыққа жетуі. Қарт адамның шығармашылық белсенділігі жоғары болатындығы жиі байқалады. Геронтологияның қазіргі кездегі негізгі міндеттеріне адамды кәрілікке даярлау, егде жастағы адамдар мен қарттардың белсенді әрі толық өмір сүруі амалдарын зерттеу, қартаю механизмін түсіну және т.б. жатады. Қарттық кезең – адам өмірінің соңғы даму кезеңі. Қарттық жас – адам өміріндегі заңды кезең. Геронтолог ғалымдар кәрілік – бұл, біріншіден биологиялық феномен, яғни бұл психологиялық өзгеріспен бірге жүреді деп санайды. Кәрілік жастағы өзгеріс – биологиялық процесс болады, ал егер әлеуметтік жағынан алатын болсақ, адам зейнетке шығады, оның әлеуметтік мәртебесі өзгереді, жүріс-тұрысы өзгереді, соңында психологиялық кезеңі де өзгеріске душар болады. Бұл кәріліктің механикалық өзіндік регуляциясын анықтауға негіз болады [2].

Қарттық кезеңде жалғыздық сезімі жиі көрініс табады, сондықтан да жалғыздықтың туындауына әсер ететін себептерді айқындау өте маңызды. Себептер түрліше әрі өте көп. Алайда аталған мәселенің қалыптасуына негіз болатын негізгі себептерге тоқталатын болсақ:

1. Қарт адамның қызығушылықтар шеңберінің тарылуы. Жастық кезде адамзат баласы жаңалықтарға, өзгерістерге бейім болады. Ал қарттық кезеңде достарының саны кеміп, жаңа адамдармен танысу және өзгерістердің орын алуы сирек жүзеге асады.

2. Мінез-құлықтарындағы өзгерістердің орын алуы. Қарт адамдардың бойынан осы кезеңде мазасыздық және күйгелектік тәрізді жағымсыз қасиеттер көріне бастайды. Сол себепті, қарт адамдардың достары мен таныстары арасындағы қарым-қатынасы нашарлап, жалғызсырауға әсерін тигізеді.

3. Денсаулығында кінәраттардың пайда болуы. Адам баласы жасы келген сайын денсаулығында, ағзасында есте сақтау қабілетімен, ойлау қабілетінің нашарлауымен тығыз байланысты өзгерістер қалыптасады.

4. Жақын адамдарының, отбасы мүшелерінің қарт адамнан бас тартуы және қамқорлыққа алуға ынталарының болмауы. Соның себебінен қарт адамның өзін керексіз сезінуін бастан өткеріп, жалғыздыққа душар болуы [3].

Қарттық кезеңдегі жалғыздық сезімінің себебін анықтау үшін Д. Рассел мен М. Фергюсонның жалғыздықты сезіну әдістемесін жүргіздік. Мақсаты: осы

эмпирикалық зерттеуге қатысушылардың жалғыздықты сезінуін және оның деңгейлерін анықтау.

Қарағанды қаласының «Көз көргендер» ансамблінің 70-80 және 50-60 жас аралығындағы 40 қарт адамдарына бұл әдістемені жүргіздік.

Ынталандыру материалы ретінде сұрақтар жазылған бланкі және жауаптарға арналған бланкі алынды. Зерттелушілердің көру қабілеттерінің нашарлығына байланысты сұрақтарды оқуға және бланкілерді толтыруға көмектестік.

Тіркелуші көрсеткіш: жалғыздықты сезіну деңгейі (төмен, орташа және жоғары) – тұлғаның ішкі жан-дүниесімен байланысты сезімдердің байқалу дәрежесі.

Жалғыздықты сезіну деңгейін зерттеу жұмысы (Д. Рассел мен М. Фергюсонның әдістемесі бойынша) келесідей нәтижелерді көрсетті:

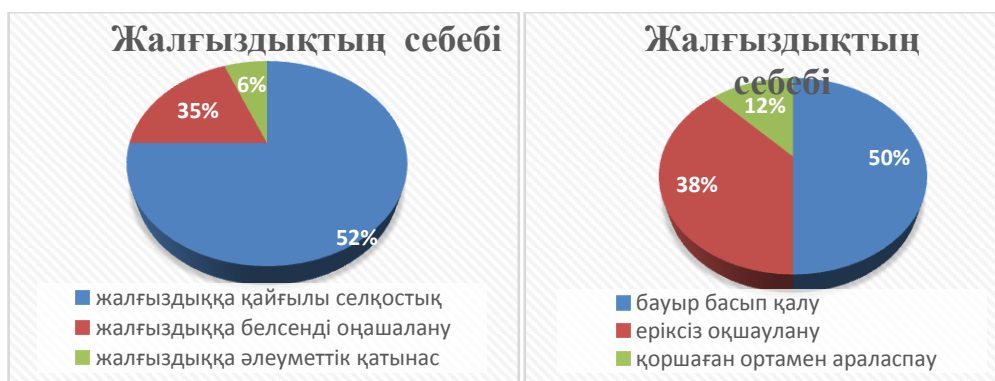
- 70-80 жас аралығындағы қарт сыналушылардың 70%-ында жалғыздықтың жоғары деңгейі, 20%-ында жалғыздықтың орташа деңгейі, 10%-ында жалғыздықтың төменгі деңгейі байқалды. Және де 50-60 жас аралығындағы егде сыналушыларда 60%-ында жоғары деңгейі, 25%-ында орташа деңгейі, 15%-ында төменгі деңгейді көрсетті. Аталған көрсеткіштер жалғыздықты сезіну егде жастағы адамның өміріндегі әлеуметтік байланыстардың жоқтығынан емес, тіпті өзге адамдармен белсенді қарым-қатынас кезінде де туындауы мүмкін екендігін дәлелдейді (сурет 1);

Сурет 1. 70-80 жас және 50-60жас.

- 70-80 жас аралығындағы қарт адамдарда 52%-ы бауыр басып қалудан еркіндігін өзінің жалғыздығының себебі ретінде санайды, 13%-ы қоршаған ортамен араласпауын өзінің жалғыздығына себеп ретінде есептейді, қарт адамдардың 35%-ы еріксіз оқшаулануды жалғыздықтың себебі ретінде санайды. Және де 50-60 жас аралығындағы егде адамдар 50%-ы бауыр басып қалудан еркіндігін өзінің жалғыздығының себебі ретінде санайды, 12%-ы қоршаған ортамен араласпауын өзінің жалғыздығына себеп ретінде есептейді, қарт адамдардың 38%-ы еріксіз оқшаулануды жалғыздықтың себебі ретінде санайды. Мүмкін, «Көз көргендер» ансамблінің қарт адамдары өзгенің алдында міндеттер мен жауапкершілікті сезінбегендіктен, таңдау жасай алу мүмкіндігі

еркіндік беретіндігін және таңдағандары үнемі оларға ыңғай білдірмегендіктен, көңілдің қалуын сезінеді (сурет 2);

Сурет 2. 70-80 жас және 50-60 жас.

■ 70-80 жас аралығындағы қарт адамдардың 80%-ы жалғыздыққа қайғылы селқостықпен байланысты әсерін білдірді, 13%-ы жалғыздыққа белсенді оңашаланумен байланысты әсерін білдірді, 7%-ы жалғыздыққа әлеуметтік қатынаспен байланысты әсерін білдіреді. Сонымен қатар, 50-60 жас аралығындағы егде адамдарда 75%-ы жалғыздыққа қайғылы селқостықпен байланысты әсерін білдірді, 19%-ы жалғыздыққа белсенді оңашаланумен байланысты әсерін білдірді, 6%-ы жалғыздыққа әлеуметтік қатынаспен байланысты әсерін білдіреді. Қарттарға деген қамқорлық және олардың жағдайын толықтай жасау жалқаулық, апатия және арқа сүйеушілік тәрізді қасиеттердің оларда бой көрсетуіне негіз болады. Жалғыздықтан жапа шегуші сыналұшылар өздерімен қарым-қатынасты ұзарту үшін кез келген мүмкіндікті пайдаланады. Алайда, олардың көпшілігі осы мақсатқа жету үшін деструктивті тәсілдер қатарына жататын тәуелділік жағдайын туындату әдісін пайдаланады. Олар өздерінің әлеуметтік, эмоциялық және физикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін және қамқорлықтарына алу үшін айналасындағыларға (туысқандарына, таныстарына, көршілеріне) саналы түрде аз қимылдау және өзінің жағымсыз сезімдері мен қиналыстарын көрсету арқылы әсер етеді (сурет 3).

Сурет 3. 70-80 жас және 50-60 жас.

Қорытындылай келе, аталған әдістеме нәтижелеріне талдау жұмыстарын жүргізу кезінде алынған ақпараттарды біріктіре отырып және диагностика үрдісін атқару кезінде жүргізілген әңгімелесулерді ескере отырып, 70-80 жас аралығындағы қарттарда 50-60 жас аралығындағы егде адамдармен салыстырғанда жалғыздықты сезіну басымырақ екендігі анықталды. Сонымен қатар оларда жалғыздықты сезіну әсерінен аффективті эмоциялармен (осындай эмоцияларды бастан өткеріп жүрген адамға және қоршаған ортаға кесірін тигізетін жағымсыз эмоциялар) байланысты күйзелісті бастан өткеріп, тұйықталып қалады және селқос сендірулерді көрсетуге бейім болады деген қорытындыға келуге болады. Мысалы, келесідей сөйлемдер таралған: «Менің жағдайым нашар және маған ешкім көмектесе алмайды», «Мен әлемдегі ең бақытсыз адаммын және менің қуанатын еш себебім жоқ», «Жақсылық атаулының барлығы өтті және қайтып келмейді». Мүмкін, сыналушы қарт адамдар өздерінің психоэлеуметтік «құрбан» (әділетсіз ренжітілген, кемсітуге ұшыраған және тастап кеткен) рөліне бейімделіп, өзінің жалғыздығынан арылу үшін белсенді өмір салтын ұстанудың орнына, оларға қарым-қатынастың аздығынан қиналу, айналасындағылардың бей-жайлығына реніш білдіру ыңғайлы болғандықтан онымен қиналып қоштасады.

Қартаю – жан-жақты, шарасыз процесс. Оған генетикалық және қоршаған ортаның, тіпті ең жақсы жағдайдағы барлық дене мүшелері және ағза жүйелері бағынады. Мүшелер мен жүйелердің барлығы қатар және бірдей жылдамдықпен қартаймайды. Бірақ, олардың көбінде қартаю процесі кәрілік келмей тұрып басталады. Қарттық келгенде әрбір адам уайымдайды. Әрбір жаста өзінді сүйіп, жоғары бағалауың керек. Қоршаған ортамен жақсы қарым-қатынас орнатып, жаңа жұмыс тауып алу немесе басқа да жұмыстар өмірге қуаныш әкелетініне сеніп және жеке өмір сүру мен өмірге деген көзқарасын жақсарту керек.

Зерттеу нәтижелеріне және қарастырылған мәліметтерге сүйене отырып, келесідей қорытындыға келуге болады, қарт адамдар үшін қоршаған ортамен байланыста болу және өзінің қажеттігін сезіну өте маңызды болып табылады. Қарт адамның өзіне және айналасына деген сүйіспеншілігін жалғыздықты жеңудің ең басты шешімі ретінде қарастыруға болады. Сонымен қатар, қарттардың жалғыздық мәселесі әлемдік деңгейде орын алып отырған және тұтас адамзат баласына өз әсерін тигізіп отырған мәселелер қатарына жататындығын ұмытпауға тиіспіз.

Жоғарыда айтылған мәліметтерге және жүргізілген әдістемеге сүйене отырып, қарттық кезеңдегі жалғыздықтың пайда болуына төтеп бере алатын бірнеше кеңестерді ұсына аламыз:

- төсекте жатумен және үздіксіз теледидар қараумен сипатталатын өмірден бас тарту қажет. Керісінше, өзгерістер алып келетін және жағымды эмоциялар сыйлайтын шараларға белсенді түрде қатынасу;

- осы кезеңде бос уақыттың көп болуына байланысты, қарт адамдарға өзінің талғамына сәйкес, өзіне ұнайтын әрі қызықты істермен айналысу тиімді болып табылады. Мысалы, саяхаттау, би, суретке түсірумен және тамақ

әзірлеумен айналысу;

- қарттық кезеңде есте сақтау және ойлау қабілетінің нашарлауы байқалатындықтан, мейлінше ой-өрісін дамытатын жаттығулармен әуестенген дұрыс. Мысалы, сөзжұмбақтар шешу, поэзиямен әуестену;

- жағымсыз эмоцияларды басқара білу. Осы кезеңде пайда болатын мазасыздық, ашушаңдық тәрізді қасиеттерді тежей білу;

- өзіне және қоршаған ортадағы адамдарға сыйластық танытып, оларға құрметпен қарау;

- қарттық кезеңде де, барлық жағдайда да өмірге деген жағымды көзқарасты және қиыншылықтармен күресуде күш-жігерді жоғалтпау;

- өзіне деген махаббат пен сүйіспеншілік. Кез келген өмірдің кезеңдерінде өзіне деген сүйіспеншілікті сақтап қалу.

Әдебиеттер:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. – М.: Академический Проект, 2001. – 704 с.
2. Бурльер Ф. Старение и старость. – М.: Иностранная литература, 2002. – 450 с.
3. Вагин И. Психология жизни и смерти. – Спб.: Питер, 2001. – 160 с.
4. Горбушина О.П. Психологические особенности социальной работы с пожилыми людьми // Журнал прикладной психологии. - 2003. - № 2. - С. 63-69.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МАТЕРИНСКОГО ОТНОШЕНИЯ К СЕМЕЙНОЙ РОЛИ И ПРОЯВЛЕНИЕ ВРАЖДЕБНОСТИ И АГРЕССИВНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Чупеева А.
Сабилова Р. Ш.

Более освоенный подход детско-материнских взаимоотношений - это материнские установки. Под установками понимается комплекс родительско-психологического отношения к собственному либо приемному ребенку, понимание детей опекунами и методами взаимодействия с ними.

Самым последним и наиболее болезненным нарушением родительских взаимоотношений считается материнская депривация. Это недостаток материнской опеки, образовавшийся вследствие отдельного проживания матери с ребенком, также их совместное проживание, однако несоответствующая забота о ребенке, жестокое обращение, эмоциональное отрицание, которые содействуют появлению материнской депривации. Все это находит отображение в психологическом формировании детей, возникают патологии, которые иногда необратимы [1; 22].

Дети, которые воспитываются в детских учреждениях в отсутствии материнской ласки и заботы, обладают низким интеллектуальным уровнем, эмоциональной неопытностью, расторможенностью и уплощенностью. Им также характерна враждебность по отношению к ровесникам, нет эмоциональной привязанности, к старшим без труда привязчивы, но и также

моментально отвыкают.

Последствия материнской депривации еще выражаются и в зрелой жизни, в степени индивидуальных искажений. Первый раз Д. Боулби описывает вид неуравновешенного формирования с основным радикалом в варианте эмоциональной бесчувственности. Индивид никак не способен чувственно привязываться и уважать, у него не имеется ощущения общности с иными людьми, также совершается глобальное отторжение себя, общества и общественных взаимоотношений. Иной вид подобного формирования - это невротический человек. У подобного лица невысокое чувство собственного достоинства, высокая обеспокоенность, имеются назойливые опасения утраты объекта, к которому привязан [2; 68].

Не только лишь нарушения действий родителей отражаются в формировании детей, однако и различные манеры обслуживания и обращения с чадом, включая с 1-ых суток, вырабатываются характерные черты нервной системы и действия детей и человека в последующем.

Дефицит материнской отзывчивости на потребности детей содействует возникновению эмоции «выученной беспомощности», той, что позже зачастую приводит к апатии и в том числе и депрессии, избеганию новейших обстановок и контактов с новыми людьми, дефициту любознательности и инициативы [3; 105].

Виды родительского (в первую очередь только материнского) взаимоотношения в существенной мере иницируются лично ребенком, а именно потребность удовлетворения базисных нужд в аффилиации (присоединении) и защищенности.

Все без исключения они могут быть размещены в континууме «принятие – отвержение». Можно подчеркнуть и наиболее непростые виды материнского взаимоотношения, направленные к чаду более старшего возраста (3-6 лет), где значимым социализирующим фактором начинает представляться параметр воспитательного контролирования [4; 60].

Были выделены 2 стиля практики материнского обучения согласно А. Болдуину: демократический и контролирующий.

Демократический стиль: словесное взаимодействие между ребенком и родителями в значительной степени; ребята включены в процесс обсуждения домашних трудностей, учитывается их точка зрения; отец с матерью склонны прийти на поддержку и, наряду с этим, надеются на результат самостоятельности детей.

Контролирующий вид: ребята существенно урезаны в действии; чаду отчетливо и понятно разъяснены смыслы ограничений, в соответствии с поводом дисциплинарных граней отсутствуют расхождения среди опекунов и ребенком [1; 25].

В семьях с демократическим стилем обучения дети характеризуются проявленной способностью к лидерству, злости, рвению осуществлять контроль остальных ребят, однако, сами эти дети с трудом поддаются внешнему контролированию. Тем не менее, эти чада различаются

превосходным физиологическим развитием, общественной активностью, легко вступают в связь с ровесниками, однако им присуща самоотверженность, отзывчивость и чувствительность.

В семьях, где осуществляется контроль как вид воспитания, дети покорны, внушаемы и трусливы, никак не настойчивы в достижении целей и не враждебны [5].

Исходя из вышеприведенного материала, мы решили выявить, какие стили родительских установок влияют на проявление агрессивности в подростковом возрасте.

Цель исследования: изучить специфику детско - родительских взаимоотношений у подростков с агрессивным поведением в полных и неполных семьях.

Объект исследования: детско – родительские взаимоотношения.

Предмет исследования: отношение матери к семейной роли и агрессивное отношение подростков к матери.

В ходе исследования мы предположили, что изучение особенностей родительско - детских взаимоотношений в семьях, воспитывающих подростков, позволит выявить, что:

- доминирование матери в полных и неполных семьях влияет на формирование агрессивного и враждебного поведения подростков;
- уровень враждебности у подростков в полных и неполных семьях имеет одинаковую степень проявления.

Полученные результаты позволят составить методические рекомендации по оптимизации детско - родительских взаимоотношений у подростков с агрессивным поведением.

Для проведения исследования были использованы следующие методики: методика изучения родительских установок (PARI) (Е.С. Шефер и Р.К. Белл, адаптирована Т.В. Нещерет.) и тест «Диагностика состояния агрессии» (А. Басс, А. Дарки).

Для исследования были привлечены 102 пары "мать и ребенок" из полных и неполных семей, из них 62 полных семьи, и 40 неполных семей.

После проведения методик на группах испытуемых были получены данные, по которым можно установить закономерность отношения матери к семейной роли и проявление агрессивности и враждебности подростками.

После обработки данных, выделения видов отношений матери к семейной роли, было выявлено следующее: из 7 наиболее важных показателей отношений к семейной роли в полных семьях наивысшие показатели имеют:

- «несамостоятельность матери» - 40%;
- «доминирование матери» - 37%.

В неполных семьях преобладают:

- «доминирование матери» - 19,5%;
- «ощущение самопожертвования» - 22%.

Остальные виды отношения, имеют незначительные показатели (таблица 1).

Таблица 1. Отношение матери к семейной роли в полных и неполных семьях.

Отношение матери к семейной роли	В полных семьях	В неполных семьях
1. Зависимость от семьи	19,5%	9,5%
2. Неудовлетворенность семейной ролью	21%	14,5%
3. Доминирование матери	37%	19,5%
4. Несамостоятельность матери	40%	14,5%
5. Безучастность мужа	3,2%	18,5%
6. Ощущение самопожертвования	21%	22%

Далее мы проверили, какую степень выраженности имеет агрессивность и враждебность у подростков в полных и неполных семьях. По данным результатам можно сказать следующее: показатели агрессивности имеют сильный разброс, в полных семьях - 2%, в неполных - 37,5%.

Но в обеих группах враждебность имеет высокий показатель, поскольку подростковый возраст предполагает враждебное отношение к окружающим. В полных семьях – 87%, в неполных – 95%. При сравнении средних величин по t-критерию Стьюдента получили показатель 8,26. Степень свободы равна 100. Критическое значение t-критерия Стьюдента для требуемого уровня значимости ($p=0,05$) и при данном числе степени свободы $f = 3,390$. Рассчитанное значение t-критерия Стьюдента больше критического, найденного по таблице, можно сделать вывод о статистической значимости различий между сравниваемыми величинами враждебности в полных и неполных семьях (рисунок 1).

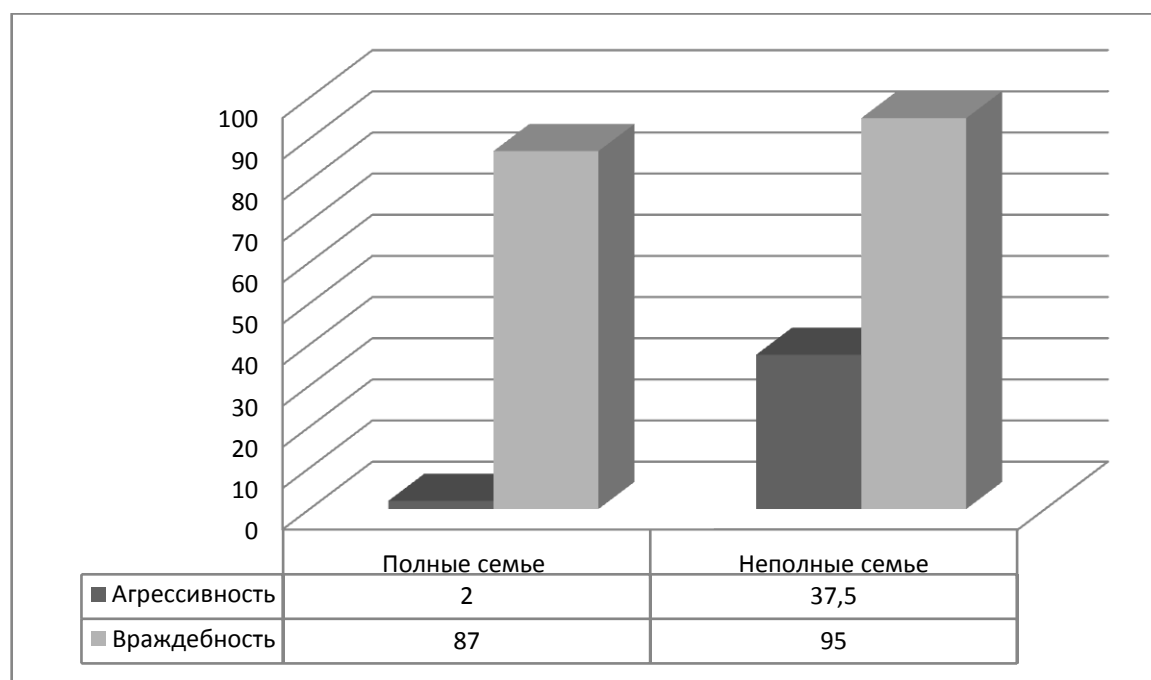

Рисунок 1. Агрессивность и враждебность в полных и неполных семьях.

Таким образом, одно из двух предположений, заключающееся в том, что доминирование матери действительно влияет на проявление агрессивного, но в

большей степени враждебного поведения подростков, подтвердилась. Второе предположение об одинаковой степени проявления враждебности как в неполных, так и в полных семьях, не подтвердилась. Состав семьи влияет на степень выраженности подростковой враждебности.

По данной проблематике можно дать следующие рекомендации: в полных и неполных семьях уменьшить влияние доминирования матери, больше прислушиваться к подростку, помогать и поддерживать во всех начинаниях. Также меньше упрекать подростка в том, что мать пожертвовала ради него всем.

Литература:

1. Бодалев А.А. Семья в психологической консультации: опыт и проблемы психологического консультирования. - М.: Педагогика, 2005. - 208 с.
2. Костицкий В.И. Эти трудные почти нормальные семьи // Семьи и школа. - 1997. - №8. – С. 32.
3. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – М.: Тривола, 2002. – 360 с.
4. Практическая психодиагностика / Под ред. Д.Я. Райгородского. – Самара, 1998. - 672 с.
5. Степанов В.Г. Психология трудных школьников. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 336 с.

2. Отбасы қатынастарының психологиясы.

2. Психология семейных отношений.

ЖҮКТІ ӘЙЕЛ АДАМДАРДЫҢ ҮРЕЙЛЕНУ СЕЗІМІ МЕН НЕКЕМЕН ҚАНАҒАТТАНУ СЕЗІМДЕРІНІҢ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТЫ АНЫҚТАУ

Бабажанова А.Р.
Игембаева К.С.

Ең сұлу әйел-жүкті әйел деп бекерден айтпаған. Бұл күй жауапкершілікті талап ететін, маңызды кезең болып табылады. Сол себепті, әйел адамның аяғы ауыр кезінде оның денсаулығына көп көңіл бөлінеді. Ананың кез келген психологиялық көңіл күйі балаға тікелей әсер етеді. Егер ана қорықса, уайымдаса немесе ренжісе, ішкі бездерден бөлінетін сөл қанға араласады. Артынан балада да сондай көңіл-күй пайда болады.

Қазіргі заманғы Қазақстанда отбасы және неке институттарын бекітуге баса назар аударылып жатыр. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2030» жолдауында отбасын қолдайтын тиімді демографиялық саясатқа ерекше мән беріледі. Бұл жолдаудың басты бағыттары ретінде, неке мен отбасы институттарын нығайту, жұбайлардың бір-бірінің алдындағы, ең бастысы балаларының алдындағы жауапкершілікті күшейту мен кез келген жағдайда әйел адамның өмірі мен денсаулығын түрлі қауіп-қатерлерден сақтап қалуға баса назар аударылу керектігін көрсеткен [1]. Осыған орай, біздің тақырыбымыздың өзектілігі, дені сау ұрпақты дүниеге әкелетін жүкті әйел адамдардың психологиялық ерекшеліктерін, оның ішінде үрейлену сезімі мен некемен қанағаттану сезімдерін зерттеуге негізделеді.

Тақырыбымыздың ғылыми жаңалығы, қазіргі жүкті әйелдердің психологиялық денсаулығы, ертеңгі ұрпақтың болашағына деген сенімділік.

Біздің бұл тақырыпты зерттеудегі басты мақсатымыз, жүкті әйел адамдардың үрейлену сезімі мен некемен қанағаттану сезімдерінің арасындағы байланысты анықтай отырып, болашақта олардың эмоционалдық өрісінде болатын өзгерістерді реттеуге және түзетуге мүмкіндік беретін, психологиялық жұмыстар жүйесін ұйымдастыру болып табылады.

Әрбір әйелдің жүктілік кезеңі әр түрлі және жүктілікті түрліше басынан өткізеді. Қазіргі кезде психологияда төмендегідей тұрақты пікір қалыптасқан: жүктіліктің көптеген ерекшеліктері ананың психикалық ахуалына, соның ішінде осы жүктілікке және болашақ баланың туылуына деген қатынасына байланысты. Ол қуаныш пен қорқыныш сезімдерінен тұруы мүмкін. Ал жүктіліктен кейінгі кезең баланың туылуымен байланысты әйел өмірінде орасан көп өзгерістерге әкеледі. Олар оның өмірінің дәл мәніне қатысы бар, яғни ол тек өзін ойлауды қояды, өйткені ана үшін баланың физикалық денсаулығы мен психикалық саулығы ең бірінші орында болуы қажет. Көбінесе жүктілік әр түрлі дәрежеде болғанына қарамастан ол отбасында, өмірде, кәсіби

еңбек іс-әрекетінде басқа адамдармен қарым-қатынаста өзгеріске ұшырайды. Әйелдің өзі де өзгереді, оның тәні мен жанында өзгерістер болады. Бұл өзгерістер бала әлі тірі ағза болып білінбеген кезде, яғни жүктіліктің бірінші үш айында басталады. Сол себепті, мұндай өзгерістер өзінің өзгеруі болып қабылданады.

Жүктілік - бұл сәбидің дүниеге келуін күтумен байланысқан қорқыныш және жауапкершілік уайымдармен қабаттасатын кезең. Ол әйелдің аналық құрсағындағы жаңа өмірдің пайда болуы. Жүктілік кезеңі орта есеппен 9 ай 9 күнге (40-41 апта) созылады [2].

Әйелдің жүктілігі барысындағы психологиялық күйін зерттеу, жүктілік кезінде әйел адамдағы бар мәселелердің күшеюінің немесе әлсіреуінің өзіне ғана тән динамикасы бар екендігін байқауға мүмкіндік береді.

Психология ғылымында жүктілік кезеңіне қатысты әйел адамдардың бойындағы тұлғалық ерекшеліктері авторлардың зерттеулеріне сәйкес көрсетілген болатын. Отандық психологтардың ішінде, Г.Г. Филиппова “Жүктілікті жағымсыз қабылдау, іштей қайшылықтарға әкеледі, яғни оның көрінісі, баланың мазасыз болып тууы” деген сипаттама берген. Ал батыстың психологтары, Ф. Хорват “Жүктілік, тұлғалық сапаларына байланысты, әйелдердің бойындағы биологиялық және психологиялық ерекшеліктері, көркемдік қабілет секілді тума дарындылық” деп түсіндірді. Г.И. Брехман, жүктілік кезеңі бұл - жұбайлар арасындағы қарым-қатынасты жақсартуы да, әлсіретуі де мүмкін деп көрсетіп өткен. Э. Берн “Жүктілік кезеңіндегі уақыт аралығы жанұядағы қарым-қатынасқа әсер етеді” деген [3].

Біз “Жүкті әйел адамдардың үрейлену сезімі мен некемен қанағаттану сезімдерінің арасындағы байланысты анықтау мақсатында эксперименталды жұмысты екі кезеңде өткіздік. Тақырыбымызға сәйкес эксперименталды жұмысты жүзеге асыру барысында Ч.Д. Спилбергер мен Ю.Л. Ханниннің “Жағдайлық үрейлену шкаласы”, сонымен қатар В.В. Столин, Т.Л. Романова мен Г.П. Бутенконың “Некемен қанағаттану” атты әдістемелерін жүргіздік. Таңдама ретінде, жүктілік кезеңі әр түрлі 20 әйел адам және 20 жүкті емес әйел адам алынды. Жүкті әйел адамдар тобы эксперименталды топты құрады, ал жүкті емес әйел адамдар бақылаушы топты құрады. Таңдаманы екіге бөлгендегі мақсатымыз, жүкті әйел адамдардың үрейлену мен некемен қанағаттану арасындағы байланысты анықтау.

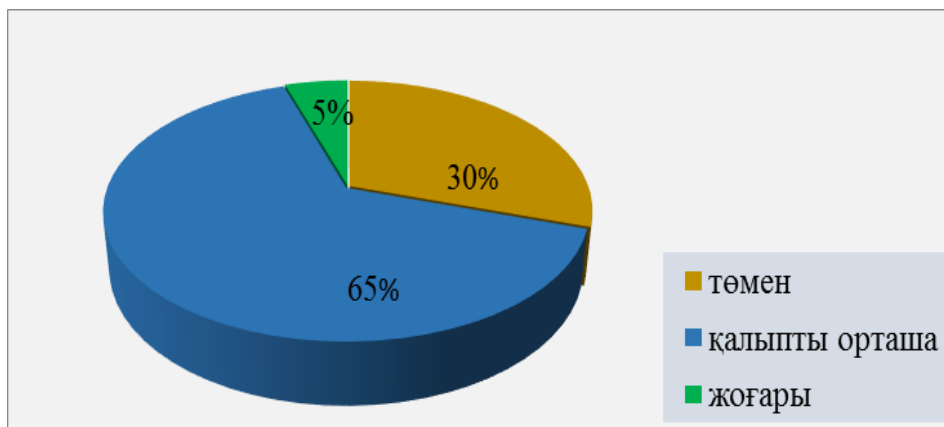
Жүктілікте әйел бойын қорқыныш билейді. Құрсағындағы жүрегі соққан болашақ бөбегінің дүниеге келу сәтін асыға күтеді. Соған байланысты біз жүкті әйел адамдардың “жағдайлық” және “тұлғалық” үрейлену деңгейлерін анықтадық.

Жағдайлық және реактивті үрейлену қалып ретінде субъективті уайымдалатын эмоциялармен яғни, уайымдаумен, алаңдаушылықпен және де ашуланшақтықпен сипатталады. Бұл күй стресстік жағдайға эмоционалды реакция ретінде пайда болады және қарқындылығы мен динамикалығы бойынша әр түрлі болады.

“Жағдайлық үрейлену шкаласы” атты әдістемені алғаш рет Ч.Д. Спилбергер

мен Ю.Л. Ханин ұсынған. Олар үрейленуді уақытша көрініс беретін теріс эмоционалды стресстік жағдайлардың пайда болу себебімен байланыстырды. Ч.Д. Спилбергер мен Ю.Л. Ханиннің өзіндік бағалау шкаласы 40 сұрақ пікірден тұрады, оның 20-сы жағдайлық үрейленуді бағалауға, 20-сы тұлғалық үрейленуді бағалауға арналған. Бұл әдістеме, ересек адамдар мен балаларды тексеруге арналған, сонымен қатар топтық тексеруге де болады. Сыналушыларға, алдын ала дайындалған бланктер беріледі. Зерттеуші сыналушыларға нұсқауға сәйкес жауап беруді ұсынады, сыналушылар өз беттерінше жұмыс істеулері тиіс. Әдістеменің нәтижелерін шығара отыра, сыналушылардың “жағдайлық” және “тұлғалық” үрейлену деңгейлерін анықтайды.

Әдістеменің негізінде алынған нәтижелерге байланысты, сыналушылардың, яғни жүкті әйел адамдардың 65%-да үрейлену сезімінің орташа немесе бірқалыпты деңгейде екендігін көруге болады (сурет 1).

Сурет 1. Ч.Д. Спилбергер мен Ю.Л. Ханиннің “Жағдайлық үрейлену шкаласы” атты әдістемесі бойынша “Жағдайлық” үрейлену деңгейі.

Бұл деңгей адамның өз эмоцияларымен сезімдері немесе күйін бақылай және басқара алатындығын білдіреді. Бұл көрсеткішке байланысты жүкті әйел адамдардың 65%-ы жүктілік кезеңде туындайтын өздерінің эмоционалды өрістерін басқара білетіндігін көрсетеді.

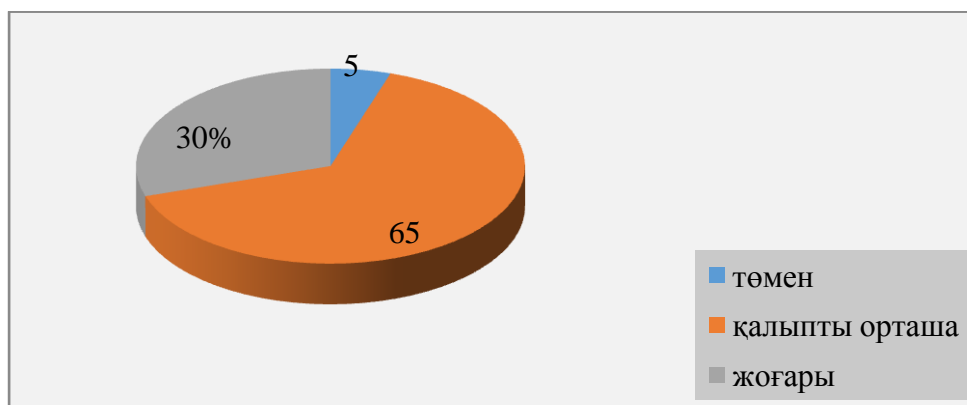
Ал сыналушылардың 5%-ның “жағдайлық” үрейленулері жоғары деңгейде екендігін анықтадық. Бұл күй сыналушылардың бойында босану уақытының немесе мерзімінің жақындауына байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар бұл күйдің 5% сыналушыда жоғары болуы отбасындағы және әйел адам өміріндегі алғашқы және тұңғыш перзент сүю процесімен байланыстыруға болады. Мұндай жүкті әйел адамдардың бойында үрейлену сезімінің көрсеткішін төмендету үшін, туындап отырған жағдайдың немесе жүктіліктің маңыздылық деңгейін төмендету керек. Сонымен қатар, өздеріне деген сенімділікті қалыптастыру керек.

Әдістеменің нәтижелеріне байланысты 30% сыналушылардың бойында “жағдайлық” үрейленудің деңгейі төмен екендігі анықталды. Адамдардың бойында бұл күйдің төмен болуын жүктіліктің алғашқы айларымен

байланыстыруға болады. Себебі, алғашқы уақыттарда медициналық және физиологиялық өзгерістер және толқулар айқын көрініс бермеуінен аңғаруға болады.

Адамның “тұлғалық” үрейленуі ретінде, тұрақты индивидуалды сипаттаманы айтады. “Тұлғалық” үрейлену белгілі бір өзін-өзі бағалауға, өзін-өзі сыйлауға қауіпті болып саналатын стимулдарды қабылдау кезінде белсендендіріледі.

Нәтижелерге байланысты, сыналушылардың “тұлғалық” үрейлену деңгейі 65%-ды, яғни орташа немесе бірқалыпты деңгейде екендігін көрсетті. Бұл мінез бітістерінің, темперамент типінің ерекшелігіне байланысты және әдістемеге сәйкес қалыпты жағдай болып саналады (сурет 2).

Сурет 2. Ч.Д.Спилбергер мен Ю.Л.Ханиннің “Жағдайлық үрейлену шкаласы” атты әдістемесі бойынша “Тұлғалық” үрейлену деңгейі.

Әдістеменің негізінде алынған нәтижелерге байланысты, сыналушылардың 30%-да “тұлғалық” үрейлену сезімінің жоғары деңгейде екендігін көруге болады. Осы нәтижеге байланысты сыналушылар, яғни жүкті әйелдер кез келген жағдайдан қауіп төнеді деп күтеді. Жоғары үрейлену тобына жататын тұлғалар, жағдайдың кең диапазонында өзін-өзі бағалауына және тіршілік әрекетіне қауіп төнуін және айқын көрінетін үрей қаупімен жауап беруге бейім. Сондықтан да бұл жағдайда балаға деген аналық сезімі басқа да сезімдерді тыйып тастауына себеп болады.

Ал 5% сыналушылардың бойында тұлғалық үрейлену деңгейі төмен екенін анықтадық. Бұл адамдардың өздеріне және өздерінің істеріне деген сенімсіздігін көрсетеді. Сондықтан, бұл адамдарға ең бірінші өздеріне, өздерінің болашақтарына деген сенімділікті арттыру керек.

Жағдайлық үрей бұл зерттеу процесінің барысында сыналушының бойындағы эмоционалдық қалпы мен эмоционалдық күйлерімен байланысты. Нақтырақ айтқанда, бұл адамның бойында тікелей зерттеу процесінің барысында туындап отырған жай-күйі мен сезімдеріне негізделеді.

Жүкті әйел адамдардың бойындағы үрейдің нақты сол кезге байланысты екендігіне көз жеткізу үшін, біз салыстырмалы түрде екінші таңдаманы таңдап алдық. Бұл жүкті емес әйел адамдар, яғни бақылаушы топ болып табылады.

Әдістеменің негізінде алынған нәтижелерге байланысты, жүкті емес сыналушылардың 70%-да “жағдайлық” үрейлену сезімінің орташа немесе бірқалыпты деңгейде екендігін көруге болады. Бұл сыналушылардың өз эмоциялары мен сезімдерін немесе күйлерін бақылай және басқара алатындықтарын білдіреді.

Ал 30% сыналушылардың бойында “жағдайлық” үрейленудің деңгейі төмен екендігі анықталды. Адамдардың бойында бұл күйдің төмен болуын мотивацияның, белсенділіктің төмен болуымен байланыстыруға болады.

Адамның “тұлғалық” үрейленуі дегеніміз - бұл күнделікті өмірде адамның бойына сіңісіп кеткен жағдайда көбіне адамның мінез қыры ретінде көрінетін ерекшеліктерден байқалады. Нақтырақ айтқанда, біздің нәтижелерге байланысты, сыналушылардың “тұлғалық” үрейлену деңгейі 90%-ды, яғни орташа немесе бірқалыпты деңгейде екендігін көрсетті.

Ал 10% сыналушылардың бойында тұлғалық үрейлену деңгейі төмен екенін анықтадық. Бұл адамдардың өздеріне және өздерінің істеріне деген сенімсіздігін көрсетеді. Сондықтан, бұл адамдарға ең бірінші өздеріне, өздерінің болашақтарына деген сенімділікті арттыру керек.

Қорытындылай келе, екі таңдаманың, яғни жүкті және жүкті емес әйел адамдардың нәтижелеріне келетін болсақ, айқын түрде көрсетілген жоғары деңгейдің өзгерістерін байқаймыз. Нақтырақ айтқанда, бұл жүкті әйел адамдарды, олардың қазіргі күйлері қатты алаңдатындығы байқалады. Себебі, бұл кезеңнің барысында әйел адамның бойында физиологиялық және психологиялық өзгерістердің көрініс беруімен байланысты болуы мүмкін. Жоғары үрейлену тобына жататын тұлғалар, жағдайдың кең диапазонында өзін-өзі бағалауына және тіршілік әрекетіне қауіп төнуін және айқын көрінетін үрей қаупімен жауап беруге бейім. Сол себепті бұл адамның өзін-өзі бағалау мен өзіне деген қатынасына үлкен әсерін тигізеді. Мұндай жүкті әйел адамдардың бойында үрейлену сезімінің көрсеткішін төмендету үшін туындап отырған жағдайдың немесе жүктіліктің маңыздылық деңгейін төмендету керек.

Эксперименталдық зерттеудің екінші кезеңінде, В.В. Столин, Т.Л. Романова, Г.П. Бутенко ұсынған “Некемен қанағаттануға арналған сұрақнамалық тест” әдістемесінде біз әйел адамдардың қазіргі таңдағы некемен қанағаттанушылық немесе қанағаттанбаушылық деңгейінің экспресс-диагностикасын өткіздік. Сауалнама өзін-өзі және серіктесін қабылдау, бағалау және сол сияқты әртүрлі салаларға қатысты 24 тұжырымдамалардан тұратын бір өлшемді шкаладан құралған.

Әдістеменің нәтижелеріне байланысты эксперименталды топтағы сыналушылардың 100%-да некемен қанағаттанушылықтары анықталды. Нақтырақ айтқанда, жүкті әйел адамдардың 50% берекелі отбасы нәтижесін және 50% өте берекелі отбасы нәтижесін көрсетті. Бұл дегеніміз, жұбайын дұрыс таңдағанының сенімділігін көрсетеді. Оның жақсы жақтарын айқындап отыратындығын, кемшіліктері мен әлсіз жақтарына түсіністікпен қарайтындығының дәлелі. Жан-жақтан эмоционалды қолдау көру арқасында, өзінің отбасын басқалардікіне қарағанда бақыттырақ екендігін айқындайды.

Сонымен қатар, жүкті емес әйел адамдардың нәтижелері, 30% берекелі отбасы және 70% өте берекелі отбасы деңгейлерін көрсетті. Нақтырақ айтқанда, жүкті емес әйел адамдардың, қазіргі таңда барлығы көңілдерінен шығатындығын айқындайды. Өздерінің жұбайларына деген көзқарастарының жағымды, оң екенін аңғаруға болады. Нақтырақ айтқанда, өз таңдауларында қателеспегендіктерінде күмән тумайды. Олар өзгелердің отбасыларына мән бере бермейді, себебі өз отбасыларын басқалардікіне қарағанда әлдеқайда берекелі әрі бақыттырақ деп есептейді.

Сонымен, қорытындылай келе, біздің зерттеуіміз бойынша отбасылардың толығымен 100%-ы өз некесімен қанағаттанатындығын анықтадық. Нақтырақ айтқанда, жүкті немесе жүкті емес әйел адамдар қандай жағдайда екендіктеріне қарамастан өздеріне, жұбайларына, некелеріне деген көзқарастарының өзгермейтіндіктерін көреміз. Бұл отбасылық өмірдің оларға тек қана қуаныш пен қанағаттану сезімін сыйлайтындығының кепілі. Өз жұбайларымен мақтан тұтатындықтарын және де олардың некеге тұрған кездегі сезімдерінің тек қана ұлғайып жатқандықтарын көрсетеді.

Жүкті әйел адамдардың үрейлену сезімі мен некемен қанағаттану сезімдерінің арасындағы байланысты анықтау мақсатында біз математикалық өңдеуді жүзеге асырдық. Математикалық статистикалық өңдеу барасында, әдістемелердің арасындағы байланысты табу мақсатында біз корреляциялық коэффициентті анықтадық. Қорытындылай келе, екі әдістеме арасындағы корреляция 0,33 көрсетті. Бұл өте әлсіз корреляцияның көрсеткіші болып табылады. Нақтырақ айтқанда, жүкті әйел адамдардың үрейлену сезімі некемен қанағаттану сезіміне ешқандай әсер етпейтіндігін білдіреді.

Отбасында ананың рөлі мен аналық сезімі бізге табиғаттан берілген. Кез келген ана баласы үшін барлық жағдайларға дайын болады. Бірақ, өкінішке орай барлық жүкті әйелдер жүктілік кезіндегі оның психологиялық күйі мен сыртқы қоршаған ортаға ықпалы оның ішіндегі баласына тікелей әсер ететінін түсіне бермейді. Түсінсе де, материалдық жағдайды қамтамасыз ету үшін бос уақыттың аздығы кедергі болуы да мүмкін. Сондықтан әйел баланы дүниеге әкелуге емес, ол жүктілік кезеңіне психологиялық тұрғыда өзін-өзі дайындау қажет.

Отбасының негізгі міндеті жүктілік кезеңінде әйел адамға көмектесу, стресс жағдайын жеңе білуге қол ұшын созу, жүктіліктің жағдайына, қолайлы нәтижесіне сендіру. Ал психологтар әйел организміне әсер ететін психикалық жағдайлармен қатар, іштегі баланың әр түрлі кезеңде кездесетін өзгерістердің әйел бойында байқалуын бақылап, психикалық тұрғыдан ем жүргізеді. Мысалға, арнайы психокоррекциялық немесе үрей сезімін төмендетуге арналған психологиялық жаттығуларды жүргізу болып табылады. Себебі, әйел мен баланың денсаулығы бұл ұлттың денсаулығы болғандықтан, жүкті әйел адамның физиологиялық және психологиялық денсаулығы адамзат келешегін тұтастай анықтайды.

Бұл зерттеу нәтижелерін медицина саласындағы практик психологтар және отбасы психологтары, әйел адамдардың жүктілікке бейімделу барысында,

үрейлену сезімі мен некемен қанағаттану сезімдерінің арасындағы байланысты ескеру мақсатында, олардың эмоционалдық өрісінде болатын өзгерістерді реттеуге және түзетуге мүмкіндік беретін психологиялық жұмыстар жүйесін ұйымдастыра алу мүмкіндіктері туады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан - 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы. - http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030_
2. Артамонова Е.И., Екжанова Е.В., Зырянова Е.В. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. - М.: Академия, 2002. – 233 с.
3. Ахтаева Н.С., Әбдіғалбарова А.І., Бекбаева З.Н. Әлеуметтік психология: Оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 243 б.

ОҚУШЫЛАРДЫ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЯРЛАУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ОРТА ӘСЕРІ

Болат Р.Ә.
Адилышинова З.У.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабынды неке мен отбасының, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болатындығы жөнінде, балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы әрі парызы екендігі, кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндетті екендігі айқын көрсетілген [1].

Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында «Егер біз адамгершілігі жоғары қоғам болғымыз келсе, жұбайлардың бір-бірінің алдындағы, ең бастысы балаларының алдындағы, ең бастысы балаларының алдындағы жауапкершілігін күшейтуге тиіспіз» деп міндет қоюы отбасы тәрбиесінің қоршаған орта дамуымен қаншалықты байланысты екендігін білдіреді. Яғни, отбасылық өмірдің құндылығы, маңыздылығы, отбасындағы ұрпақ тәрбиесін жолға қою және оларды отбасылық өмірге даярлаудың маңыздылығы арта түспек [2].

Әрбір отбасы қоғамның кішкентай бір бөлігі болып табылатындықтан, қоғамды өркениеттілікке жеткізу ең алдымен әрбір отбасындағы өмірді ұйымдастырудан басталмақ. Тәрбиенің бастапқы әліппесін бала отбасында алады.

Отбасы әлеуметтік институттардың бірі ретінде тұлғаны ең басты әлеуметтендіру ортасы болып табылады. Отбасында, әсіресе ата-ананың, туған-туыстың айтқан сөздері қоғамдық өмірде болып жатқан құбылыстар, әлеуметтік өмірдегі өзгерістер жөнінде оларға айтқан пікірлерді, қабылданып жатқан шешімдерге берген бағаларды т.с.с. Жас бала арнайы тыңдап, мән бермегенімен, ойын арасында естігенін біртіндеп белгілі бір ой қалыптастырып, тұжырымдар жасайды. Отбасында негізі қаланған тәрбие өсе келе өмірлік

ұстанымға айналуы мүмкін. Халық отбасындағы тәрбиеге ерекше көңіл бөлген. Яғни, бала ата-анаға, өскен ортаға қарап өседі, үлкеннің үлгі өнегісіне қарап тәлім алады.

Балалардың адам ретіндегі қалыптасуында тәрбиенің негізгі ата-ана деп есептегенімен, жүрген ортаның, туыс, дос, ең әуелі туған жерінің табиғатына дейін әсер тигізетіні рас. Ананың, тәрбиешілердің, ұстаздардың шеберлігіне қарай бала бойында ұстамдылық, ұқыптылық, нәзіктік, кішіпейілділік қасиеттер қалыптасса, әке арқылы еңбек қорлық, батылдылық, адамгершіліктік, азаматтық, табандылық мінезге ие болады. Сондықтан да, ата-анаға, ұстазға өз жүрегінің тебіренісін жай-күйін бала сезіміне әсер ететіндей жеткізе білуге тырысқан жөн [3].

Қазақстан Республикасының этникалық мәдени білім тұжырымдамасында «... Баланы ата-анасымен, тума-туыстарымен, әулет-тегімен, этносымен етене жақындатып, балаларына деген мақтаныш, құрмет тұту, қайран қалу әсерлерін туғызатын этникалық өзін-өзі сәйкестендірудің алғышарттарын жасаумен қатар, басқаны да естен шығармау қажет» - деп, жастарды отбасылық өмірге дайындауды ұлттық мәдениетпен байланыстырудың өзектілігін айқын көрсеткен [4].

Отбасы - қоғамдық қатынастар мен процестердің алуан түрлі формалары біртұтас болып ұштасатын кешенді әлеуметтік құбылыс болып табылады. Сондықтан да әлеуметтік құбылыс бола отырып, ол адамзат өмір сүру жағдайына қарай құрылып, оның дәстүрлері мен әдеттері ғасыр өткен сайын жаңа сипатта көрініс береді. Отбасын әлеуметтану ғылымында былай деп көрсетеді «отбасы дегеніміз – тарихи өзгеріп отыратын әлеуметтік топ, оның жалпы белгілері – бөтен адаммен жыныстық байланыс орнату, туысқандық қатынастар жүйесі, адамның жеке-дара адамгершілік сапаларын қалыптастырып дамыту, белгілі бір экономикалық қызметті іске асыру» [4]. Демек, адам баласы отбасын құра отырып, сол шағын мемлекетке әлеуметтенеді, отбасылық құндылықтар қалыптастырады және әдет-ғұрып дәстүрлерін дамытады. Отбасының жоғарыда келтірілген анықтамасы бойынша, ол - отбасындағы қатынастар, отбасының құрылымы мен формасы тарихи өзгеріп отыратын әлеуметтік топ.

Қандай да тұйық, жабық отбасы болғанымен ол қоғамсыз өмір сүре алмайды. Өйткені оның мүшелері жан-жақты әлеуметтік топтарға, яғни өндірістік, оқу ұжымдарына, балалар ұйымдарына, қоғамдық ұйымдарға, сонымен қатар сауда, денсаулық орындарына қатысты, ондағы адамдармен тығыз байланыста болады.

Қазір қоғамдағы отбасы кіші әлеуметтік топ қана емес, ол сондай-ақ құқықтық институт та болып табылады. Кіші әлеуметтік топ ретінде отбасы бірқатар міндеттерді іске асырады. Құқықтық институт ретінде отбасы – туысқандық және некелік қатынастар арқылы өзара байланысты адамдар тобы. Оларға тиісті құқықтық нормаларға сәйкес белгілі бір құқықтар мен міндеттер берілген.

Әлеуметтік институттардың бірі ретіндегі отбасының бала тәрбиесінде рөлі

төмендегідей:

- бала тәрбиесінде отбасы басқа әлеуметтік институттарда жүргізілетін тәрбиелік ықпалдарға қарағанда басым болып келеді;
- жаһандану жағдайындағы өркениетті, зайырлы, құқықты мемлекеттің азаматын тәрбиелеуде отбасы қоғамның негізгі буыны болып табылады;
- отбасы өскелең ұрпақтың бойында ең құнды адамгершілік қасиеттерді қалыптастыратын қоғамның ажырмайтын басты әлеуметтік институт;
- отбасының ең басты міндеттерінің бірі жеке тұлғаны әлеуметтендіру. Ол өскелең ұрпақтың дене жетілуіне, шынығуына, рухани және адами дамуына, ең құнды жалпы адамзаттық құндылықтарды және ұлттық рухани байлықты бағалауға, еңбек ету дағдысын тәрбиелеуге ықпал етуші;
- отбасы бала тәрбиесінде адамзат қоғамының тарихындағы ғасырлар сынынан мүдірмей өткен ұлттық дәстүрді жалғастырушы;
- отбасының әлеуметтік міндеттерінің өзегі тәуелсіздікке ие болған ҚР мемлекеттік заңдарын құрметтеуші, елжанды азамат тәрбиелеу;
- отбасы баланың мамандықты еркін және саналы таңдауына ықпал жасаушы.

Кез-келген отбасы оның мүшелері үшін аса маңызды қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында құрылады. Қандай да болсын бұл қажеттіліктер отбасылық қатынастардың дамуымен ортақ, топтық және қоғамдық қажеттіліктермен толықтырылады. Отбасы мен тұлға және отбасы мен қоғам арасындағы өзара әрекеттестік жүйесі мен олардың мүшелерінің белгілі бір қажеттіліктерін қанағаттандыруға негізделген тіршілік ету сфераларымен байланыс жүйесінің көрініс табуы отбасының функциясы деп аталады [5].

Әлеуметтік институт ретінде отбасы қоғаммен тығыз байланыста бола отырып, оның функцияларының бірқатары тікелей қоғам талаптарынан туындайды. Бір жағынан, отбасы - бұл өз заңдылықтары мен қызметтері әрекет ететін тұлғааралық қарым-қатынастар сферасы болып табылады. Осы орайда, қоғамның отбасыға және қоғамға қатысты, сонымен қатар, отбасының тұлғаға және тұлғаның оған қатысты функциялары пайда болады [6].

Келешек жас ұрпақты отбасына және некеге даярлайтын, отбасылық өмірде қажет психологиялық, педагогикалық, құқықтық, экономикалық әзірліктің жүзеге асыратын пәнді білім беру жүйесіне енгізу әлеуметтік тұрғыдан қажет. Бұл пән жас ұрпаққа әлеуметтік жүйедегі адам өмірінің заңдылықтары мен принциптері туралы қажетті түсініктер береді.

Бірақ, қазіргі заманның шындықтары жастарды отбасылық өмірге даярлау мәселесін басқаша қарауды талап етеді. Бұл мәселені ескермеу қылмыс.

Қоса айта кететін жайт, бұқаралық ақпарат құралдары жас ұрпақтың жеке дара дұрыс дамуына барлық уақытта ықпал ете алмайды. Кей елдер басынан өткеріп, ал басқалары сексуалды революцияны енді басынан өткізіп жатқанда, бүкіл жер шарында СПИД жайылып, нашақорлық етек алған заманда келешек жастарымызды осы індеттен арылтудың бір жолы, әрі мемлекеттің тірегі - отбасын сақтау жастарды отбасылық-некелік өмірге даярлау болып табылады.

Біздің елде басқа да оқу орындары пайда бола бастады, мектепте қатаң оқу

бағдарламасынан ауытқу байқалады, мектептерде отбасылық өмірге даярлау курстарын ұйымдастыру мүмкіндігі бар. Сондықтан, бүгінгі өмір талабы осы мүмкіндіктерді толығымен пайдалануды қажет етеді.

Демек, жоғары сынып оқушыларын отбасы-некелік өмірге дайындаудағы басты педагогикалық шара, олардың көзқарастарын қалыптастыру, отбасы туралы толық білім беру және отбасындағы үлгілі іс-әрекеттерге тәрбиелеу болып табылады.

Қазіргі кезде жастарды неке құруға және болашақ отбасылық өмірге дайындау өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде басты міндеттердің бірі болып табылады. Көптеген ғалымдардың зерттеулерінде жастарды белгілі бір жасқа келгенде отбасын құруға толығымен дайын деп есептеген. Дегенмен, әлеуметтік ортаның мәдени-тарихи динамикасына орай, өсіп келе жатқан жас ұрпақты отбасын құруға арнайы дайындық жүргізу қажет. Толып жатқан әлеуметтік, педагогикалық және психологиялық зерттеулер жастарды неке және отбасын құруға дайындау әлеуметтік педагог жұмысының басты мақсаттарының бірі болып отыр.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана: Елорда, 2008. - 56 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030: Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. – Алматы: Білім, 2001. - 96 б.
3. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов-на Дону: Феникс, 1998. - 544 с.
4. Ковалев С.В. Психология современной семьи. - М.: Просвещение, 1988. – 208 с.
5. Жүндібаева Т.Н. Отбасы педагогикасы: Оқулық. - Алматы: Экономика, 2014. - 312 б.
6. Жумадуллаева А.А. Отбасы-некелік тәрбие негіздері: Оқу құралы. - Алматы: Нұр-пресс, 2008. - 146 б.

ЖАСТАРДЫҢ НЕКЕЛІК ӨМІРГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

Газалиева Н.М.
Сланбекова Г.К.

Бүгінгі тұрақсыз жағдайларда адамдарға үміт артуға болатын және ешқандай саяси және әлеуметтік-экономикалық шабуылдар кезінде құлап қалмайтын құндылықтар қажет. Мұндай мәңгілік құндылықтар, әрине, жеке қатынастар - достық, махаббат, әсіресе отбасында. Адамға арналған отбасылық өмір жеке өсу, бақыт, бірақ сонымен бірге оған көптеген талаптарды ұсынады. Жастардың некеге тұруға дайындығы жас отбасының тұрақтылығын анықтайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Отбасы құндылығын әлеуметтік мекеме ретінде қабылдауды, отбасылық қарым-қатынас саласында арнайы білім мен дағдыларды, отбасылық педагогиканы, тұлғааралық қарым-қатынасты біріктіретін жас тұлғаның жастардың некеге тұруға дайын екендігін білдіреді. Мұндай дайындық эмоционалдық, когнитивті және мотивациялық компоненттермен құрылымдық

түрде көрініс табады. Бұл компоненттерді оқушылардың отбасылық өмірге дайындығы құрылымында бөлу жасөспірімнің негізгі қажеттіліктерімен (когнитивтік, эмоционалдық, мотивациялық бағалау және ерікті және белсенділік пен қарым-қатынас үшін қажет) түсіндіріледі.

Әдебиете теориялық талдау, некеге жастардың психологиялық дайындығын түсіну бағытталған жұмыс жеткілікті емес екенін көрсетеді. Шартты түрде үш ғылыми-зерттеу бағыттары деп аталуы мүмкін. Әрине, неке дайындығы ең көп таралған мәселе, некеге жастарды дайындау мәселесіне (Гребенников И.В., Дубровина И.В., Ковалев С.В., Козлов Н.И., Разумихина Т.М., Торохтий В.С., Шнейдер Л.Б. және басқалары). Зерттеудің тағы бір ауданы жекелеген проблемаларды жасқа байланысты қарастырылуы мүмкін (Абрамова Г.С., Крайг Г., Реан А.А., Эриксон Э. және тағы басқалары). Үшінші бағыт отбасылық өмірдің әртүрлі мәселелерін зерттеу, мысалы, отбасылық өмірдің кезеңділігі, әріптесті таңдаудың «дұрыс» таңдау шарттары, некеге тұру жағдайлары, некелік жанжалдардың себептері мен сипаттары (Гребенников И.В., Обозова А.Н., Сысенко В.А., Шапиро Б.Ю.). Жастарды некеге тұрғызу жағдайында ғана психологиялық дайындық мәселесі тек осы тақырыптың басқа бағыттарында жанама түрде тікелей мәселе ретінде қарастырылатынын атап өткен жөн [1, 2].

Жастар арасында некеге психологиялық дайындық - некеге қатынастар жүйесі болып табылады және психологиялық компоненттері отбасы бірлігінің басқа мүшелерінің құқықтары мен қадір-қасиетін түсіну, олардың некедегі серіктесіне, балалардың болашағы мен олардың мінез-құлқы үшін жауапкершілікке қатысты міндеттерді жүйелей отырып, адами қарым-қатынастардың теңдік принциптерін тану, ынтымақтастық және күнделікті қарым-қатынасқа ұмтылу үшін, басқа адамның әдеттері мен белгілері, бейімделу қабілеті және түсінуін, оның психикалық жағдайын, некеге ынталандыру және отбасылық өмірдегі талаптарға және міндеттерге деген көзқарасқа ие болса, онда жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық түрінің сипаттамаларына байланысты жастық ортадағы некеге тұруға психологиялық дайындықтың айырмашылықтары бар.

Жастарды некеге тұрғызу, отбасылық өмірдің болашағы үшін жас ұрпақтың жалпы білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Соған қарамастан, белгілі бір жастағы жас жігіт отбасылық өмірге толықтай дайын деп есептелді. Көптеген социологиялық және педагогикалық зерттеулер бұны дұрыс емес деп санайды, сондықтан жастардың некеге тұруға және отбасын құруға дайындығы психологиялық жұмыстың мақсаты болуы керек.

Жас отбасылардың тұрақтылығын анықтайтын факторлардың ішінде И.Л. Москвичева жастардың некеге тұруға дайын екендігін ерекше атап өтті. Бұл әлеуметтік және жеке қарым-қатынас жүйесі, өмір салтына эмоционалды және психологиялық тұрғыдан, некенің құндылықтарын айқындайды. Некеге тұруға дайын болу - бұл бірқатар аспектілерді қамтитын ажырамас санат.

Белгілі бір моральдық кешенді қалыптастыру - адамның болашақ балалары мен серіктесіне қатысты жаңа жүйенің жауапкершілігін өз мойнына алуға

даярлығы. Біздің ойымызша, бұл аспектіні қалыптастыру ерлі-зайыптылар арасындағы рөлдердің бөлінуімен байланысты болады.

Адамның некеге және отбасына дайындығының бастапқы нүктесі С.В. Ковалеватын айтуынша, әрекеттердің әлеуметтік маңызы, өзін-өзі және басқалар үшін белгілі бір міндеттер, сондай-ақ отбасы мен балаларға жауапкершілік, отбасылық өмірден өз еркімен қабылдау және жеке басының бостандығына қатысты шектеулер туралы белсенді түсіну. Бұдан басқа, ол отбасылық өмірге арналған психологиялық даярлықтың маңызды көрсеткіші - болашақ отбасылық өмірге арналған жобаның бар екендігін атап өтеді [3].

Некелік табысқа дайындық, ең алдымен, адам өмірінің стилімен және өзінің прототипімен байланысты. Л.Б. Шнайдер ең бірінші кезекте қоғамдастықтың сезіміне ие болу және әлеуметтік бейімделу қажет деп есептейді. Ол сондай-ақ, махаббат пен некеге қабілетсіздіктің барлық қабілеттері мен мотивациясы өмірдің алғашқы жылдарында қалыптасатын прототипке ендірілгенін айтты. Прототиптің сапасын біле отырып, ересек өмірде туындайтын қиындықтарды көрсетуге болады. Әлеуметтік бейімделудің әдеттегі қасиеттерімен қатар, сүйіспеншілік пен некеге деген қарым-қатынас серіктеске ерекше жақындылық сезімін, басқа адаммен танысу және соған деген ықылас білдіруді талап етеді.

Жастардың некелік өмірге дайындығын анықтау барысында 50 сыналушыға әдістеме жүргізілді олар, 18 - 23 жас аралығындығы 25 ер бала мен 25 қыз бала.

Зерттеу бірнеше кезеңдерде жүргізілді. Дайындық кезеңінде біз зерттеуге тақырыптық, зерттеу жұмыстарын жүргіздік, бұл мәселені, объектіні, тақырыпты және зерттеудің мақсатын анықтауға, оның болжамдары мен тапсырмаларын тұжырымдауға және зерттеу әдістерін таңдауға мүмкіндік берді.

Негізгі кезеңде эксперименттік жұмыс барысында жастардың некеге тұруына психологиялық дайындығы туралы ғылыми ережелерді талдаумен қатар зерттеудің гипотезасы тексерілді. Осы кезең шеңберінде ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді. Эксперименттік мәліметтерді салыстырмалы талдаудан алынған эмпирикалық деректердің соңғы кезеңінде олар математикалық және статистикалық талдаудан өтті. Зерттеу нәтижелерін тіркеу жүргізілді.

Некеге эмоционалдық психологиялық дайындықты анықтау үшін, біз Л.Я Гозман және Ю.Е Алешинамен бейімдендірілген З. Рубиннің "Махаббат және симпатия" шкаласы техникасын қолдандық. Ол қарым-қатынаста махаббаттың немесе симпатияның басымдылық деңгейін анықтауға көмектеседі [4].

Ер балалар мен қыз балалардың арасында неке құрудың мотивтерін диагностикалау мақсатында, С.И. Голодтың "Неке құрудың мотивтері" техникасын пайдаландық. Әдіс 15 мотивтің тізімінен құралған. Әр сыналушы тізімде көрсетілген мотивтердің ішінен үштен артық болмайтындай етіп, некеге қолайлы деп санайтын мотивтерді таңдауы керек.

Отбасылық өмірде сұраныс пен жауапкершілікке деген көзқарастарды анықтау үшін, проективті болып табылатын Saks-Sidney - дің "Аяқталмаған сөйлемдер" әдістемесі пайдаланылды. Біркелі емес және анықталмаған ынталандыруға жауап беру кезінде субъект өзінің жеке басы туралы, яғни ол

өзінің нақты жауабына жүгінетіні туралы ақпарат береді [5].

Статистикалық зерттеудің нәтижесінде «Махаббат және симпатия» шкаласы бойынша келесі көрсеткіштер анықталды (1 кесте).

1-кесте.

Шкала	Ұлдар	Қыздар
Махаббат	22,76	24,72
Симпатия	21,77	24,32

Студенттің t критерііне статистикалық анализ жасау нәтижесінде, кестеде көрсетілгендей ұлдар мен қыздар арасында "махаббат" шкаласында ($p < 0,005$) және "симпатия" шкаласы бойынша ($p < 0,001$) айырмашылықтар анықталды.

С.И. Голодтың "неке құру мотивтері" әдістемесінің көрсеткіштерін анықтайтын болсақ, "мән-жайлар" ($p < 0,001$) және "өзін-өзі растау" ($p < 0,005$) деңгейлерінің арасындағы байланыстың нәтижесі шықты.

Saks-Sidney - дің "Аяқталмаған сөйлемдер" әдістемесінің нәтижесі бойынша, "Әкеге деген қарым-қатынас" шкаласында анықталған мәндер ұлдарда М - 96, қыздарда М - 2,48 көрсеткішін ($p < 0,005$) көрсетті. "Болашаққа деген қатынас" ұлдарда М - 1,80, қыздарда М - 4,12 ($p < 0,005$), "Қарама - қарсы жыныстағы адамға деген қатынас" ұлдар М - (-44) мен қыздардың арасында М - 1,16 кері пропорционалды байланысқа, "Отбасыға деген қатынас" ұлдарда М - 3,44, қыздарда М - 2,08-ге тең ($p < 0,005$) болды, "Кінә сезімі" ұлдар М - (-24) мен, қыздар М - (-1,88) арасында байланыстың кері екендігі анықталды [4].

Бұнда көрінген айырмашылытар жыныстық жетілуге дейін байқалып, ол түрлі өмірлік процесстер кезінде тек күшейе түседі. Ұлдар мен қыздардың эмоционалды деңгейлері, ойлауы, әр түрлі жағдайлар мен құбылыстарға қызығушылықтары мен бейімділігінің айырмашылықтары негізінде анық көрінеді.

Пирсонның r корреляциялық коэффициенті "Махаббат және симпатия" шкаласы мен "Аяқталмаған сөйлемдер" әдісінің "Жоғары дәрежелі адамдарға деген қатынас" байланысының арасында кері байланыстың ($p \leq 0,001$) бар екендігі анықталды.

"Әкеге деген қатынас" шкаласы келесідей - "материалдық жағдайдың жақсаруы", "мән- жайлар" шкалаларымен байланысты ($p \leq 0,001$) болып келеді;

"Орындалмай қалған қабілеттер" - "өзара сүйіспеншілік", "материалдық жағдайдың жақсаруы", "салт - дәстүр" шкалаларымен өзара байланысы ($p \leq 0,001$) айқындалды;

"Болашаққа деген қатынас" - "өзара сүйіспеншілік", "материалдық жағдайдың жақсаруы", "қырсықтықпен" ($p \leq 0,001$) корреляциясы көрінді;

"Жоғары тұрған адамдарға деген қатынас" - "материалдық жағдайдың жақсаруымен" ($p \leq 0,001$) байланысы бар екендігі анықталды;

"Қорқыныш пен үрей" - "амбиция", "тығырық", "реніш" шкалаларының қатынасы ($p \leq 0,001$) көрінді;

"Достарға деген қатынас" - "материалдық жағдайдың жақсаруы", "салт -

дәстүр", "мән - жайлармен" ($p \leq 0,001$) байланысы анықталды;

"Өзінің өткеніне қатынасы" - "өзара сүйіспеншілік", "материалдық жағдайдың жақсаруы", "салт - дәстүр", "мән - жайлар" шкалаларымен ($p \leq 0,001$) қатынасы көрінді;

"Жыныстық қатынасқа деген қатынастың" "өзара сүйіспеншілік" шкаласымен байланысы ($p \leq 0,001$) анықталды ;

"Отбасыға деген қатынас" - "өзара сүйіспеншілік", "материалдық жағдайдың жақсаруы", "салт - дәстүр", "мән - жайлармен" байланысы ($p \leq 0,001$) бар екендігі анықталды;

"Ішкі Істер қызметкерлеріне деген қатынас" - "өзара сүйіспеншілік", "материалдық жағдайдың жақсаруы" шкалаларымен қатынасы ($p \leq 0,001$) көрініс тапты;

"Анасына деген қатынас" - "өзара сүйіспеншілік", "материалдық жағдайдың жақсаруы", "салт - дәстүр", "мән - жайлар" шкалаларымен қатынасы ($p \leq 0,001$) анықталды.

Қорытындылай келе, студенттердің қоғамның және бүкіл елдің болашағына тәуелді дамуынан жастардың ең үлкен топтарының бірі екенін айтуға болады. Сондықтан студенттердің жас отбасыларын зерттеу және олардың жасалуында қолайлылық туғызу өте маңызды. Жастар, әсіресе, студенттердің жастық кезеңі физиологиялық және психологиялық дайындық тұрғысынан отбасын құруға және тұңғыш баланың туылуында үлкен жауапкершілікпен қарайтын кезең болып табылады. Жастардың болашақ некеде қарым-қатынастарын үйлесімді түрде қалыптастыру үшін қазіргі заманғы отбасындағы қарым-қатынастың сипаттамаларын, тұлғааралық қарым-қатынастарын білу қажет.

Статистикалық зерттеудің нәтижесінде «Махаббат және симпатия» шкаласында анықталған көрсеткіштерді қорытындылайтын болсақ, "махаббат" шкаласы, "симпатия" шкаласы бойынша да қыздардың көрсеткіштері жоғары мәнге ие болды. Оны қыздардың ұлдарға қарағанда ой- өрісінің, сезімдік жүйесінің ерте жетілуімен байланыстыруға болады. Қыздар кеңістікті қабылдауда, сондай - ақ түсін танып, оны ажыратуда ұлдардан алда болады.

Мінез - құлық ерекшеліктері, өзіне сүйіспеншілік, қырсықтық, тұлғаға тән қасиеттердің барлығы да оның өмірінің болашағына үлкен әсерін тигізеді. Отбасы өмірі адами қасиеттерді талап етеді: өзін-өзі ұстай білу, мақсаткерлік, дербестік, шешімділік, тұрақтылық тағы да басқа ерік - жігер сапаларының дамуы - бұл жеке адамның өзін - өзі тәрбиелеудегі, басқа адамға беретін үлгісінің көрінісі.

Әдебиеттер:

1. Соловьев Н.Я. Брак и семья сегодня. - Вильнюс: Минтис, 1977. - 226 с.
2. Абалакина М.А., Агеев В.С. Анатомия взаимопонимания. - М.: Знание, 1990. - 64 с.
3. Ахмазова О.А. Консенсуальный брак в молодежной среде: проблемы и мотивы // II Всероссийская научная конференция Сорокинские чтения 2005 / Будущее России: стратегии развития. - 14-15 декабря 2005.
4. Алешина Ю.Е., Гозман Л.Я., Дубовская Е.М. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений. - М.: Просвещение, 1987. - 120 с.
5. Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ. - СПб.: ТОО ТК

ЖАСТАР АРАСЫНДА БОЛАШАҚ ОТБАСЫ БЕЙНЕСІ

Ермағамбетова Ж.Р.

Алмас А.А.

Сланбекова Г.Қ.

Қазіргі кезде нарық жағдайындағы жастардың отбасылық өмірге деген дұрыс көзқарастардың туындауын зерттеу өзектілігін туындатып отыр. Себебі, қоғамда болып жатқан түбегейлі бетбұрыстар, ғылым, техниканың жетістігі тұлға психикасына әсері күшті болып отырғаны белгілі. Осындай, өмір ағысына қарай тез бейімделіп кететін жастардың психологиялық тепе-теңдігін сақтау үшін отбасының рөлі ерекше. Сондықтан жастар жолдас таңдағанда, оның бойында өзіне ұнайтын мінез қырларын табуға тырысады. Болашақ отбасын құруда ерлі-зайыптылардың жас ерекшелік дайындығы ғана емес олардың психологиялық даярлығы да маңызды орын алады.

Отбасын құруда жастардың, болашақ ерлі – зайыптылардың бір–бірін толық танып, бір–бірімен жақсы түсіністік қарым–қатынаста болу өте маңызды. Отбасының берік болуына — болашақ ерлі – зайыптылардың отбасында болатын қиыншылықтарды алдын – ала біліп, саналы түрде сол қадамды нық басып, отбасының жақсы және берік болуына үлесін қосуға бел буу қажет. Кез – келген отбасында, жас ерлі – зайыптылар арасында түрлі экономикалық, әлеуметтік және жеке тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты түрлі мәселелер болады. Сол мәселе салдарынан отбасында ұрыс – керіс, қақтығыс, дау – жанжал болып, оның аяғы отбасының ыдырауына әкеп соғады.

Отбасындағы қиындықтар, жағымсыз жағдайлар мен дағдарыстар бүгінгі психология саласында көкейтесті мәселелер. Өмірлік циклда кездесетін дағдарыс түрлеріне психологиялық білім мен мәдениеттің төмендігінен көптеген отбасы бөгеттерден шыға алмай, кері кетіп отбасы ажырауына немесе отбасындағы жағдайға күш-жігер салуға жауапкершілік алмау кеңінен етек жайып барады. Отбасын құрудың маңызды факторларының бірі — жастардың өнегелі санасының деңгейі.

Жастарды неке құруға, отбасын құруға дайындау – білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Соған қарамастан, осы уақытқа дейін белгілі бір жасқа жеткен адам отбасын құруға дайын деп есептелді. Бірақ, көптеген социологиялық және педагогикалық зерттеулер бұның қате пікір екенін айтты. Сондықтан жастардың некеге тұруға және отбасын құруға дайындығы психологиялық жұмыстың мақсаты болуы керек.

Қоғамда жастарды тәрбиелеудің мазмұны мен әдістемесін анықтауда, некелік отбасылық қатынаста тұлғаның қалыптасуын және дамуын талап етеді. Жастар отбасын құрғанда, ең алдымен материалдық және тұрғын үй мәселелерін қарастырады. Бірақ көптеген психологиялық зерттеулер бойынша, материалдық ауқаттылық және тұрғын үймен қамтамасыз болу факторлары

отбасы тұрақтылығына елеулі әсерін тигізбейді.

Отбасы мәселесін зерттеуде психология ғылымында бірнеше мектептер мен бағыттар орын алуда. К. Витакер пікірінше отбасы бірлестігінен барып туындайтын тұлға өзіндік жеке даралық жетілуге әкеледі десе, ал В. Сатир отбасындағы қалыпты қарым-қатынас арқылы тұлғалық алға дамуы мен жетілуі қарқынды жүзеге асырылады деген ойлары өзара байланысты [1].

Отбасылық қарым-қатынастың үйлесімді дәрежеде дамуы жастарды отбасылық өмірге дайындалуының психологиялық ерекшеліктеріне төмендегідей тұжырым жасауға болады:

- өсіп келе жатқан ұрпақты отбасылық өмірге дайындау-адамның жас ерекшелік дамуының әр кезеңінде жүру қажет және тәрбиелеудің жалпы мәселесінен бөлінбеуі керек;

- жастарды отбасылық өмірге психологиялық дайындау мәселесінің қалыптасуы бірнеше аспектілерден, яғни қазіргі қоғамда некеде және Отбасыда жастардың ролін дұрыс түсінуде, оларда неке қиюға бейімділік және нұсқаулардың қалыптасуының ерекшеліктерімен байланысты;

- қоғамда жастарды тәрбиелеудің мазмұны мен әдістемесін анықтауда, некелік-отбасылық қатынаста тұлғаның қалыптасуын және дамуын талап етеді [2].

Жастарды болашақ некелік немесе ерлі-зайыптылық өмірге дайындауда төмендегі ұстанымдарды мақсат ету маңызды, олар:

- өзін өзі бақылау мен бағалау;
- отбасы табиғатының жүйесін түсіну;
- екінші серігімен қарым-қатынас жүйесін жақсарту;
- бұрын түсінбеген отбасындағы өзара қатынастың ерекшеліктерін ұғыну;
- өзіндегі және отбасындағы болып жатқан өзгерістерді анықтауға мүмкіндік жасау;

- отбасы мүшелерінің әрқайсысына ерекше көңіл бөлу;
- ерлі-зайыптылар бір-бірінің пікірімен санасу және түсіну.

Сонымен жастардың үйлесімді неке құруына психологиялық даярлығын диагностикалау олардың болашақ сәтті отбасы болуының кепілі болып табылады [3].

Жастардың отбасын құрғаннан кейінгі ажырасу факторлары:

- экономикалық;
- әлеуметтік;
- жеке тұлғалық ерекшеліктер.

Осы мәселе салдарынан отбасында ұрыс-керіс, қақтығыс, дау-жанжал болып, оның аяғы отбасының ыдырауына әкеп соғады. Міне, осы факторлар жаңа отау құрған ерлі-зайыптылардың қайта ажырасуын тездетеді.

Жастарды отбасы өміріне дайындаудың психологиялық аспектілері:

- отбасы туралы балаға ата-ана, кішкентай күнінен бастап дұрыс түсінік беру керек;

- мектепте, жоғарғы оқу орындарында отбасына қатысты түрлі тренинг-жаттығулар өткізілуі тиіс;

- жастарға отбасы және неке туралы көптеген ақпараттар берілуі керек;
- отбасында болатын түрлі конфликттер мен мәселелерді шешу жолдарын үйрету керек, сонымен қатар психологиялық кеңес беру қажет;
- отбасын құру, екі жастың қалауымен болуы керек;
- отбасын құрудағы басты мәселе, жастар бір-бірін жақсы түсіне білуі керек [4].

Ғалым И.В. Гребенниковтың пікірінше, өсіп келе жатқан ұрпақты отбасылық өмірге дайындауда келесі негізгі ерекшеліктерді жүзеге асыруға болады:

- әлеуметтік ерекшеліктер - отбасында ата-аналар мен ерлі-зайыптылардың рөлдерін, бағалауларын, белгілерін неке мен отбасындағы қарым-қатынастың қоғамдық маңызын ашады;

- адамгершілік-эстетикалық ерекшеліктер - жауапкершілік, мейірімділік қасиеттерді бойға сіңіре отырып, кіші және үлкенді, ана мен әкені сыйлауға, достық қарым-қатынаста болуға тәрбиелейді;

- заңи ерекшеліктер - заңды түрде неке мен отбасының негізгі заңдылықтарына сүйенеді. Отбасының жалпы заңына сай ерлі-зайыптылар қоғам мен балаларына, бір-біріне деген міндеттерді білуі керек [5] (сурет 1).

Сурет 1. Отбасы функциялары.

Жасөспірім - бұл әлеуметтік қажеттіліктің айқын кезеңі. Студенттік жекелеген жас және әлеуметтік-психологиялық санат ретінде 1960 жылы Ленинград Психологиялық мектебінде ғылымда Ю.Е. Алешин ересектердің психофизиологиялық функцияларын зерттеуде. Студенттердің жас санаты ересектер дамуының кезеңдерімен байланысты, «өтпелі кезеңнен бастап жетілу

кезеңіне дейін» және ерте ересек (18-25 жас) ерте жасөспірім деп аталады. Бұл жас - өмірдегі ерекше кезең. Алешинаның айтуынша, студенттің жасында адамның негізгі әлеуметтік потенциалын дамытудың сезімтал кезеңі бар.

Жастық шақ - жастық шағынан ересек жастан кейінгі өмір кезеңі (жас шамасы шартты - 15-16 дан 21-25 жасқа дейін). Бұл адам ересек адамның нақты пісіп жетілуін талап етіп, жасырын, келіспейтін жастан кетуі мүмкін кезең [6] (сурет 2, кесте 1).

«Сіз отбасын құруға дайынсыз ба?»	едім	А) жақсы
сауалнамасының авторы К.Ф. Жүнісова-Елшібаева.	Б) ренішіді ешкімге білдірмес едім	Ә) орташа
Сыналушының аты-жөні, тегі:	4. Бойыңызда қызғаншақтық бар ма?	Б) айырылып кеткен
_____	А) бар	10. Болашақ жолдасыңыз өз мамандығына берілген болуы керек пе?
Жасы: _____	Ә) онша емес	А) ия
Жынысы: _____	Б) жолдасыма сенемін	Ә) бәрібір
Ұлты: _____	5. Ренжісіп қалсаңыздар татуласуға кім ұмтылғаны жөн?	Б) мамандықта тұрған не бар
Зерттеу мерзімі: _____	А) мен	11. Киім киюге деген көзқарасыңыз қандай?
Нұсқау:	Ә) ол	А) оның айтқанынан шықпас едім
Сізге бірнеше сұрақтар тізбесі беріледі.	Б) бірде мен, бірде ол	Ә) екеу болып ақылдасар едік
Бұл сұрақтар Сіздің отбасын құруға дайындығыңызды анықтауға мүмкіндік береді. Ол үшін Сіз төмендегі сұрақтарға ойланып бүкпесіз тура жауап беріңіз.	6. Дәмді ас дайындай аласыз ба?	Б) өз көзқарасымды сақтауды қалар едім
1.Сіздің пікіріңізше неше жаста отбасын құрған жөн?	А) үйренетінім әлі көп	12. Азаматтық некеге қалай қарайсыз?
А) 18-24 жаста	Ә) тек кейбір тағамдарды	А) дұрыс көрмеймін
Ә) 25-31 жаста	Б) ас әзірлеумен айналысқанды ұнатамын	Ә) бір-бірімізді білу үшін көнер едім
Б) 32-38 жаста	7. Бүгінгі күні сезіміңізді оятқан адамнан жасырған сырларыңыз бар ма?	Б) бұл жайлы ойламаппын
2. Неше балалы болғанды қалайсыз?	А) жоқ	13. Жолдасыңыз «көзіңізге шөп салды» делік, кешіресіз бе?
А) кем дегенде екеу	Ә) кейде	А) ия
Ә) жоқ балалы болғым келмейді	Б) ол білмейтін сырларым бар	Ә) ешқашан
Б) жолдасымның қалауы бойынша	8. Егер жолдасыңыздың ішкен асын жерге қоятын әдеттері болса, не істейсіз (күйеуің футбол жанкүйері немесе әйелің сериал көргіш)?	Б) жағдайға байланысты
3. Егер көпшілік ортада (конақта) жолдасыңыздың басқаға ілтипат білдіріп отырғанын байқасаңыз, не істер едіңіз?	А) оны бұл әуестігінен айырар едім	14. Отбасында кімнің көшбасшы болғанын қалайсыз?
А) Мен де сондай қылықтар көрсетер едім	Ә) ол уақытта мен өз жұмыстарымды бітірер едім	А) әрине жолдасымның
Ә) ашу-ызамды отырғандардан жасырмас қандай?	Б) бірге қызықтар едім	Ә) өзім
	9. Ата-анаңыздың бірін-бірі сыйлауы қандай?	Б) еркек пен әйел тең құқылы

Сурет 2. К.Ф. Жүнісова-Елшібаеваның «Сіз отбасын құруға дайынсыз ба?» атты 14 сұрақтан тұратын сауалнамасы.

№	Сұрақтар тізімі	Жауаптары	22 студент (18-20 жас)	
			саны	%
1	«Сіздің пікіріңізше неше жаста отбасын құрған жөн?»	«18-24 жаста»	17	77%
		«25-31 жаста»	5	23%
2	«Неше балалы болғанды қалайсыз?»	«кем дегенде екеу»	18	82%
		«жолдасымның қалауы бойынша»	4	18%
3	«Егер көпшілік ортада (қонақта) жолдасыңыздың басқаға ілтипат білдіріп отырғанын байқасаңыз, не істер едіңіз?»	«мен де сондай қылықтар көрсетер едім»	4	18%
		«ашу-ызамды отырғандардан жасырмас едім»	3	14%
		«решімімді ешкімге білдірмес едім»	15	68%
4	«Бойыңызда қызғаншақтық бар ма?»	«бар»	17	77%
		«онша емес»	5	23%
5	«Ренжісіп қалсаңыздар татуласуға кім ұмтылғаны жөн?»	«мен»	2	9%
		«бірде мен, бірде ол»	20	91%
6	«Дәмді ас дайындай аласыз ба?»	«үйренетінім әлі көп»	7	32%
		«тек кейбір тағамдарды»	6	27%
		«ас әзірлеумен айналысқанды ұнатамын»	9	41%
7	«Бүгінгі күні сезіміңізді оятқан адамнан жасырған сырларыңыз бар ма?»	«жоқ»	6	27%
		«кейде»	12	55%
		«ол білмейтін сырларым бар»	4	18%
8	«Егер жолдасыңыздың ішкен асын жерге қоятын әдеттері болса, не істейсіз (күйеуің футбол жанкүйері немесе әйелің сериал көргіш)?»	«оны бұл әуестігінен айырар едім»	2	9%
		«ол уақытта мен өз жұмыстарымды бітірер едім»	12	55%
		«бірге қызықтар едім»	8	36%
9	«Ата-анаңыздың бірін-бірі сыйлауы қандай?»	«жақсы»	18	82%
		«орташа»	3	14%
		«айырылып кеткен»	1	4%
10	«Болашақ жолдасыңыз өз мамандығына берілген болуы керек пе?»	«ия»	9	41%
		«бәрібір»	5	21%
		«мамандықта тұрған не бар»	8	36%

11	«Киім киюге деген көзқарасыңыз қандай?»	«оның айтқанынан шықпас едім»	1	4%
		«екеу болып ақылдасар едік»	12	55%
		«өз көзқарасымды сақтауды қалар едім»	9	41%
12	«Азаматтық некеге қалай қарайсыз?»	«дұрыс көрмеймін»	10	45%
		«бір-бірімізді білу үшін көнер едім»	2	10%
		«бұл жайлы ойламаппын»	10	45%
13	«Жолдасыңыз «көзіңізге шөп салды» делік, кешіресіз бе?»	«ия»	1	4%
		«ешқашан»	10	45%
		«жағдайға байланысты»	11	51%
14	«Отбасында кімнің көшбасшы болғанын қалайсыз?»	«әрине жолдасымның»	8	36%
		«өзім»	1	4%
		«еркек пен әйел тең құқылы»	13	60%

Кесте 1. 18-20 жастағы жастардың %- дық көрсеткішпен көрсетілген жауаптары.

Қорыта келе, отбасындағы қиындықтар, жағымсыз жағдайлар мен дағдарыстар бүгінгі психология саласында көкейтесті мәселелер. Қазіргі таңда отбасын құруға ұлттық немесе қандай да бір басқа, мысалға әлеуметтік тосқауыл жоқ. Жастар жолдас таңдағанда, оның бойында өзіне ұнайтын мінез қырларын табуға тырысады. Сонымен, жастардың үйлесімді неке құруына психологиялық даярлығын диагностикалау олардың болашақ сәтті отбасы болуының кепілі болып табылады.

Бағзы заманда «Он үште отау иесі» деп, ер балаларды ертерек үйлендірген ата-бабамыз. Әйтсе де заман өзгерді, заң өзгерді. Бүгінгі жас «үйлену оңай, үй болу қиын» деген желеуді алға тартып, отбасын құруға әсте асығар емес.

Адамзаттың басты міндеті - отбасын құрып, ұрпақ өрбіту. Асылында адамның басты құндылығы да осы болса керек. Тал бесіктен жер бесікке дейін артынан із қалдырып, ұрпағына өнегелі, өрелі тәрбие беруге асығады адамзат. Әйтсе де дәл осы құндылығымыз күні бүгін маңыздылығын жойған сияқты. Шаңырақ көтеріп, отбасылы атанып, ана, әкенің жауапкершілігін мойнына алғысы келмейтін жастар көбейді. Батыстан соққан суық жел сияқты түрлі «мода» санамызды улап барады. Азаматтық некеге тұрып, көңіл қошы қаламаса, әп-сәтте қош айтысуға дайын жастардың қарасы да аз емес. Оның үстіне қыздар мансаптың ізіне түссе, ер-азаматтарымыз үлкен жүкті мойнына артқысы жоқ. Жастар үшін «Отбасы» атты үлкен институт кәдімгідей «қамытқа» айналды.

Ажырасуға бірден-бір себеп – жастардың асығыстығы немесе болашақ жарын дұрыс тандай алмау себебі. Нақтырақ айтсақ, жастарымыз діни

талаптарға мән бере бермейді. Бұл – бірінші. Екіншіден, жастардың болашақ жарын ата-анасының қалауымен таңдауы немесе ата-анасының жар таңдауға араласуы деп айтсақ да болады. Ата-анаға қарсы шығу, ренжіту дұрыс емес әрине, бірақ та өмірдегі ең басты қадамды, ең басты таңдауды болашақ ерлі-зайыптылар өздері таңдауы тиіс. Себебі жастар – болашақ ата-ана.

Әдебиеттер:

1. Торыбаева М.З Жасөспірім оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастырудағы мектеп, отбасын және қоғамдық қауымның бірлескен жұмысы. Автореф.канд.дис. - Алматы, 2004. - 24 с.
2. Ковалев С.В. Психология современной семьи. - М.: Просвещение, 1988. – 208 с.
3. Сатир В. Как строить себя и свою семью. - М.: Педагогика-Пресс, 1992. - 123 с.
4. Қабақова М.П. Бірлескен өмірлік іс-әрекет процесіндегі ерлі-зайыптылардың қатынас тұрақтылығының психологиялық факторлары. Автореф.дис канд. психол наук. - А., 2004. - 17 б.
5. Алешина Ю.Е. Цикл развития семьи: исследования и проблемы // Вестник МУ. Серия14. Психология. - 1987. - №2. - С. 12-23.
6. Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. - А.: Қазақстан, 1994. - 196 б.

УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ БРАКОМ И ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ МОЛОДЫХ СЕМЕЙ

Кугель А.С.
Альгожина А.Р.

В современном обществе происходят огромные изменения. Меняются моральные нормы, устои, традиции (как народные, так и семейные), ценности, система образования, происходят изменения в политике государства, в индустрии и т.д. То, что раньше считалось неправильным, недостижимым для нашего общества, сейчас является абсолютно нормальным. Подобные изменения повлияли и на семейные отношения. Семья - очень важный социальный институт для государства и для общества в целом. Именно в семье происходит становление личности каждого человека. Именно семья формирует с самого рождения у ребенка все понятия, ценности, навыки общения и многие личностные особенности, с которыми ему потом приходится идти дальше по жизни. Но современное общество характеризуется огромным числом разводов, а также количеством неполных семей. Возможно, это происходит из – за низкой удовлетворенности браком и из – за разных семейных ценностей у супругов. В связи с этим к проблемам брака и семьи возникает повышенное внимание у исследователей.

Семья – малая социальная группа, основанная на браке, кровном родстве или усыновлении и связанная общностью быта, отношениями взаимопомощи и взаимной ответственностью.

Семья – это срез всех возможных общественных отношений:

экономических, человеческих, юридических, политических, первый шаг в формировании общества.

В.П. Тугаринов дал ценностям следующее определение: «ценности – это то, что нужно людям для удовлетворения потребностей и интересов, а также идеи и их побуждения в качестве нормы, цели и идеала» [1].

Семейные ценности - это система представлений о семье в обществе, которая влияет на выбор семейных целей, способов организации жизнедеятельности и взаимодействия.

Семейные ценности конкретизируются в понятии функций семьи, в психологии семейных отношений - это сфера жизнедеятельности семьи, непосредственно связанная с удовлетворением потребностей её членов [2].

Семейные ценности распределяются по элементам связи внутри семьи. К ним можно отнести ценности, связанные с родительством и родством, ценности, связанные с супружеством. К ценностям супружества относят такие ценности, как ценность брака, ценность равноправия супругов или ценность доминирования одного из них, ценности различных половых ролей в семье, ценность межличностных отношений между супругами и отношений взаимопонимания и взаимоподдержки между ними. К ценностям родительства относят ценность детей, которая включает в себя ценность малодетности и многодетности, ценность воспитания и социализации детей внутри семьи. К ценностям родства относят ценность наличия родственников (сестер, братьев), ценность взаимопомощи и взаимодействия, ценность расширенной семьи (семья, которая состоит из нескольких поколений) или нуклеарной (состоит из родителей и детей, либо только из супругов).

Основными семейными ценностями являются: любовь, дети, поддержка, забота, взаимопонимание, совместное времяпрепровождение, эмоционально – психологический комфорт, материальная обеспеченность, постоянные сексуальные отношения, стабильность, социальная защита, преемственность поколений, уважение, честность, ответственность, традиции, умение прийти на помощь в трудный момент, верность и преданность [3].

Выделяют следующие мотивы создания семьи: [4].

- дети, продолжение рода;
- быть с человеком, который может понять и оказать поддержку;
- ощущать себя нужным другому человеку;
- выполнить моральную обязанность человека по образованию семьи;
- боязнь одиночества;
- иметь устроенную жизнь;
- быть рядом с любимым человеком;
- наличие постоянного сексуального партнера.

По данным опросов в мире выделяются три основных причины разводов: финансовые проблемы, супружеская измена (встреча нового партнера), сексуальные проблемы.

Чтобы убедиться, что данная проблема действительно существует, изучим статистику разводов.

За I полугодие 2017 года в Казахстане поженились 59 007 пар, из них в этот же период, не пережив и шести месяцев совместной жизни, развелись 729 пар [5].

Мы провели эмпирическое исследование ценностных ориентаций и удовлетворенности браком молодых семей. В исследовании приняло участие 20 семейных пар в возрасте 21-35 лет. В качестве методик были использованы опросник удовлетворенности браком (ОУБ), разработанный В.В. Столиным, Т.Л. Романовой, Г.П. Бутенко, методика ценностных ориентаций Рокича.

Тест-опросник удовлетворенности браком (ОУБ), разработанный В.В. Столиным, Т.Л. Романовой, Г.П. Бутенко, предназначен для экспресс-диагностики степени удовлетворенности – неудовлетворенности браком, а также степени согласования – рассогласования удовлетворенности браком у той или иной социальной группы. Опросник представляет собой одномерную шкалу, состоящую из 24 утверждений, относящихся к различным сферам: восприятия себя и партнера, мнения, оценки, установки и т.д.

Более показательно характеристики удовлетворенности браком испытуемых по методике ОУБ представлена на рисунке 1.

Рисунок 1. Показатели степени удовлетворенности – неудовлетворенности браком.

Итак, анализ данных испытуемых показал: 70% испытуемых показали высокий уровень удовлетворенности браком, 15 % показали низкий уровень удовлетворенности браком. Стабильность брака и удовлетворенность браком являются достаточно связанными характеристиками. Кроме того, существует мнение, что эти феномены представляют собой различные уровни отношений супругов. Первым, самым общим, является уровень устойчивости брака, то есть юридическая сохранность брака (отсутствие развода). Вторым уровнем является уровень «приспосабливаемости в браке», «адаптированности супругов»; здесь наблюдается не только отсутствие развода или предразводной ситуации, но и общность супружеской пары по таким характеристикам, как разделение домашнего труда, воспитание детей и т. д. Третий уровень является наиболее глубоким. Это уровень «успеха» или «успешности» брака, который характеризуется совпадением ценностных ориентаций супругов.

Далее мы рассмотрели результаты исследования терминальных ценностей

испытуемых с высокой удовлетворенностью, которые представлены в табл. 1.

Таблица 1. Показатели терминальных ценностей испытуемых с высокой удовлетворенностью браком.

№	Терминальная ценность	Количество испытуемых
1.	Здоровье	64%
2.	Любовь	52%
3.	Материально обеспеченная жизнь	38%
4.	Счастливая семейная жизнь	26%

У 64% испытуемых с высоким уровнем удовлетворенности браком самой значимой терминальной ценностью считается здоровье, возможно в связи с тем, что здоровье оказывает прямое воздействие на все сферы нашей жизни, в том числе и семейную. Второй ценностью по значимости является любовь – ее выбрали 52% испытуемых, мы можем предположить, что возможно, это связано с тем, что любовь является одним из мотивов вступления в брак. На третьем месте по значимости находится материально обеспеченная жизнь – эту ценность выбрали 38% испытуемых, возможно, это связано с тем, что высокая материальная обеспеченность дает возможность создать комфортные условия жизни, что важно для развития семьи. На четвертом месте – счастливая семейная жизнь – 26%, возможно, это связано с тем, что благоприятный климат внутри семьи оказывает положительное воздействие на развитие личности.

Далее мы рассмотрели результаты исследования инструментальных ценностей испытуемых с высокой удовлетворенностью браком, которые представлены в таблице 2.

Таблица 2. Показатели инструментальных ценностей испытуемых с высокой удовлетворенностью браком.

№	Инструментальная ценность	Количество испытуемых
1.	Воспитанность	57%
2.	Ответственность	53%
3.	Честность	36%
4.	Терпимость	24%

Среди инструментальных ценностей первое место занимает воспитанность – 57%, возможно, это связано с определенными нормами поведения в семье. На втором месте находится ответственность – 53%, возможно, это в связи с тем, что каждый член семьи испытывает чувство долга перед другими. На третьем месте честность – 36%, это может быть связано с тем, что в крепкой семье партнеры честны друг пред другом, а также у них высокий уровень доверия. На 4 месте – терпимость – 24%, возможно, эта ценность является важной, потому что умение прощать другим их ошибки и заблуждения и относиться с пониманием к чужим взглядам и мнениям является залогом крепкой семьи.

У испытуемых с высокой удовлетворенностью браком менее значимые

терминальные ценности: красота природы – 71%, творчество – 64%, общественное признание – 50%, удовольствия – 42%. Менее значимые инструментальные ценности: непримиримость к недостаткам в себе и других – 78%, широта взглядов – 42%, твердая воля – 30%, смелость в отстаивании своего мнения – 21%. Это означает, что данные ценности для испытуемых с высокой удовлетворенностью браком имеют низкое значение, возможно, в связи с тем, что не оказывают влияния на семейную сферу, и такие качества как твердая воля и смелость в отстаивании своего мнения, наоборот, будут препятствовать развитию крепкой семьи.

Далее мы рассмотрели результаты исследования терминальных ценностей испытуемых с низкой удовлетворенностью браком, которые представлены в таблице 3.

Таблица 3. Показатели терминальных ценностей испытуемых с низкой удовлетворенностью браком.

№	Терминальная ценность	Количество испытуемых
1.	Здоровье	75%
2.	Любовь	50%
3.	Материально обеспеченная жизнь	25%
4.	Счастливая семейная жизнь	25%

У испытуемых с низкой удовлетворенностью браком среди значимых терминальных ценностей на первом месте здоровье – 75%, на втором – любовь – 50%, на третьем – материально обеспеченная жизнь – 25%, счастливая семейная жизнь – 25%.

Далее мы рассмотрели результаты исследования инструментальных ценностей испытуемых с низкой удовлетворенностью браком, которые представлены в таблице 4.

Таблица 4. Показатели инструментальных ценностей испытуемых с низкой удовлетворенностью браком.

№	Инструментальная ценность	Количество испытуемых
1.	Жизнерадостность	75%
2.	Уверенность в себе	50%
3.	Исполнительность	50%
4.	Смелость в отстаивании своего мнения	25%

По значимым инструментальным ценностям у испытуемых с низкой удовлетворенностью браком на первом месте – жизнерадостность (75%), на втором - уверенность в себе (50%), на третьем - исполнительность (50%), на четвертом - смелость в отстаивании своего мнения (25%).

Среди менее значимых терминальных ценностей у испытуемых с низким уровнем удовлетворенности браком на первом месте - удовольствия – 75%, на втором - общественное признание – 50%, на третьем - красота природы – 50%,

на четвертом - творчество – 25%.

Среди менее значимых инструментальных ценностей: на первом месте самоконтроль – 75%, на втором - ответственность – 50%, на третьем - аккуратность – 50%, на четвертом - чуткость – 25%.

Таким образом, структура терминальных ценностей у испытуемых с высокой и низкой удовлетворенностью браком носит сходный характер: наиболее значимы ценности - здоровье, любовь, материально обеспеченная жизнь, счастливая семейная жизнь; наименее значимы – удовольствия, красота природы, общественное признание.

У испытуемых с высокой и низкой удовлетворенностью браком значительно различаются инструментальные ценности. У испытуемых с высокой удовлетворенностью браком наиболее значимые инструментальные ценности - воспитанность, ответственность, честность, терпимость, т.е. эти ценности являются залогом крепкой семьи. У испытуемых с низкой удовлетворенностью браком наиболее значимые инструментальные ценности: жизнерадостность, уверенность в себе, исполнительность, смелость в отстаивании своего мнения.

На удовлетворенность браком влияет множество факторов. К этим факторам относятся стаж семейной жизни, успехи на работе, разделение домашнего труда, то, как супруги относятся друг к другу, как поддерживается и сохраняется чувство собственного достоинства на достаточно высоком уровне. Особую важность эти факторы приобретают при рассмотрении молодой семьи, так она имеет свои особенности, обусловленные недостатком как личного жизненного опыта, так и опыта совместной жизни, что, несомненно, оказывает влияние на супругов.

Литература:

1. Шнейдер, Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. - М.: Апрель - Пресс, ЭКСМО - Пресс, 2000. - 512 с.
2. Гозман Л.Я., Алешина Ю.Е. Социально-психологические исследования семьи: проблемы и перспективы // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 14. Психология. - 1985. - № 4. - С. 10 - 20.
3. Дружинин В.Н. Психология семьи. - Екатеринбург: Деловая книга, 2000. - 208 с.
4. Елизаров А.Н. К проблеме поиска основного интегрирующего фактора семьи // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 14. Психология. - 1996. - № 1. - С. 42-49.
5. Елизаров А.Н. Роль духовных ценностных ориентаций в процессе интеграции семьи // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 14. Психология. - 1997. - № 3. - С. 59-68.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ И МИМИКРИЯ

Ризулла А.Р.,
Кабакова М.П.

Один из значимых факторов в психологическом благополучии человека является его интеграция с окружающим миром, а именно, продуктивная социализация личности. Личность развивается в контексте социальных

отношений, эту идею развивали как отечественные, так и зарубежные научные деятели психологии, такие как: Л.С. Рубинштейн, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Дж. Боулби, Дж. Кэмпбел и др. [1,2,3,4,5].

Взаимодействие с социумом формирует Я-концепцию и воздействует на психическое состояние человека [6]. Совершенствуя навыки социального взаимодействия личность становится более успешной, здоровой как физически, так и психически, преодолевает жизненные трудности и самореализуется.

Один из способов повышения навыков социального взаимодействия является поведенческая мимикрия. Данный феномен был апробирован зарубежными учеными Т. Чартанд и Дж. Баргх [7]. Мимикрия – отзеркаливание жестов и мимики собеседника в течение коротких интервалов времени после наблюдения поведения (до 10 сек.), данный феномен может иметь как бессознательную основу (автоматически и неосознанно проявляется), так и осознанную основу (человек целенаправленно отзеркаливает). Т. Чартанд и Дж. Баргх провели ряд экспериментальных исследований, доказавшие эффективность мимикрии в улучшении социализации личности. Результаты показали, что человек мимикрирующий своего собеседника получает симпатию и эмпатию своего собеседника. Были проведены и ряд других экспериментальных исследований такими учеными как В. Кулесза, Э. Джеймс, В. Барен и др., которые выявили интересные факты о мимикрии. Согласно открытиям вышеперечисленных исследователей, мимикрия позволяет добиться доверия и понимания со стороны собеседника. Мимикер (человек, отзеркаливающий собеседника) воспринимается более привлекательным по сравнению с человеком, не мимикрирующим. Интересен тот момент, что мимикрия пробуждает эмпатию у обоих собеседников. Эмпатия в свою очередь является одной из составляющих эмоционального интеллекта [8]. Высокий уровень эмоционального интеллекта – это гарант успешности во всех сферах жизнедеятельности человека и один из факторов продуктивного предотвращения конфликтных ситуаций.

Мимикрия автоматически проявляется не у всех людей, были исследования, показавшие, что экстраверты предрасположены к мимикрии в большей степени нежели интроверты [9]. Возникает вопрос, как же быть с интровертами? Энергия интровертов сосредоточена на их внутреннем мире, экстравертов - на внешнем мире, они заряжаются энергией извне. Сам процесс отзеркаливания не требует больших затрат энергии и легко применим на практике, т.е. не требует больших усилий. Поэтому осознанное использование мимикрии интровертом не потребует от него больших усилий.

Таким образом, объединив все сказанное выше, можно сказать, что мимикрия – это механизм, позволяющий, образно говоря, пустить корни в любой почвенной породе и успешно интегрироваться с окружающей средой, став ее частью. Став частью социума, принятой им, личность получает такой бонус как успешность, самореализация, здоровая самооценка, возможность достигать поставленные цели, благополучная жизнь и более продуктивное совладание с жизненными трудностями. Люди, не принятые социумом,

попадают в группу изгоев, людей с заниженной самооценкой, переживающими те или иные психологические проблемы. Такие люди либо закрываются в себе, что может привести к депрессии, либо обращаются за помощью к близким или к профессионалам (психологам), с целью изменения себя и своей жизни. Психолог, работающий с таким клиентом, может подобрать различные методы психологической коррекции/психологической терапии, которая может длиться довольно продолжительное время, в зависимости от проблемы клиента.

Цель любой психологической интервенции – это пробудить осознанность клиента и ответственность за свою жизнь, что позволит ему/ей решиться на позитивные изменения. Данная интервенция может занять продолжительный период времени, так как рефрейминг видения клиента не сразу достигается. Продолжая эту мысль, один из возможных вариантов «скорой помощи» - это поведенческая и вербальная мимикрия, которая к тому же и не требует особых усилий в выполнении. Данное утверждение обозначено нами смело и с уверенностью, так как в настоящее время мы проводим серию экспериментов на казахстанской молодёжи, которые уже подтверждают легкость выполнения мимикрии испытуемыми.

Следующий интересный момент - это осознанность, одним из составных элементов осознанности, согласно Ф. Перлзу, является принцип «Здесь и сейчас» [10]. Человек, проживая жизнь настоящим (здесь и сейчас), свободен от оков прошлого и фантазий будущего, что фокусирует его внимание на настоящем, повышая осознанность. С этой точки зрения мимикрия позволяет сосредоточить внимание на настоящем моменте, фокусируясь на собеседнике и содержании беседы. Появляется взаимная эмпатия и понимание между собеседниками. Что является одним из запускных механизмов продуктивной адаптации и психологического благополучия личности.

Хотелось бы отдельно осветить вопрос методологии исследования феномена мимикрии, так как изучения мимикрии на постсоветском пространстве еще не было. Методологической основой является интербихевиоральное направление, основателем которого является Дж. Р. Кантор (1920 г.) [11]. Интербихевиоризм является одной из систем нонцентризма, который в свою очередь является результатом естественной философии и прагматизма. Основное внимание в исследовании уделяется не связи между стимулом (S) и реакцией (R) (бихевиоризм), а характеру их отношений. Кроме того, интербихевиоризм начинает свои изыскания с наблюдаемых событий и замеров, а не с конструкторов. Ориентирование нас на наблюдаемые события поля, замену фантазий и абстракций конкретными событиями и направление нашего внимания на взаимозависимые отношения (Pronko, 1988), это «принцип, благодаря которому ученый твердо стоит на почве реальности. Без него он погружается с головой в научную игру по правилам» (р. 341) [12]. Экспериментальное исследование мимикрии может проходить как в лаборатории, так и естественных условиях. В случае с лабораторией проводится видеозапись собеседников, где один из которых мимикрирует другого. Кодирование проявления мимикрии происходит по

принципу регистрации времени проявления мимики (в течение 10 с.), процесс кодирования поведения осуществляется двумя и более оценщиками. Главный критерий личности оценщика является его/ее неведение относительно гипотез исследования.

Подводя итог вышесказанному, можно сделать вывод: мимика (поведенческая, вербальная) - один из доступных путей, не требующих особых усилий со стороны исполнителя, является прекрасной возможностью успешной интеграции с социумом. Продолжая эту мысль, хотелось бы обратиться к народной мудрости казахов. По мнению казахов, одиночество и единственность присущи только Всевышнему, поэтому человек не должен быть одинок. Многочисленность порождает взаимопомощь, утешение, надежду и поддержку [13].

Литература:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1999. - 720 с.
2. Выготский Л.С. Психология развития человека. - М.: Изд. Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
3. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. - М.: Изд-во МГУ, 1972. - 576 с.
4. Bowlby, J. (1982). Attachment and loss. Vol 1: Attachment (2nd ed.). New York: Basic Books.
5. Campbell JD. Self-esteem and clarity of the self-concept. J PersSoc Psychol. 1990 Sep;59(3):538-49.
6. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М.: Издательская группа «Прогресс»; «Универс», 1994. - 480 с.
7. Chartrand T. L., Bargh J. A. (1999). The chameleon effect: the perception-behavior link and social interaction. J. Pers. Soc. Psychol. 76 893 – 910. 10.1037/0022 - 514.76.6.893.
8. Petrovici A, Dobrescu T. The role of emotional intelligence in building interpersonal communication skills. Procedia - Social and Behavioral Sciences? 116 (2014), p. 1405 – 1410.
9. Kurzius E., Borkenau P. European Journal of Personality, Eur. J. Pers. 29: 107–124 (2015).
10. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – М.: Независимая фирма «Класс», 2001. – 336 с.
11. Kantor J. R. (1981). Interbehavioral psychology. Chicago: Principia Press.
12. Pronko N.H. From AI to Zeitgeist: A Philosophical Guide for the Skeptical Psychologist (Contributions in Women's Studies), Jan 26, 1988.
13. Атемова К.Т., Исабекова Г.Б. Система воспитания в казахской семье // Вестник КарГУ. Серия «Педагогика». - 2015. - № 3(79). - С. 30-38.

ЕРЛІ – ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ОТБАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА СӘЙКЕСТІГІ

Сейтқали Д.М.
Игембаева К.С.

Осы мақаланы жазбас бұрын, күмәнім «Бұл мүмкін емес» - деді. Тәжірибем «Бұл сенің тарапыңнан ұқыпсыз» болады – деді, көкірегім кернеп тұрып «бұл пайдасыз» - деді. Тек қана ұшақ бағындырған биіктікке ұқсаған ақ ұлпа арманым, «Байқап көр, сенің қолыңнан келеді» - деп сыбырлады. Ішкі

дүниеммен болған осы сырласудан кейін, қауырсын қаламымды қолыма алып бірінші курстың студенті болсамда, сіздерге өз мақаламды ұсынбақшымын.

Психолог – 100 мамандықты бір жерге тоғыстырған өте қиын да қызықты қызмет. Әр адамның жан дүниесін түсіну, кез - келген жағдайда қол ұшын беру бір ғана психологтің бойынан табылады. Менің таңдап отырған мақаламның тақырыбы өте қызықты да өзекті деп санаймын. Себебі «ерлі – зайыптылар – дың психологиялық өзара сәйкестігі» отбасындағы баланың тұлғасының қа – лыптасуына және қоғамдағы әлеуметтік құбылыстарға да қандай да бір әсерін тигізеді.

Қазіргі таңда отбасын тұрақтандырудың маңызды құралы болып ерлі - зайыптылардың қарым - қатынасын жақсарту, некемен қанағаттану деңгейін көтеру болып табылатыны бәрімізге мәлім. Осы тақырып аясында көптеген ғалымдар еңбек жолдарын қалдырған еді. Атап айтқанда, Н.Н. Обозова, А.Н. Абакумова, Т.М. Трапезников өз еңбектерінде ері мен зайыбының реалды және қабылданатын сәйкестіктері жеке мінездеме бойынша олардың сәйкестігін анықтайтын маңызды фактор екенін атап көрсеткен. Ерлі –зайыптылардың өзара бағалауының адекватты болмауы отбасылық қайшылықтарының себептерінің бірі болады. Ал, А.Г. Шмелев әйелдер үшін, эмоционалды көрінулердің маңыздылығын, ал ерлер үшін рационалды көрінулердің маңыздылығы жоғары екенін айтқан. Мысалы, шиеленісті жағдайларда әйелдер өздерін эмоционалды жағынан жоғары бағалайды (бәрін ашық айту, нәзіктік, қобалжу), ал ерлер рационалды жағынан (саналылық, өзіне сынмен қарау, яғни олар бір жағдайда әртүрлі психологиялық кеңістікте болады деп тұжырымдаған [1].

Сәтті некенің маңызды факторларының бірі – өмірлік жолдасын дұрыс таңдау болып табылады. Бірдей көзқарастары мен ұстанымдары, құндылықтары бірдей адамдар арасында шиеленістер аз болады. Эмоционалды тұрақтылық және жоғары өзіндік бағалау сәтті жанұялық байланыстың алғышарты болады. Өзіндік бағалауы төмен адамдар, олардың «Мен» концепциясын қолдайтын адамды іздейді. Неке ерлі зайыптылардың шыдамдылығын және өзара түсінушілігін талап етеді, тек осы жағдайда отбасы сәтті болуы мүмкін. Өмірінің алғашқы жылдары ерлі - зайыптылар бір - біріне және өзінің жаңа өмірлік статусына бейімделеді, жаңа статуска ие болады.

Сонымен қатар, отбасындағы ерлі - зайыптылардың психологиялық темперамент типтерінің де өзара сәйкес келуі, отбасындағы әлеуметтік - психологиялық ахуалға әсерін тигізеді. Екі сангвиник темперамент типінің өкілдері қосылса, бір - бірімен жақсы үйлеседі (ширақ, белсенді, негізінен көңілді, жатырқамайтын), олар бір - бірінің белсенділігін, оптимистігін қолдап отырады. Екі флегматик те (байсалды, салмақты, томаға - тұйық, шабан) әрекеттерінің қарқыны асықпай өзара әрекет етуге мүмкіндік беретіндіктен бір-біріне үйлеседі. Ал екі меланхолик бір - бірімен үйлесе бермейді, өйткені олар жылдам ренжиді, сол сияқты ашуланшақтығына және қызбалығына байланысты екі холерик те бір-біріне үйлесе бермейді. Алайда психологиялық үйлесімділіктің болмауы, оған қол жеткізуге болмайды деген сөз емес - бәрі

берік, мықты отбасын құруға деген екі жақтың тілегіне байланысты. Ерлі - зайыптылардың бір - бірінен не күтетіні туралы өз рөлдерін түсінуі де маңызды болып табылады. Отбасының әрбір мүшесі өзін қалай ұстауы керек деген мәселе бойынша кез - келген адамның өз түсінігі бар екенін тәжірибе көрсетіп жүр және біз оны күнделікті өмірде де байқаймыз. Отбасын құрған кезде, ері немесе әйелі өзінің алған тәрбиесіне және отбасылық қатынастың ортақ тұжырымдамасына сай өз тәртібін орната бастайды. Сонымен бірге ерлі - зайыптылардың әрқайсысы екінші тараптан белгілі бір әрекетті күтеді және күткен нәрсесі орындалмаса, нәтижесі қынжыларлық болуы мүмкін. Осы сәтте ерлі зайыптылар арасында түніспеушілік байқалады [2].

Қазіргі кезде бақытты ерлі - зайыптылар арасында кей кезде бір - біріне деген сенімсіздік болу барысында отбасына да кері әсерін тигізеді. Бәрімізге мәлім отбасында бала болса 80% отбасының құлдырауына жол бермейді. Осыған орай, шетел психологі А.Ю. Монахов жүргізген әдісі бойынша, бала тәрбиесімен әкеге қарағанда ана көбірек айналысатынын анықтауға болады. Осы тараптан балада, анаға деген сезімі күн арта өсіп отбасына деген махаббаты арта түседі. Бұл тараптан тек шетел психологтары ғана жұмыс жасаған жоқ, отандық психологтар да өз ойын саралап ой қорытындысын қалдырған еді. Ерлі - зайыптылардың отбасылық құндылықтарының сәйкес келмеуінің себебі бұл олардың отбасындағы тәрбие ерекшеліктеріне байланысты болып келеді. Ерлі – зайыптыларды өз жарларының әдеттері немесе көзқарастары кері әсер етуі мүмкін. Некедегі келісімге келу дегеніміз ерлі – зайыптылар бір - біріне өз сезімдерін ашық айтып, өзара түсінушілікпен қараған жағдайда ғана болады. Жақсы ерлі - зайыптылар өз жұптарын тыңдап және оның ұсыныстары арқылы өз мінез-құлқын өзгерте алатындар бола алады деп айтуға болады. Ерлі - зайыптыларды кішігірім мемлекет деп санауға болады [3].

Ерлі - зайыптылар арасында көрінбейтін көпірдей сенім мен махаббат орнаған кезде мықты отбасына айналады. Дана халқымыз «Үйлену оңай, үй болу қиын» дегендей, осы нақыл сөздің түп төркінінде аса маңызды ой жатыр. Психологиялық көзқараспен қарайтын болсақ, ерлі - зайыптылар арасында ең бірінші бір - біріне деген сенімділікті орната отырып, болашаққа деген сенімділігі арта түседі. Әрқашанда бір - біріне көмек беріп, қолдап отырса отбасының берік болуына себеп тудырады. Сонымен қатар, «бүгінгі бала, ертеңгі ата - ана» яғни бала отбасында не көрсе болашақта соған сүйенеді. Қазіргі таңда ерлі - зайыптылар отбасын құру барысында көптеген қиындықтарға кезігеді. Соның бірі кәмелеттік жасқа толмай некеге тұру, бұл заңды түрде қарастырылады. Соңғы 3 жылда жүргізілген статистика бойынша, некеге тұру 16 - 18 жас кезеңдерінде 40% - ды құраса, 19 - 25 жас аралығында 60% - ды құрап отыр. 2014 жылы жүргізілген анықтамалар бойынша 16 - 18 жас 22% - ды құрайды [4]. Қазіргі таңда жалпы саны күн сайын өсіп, некеге отырған отбасы саны өсуде. Әрине бұл жас буынның отбасын құруға, психологиялық даярлығының болуы көрініс беруде. Егер неке тіркелмесе де, бірақ ер мен әйел бірге тұрып, балаларын тәрбиелеумен айналысып жатса, онда мұндай ерлі -

зайыптылар отбасы деген статусқа ие болады. Неке өткелі әртүрлі отбасы ішіндегі және отбасыдан тыс процестерге үлкен әсер етеді. Ерлі - зайыптылардың өзара қатынасы бірлескен өмір барысында өзгеріп қана қоймай, бұл өзгерістер заңды мінезге ие болады. Бірлескен өмір барысында ерлі - зайыптылардың өзара қатынасында болатын өзгерістер олардың отбасы дамуының қай деңгейінде болуымен анықталады. Осыған сәйкес некемен қанағаттану деңгейі де өзгереді. Сонымен бірге, қазіргі таңда психологиялық көмек көрсету орталықтары, отбасындағы ерлі - зайыптылар қарым – қатынастарын нығайту мақсатында, әр түрлі іс - шараларды ұйымдастырады: тренингтер, дөңгелек стөлдер, кеңес беру және де т.б.

Жалпы мақаланы жазу барысында қойылған мақсат, бұл отбасылық қатынас психологиясының негізі мәселелерінің бірі неке сәттілігіне әсер етін психологиялық сәйкестіктің ерекшеліктерін теориялық талдау болып табылады. Қазіргі таңда ерлі зайыптыларды тұрақтандырудың өзектілігін анықтайтын маңызды құралдары ретінде, олардың отбасын құруға психологиялық тұрғыда дайын болуын, қарым - қатынасын жақсарту, қанағаттану деңгейін көтеру мәселелерін атап көрсеткіміз келеді.

Тақырыбымыздың мазмұнын теориялық және тәжірибелік тұрғыда ашу мақсатында, болашақта ерлі - зайыптылардың отбасын құруға байланысты психологиялық өзара сәйкестіктерін, эксперименталдық зерттеу арқылы зерттеуді жүзеге асыруды жоспарлап отырмыз.

Әдебиеттер:

1. Алешина Ю.Е. Удовлетворенность браком и межличностное восприятие в супружеских парах с различным стажем семейной жизни. Дисс. канд. психол. наук. – М., 1985. - 250 с.
2. Лидерс А.Г. Семья как психологическая система. Очерки психологии семьи. – Москва-Обнинск: «ИГСОЦИН», 2004. – 296 с.
3. Гозман Л.Я., Алешина Ю.Е. Общение и развитие взаимоотношений в супружеской паре // Общение и оптимизация совместной деятельности. - М.: МГУ, 1997. – С. 140 – 152.
4. Семейная статистика. - <http://www.lyubi.ru/sem55.php>

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ ОТБАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Шапағатова И.О.
Игембаева К.С.

Қазіргі әлемде жаһандану заманы жүріп жатқаны барлығымызға белгілі. Осының аясында жаңа ғасырда пайда болған, жаңа техникалар адам өміріне тікелей араласып жатыр. Сол техникалық құрылғыларда адамның өмірін қызықтыра алатынын бағдарламалар бар. Оларды әлеуметтік желілер деп атайды. Әлеуметтік желілер адам өміріне кіргендіктен, қазіргі кезде мемлекеттің институттарына араласып келеді. Оның бірі отбасы институты. Қазіргі кездегі отбасындағы қарым-қатынас әлеуметтік желілерге тәуелді

болып қалды. Әлеуметтік желі отбасы мүшелерінің барлығында дерлік бар. Отбасы ол мемлекеттің ішіндегі кішігірім мемлекет деп айтсақ та болады. Себебі мемлекеттің басты байлығы адам капиталы болағандықтан, адамды тәрбиелейтін жалғыз орта ол отбасы екендігі барлығымызға мәлім. Адам отбасында қандай тәрбие көрсесе, оны қоғамда жүзеге асыратын болады. Адам бүгінгі күні өмірін әлеуметтік желімен өткізуде. Адам күнінің 40%-ын, әлеуметтік желіге арнайды екен [1]. Әлеуметтік желіге деген тәуелділік пайда болады. Тәуелділіктің пайда болуы кері әсерін тигізуі мүмкін.

Бүгінгі таңда отбасындағы қарым-қатынас тікелей әлеуметтік желіге тәуелді болып қалды. Осыны жеке-жеке қарастырайық. Бірінші, отбасында ерлі-зайыптының қарым-қатынасына келейік. Бүгінгі күнде отбасында ыдыс-аяқ жиі сыбырлайтын болды. Себебі отбасындағы ұрыс-керіс әлеуметтік желіден пайда болып жатыр. Ерлі-зайыптылардың бір-біріне деген қызғанғыштық деген сезімнің бар екенін білеміз. Осының аясында бір мысалды қарастыра кетейік. Ерлі-зайыптылар әлеуметтік желіні пайдаланады делік, олар екеуі бірі-бірінің парақшасын күнде тексеріп отырады. Егерде таныс емес адам біреуіне «лайк» басып қоятын болса, үйде ұрыс-керістің себебі пайда болады. Соның салдарынан отбасында ұрып соғу немесе түсініспеушіліктің кесірінен ажырасып жататындарыда бар. Бұл жағдай көбінесе жас отбасыларда кездесіп отырады. Отбасында ұрыс-керістің болуы ата-анаға әсер етпесе де, балаға тікелей әсер ететін болады. Со бір лайктан болған ұрыстан кейін, егер баланың көзінше әкесі анасын ұратын болса, ол баланың есінде мәңгі қалып қоюы мүмкін. Баланың әкесіне деген өшпенділігің пайда болуы мүмкін. Осының әсерінен бала әкесіне деген жылулық болмайды. АҚШ Калифорния университетінің ғалымдары ата-анасын қарттар үйіне апарып тастайтын балалардың көбісі, ата-анасынан кішкентай кезінен қалған психологиялық жараның кесірінен болуы мүмкін деп есептейді [2; 35]. Бір лайк үшін болатын ұрыс-керіс ертеңгі күнде зардабы жаман болуы мүмкін.

Бүгінгі таңда балалардың барлығы дерлік әлеуметтік желіге әуес болып келеді. Баланың әлеуметтік желіде отырғанда ата-ана тарапынан бақылау жүргізілмеуі мүмкін. Баланың кішкентай кезіннен ақ әлеуметтік желіге тәуелді болып қалу факторлары кездесіп отыр. Бүгінгі жас отбасындағы ата-ана баланың тыныш болуы үшін, әртүрлі мультфильмдер немесе ойындар беріп қояды. Осы сәттен бастап біз баладан қол үздік десекте болады. Бала мен жыласам онда олар маған керек дүниені алып береді дегенмен өмір сүретін болады. Бала неге телефонды тез үйреніп алады. Себебі бала 3 жастан бастап, барлық информацияны қабылдай бастайды. Осы сәтте баланы басқа тілдерге немесе ғылымдардың бастапқы сатыларына үйретуге болады. Осы жастан бастап, балада көптеген сұрақтар қою кезеңі басталады. Ол сұрақтарға жауап ала алмайды. Себебі ата-анасы әлеуметтік желіге тәуелді болып қалды. Ата-анасы баланың кішкентай кезінен бастап қолына ұялы телефонды беріп қояды да, оның не істеп жатқанымен шаруасыда болмайды. Осының кесірінен бала әлеуметтік желідегі әртүрлі ойындарды ойнай бастайды. Мысалыға «синий кит» ойыны [3]. Ата-ана бақылауға алмайды себебі мақсаты бала тыныш менен

артық нәрсе сұрамайды деген қағидамен өмір сүретін болады. Ата-ана баласын жоғалтып алғаннан кейін барып қана оянады. Содан кейінгі қоғамның назарын аудартатын мәселе болғандықтан, басқа отбасылардағы ата-аналар баласының не істеп жатқанын бақылағысы келеді. Оған бала дайын болмайды. Бала жасырғысы келеді. Осы кезде бала мен ата-ана арасындағы қарым-қатынас бұзылады. Ата-ана түсіндірмейді неге ұрысып жатқанын, оны да бала түсінбейді. Екі жақтан түсіндіру болмағандықтан, ұрыс керістің соңы жаман жағдаяттарға әкеліп соғуы мүмкін. Қазіргі кезде әлеуметтік желіде әр түрлі діннің ағымы бар. Ол ағымдарда «ата-ананмен адамдасуға болмайды, себебі ол кәпір» деген секілді үгіт насихат жүргізетін ұйымдар бар. Діни ағымдар баланың миын улап тастағаннан кейін, ата-ана болып оны алып шығу өте қиын. Осының өзі отбасындағы ата-ана мен баланың қарым қатынасының бұзылуына әкеліп соғады [4].

Бүгінгі күні бала ата-анасымен бірге көп уақыт бірге өткізгісі келеді. Бірақ ата-анасының әлеуметтік желіге тәуелділігің кесірінен жүзеге аспай жатыр. Осы жағдайдан кейін бала ата-анасынан ештеңе сұрамайтын болады және қарым-қатынас жасамайтын хәлге де жетуі мүмкін. Ата-анасымен саябаққа шыққан күннің өзінде баласымен әңгіме айту маңызды емес, суретке түсу маңызды болып қалады. Бала ата-анасының істеген іс-әрекеттерінің барлығын қайталайтын болады. Біз бүгін баланың жасап жатқан іс-әрекеттеріне немқұрайлы қарайтын болсақ, балада ертең отбасы атанғаннан кейін осы іс-әрекеттерді қайталауы мүмкін. Осы мәселелрді шешу мақсатында әлемдік тәжірбиелерге көз жүгіртіп қарайық. Мысалы Америка Құрама Штатарында 14 жасқа толмаған балаға әлеуметтік желіні пайдалануға тыйым салынған. Бұл жобаның басты мақсаты психологиялық жеке тұлғалық қасиеттері қалыптасуы өте маңызды [5]. Оларда ата-аналарға отбасы құндылығың өте маңызды екендігі туралы мектептерде тәрбие сағаттары өткізіліп отырады. Оларға өз балаларының ұйымдастырған мерекелік іс-шараларына ата-ананың келгені өте маңызды деп есептейді. Себебі бала ата-ана тарапынан ыстық сөздер мен ынталандыру көретін болады. Ал біздің қоғамда ұялы телефонсыз тамақ іше алмайытн жағдайға жетті. Адамдар тек әлеуметтік желімен ғана қарым-қатынас жасайтын болды. Бұл хат аламасу тәсілі қарапайым өмірдегі қарым-қатынасты бере алмайды. Себебі барлық іс-әрекеттер виртуалды әлемде жүзеге асатын болады. Шынайы эмоция жетіспейді. Адамда белгілі бір оқиға болаған жағдайда оны әлеуметтік желі арқылы қолдау жетікіліксіз болып келеді.

Бүгінгі таңда әлеуметтік желіге әуестік адамда екі жүзділікке алып келу мүмкін. Адамдар әлеуметтік желіде батыр, гуманды іс-әрекеттер жасауы мүмкін. Қазіргі кезде адамдар әлеуметтік желіде болып жатқан жаңалықтарға өз ойларын қалдырып жатады. Мысалы, әлеуметтік желіде «әлеуметтік видео» көруі мүмкін. Видеода бала ата-анасын қарттар үйіне апарып тастап кетіп жатыр немесе ана балаласын жетімдер үйіне тастап кетіп бара жатқан іс-әрекеттер баяндалуы мүмкін. Осы кезде пікір қалдырушылар баланың істеп жатқаны дұрыс емес екендігін айтып теріс пікірлер қалдырып жатады. Оны көрген адам ешқандай әсер алмайды. Жастардың барлығы дерлік әлеуметтік

желіге кіреді. Желіде жас баланың қарт кісіге қоғамдық көлікте орын беріп жатқанын көреді. Ал осы іс-әрекет біздің қоғамызда жүзеге асып жатқан жоқ. Ол кеше ғана үлкендерді құрметтеу керек деген адам болса, бүгінде күнде іс жүзінде дәлелдемейтін адам болуы мүмкін. Бұл синдром әлеуметтік екі жүзділік деп аталады. Әлеуметтік екі жүзділік – қазіргі қоғамдағы адамдардың бір жағдайда бір тұлға ретінде көрсетсе, екінші жағдайда басқа кейіппен танылуын айтамыз [6]. Адамдар өінің істеген іс-әрекеттері үшін жауапкершілік алмайтын болады. Басқа адамдарды алдайтын адам, өзінде өтірік үміт беру арқылы өмір сүретін болады. Ертеңгі күнде онында теріс әсері болуы мүмкін.

Жалпы қорытындылай келе, қазіргі кезде адамның қарым-қатынасы виртуалды әлеммен шектелуге алып келді. Адамдар басқада жаңа құндылықтар бойынша өмір сүретін болды. «Лайк», «әлеуметтік желідегі достық» секілді. Бұрынғы құндылықтарды ұмыта бастады. Отбасы құндылығы төмендей бастады. Адамдар бір-бірімен әлеуметтік желі арқылы таныса бастады. Адамдар әлеуметтік желі арқылы өзінің ғана пікірін жазатын болды. Ол басқалардың пікірімен санаспайды. Себебі ол адаммен бетпе-бет сөйлесіп отырған жоқ. Ол адамға эмоцияны тікелей көрмейді. Қазіргі кезде отбасындағы қарым-қатынаста осындай деңгейге жетті. Адамдар бірін-бірі алдаумен өмір сүретін жағдайға жетті. Отбасындағы ұрыс-керістер әлеуметтік желіден басталатын жағдайға да жетті. Бала ғаламтор арқылы тәрбиеленетін болды. Осы мақсатта адамдар бір-бірімен сөйлесіп қарым қатынасты нығайтатын болса, жастың көкейіндегі бірқатар мәселелерді көріп онымен күресетін едік.

Әдебиеттер:

1. «Worldometers» - всемирная статистика в реальном времени. - <http://www.worldometers.info/ru/>
2. Бейсенова А.А. Домашнее насилие в отношении женщин. - Астана, 2007 - С. 35.
3. Что толкает казахстанских подростков на самоубийство? - <https://www.nur.kz/187170-chto-tolkaet-kazahstanskih-podrostkov-na-moubijstvo.html>.
4. Әлімов А. Отбасы мүшелерінің қарым қатынасы // «Есенов оқулары – 15» Халықаралық ғылыми практикалық конференция материалдары. – Ақтау: КМТЖИУ баспасы. Ш. Есенов, 2015. – Б. 215-220.
5. Мағжанов Е.Н. Институт семьи в мире. – А., 2016. – Б. 34-37.
6. Бониш Л.М. Психология современного человека. - М., 2004. – 96 с.

3. Медициналық психологияның мәселелері. 3. Проблемы медицинской психологии.

ҚАТЕРЛІ ІСІККЕ ШАЛДЫҚҚАН ӘЙЕЛ АДАМДАРДЫҢ ӨЗ АУРУЫНА ҚАТЫНАСЫН ЗЕРТТЕУ

Айтбайқызы Ә.
Игембаева К.С.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылдың 10 қаңтар айында еліміздің халқына Жолдауында, жетінші тармағында «үздік денсаулық сақтау ісі және дені сау ұлт» дей отыра, салауатты өмір салтын насихаттай отырып, қоғамдық денсаулықты басқару ісін күшейту керек екендігі айтылды. Оның ішінде қатерлі ісік аурулармен күресу үшін кешенді жоспар қабылдап, ғылыми онкологиялық орталық құру қажет екендігі және халықаралық озық тәжірибе негізінде ауруды ерте диагностикалаудың және қатерлі ісікті емдеудің жоғары тиімділігі қамтамасыз етілуі тиіс деп шешілді [1]. Қатерлі ісікке шалдыққан әйел адамдардың өз ауруына деген қатынасын анықтау, ауруды ерте диагностикалау мен алдын ала қажетті психологиялық шараларды жүзеге асыру, тақырыптың өзектілігін анықтайды.

Медициналық психология тұрғысынан кез келген сырқаттың психологиялық себептерімен алдын ала психологиялық жұмыстар жүргізілетін болса, бұл дерттің статистикалық санын өзгертуге болады. Психосоматика саласы тұрғысынан, кез келген сырқатты алдын алатын болсақ, бұл адамның эмоционалдық тұрғыда жай күйін реттеуге мүмкіндік береді.

Қаншама жандардың өмірлерін талқан еткен кесел – қатерлі ісікке шалдыққан адамдар жыл санап артып барады. Бұл ауру кейінгі жылдары жастар арасында да кездесуде. Елімізде жыл сайын 30 мыңғы жуық тұрғын осы дертке шалдығады. Қатерлі ісік ауруы өмірге қауіпті қасиеттерімен бағаланады. Сол себептен оны «қатерлі» деп атайды [2].

Біздің елімізде қатерлі ісік сырқаты мәселесінің жан-жақты зерттелуіне дамуына С. Нұғыманов, С. Балмұханов, Ж. Әбдірахманов, О. Смахтина, Н. Количева, М. Қайрақбаев, Н. Әжіғалиев, және т.б. ғалымдар үлкен үлес қосты. Ал қатерлі ісікке шалдыққан адамдарды психологиялық тұрғыдан зерттеп, көптеген ғылыми жұмыстар жазған ғалымдар: С. Саймонтон, С. Бансон, Х. Вот, Бартроп, К. Юнг және т.б [3].

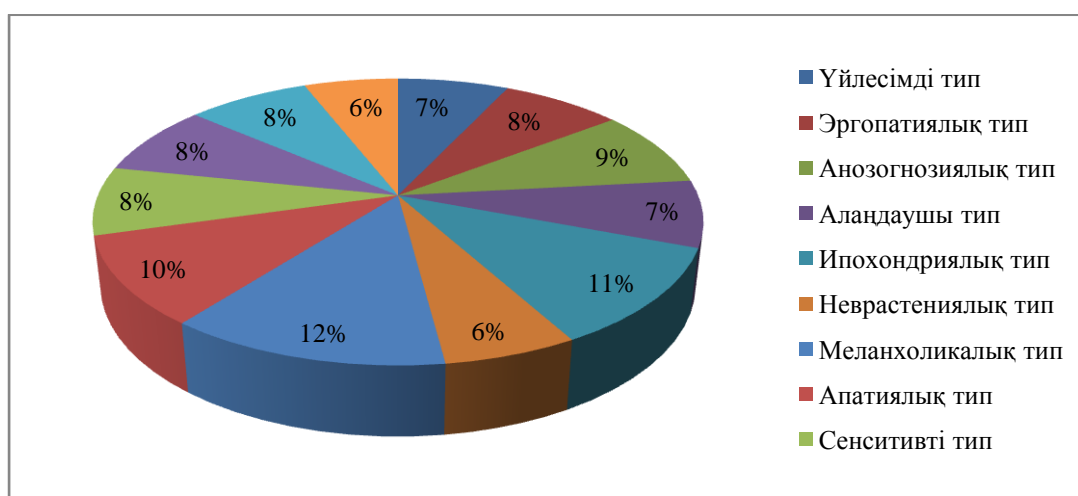
Кемелдік шақ, ең ұзаққа созылатын адам дамуының кезеңі (30-60 жас аралығы) көптің арасында бұл кезеңді қалыптастыру мәселесі талас туғызып жатады. Э. Эриксонның пікірінше, кемелдік шақ 25-тен 65-жасқа дейін созылады, яғни өмірдің 40 жыл уақтын алады деген сөз. Кемелдік шақта, жастық шақтағыдай өмірінің маңызды бөлігін кәсіби қызмет пен жанұялық қатынастар алып отырады. Э. Эриксонның ойынша, кемелдік шақтың негізгі мәселесі бұл даму жолының прогрессивтілігі мен регрессивтілігі арасындағы таңдау болып табылады. Бұл жерде ересектің көзқарасында өнімділік ұғымы

мынадай түсінікке ие: шығармашылық және кәсіби өнімділік болып табылады [4].

Біз бұл мақалада қатерлі ісіктің бастапқы және соңғы дәрежелі диагнозды әйел адамдардың өз ауруларына деген қатынасын салыстырмалы түрде зерттеуді мақсат еттік. «Қарағанды облысының онкологиялық орталығында» 35-50 жас аралығындағы жалпы 40 әйел адамдарға жүргіздік. Оның ішінде қатерлі ісіктің 1-2 дәрежелі сырқат әйел адам саны - 20, ал 3-4 дәрежелі сырқат әйел адам саны да-20. Бұл сыналұшылар орталықта «сүт безінің ісігі» ауруымен тіркеуде тұрған науқастар. Қатерлі ісікке шалдыққан түрлі дәрежелі диагнозды әйел адамдардың өз ауруына қатынасын анықтау үшін В.М. Бехтерев атындағы клиникалық-психологиялық институтының зертханасында құрастырылған Л.И. Вассерман пен Б.В. Иовлевтың «Тобол» әдістемесі арқылы зерттеуді жөн көрдік [5].

Қатерлі ісікке шалдыққан әйел адамдардың өз ауруына қатынасын зерттеуге байланысты жүргізілген науқас әйел адамдардың өзінің ауруына деген қатынасын талдау мақсатында, сыналұшылар тобын екі таңдамаға бөліп қарастырдық. «Тобол» әдістемесі адамның өз ауруына қатынасының типті психодиагностикасына арналған. Осындай диагностикада А.Е. Личко мен Н.Я. Ивановтың ауруға қатынасының типологиясы пайдаланды. Бұл әдістеме келесі 12 түрлі қатынастарды диагностикалауға мүмкіндік береді: сенситивті, алаңдаушы, ипохондриялық, меланхоликалық, апатиялық, неврастениялық, эгоцентризм, паранояльды, анозогнозиялық, дисфорикалық, эргопатиялық және үйлесімді тип. Сыналұшылардың тобында жүргізілген әдістемеге сәйкес 12 тип бойынша әртүрлі көрсеткіштер анықталды.

Әдістеменің негізінде алынған нәтижелерге тоқталатын болсақ, қатерлі ісіктің 1-2 дәрежедегі сүт безінің ісігі ауруына шалдыққан әйел адамдардың өз ауруына қатынасын зерттеу нәтижелері бойынша өз ауруына деген қатынастың 12 типі бойынша ақпарат алынды (сурет 1).

Сурет 1. Л.И. Вассерман пен Б.В. Иовлевтың «Тобол» әдістемесі бойынша қатерлі ісік ауруының 1-2 дәрежесінің көрсеткіші.

Әдістеменің негізінде меланхоликалық тип бойынша 12%, бұл ең жоғарғы көрсеткіш. Сыналушылар қатерлі ісіктің бастапқы дәрежесіне шалдыққан кейін, олар айналасына пессимистік тұрғыда қарай бастайды. Өздерінің сауығып кетулеріне күмәншіл болады. Кейбір кездерде белсенді депрессивтілік, олардың суицидтік ойлардың пайда болуына да әкеледі.

Келесі ипохондриялық тип бойынша 11% көрсеткішті көрсетті. Сыналушылар бойындағы аурулардың барлығын асыра бағалайды. Бойларында түрлі жағымсыз сипаттағы аурулардың пайда болғанын, дәрілердің кері әсер берулері туралы дәрігерлерге шағымдана бастайды.

Апатиялық тип бойынша 10%. Бұл дегеніміз, сыналушылар өздерінің өмірлеріне, ауруына, емдік нәтижелерге немқұрайлық таныта бастайды. Ауруға шалдыққанға дейінгі өмірлік қызығушылықтарын жоғалтады. Мінез-құлықтарында апатиялық көрініс байқалады.

Ал, анозогнозиялық тип 9% көрсетті. Сыналушылардың бұл типі, ауруға немқұрайлықпен қарайды. Дәрігерлік тексерістен, емделуден бас тартады. Ауруға қарамастан, бұрынғыдай өмір сүруді жөн көреді.

Келесі эргопатиялық тип көрсеткіші бойынша 8% көрсетті. Басқаша айтқанда, бұл «ауруға қарамастан жұмыс істеу» дегенді білдіреді. Сырқат адамның өз ауруына қарамастан, жұмыс істеуге деген талпынысы күшейеді. Қандай жағдай болмасын, өзіндік кәсіби статусын сақтап, белсенді түрде жұмысын әрі қарай жалғастыруға тырысады.

Паранойялық типінің көрсеткіші де 8%. Сыналушылар ауруға шалдығуының себебін, сыртқы жағдайлардың әсері екеніне сенімділігімен ерекшеленеді. Дәрігерлерге, емдік шараларға күмәншіл келеді.

Эгоцентриалық тип бойынша 8%. Бұл ауруды қабылдау болып табылады. Сырқат адам өзінің ауруын пайдаланып, жақындарына қиналғанын көрсету арқылы олардың көңілін өзіне аудармақшы болады. Эмоционалды тұрақсыздық пен болжамсыздық байқалады.

Ал, сенситивті тип 8% көрсеткішін көрсетті. Сырқат адам бойында шеттен тыс осалдылық байқалады. Оларды айналасындағылар аяушылықпен қарайды, ауруы туралы жағымсыз әңгімелер кетеді деген қорқыныш пайда болады. Жақындарына ауруының кесірінен ауыр жүк боламын деген ойлардың мазалайды.

Үйлесімді (гармоничный) типінің көрсеткіші 7%. Сыналушылар өздерінің ауруларын әсірелемейді. Емдік шараларға белсене қарайды. Ауруына қарамастан, барынша жақын адамдарына қамқорлық танытады. Бұл тип өкілдері салмақты, әр нәрсеге шынайылықпен қарайды.

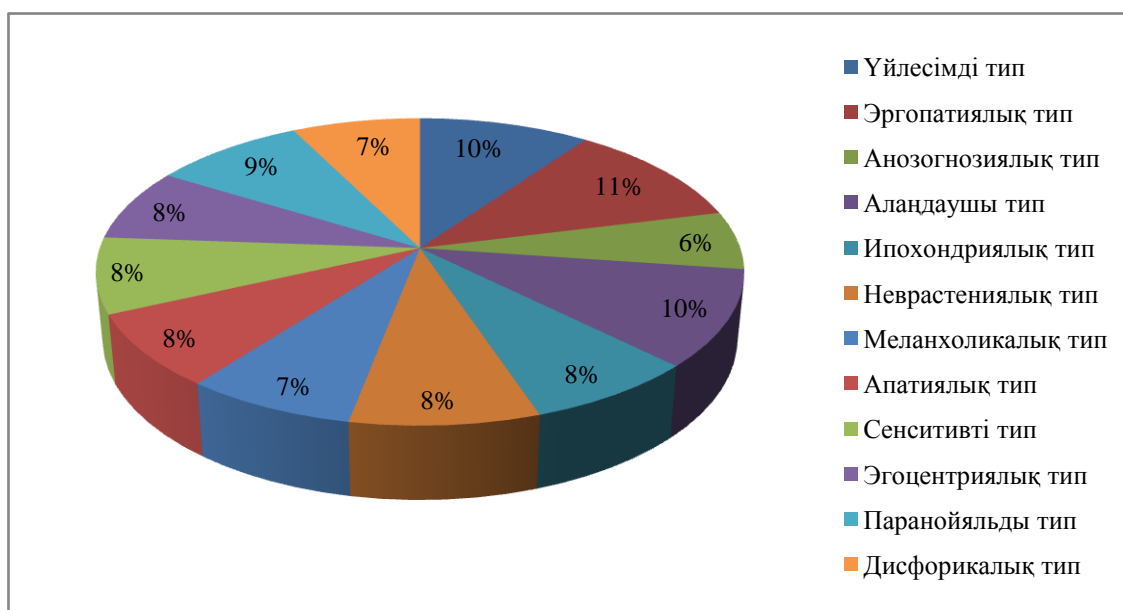
Алаңдаушы (тревожный) тип бойынша 7%. Бұл типті адамдар өздерінің ауруларына жаңа ем, ауруға қатысқа ақпараттар мен емдік әдістер іздеумен әлек болады. Талдау нәтижелерге, мамандардың қорытындыларына үлкен мән береді. Көңіл-күйлері алаңдаулы болады.

Неврастениялық тип 6%, ең төменгі көрсеткіштердің бірі. Сыналушылар әр нәрсеге тітіркендіргіш келеді, яғни ауырған кезде, жағымсыз сезімдерде және емдік сәтсіздіктерде. Тексеріс пен едік шараларға шыдамсыздық танытады.

Дисфорикалық тип ең төменгі көрсеткішті көрсетті, яғни 6%. Бұл тип өкілдері агрессивтілікке бейім. Сыналушылар дені сау адамдарға, өздерінің жақындарына қызғанышпен қарайды. Өзінің ауруға шалдығуына басқа біреулерге кінә тағады. Өзіне аса көңілмен қарауды талап етеді.

Қатерлі ісіктің бастапқы 1-2 дәрежесіндегі сырқат әйел адамдардың жауаптары бойынша жоғарғы көрсеткішті көрсеткен меланхоликті, ипохондриялық және апатиялық тип өкілдері болып табылады. Бұл типтегі сырқат адамдар барлық жағдайды пессимистік тұрғыдан қарай бастайды. Әр нәрсеге күмәншіл келеді. Өзінің сауығып кетуіне және емдік шаралардың сәтті өтуіне де сене қоймайды. Өз ауруларын асыра бағалап, жақындарының көңілдерін өздеріне аудартады. Ал төменгі көрсеткіштерді иеленген неврастениялық және дисфорикалық тип. Бұл бастапқы дәрежелі сырқат әйел адамдардың агрессивтілігінің төменділігін көрсетеді. Жалпы қатерлі ісіктің 1-2 дәрежелі диагнозы бар әйел адамдар, ауруға бейімделіп, өздерін де өзгенің де аяушылық танытқанын қалайды. Кейбір кезде сол ауруларын пайдалана отырып, өздеріне көңіл аудартады. Бұл ауруды эмоционалды тұрғыда қабылдауы болып табылады.

Ал енді, қатерлі ісіктің 3-4 дәрежелі сүт безінің ісігі диагнозы бар әйел адамдарға тоқталып өтсек (сурет 2).

Сурет 2. Л.И. Вассерман пен Б.В. Иовлевтың «Тобол» әдістемесі бойынша қатерлі ісік ауруының 3-4 дәрежесінің көрсеткіші

Ең жоғарғы көрсеткіште, яғни 11% эргопатиялық типті көрсетті. Бұл «ауруға қарамастан жұмыс істеу» дегенді білдіреді. Сырқат адамның өз ауруына қарамастан, жұмыс істеуге деген талпынысы күшейеді. Қандай жағдай болмасын, өзіндік кәсіби статусын сақтап, белсенді түрде жұмысын әрі қарай жалғастыруға тырысады.

Алаңдаушы (тревожный) тип бойынша 10%. Бұл типті адамдар өздерінің ауруларына жаңа ем, ауруға қатысқа ақпараттар мен емдік әдістер іздеумен

әлек болады. Талдау нәтижелерге, мамандардың қорытындыларына үлкен мән береді. Көңіл-күйлері алаңдаулы болады.

Ал, үйлесімді (гармоничный) типінің көрсеткіші де 10% көрсетті. Сыналушылар өздерінің ауруларын әсірелемейді. Емдік шараларға белсене қарайды. Ауруына қарамастан, барынша жақын адамдарына қамқорлық танытады. Бұл тип өкілдері салмақты, әр нәрсеге шынайылықпен қарайды.

Паранойялық типінің көрсеткіші 9%. Сыналушылар ауруға шалдығуының себебін, сыртқы жағдайлардың әсері екеніне сенімділігімен ерекшеленеді. Дәрігерлерге, емдік шараларға күмәншіл келеді.

Эргопатиялық тип болса, оның көрсеткіші бойынша 8% көрсетті. Басқаша айтқанда, бұл «ауруға қарамастан жұмыс істеу» дегенді білдіреді. Сырқат адамның өз ауруына қарамастан, жұмыс істеуге деген талпынысы күшейеді. Қандай жағдай болмасын, өзіндік кәсіби статусын сақтап, белсенді түрде жұмысын әрі қарай жалғастыруға тырысады.

Сенситивті тип 8% көрсеткішін көрсетті. Сырқат адам бойында шеттен тыс осалдылық байқалады. Оларды айналасындағылар аяушылықпен қарайды, ауруы туралы жағымсыз әңгімелер кетеді деген қорқыныш пайда болады. Жақындарына ауруының кесірінен ауыр жүк боламын деген ойлардың мазалайды.

Апатиялық тип бойынша 8%. Бұл дегеніміз, сыналушылар өздерінің өмірлеріне, ауруына, емдік нәтижелерге немқұрайлық таныта бастайды. Ауруға шалдыққанға дейінгі өмірлік қызығушылықтарын жоғалтады. Мінез-құлықтарында апатиялық көрініс байқалады.

Ал, неврастениялық тип 8%, ең төменгі көрсеткіштердің бірі. Сыналушылар әр нәрсеге тітіркендіргіш келеді, яғни ауырған кезде, жағымсыз сезімдерде және емдік сәтсіздіктерде. Тексеріс пен емдік шараларға шыдамсыздық танытады.

Ипохондриялық тип бойынша 8% көрсеткішті көрсетті. Сыналушылар бойындағы аурулардың барлығын асыра бағалайды. Бойларында түрлі жағымсыз сипаттағы аурулардың пайда болғанын, дәрілердің кері әсер берулері туралы дәрігерлерге шағымдана бастайды.

Меланхоликалық тип бойынша 7%, бұл ең жоғарғы көрсеткіш. Сыналушылар қатерлі ісіктің бастапқы дәрежесіне шалдыққан кейін, олар айналасына пессимистік тұрғыда қарай бастайды. Өздерінің сауығып кетулеріне күмәншіл болады. Кейбір кездерде белсенді депрессивтілік, олардың суицидтік ойлардың пайда болуына да әкеледі.

Дисфорикалық тип ең төменгі көрсеткішті көрсетті, яғни 7%. Бұл тип өкілдері агрессивтілікке бейім. Сыналушылар дені сау адамдарға, өздерінің жақындарына қызғанышпен қарайды. Өзінің ауруға шалдығуына басқа біреулерге кінә тағады. Өзіне аса көңілмен қарауды талап етеді.

Ең төменгі көрсеткішті анозогнозиялық тип 6% көрсетті. Сыналушылардың бұл типі, ауруға немқұрайлықпен қарайды. Дәрігерлік тексерістен, емделуден бас тартады. Ауруға қарамастан, бұрынғыдай өмір сүруді жөн көреді.

Нәтижелерді талдай келе, қатерлі ісікке шалдыққан 3-4 дәрежелі диагнозы

сүт безінің ісігі бар әйел адамдар эргопатиялық, алаңдаушы және үйлесімді тип өкілдері болып келеді. Сырқат әйел адамдар, өздерінің ауруларының соңғы дәрежелі екендігін біле тұра, бұл аурудан жазылып кету үміттері бар. Ауруға қарамастан жұмыс істеп, жаңа емдік әдістер іздеумен болады. Емдік шаралардың сәтті болуына сенеді. Өзіне емес жақындарына көңіл бөліп, қамқорлық танытады. Ал төменгі көрсеткіште анозогнозиялық және дисфорикалық типті көрсетті. Бұл ауруға немқұрайлықпен қарамауының көрсеткіші болып табылады. Дәрігерлік тексеріс пен емдік шаралардан бас тартпай, керісінше тиімді емделуді көздейді.

Қорытындылай келе, қатерлі ісіктің бастапқы және соңғы дәрежелі диагноздары бар сырқат әйел адамдарды салыстыратын болсақ, бастапқы дәрежеде әйел адам өз ауруын қатты эмоционалды түрде қабылдап немесе ауруды мүлде жоққа шығарып, емделуден бас тартады. Ал соңғы дәрежелі диагнозды сырқат әйел адамдар, өздерінің ауруын дұрыс қабылдап, өмір сүру уақытының аздығын біле тұра жаман ойлардан арылып, керісінше емдік шаралардың сәтті өтуіне сеніп, жазылып кетуіне үміттенеді. Өмірлерінің аздығын сезе тұра, өзіне аяушылық тудыртпай, керісінше жақындарына өздері көңіл бөліп, аурудың ауыртпалығын көрсете қоймайды. Қатерлі ісіктің 1-2 және 3-4 дәрежелі диагнозды сырқат әйел адамдардың берген жауаптарын өңдей келе, ұқсастықтарының бар екендігі анықталды. Бұл 8%-ды көрсеткен, сенситивті тип. Сырқат әйел адамдардың аурулары қандай дәрежеде болсада, бойларында шамадан тыс осалдылық, көңіл-күйлерінің тұрақсыздығымен сипатталады. Жалпы айтқанда, қатерлі ісіктің бастапқы және соңғы дәрежесінде де сырқат әйел адамдарға өмірлерінің қиын сәттерінде, жанында өздерінің жақындарының болуы, науқас үшін жанының шипасы болып табылады.

Эксперименталдық зерттеудің негізінде алынған нәтижелерді, медицина саласында жұмыс жасайтын психолог мамандар өздерінің кәсіби іс-әрекеттерінде әрбір сырқат адаммен жұмыс жасауда қолдана алуы жұмыстың практикалық құндылығын және сырқат адамдардың эмоционалдық өрістерін реттеудің дербес жолдарын үйрету немесе әсер ету арқылы, сырқат әйел адамдардың өз ауруына деген қатынасын түзетуге мүмкіндік береді. Нақтырақ айтқанда, ауруға деген қатынасты жағымды сипатта өзгертуге әсер ете отырып, тәжірибелік тұрғыда сырқат әйел адамдардың эмоционалдық өрісін өзгерту арқылы, психосоматикалық тұрғыда қатерлі ісіктің бастапқы кезеңінде емдеу процесінің барысында, тиімді емдік нәтижелер алуға мүмкіндік береді деген ойдамыз.

Әдебиеттер:

1. Лакосина Н.Д. Медицинская психология. – <http://www.klex.ru/bzp>
2. Саймонтон К. Психотерапия рака. - <http://psycholekar.ru/wp-content/uploads/2017/04/Saymonton.-Psihoterapiya-raka.pdf>
3. Эванс Э. Исследование рака с психологической точки зрения. – М., 1998 - 44 с.
4. Бүйенбай Қ. Жас ерекшелік психологиясы. - А., 2005. - 220 б.
5. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология. - <http://www.klex.ru/739>

МЕДИЦИНА УНИВЕРСИТЕТІ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ҮНДІ ҰЛТ ӨКІЛДЕРІ МЫСАЛЫНДА)

Әбдірәсіл А.Ә.
Танирбергенова А.Е.
Бурленова С.О.

Қазіргі күрделі әрі өзгермелі заманда құндылықтар жүйесінің алатын орны ерекше. Қоғамдық жағдайдағы құндылықтарға бағдарлануы мен жастардың өзіндік сезімінің қалыптасуы және қоғамның дамуындағы жаңа тенденциялары мен өмірдің барлық жақтары сапалы едәуір өзгерістерге ұшырады. Адамның әлеуметтік ортаға қатынас жүйесінің негізгі элементі құндылықтарға бағдарлану болып табылады. Олар адамдардың әлеуметтік өзара әрекеттестігін, олардың қызығушылықтарының келісуі мен күресуі және адамның мінез-құлқы мен тұлғаның әлеуметтік өмірінің стратегиясын реттеп отырады. Кәсіби-жеке мәдениетті қалыптастырудың басты мақсаты - медициналық білім алушылардың арасында әлеуметтік маңызы бар құндылықтарды дамыту. Студент - медиктердің кәсіби-жеке мәдениетінің негізгі компоненттері: кәсіби білімі, дағдылары, шығармашылық қызметтің тәжірибесі, мәдени құндылықтар, эмоциялық және ерік-жігердің жеке қасиеттерінің болуы. Медицина студенттерін дамыту мен тәрбиелеуде тәрбиелеу құндылығы мәдениетті болу, ойлау, бос уақыт қарым-қатынаста, қарым-қатынаста сөйлесу, дүниетанымдық мәдениетте, эстетикалық белсенділікте көрініс табуы керек. Медициналық жоғары оқу орнының оқу үрдісінде студенттердің кәсіби және жеке мәдениетіне қол жеткізу рухани-адамгершілік құндылықтарды меңгеру арқылы жүзеге асырылады. Оқу үрдісінің мазмұны, әдістері мен формалары арқылы әлеуметтік қызметтің қалыптасуына, олардың кәсіптік және жалпы мәдени дамуына жауапты адамның моральдық жетілуіне негізгі көзқарастар жүзеге асырылады. Медициналық студенттердің кәсіби - жеке мәдениетін қалыптастыру үлгісін ойдағыдай іске асыру үшін моральдық тәрбие қағидалары маңызды, атап айтқанда, дәрігердің жеке тұлғаның кәсіби, азаматтық және зияткерлік-адамгершілік дамуының бірлігі; үздіксіз, сабақтастық және адамгершілік тәрбиедегі келісімділік; медициналық-педагогикалық және студенттік топтарды үйлестіру. Болашақ дәрігердің құзыреттілігі пациенттер мен әріптестерге адамгершілік құндылық қатынасы біріктірілген бірегей кәсіби жағымды қасиеттер, білім, дағдылар мен қабілеттер жүйесі түрінде ұсынылуы мүмкін болғандықтан, қазіргі және келешекте көптеген кәсіби және маңызды тұлғалық мәселелерді шешу кезінде медицина университетінде студенттің әртүрлі қызмет түрлері жұмысқа, жеке және кәсіби дамуға үнемі назар аударады.

Құндылық мәселесінің әртүрлі аспектілерін отандық ғалымдар зерттеген болатын. XX ғасырдың басында «құндылықтар» мәселесі нақты ғылыми зерттеулер саласына ауысты. В. Франк, Г. Олпорт, Л. Кольберг, А. Маслоу, М.

Рокич, Э. Фромм және басқа психологтардың еңбегі елеулі болды. Отандық ғалымдар арасында бөліп алуға болады: В.А. Ядов, В.Н. Мясичев, Б.Г. Ананьев, А.Г. Асмолов, В.П. Тугаринов және тағы басқалар [1].

Е.М. Удовиченко сөздігінде құндылық негізгі аксиологиялық тұжырымдама ретінде белгіленеді, ол субъект, әлеуметтік топ немесе жалпы қоғам үшін олардың оң немесе теріс қажеттілігін анықтайды. Құндылық нысаны, мақсаттары, жалпы алғанда, болудың мағынасы ретінде пайда болады. Маңыздысы - құндылық объектінің өзі емес, оған қатысты көзқарас тұрғысынан. Құндылықтарды екі топқа бөлуге болады - материалдық (утилитарлық) және рухани (жоғары) құндылықтар. Сонымен бірге құндылықтарды топтарға қатысты бөлуге болады.

Е.А. Арутюнян ойынша, жаһандық мағынада, әлеуметтік және жеке құндылықтар бар. Әлеуметтік құндылықтарды жеке құндылықтарға көшіру процесі жеке тұлғаны қоғамның құндылықтарын таратушы ретінде көрсететін әлеуметтік топ болып табылатын «микроортада» жеке тұлғаны қосу арқылы жүзеге асырылады [2].

М.С. Яницкийдің айтуынша, адамның құндылықты бағдарлау жүйесін қалыптастыру процесінің ерекшеліктері мен құрылымы әртүрлі ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен анықталады: когнитивті және эмоционалды-саланың даму деңгейі, әлеуметтік орта ерекшеліктері, психологиялық әсердің сипаты мен нысаны және психикалық бұзылулардың ерекшеліктері. Жеке құндылық жүйесінде құндылықтардың бір немесе бірнеше топтарының басым болуы оны қалыптастырудың тиісті психологиялық механизмдерінің әсерімен анықталуы мүмкін, бұл жеке дамудың осы кезеңіне тән. Әртүрлі құндылықтаросыған байланысты әр түрлі болуы мүмкін деп айтуға болады [3].

Д.А. Леонтьевтің деректері бойынша, құндылықтары сананың өздерінің көңіл-күйіне қарамастан мінез-құлқына әсер ететін, субъектінің мазмұнды және психологиялық сипатына сәйкес келмейтін құндылықтары туралы субъективті саналарын немесе субъектілерін жоққа шығармайтын әрекеттерге әсер ететін адамдарға тән реттелетін жұмысшылар болып табылады [4].

Шетелдік дереккөздерге сілтеме жасай отырып, М. Рокичтің пікірінше, құндылық ол «мінез-құлықтың белгілі бір түрі немесе өмірдің түпкі мақсаты жеке немесе әлеуметтік тұрғыдан қарағанда, кері немесе керісінше мінез-құлық режиміне немесе өмірдің түпкі мақсатына қарағанда артық» деген сенімділік [5]. М. Рокичтің айтуынша, келесі сипаттамалар жеке құндылықтарға тән: барлық құндылықтардың «басы» мәдениет, қоғам және тұлғада байқалады; құндылықтардың ықпалын барлық зерттелген әлеуметтік құбылыстардан көруге болады; адамның жеке меншігі болып табылатын құндылықтар аз; адамдар маңыздылығымен ерекшеленетін бірдей құндылықтарға ие; жүйеде пайда болатын мәндер [3].

А. Маслоу өзінің жеке өмірлік тәжірибесін ашуға, оның сезімдері мен ойларына сенуге мүмкіндік беретін процесс ретінде өзін-өзі таныту туралы айтады. Өзін-өзі ақтайтын адамдар жеке, іс жүзінде тәуелсіз және жалпы қабылданған моральдық құндылықтар жүйесінен ерекшеленеді [2]. Адам өзінің

табиғатына айналып, ең жоғарғы құндылықты таңдайды [5].

Г. Олпорт қоғамның адамгершілік құндылықтарын адамның құндылықтарының көпшілігінің көзі деп санайды. Этикалық нормалар мен құндылықтар сыртқы күшейту арқылы дамиды және сақталады, сол уақытта құралдардың рөлін ойнайды, ішкі құндылықтарға қол жеткізу шарттары - бұл адамның мақсаттары. Мақсатқа арналған құралдарды модификациялау, сыртқы құндылықтарды ішкі мәнге айналдыру, ғалым «функционалдық автономия» деп атайды, яғни «санаттар категориясында» «білімдер санаттарын» өзгерту процесі дегенді білдіреді [3].

Осы мәселелерге байланысты М. Рокичтің құндылық бағдарын анықтау әдісін және Леонтьевтің өмірдің мағыналық бағдарынның әдісін жүргіздік.

Зерттеу жұмыстары Қарағанды Медицина университетінің 3 курс студенттеріне жүргізілді (40). Олардың 20 қазақ және 20 үнді ұлт студенттері кұрайды.

Бұл зерттеудің мақсаты қазақ және үнді студенттерінің құндылық бағдарын салыстыру болған (сурет 1, 2).

Сурет 1. Терминалды құндылықтар.

Зерттеу нәтижелеріне тоқталып өтер болсақ үстіндегі көрсетілген терминалдық құндылықтар диаграмма бойынша қазақ топтары үшін ең басты құндылық отбасылық бақыт болса, үнді топтары үшін ең басты құндылық еркіндік. Қазақ тобы үшін екінші орында тұрған құндылық денсаулық болса, ал үнді тобында материалдық қамтамасыз ету. Келесі орында қазақ тобы үшін белсенді өмір мен махаббат болса, үнді топтары үшін даму құндылығы болып табылады. Содан кейін қазақ тобында өмірлік ақыл құндылығы тұрса, үнді студенттері үшін денсаулық пен махаббат құндылықтары тұр. Келесі орында қазақ тобы үшін адал достар құндылығы тұрса, үнді студенттері үшін басқалардың бақыты. Әрі қарай қазақ тобы үшін табиғи құндылық, тану және материалдық қамтамасыз ету құндылығы болса, ал үнді ұлт өкілдері үшін

отбасылық бақыт. Содан кейін қазақ тобы үшін продуктивті өмір, даму және қызықты жұмыс болса, үнді топ үшін өзіне сенімділік пен қызықты жұмыс. Келесі орында қазақ тобы үшін қоғамды мойындату және өзіне сенімділік болса, ал үнді ұлт өкілдері үшін табиғи сұлулық, адал достар мен шығармашылық құндылықтары тұр.

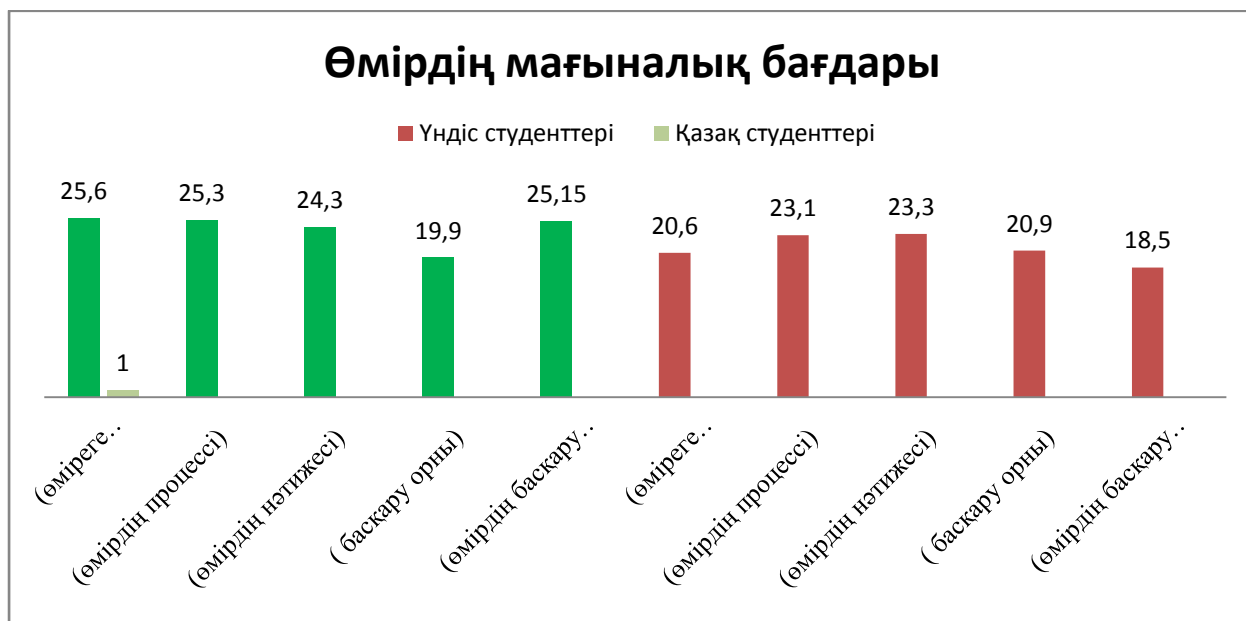
Сурет 2. Инструменталды құндылықтар

Әрі қарай қазақ тобы үшін шығармашылық пен еркіндік болса, ал үнді тобы үшін белсенді өмір мен өмірлік ақыл. Келесі орында қазақ тобы үшін рахаттану болса ал үнді тобы үшін қоғамды мойындау мен тану. Соңғы орында қазақ тобы үшін басқалардың бақыты болса, ал үнді тобы үшін продуктивті өмір.

Инструменталді құндылықтар диаграммасы бойынша қазақ топтары үшін ең басты құндылық тәрбие болса, ал үнді топтары үшін ең басты құндылық білім. Қазақ тобы үшін екінші орында тұрған құндылық өмірге қуаныш, жауапкершілік пен жинақылық болса, ал үнді тобы үшін екінші орында тұрған құндылық батылдылық пен тұрақты ерік. Келесі орында тұрған құндылық қазақ тобы үшін тәуелсіздік пен білім ал үнді тобында келесі орында тұрған құндылық рационализм мен тәуелсіздік. Осыдан кейінгі орында қазақ тобы үшін тұрған құндылық еңбекқорлық болса, ал үнді тобы үшін тұрған құндылық ол сезімталдық. Содан кейінгі орында тұрған құндылық қазақ тобы үшін ол жоғарғы талаптар ал үнді топтары үшін тұрған құндылық эффективті, өмірге қуаныштылық және тәрбиелік. Келесі орында қазақ тобы үшін тұрған құндылық келіспеушілік және кемшіліктер болса, ал үнді тобы үшін еңбекқорлық пен жинақылық және жауапкершілік. Осыдан кейінгі орында тұрған құндылық қазақ тобы үшін адалдық, ал үнді топтары үшін тұрған құндылық жоғарғы талаптар мен келіспеушілік және кемшіліктер. Қазақ тобы үшін келесі орында тұрған құндылық ол шыдамдылық пен батылдылық, ал үнді тобы үшін тұрған құндылық шыдамдылық пен көзқарастар кеңдігі. Содан

кейінгі қазақ тобында тұрған құндылық ол рационализм, эффектив және өзін өзі бақылау, ал үнді тобы үшін келесі орында тұрған құндылық адалдық. Қазақ тобы үшін соңғы орында тұрған құндылық ол тұрақты ерік, көзқарастар кеңдігі және сезімталдық ал үнді тобы үшін соңғы орында тұрған құндылық өзін өзі бақылау.

Келесі зерттеудің мақсаты қазақ және үнді студенттерінің өмірдің мағыналық бағдарының әдісі арқылы олардың айырмашылықтарын зерттеу (сурет 3).

Сурет 3. Өмірдің мағыналық бағдары

Зерттеу нәтижелеріне тоқталып өтетін болсақ жоғарыда көрсетілген диаграмма бойынша қазақ топтары үшін ең басты орында тұрған өмірге мақсаттылық, өмір процессі және өмірдің басқару орны, ал үнді студенттері үшін өмір процессі мен өмір нәтижесі. Одан кейінгі орында тұрған қазақ тобында өмір нәтижесі ал үнді студенттері үшін «Мен» басқару орны. Қазақ тобында соңғы орында тұрған көрсеткіш ол «Мен» басқару орны, үнді студенттері үшін соңғы орында өмірдің басқару орны.

Қорытындылайтын болсақ, медицина университетіндегі қазақ және үнді студенттерінің терминалды және инструменталды құндылық бағдарларында салыстыру кезінде олардың арасында өзгешеліктердің үлкен мәнге ие екендігін көрдік. Терминалды құндылықтар бойынша, қазақ студенттерінде ең бастысы ол отбасы бақыты, үнді студенттері үшін ең басты құндылық еркіндік. Ал инструменталды құндылықтар бойынша қазақ студенттерінде тәрбие құндылығы болса, үнді студенттерінде білім құндылығы жоғарғы көрсеткішті көрсетті. Қазақ студенттерінің бұл айырмашылықтарын отбасылық тәрбиемен байланыстыратын болсақ, ал үнді студенттерінің бұл айырмашылықтарын басқа мемлекетте білім алып жатқанымен байланыстыруға болады. Жалпы қазақ халқы тәрбиелік мәнді жоғарғы деңгейде бағалағаны, қазақ

студенттерінің жалпы таңдауының себебі осы болар.

Қазақ және үнді студенттерінің құндылық бағдарларын және өмірдің мағыналық бағдарын зерттеу нәтижесін байланыстырған кезінде қазақ студенттерінде өмірге деген мақсаттылық, өмір процесі және өмірді басқару орындары тәрбиеден айқын көрінеді. Ал үнді студенттерінде өмір процесі және өмірдің нәтижесі, білім алу кезінде алға қойған мақсаттарынан жетуден көрінеді.

Әдебиеттер:

1. Алишев Б.С. Психологическая теория ценности (системно-функциональный подход. - <http://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/29257/2002-004.pdf?sequence=1>
2. Арутюнян Э.А. Микросреда и трансформация общественных ценностей в ценностную ориентацию личности // Образ жизни и ценностные ориентации личности. - Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1979. - С. 49-61.
3. Буева Л.П. Социальная среда и сознание личности. - М.: Изд-во МГУ, 2001. - 268 с.
4. Вегас Х.М. Ценности и воспитание. Критика нравственного релятивизма. СПб.: Изд-во СПб.ун-та; Изд-во Рус. христ. гум. акад., 2007. - 225 с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. - М.: Педагогика-Пресс, 2003. - 536 с.

ИЗУЧЕНИЕ УРОВНЯ ЭМПАТИИ У МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ

Синенко А.С.
Лазарева Е.А.

В связи с резкими и негативными изменениями в условиях экономической и социальной структуры, перед человечеством встает вопрос о проблеме эмпатии как о сочувствии и переживании. Проникновение в сущность эмпатии позволяет ближе подойти к проблеме взаимосвязи и эмоциональной сферы, что дает толчок глубокому изучению формирования личности, роли эмпатии в поведении врачей. Изучение уровня эмпатии у врачей является актуальной темой в наше время. Обнаруживается недостаток конкретных эмпирических данных о роли и месте эмпатии в деятельности врачей.

Эмпатия - осознанное сопереживание текущему эмоциональному состоянию другого человека без потери ощущения внешнего происхождения этого переживания [1].

Врачи осуществляют свою деятельность в системе «человек-человек», когда происходит подсознательный процесс уподобления себя другому человеку, с целью «понять» переживания и чувства познаваемого человека. Во взаимодействии пациента и врача происходит проявление личностных характеристик субъектов по отношению друг к другу. Значимость их характеристик - важный аспект в работе медицинского работника. Для врача важно принять сторону пациента, понять его чувства и переживания. Говоря об эмпатии нужно понимать, что это положительное отношение к личности партнера [2; 11].

В последнее время абитуриенты предпочитают поступать в медицинские вузы стран ближнего зарубежья. В связи с увеличением рабочей нагрузки на врачей, из-за отсутствия квалифицированных кадров, происходит сильная эмоциональная нагрузка, что в итоге может привести к понижению уровня эмпатии [3].

Таким образом, нами было принято решение провести исследование уровня эмпатии у медицинских работников.

Методика, которая была использована для анализа уровня эмпатии - методика диагностики эмпатических способностей В. Бойко.

В исследовании участвовало 40 врачей (20 врачей со стажем работы 3-5 лет, 20 врачей со стажем работы 6-10 лет). Средний возраст врачей первой группы составил 33 года, а средний возраст респондентов второй группы составил 44,5 года. Все респонденты обучались в Карагандинском государственном медицинском университете.

Тестовые нормы позволяют выявить следующие уровни эмпатии: 1) очень высокий уровень (30 и более баллов); 2) средний уровень (22-29 баллов); 3) заниженный уровень (15-21 балл); 4) очень низкий (14 и менее баллов) (табл. 1).

Таблица 1. Показатели уровня эмпатии у врачей (в процентах).

Стаж \ Показатель	3-5 лет	6-10 лет
Высокий	65% (13 человек)	5% (1 человек)
Средний	10% (6 человек)	10% (2 человека)
Низкий	5% (1 человек)	85% (17 человек)

В зависимости от стажа работы показатели распределились следующим образом (рис. 1, 2).

Рисунок 1. Показатели уровня эмпатии у врачей со стажем работы 3-5 лет.

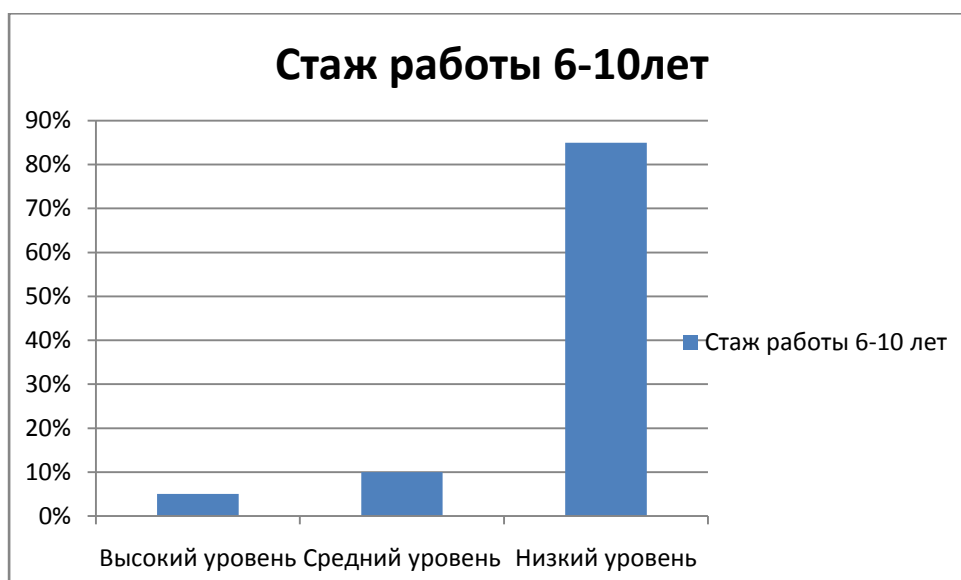

Рисунок 2. Показатели уровня эмпатии у врачей со стажем работы 6-10 лет.

Высокий уровень эмпатии свидетельствует о том, что испытуемый чувствителен к состоянию и проблемам партнера и об искреннем его интересе к людям и их проблемам. Таким людям свойственна эмоциональная отзывчивость, общительность, а также способность быстро устанавливать контакт с людьми.

Средний показатель уровня эмпатии говорит о том, что испытуемый больше доверяет разуму, а не собственным впечатлениям при оценке действий и поведения людей. Эмоциональные проявления у людей с данным показателем в значительной степени находятся под контролем. Также наблюдается затруднение в прогнозировании развитии отношений между людьми, некоторая скованность в проявлении своих эмоций, что затрудняет взаимопонимание.

Низкий уровень эмпатии свидетельствует о том, что человек имеет затруднения в общении и установлении контактов с людьми. Эмоциональные переживания других людей для него непонятны и лишены смысла.

Очень низкий уровень эмпатии показывает, что эмпатия у данного человека не развита, человек не может вступать в контакт первым, в межличностных отношениях очень часто может попадать в неловкое положение и не находит взаимопонимание с другими людьми. Данный уровень в процессе диагностики выявлен не был [4; 78].

При анализе данных можно отследить четкую тенденцию понижения уровня эмпатии в процессе увеличения стажа работы. Этот результат может свидетельствовать о том, что в силу высокой нагрузки врачи стараются не вникать в проблемы пациентов, а работать на скорость, что в значительной мере понижает доверие к врачу со стороны пациента, а также влияет на дальнейшее взаимодействие врача и пациента.

Говоря о психологическом здоровье врача с низкой эмпатией, можно прогнозировать развитие психосоматических заболеваний, что негативно скажется на его последующей работе.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что эмпатия для врача - важное профессиональное качество, которое оказывает влияние на его профессиональную деятельность.

Литература:

1. Гаврилова Т.П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста // Вопросы психологии. - 1974. - №5. - С. 107 - 114.
2. Пономарева М.А. Эмпатия: теория, диагностика, развитие: монография. – Минск: Бестпринт, 2006. - 76 с.
3. Все больше граждан Казахстана уезжает жить и учиться за границу. - <https://kapital.kz/gosudarstvo/58683/vse-bolshe-grazhdan-kazahstana-uezzhaet-uchitsya-i-rabotat-v-rossiyu.html>
4. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. - М.: Филинь, 1996. - С. 76-79.

СЕКСУАЛДЫ ОРИЕНТАЦИЯЛАРЫ ӨЗГЕШЕ АДАМДАРҒА ЖАСТАРДЫҢ ҚАТЫНАСЫ

Талғатова А.Т.
Бурленова С. О.

Психология тұрғысынан гомосексуализм өзінің философиялық мағынасында мәселелердің тұтас кешені ретінде ғылыми мәселе болып қала береді. Ол білімді дамыту барысында объективті түрде туындайды және шешімі практикалық немесе теориялық маңызға ие болады. Әубаста гомосексуализм түсінігі дегенерация және патология ретінде қабылданды, қазіргі уақытта қалыпты сексуалдық түрлердің бірі болып ұзақ жолдан өтті, дегенмен, бүгінде оның аяқталғандығы туралы айту мүмкін емес, өйткені оған деген ғылыми көзқарас әрқилы. Теориялардың бірі оларды растаса, бірі зертеулер арқылы жоққа шығарады, себебі олардың нәтижесі мен талқылуы бір-біріне қарама-қайшы келеді. Мұның барлығы осы тақырыпқа қызығушылық тудырады және оның өзектілігін көрсетеді. Қазіргі таңда ресми гомосексуализм толықтай қалыпқа келтірілген, яғни оныншы қайта қараудың аурулардың халықаралық жіктемесінде көрініс тапқан психикалық бұзылулар немесе жыныстық қатынас бұзылысы деп қарастырылмайды. Алайда, Украинада, Ресейде және АҚШ-та сексологтар мен психологтардың көбісі осы көзқарасты қолдамайды. Олардың негізгі дәлелдері гомосексуалды мінез-құлық түрлерінің көбею бағдарламасын бұзады және, тиісінше, биологиялық норма болып табылмайды. Бұндай көзқарас Р. фон Крафт-Эбинг көзқарасынан мұрагерлігі ретінде қарастырылуы мүмкін, мәселен ол: табиғат мақсаттарына сай келмейтін жыныстық инстинктің кез-келген көрінісі, яғни бүлінген, бұрмаланған деп қарастырылуы керек.

Қоғамның гомосексуализмге қатынасы түрлі мәдениеттер мен әртүрлі тарихи дәуірлерде, жыныстық құмарлықтарға, іс-әрекетке және жалпы қатынастарға көзқарасы әр түрлі. Барлық мәдениеттерде сексуалдық түрде айқын нормалар бар: кейбір адамдар сүйіспеншілік пен жыныстық қатынасқа

қатысты басқа да нәрселерді бақылайды, сонымен қатар басқа да жыныстық әрекеттермен айналысады. Гетеросексуалды қатынас кезіндегідей гомосексуалды қарым-қатынасқа қатысты тыйым салулар, адамдардың жынысына, жасына және әлеуметтік мәртебесіне байланысты тағайындалуы мүмкін. Мысалы, Жапонияның самурайлары қазіргі заманға дейінгі кезеңінде жасөспірімдер ересек жауынгерлермен эротикалық қатынастар жасауға ұсынылатын, алайда бұл жыныстық қатынастар ұл бала еркектік жасқа жеткен кезде орынсыз деп есептелген [1].

Көптеген әлемдік мәдениеттер репродукциялық жынысты танылған сексуалды қатынас деп санайды: кейде тек бірдей жыныстық сүйіспеншілікпен, кейде бірдей жыныстық сүйіспеншілікпен бірге, ол құмарлық, жыныстық немесе махаббат қаттық қатынас болсын. Кейбір діндер, әсіресе авраамизм ықпалында болғандар, гомосексуалды әрекеттерді және қарым-қатынастарды дәстүрлі түрде айыптайды, ал кейбір жағдайларда тіпті бұзушыларға қатаң жаза қолданылатын. 1970-ші жылдардан бері көптеген елдер төзімділікке ие болды және келісім-шарт жасына жеткен серіктестермен бірдей жыныстық қарым-қатынастарды қабылдады. Сонымен бірге, 2017 жылға қарай әлемнің 72 елінде гомосексуалды іс-әрекеттер үшін қылмыстық қудалау жалғасуда, ал 5 мемлекетте өлім жазасына дейін жазаланады. Ал Қазақстандағы гомосексуалды, бисексуалды және трансгендерлік адамдардың құқықтары олардың жыныстық бағдары мен гендерлік сәйкестігіне байланысты бұзылады. Қазақстанда ерлер мен әйелдердің бірдей жыныстық қатынастары ерікті болған жағдайда заңсыз болып табылмайды. Бір жынысты жұптар мен отбасылар гетеросексуалды жұптармен тең құқылы бола алмайды. Және бір жынысты жұбайларға заңды некеге отыруға және балаларды асырап алуға тыйым салынады [2].

«Кәдімгі» адамдардың замандастарына «дәстүрлі» бағдарға қатынасы түрлі халықтар арасында әр түрлі дәуірлерде ерекшеленді. Бір уақытта олар мәртебеге ие болды, ал гомосексуалды қарым-қатынастар жоғары дәрежелі адамдарда ғана болды, ал кейбір жерлерде қудалау мен қоғамдық өлім жазасына кесілетін.

Қоғамдағы «дәстүрден тыс» сүйіспеншілікке деген заманауи көзқарас гомосексуализммен қарым-қатынас жасаудан да терең, ол жиі бейсаналық себептермен байланысты. Біздің қоғамдағы гомосексуализм көбінесе аномалия, патология деп есептеледі, сонымен қоса қызығушылықтан басқа, қорқыныш сезін ұялатады.

Мұндай дұшпандық қарым-қатынас жиі жеке емес, әлеуметтік психологияда жатыр. Біздің қоғамның гомофоб екендігін жоққа шығармаңыз. Әлемнің көптеген елдері осы құбылысты жеңіп шықты және жыныстық азшылықтарға төзімділікпен қарауды ғана емес, сонымен қатар олардың арасындағы қарым-қатынасты және олардың жағдайларын заңдандыруға тырысады.

Ғылыми әдебиетте «гомофобия» термині жиі «гетеросексуалды емес мінез-құлықтың, жеке басының, қарым-қатынастың және қауымдастықтың кез келген

гетеросексуальды нысандарын жоққа шығаратын және стигматталған идеологиялық жүйе» деп аталатын «гетеросексизм» терминімен ауыстырылады [3].

И.С. Кон гетеросексизмнің негізгі функциясы еркектердің үстемдік етуіне негізделген гендерлік стратификацияны сақтау болып табылады деп есептеген.

Луковицкаяның айтуынша, гомосексуализмнің қазіргі заманғы теориясы оны биологиялық эволюцияның кездейсоқ, бірақ табиғи өнімі деп есептейді, өйткені табиғат әртүрлілік пен өзгермелілікке объективті түрде мүдделі болып табылады. Гомосексуалистерге төзімділікпен қарау мәселесіне деген қызығушылық өте түсінікті және біздің қазіргі жастарымыз сексуалдық азшылықтардың мүшелеріне қаншалықты толеранттылық танытатындығын шынымен қызықтырдык [4].

Ресейде 2-5 курс бойынша зерттеу жүргізілді. Респонденттердің 47% бұл құбылысты патологияның ауыр түріне жатқызады. Олар сондай-ақ гомосексуалдар «ішкі психикалық бұзылуларға» ұшыраған адамдарға мұндай мінез-құлықтың «табиғатқа қарсы» және «мүлде азғындық» екенін айтады. Ал бір студент мұндай қарым-қатынасқа құлшыныспен қарсы келіп: «Егер гомосексуализм нормаға, қарапайым феноменге жатса, онда адамзат ақыр заманды күтпей, жер бетінен жойылады», - деді. Осылайша, қазіргі уақытта гомосексуализм патологияға жатпайды және психикалық нормаға қайшы келмейтініне қарамастан (1973 жылы Американдық психиатрлар қауымдастығының Қамқоршылар кеңесі гомосексуалдылықты DSM-II тізімінен шығаруға дауыс берді), студенттердің төрттен бірі гомосексуалды жыныстық қатынас патология болып табылатынына сенімді. Қазіргі уақытта ICD-10 және DSM-IV патологиялық жағдай ретінде гомосексуализм қарастырылмайды.

Респонденттердің 23%-ы гомосексуалдылықты норма немесе патология ретінде санамай, бейтараптық ұстанымға жүгінеді.

Және соңында, 30% гомосексуализм норма болып табылатындығын атап өтті, және гомосексуалды әрекетке қатысатын ерлер мен әйелдердің сенімді екендігін, яғни олар назарын тек жеке адамдарға емес, сонымен қатар олардың өмір салтына аударды.

Батыс елдерінде гетеросексуализммен (гомофобиямен) белсенді күрес жүргізіледі, яғни жыныстық азшылық өкілдеріне құрметпен қарауға ықпал етеді. Гомосексуалистерге деген төзімділік өркениетті қоғамның ажырамас бөлігі, сөз бостандығы сияқты негізгі құндылықтармен қатар қойылады.

Әрбір ұлттың ішінде ақылды және ақылсыз адамдар, қорғаушылар мен қорлаушылар бар. Сондай-ақ бірдей жыныстық сүйіспеншіліктердің арасында таза, мейірімді адамдар да бар. Ю.В Щербатыхтың айтуынша, осындай адамдарға жыныстық бағдарлау негізінде ғана баға беру - гетеросексуалды байланыстар бар барлық адамдарға қатысты шешім шығару сияқты.

Әдебиеттер:

1. Кон И.С. Лунный свет на заре. Лики и маски однополрой любви. - М.: АСТ, 2003. – 496 с.
2. Щербатых Ю.В. Психология любви и секса. - М.: Эксмо, 2006. – 620 с.

3. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия. - М.: Эксмо, 2006. - 928 с.

4. Луковицкая Е.Г. Введение в гендерные исследования. - В. Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2002. - 88 с.

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КӘСІБИ СТРЕССИ

Шайкенова Ж.
Молдабаева Р.А.

Медицина қызметкерлерінің еңбегі маңызды интеллектуальды жүктемемен сипатталады, ал жекелеген жағдайда жоғары психологиялық қысым түсіреді, олардан шыдамдылықты, зейінділік пен шұғыл жағдайларда жоғары еңбек қабілеттілігін талап етеді.

Эмоциялық шамадан тыс салмақтың түсуі, стресстік жағдайға жиі түсу, уақыт тапшылығы, ақпараттың жетіспеушілігі, тез арада шешім қабылдау қажеттілігі, тұлға аралық қарым-қатынастардың жиі және қарқынды өтуі және тағы басқа да жағдайлар жалпы медициналық қызметкерлерге ерекше талап қояды.

Кәсіби әрекетіне байланысты, медициналық қызметкерлердің қайғы-қасіретті, ауыр сырқат үстіндегі адамдармен кездесуі, адам өлімі жағдайларымен бетпе бет кездесуіне тура келеді. Медициналық қызметкерлердің жұмысы – бұл ерекше әрекет түрі. Ол үнемі психологиялық даярлықта болуды талап етеді. Психологиялық тұрғыдан алғанда адамдар үшін аурудың басталуы күмәнді, түсініксіз күй болып табылады, өйткені ақпарат тапшылығы және дерттің соңғы нәтижесін болжау адам санасында өте күрделі психологиялық өзгерістерді тудырады. Әрине бұл жағдайда қорқыныш, үрей сезімдері пайда болады. Мұндай сезімді науқас та, медициналық қызметкер де басынан кешіреді, осындай тұлғалық факторларды толық бақылап, қадағалап тұру мүмкін бола бермейді. Осындай қиын психологиялық жағдайлар кезінде медициналық қызметкердің науқаспен өзара әрекеттесуі – дәрігер маманнан ерекше жоғары эмоциялық төзімділікті, психологиялық тұрақтылықты, стреске төзімділікті, дұрыс қарым-қатынас дағдыларын, жағдайға психологиялық бейімделу механизмдерін қажет етеді.

Адамның кәсіби іс – әрекетінің тиімділігінің 65% ағзаның функционалды күйіне байланысты. Медициналық қызметкерлерде болатын шектен тыс эмоционалды қысымның әсерінен психофизиологиялық бұзылыстар мен нервтік–психикалық бұзылыстар дамуы мүмкін, демек, қызметкерлердің функционалды және патологиялық өзгерістері күйзеліске әкелуі ықтимал [1].

Осыған байланысты медициналық кәсіби, физиологиялық және психологиялық дайындығына, олардың күйзеліске төзімділігіне аса назар аудару керек.

Қазіргі уақытта зерттеушілер арасында дәрігерлердің кәсіби күйзелісі мәселесінен гөрі медициналық қызметкерлердің «жану синдромына» ерекше мән берілуде, әйтседе «жану синдромы» медициналық тәжірибедегі стресс

жағдайының ең көп тараған және айқын теріс салдарының бірі болып табылады.

Басқалардың кейде өзінің өмірі мен денсаулығына да қауіп төндіретінін түсінуі (жұқпалы ауруларды жұқтыру қауіпі) медициналық қызметкерлердің бойынан түрлі психикалық реакцияларды, үрей, невроз бен психозға дейінгі реакцияларды туғызады. Мысалы, В.И. Лебедева зерттеуі бойынша мұндай қызметкерлер үнемі қауіпті жағдайға дайын болады, бірақ барлық жағдайда оны саналы түсіне бермейді. Психикалық қысыммен қатар жүретін адекватты формадағы мұндай дайындық, қауіп-қатерге деген заңды реакция болып табылады [2].

И.Г. Ульяновтың зерттеу нәтижесі қауіп-қатері жоғары мамандықтар ішінен медициналық қызметкерлердің шекаралық психикалық бұзылыстардың пайда болу көрсеткіштері 24,8 % болатынын көрсетті [3].

Соңғы жылдары медицинаның әр түрлі салаларына мамандану ерекшелігіне байланысты стресске қатысты және стресске төзімділіктің механизмдері мен құрылымы жайлы мәселелерге деген қызығушылықтар артуда. Медициналық қызметтің түрлі салаларға мамандануына сәйкес көрініс беретін кәсіби стресс медициналық қызметкерлердің дәрігерлік қызметінің сипатымен, эмоционалдық реакция ерекшеліктерімен, копингтік немесе емдеудегі мінез-құлықпен, тұлғаның жеке-дара психологиялық ерекшеліктерімен тікелей байланысты.

Медицина қызметкерлеріндегі стресс жағдайы олардың мамандықтарының бірқатар ерекшеліктерімен байланысты [4].

Біріншіден, науқастың өміріне деген жауапкершілік оларға ауыр күш түсіреді.

Екіншіден, жағымсыз эмоциялық жағдайда (ауыр дерттілік, қасірет, ауырсыну, үмітсіздену, ашулану және т.б) ұзақ тұрақталу эмоционалды жұқтыруға, осындай жағымсыз күйдің медициналық қызметкерлерге көшуіне әкеледі.

Үшіншіден, жұмыс пен тынығудың табиғи биоритмін бұзатын әрі ағзаның бейімделу мүмкіндіктеріне теріс ықпал ететін түнгі және күндізгі ауысымдармен жұмыс істеу режимі.

Төртіншіден, дәрігерлер мен медицина қызметкерлерінің еңбек ақысының олардың әлеуметтік жауапкершілігі деңгейіне сәйкес келмеуі, бұл олардың мамандықтарына қанағаттанбаушылық сезімін тудырады және осы жағдайға байланысты жеке тұлғалық стресстер пайда болады.

Әр салаға маманданған медициналық қызметкерлердің стресске төзімділігі арасында айырмашылықтар болатыны туралы ғылыми болжам құрып осы мәселені зерттеу мақсатында Қарағанды облысы Х.Ж. Мақажанов атындағы емхана дәрігерлерімен зерттеу ұйымдастырылды. Зерттеуге әр салаға маманданған медициналық қызметкерлер (реаниматологтар, хирургтар, терапевттер) барлығы 50 адам (21 еркек және 29 әйел) 27-54 жас аралығында қатысты. Орташа жас – 41 жас, орташа мамандығы бойынша жұмыс өтілімі немесе деңгейі – 3-18 жыл аралығы.

Зерттеуде А.Б. Леонов бойынша кәсіби стрессті диагностикалау және коррекциялау әдістемесі қолданылды.

Зерттеу нәтижесі бойынша анықталғаны реаниматологтар жұмыс жүктемесінің қарқындылығына назар аударады. Олардың жұмыс күні стандартталған емес. Демалыс уақытына қарамай, артық жұмыс істеуге тура келеді. Қиын уақыттық шектеулер жағдайында өте жауапты шешімдер қабылдауы қажет. Кәсіби міндеттерді орындау уақыты өте қатаң түрде реттеледі, бұл тек шұғыл пациенттермен ғана емес, операциядан кейін оңалту бөлмесіне кіргендермен де байланысты.

Қызметтің мазмұны бойынша негізгі субъективті қиындықтар дәстүрлі емес шешімді талап етпейтін бірдей міндеттердің басым болуымен байланысты. Осындай операциялардың жиі қайталануы, уақыттың тапшылығы және кәсіби іс-әрекеттердің нәтижесі үшін жоғары жауапкершілік талап етеді. Мұндай факторлар жалпы денсаулықтың нашарлауынан, төзімділік пен өзін-өзі сенімділіктің төмендеуінен байқалатын өткір стресстік күйді тудырады. Кейін бұл стресстің созылмалы күйіне алып келеді, бұл тұрақты мазасыздық сезімінің өсуі мен депрессия белгілерінің пайда болуынан көрінеді. Кәсіби күйзелістің ең күрделі көріністері - «жану» синдромын қалыптастыруына және психосоматикалық реакциялардың пайда болуына әкеледі.

Хирург мамандар тобының кәсіби күйзеліс синдромының ерекшеліктері.

Ең маңызды стресс туғызатын жағдайлар: жоспарлы және шұғыл операция, операциядан кейінгі күтімді қамтамасыз ету. Сонымен қатар, хирургтар медициналық құжаттаманы жүргізу бойынша шамадан тыс ауыртпалықты сезінеді.

Хирургтардың кәсіби стресстің негізгі себептері: жұмыс жүктемесінің жоғары қарқындылығы, жұмыстың нашар ұйымдастырылуы, әртүрлі тапсырмалар, олардың күрделілігі, сыртқы бақылаудың болуы.

Хирургия саласында қызмет ететін мамандардағы кәсіби стресстің негізгі белгілері: жалпы денсаулықтың төмендеуі, алаңдаушылық пен агрессияның пайда болуы, сондай-ақ «жану синдромының» белгілері. Бұл көрсеткіштер дәрігерлердің басқа топтарымен салыстырғанда хирург мамандарда жоғары болатыны анықталды.

Терапевт мамандар тобының кәсіби күйзеліс синдромының ерекшеліктері.

Терапевтер үшін кәсіптік стресстің дамуының басты себебі жұмыс ерекшелігіне байланысты факторлар болып табылады. Бұл тұлға аралық өзара қарым-қатынастың көп болуы, науқастармен және олардың туыстарымен тұрақты байланыс жасау. Емдеу ережелерін, нұсқауларын қатаң ұстану, жұмыс кестесін орындау және қадағалаудың қажеттігі. Мәселелерді шешуде, жұмыс процесіне араласуда, жоспарлауда еркіндіктің болмауы.

Бұл топ үшін басқа екі топқа қарағанда темекі шегу мен алкогольді ішу секілді стрессті дамытудың қосымша факторларының айтарлықтай аз болатынын атап өту керек.

Зерттеу барысында дәрігерлердің әртүрлі топтары үшін жалпы және нақты кәсіби стресс-синдромдардың компоненттері айқындалды. Барлық дәрігерлерге

ортақ болып табылатын кәсіби стресстің мынадай белгілері анықталды: созылмалы стресстің тұрақты көріністерінің болуы, алаңдаушылықтың пайда болуы; мінез-құлықтың деформациясының тұрақты кешендерін қалыптасуы.

Алынған мәліметтерді талдау стресстің жалпы деңгейі тұрғысынан кәсіби стресстегі айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді. Реаниматорлар мен хирургтарда стресс деңгейінің жалпы деңгейі терапевтерге қарағанда жоғары деңгейде және айқын көрінетіні байқалды.

Әдебиеттер:

1. Бодров В.А. Психологический стресс. - М: Медицина, 2006. - 234 с.
2. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. - СПб.: Питер, 2008. - 280 с.
3. Качина А.А. Психологическая структура профессионального стресса у менеджеров разного должностного статуса. Автореф. дис. канд. психол. наук. - М.: Наука, 2006. - 75с.
4. Козина Н.В. Исследование эмпатии и ее влияния на формирование синдрома эмоционального выгорания у медработников. Автореф. дис. канд. психол. наук. - СПб.: Питер, 1998. - 80с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ СТУДЕНТОК-ПСИХОЛОГОВ В ПЕРИОД СДАЧИ ЭКЗАМЕНОВ

Яблочкина Е.С.

Барикова А.Р.

Психологический стресс проявляется на протяжении всего учебного процесса, а его интенсивность значительно возрастает во время подготовки и сдачи экзаменов [1, 2]. При этом он негативно влияет не только на психологическое, но и физиологическое состояние организма [3, 4, 5].

Изменение формата обучения способствует увеличению объема информации для обработки и усвоения, а эмоциональная напряженность усиливается перед промежуточным рубежным контролем и продолжает нарастать перед подготовкой и сдачей экзаменационной сессии [6, 7, 8, 9, 10]. При этом экзаменационный стресс, особенно в период адаптации на 1-2 курсе обучения в ВУЗе является одним из наиболее ярких и значимых явлений, так как они испытывают интенсивное психологическое воздействие, связанное с адаптацией к новым условиям обучения и проживания, необходимостью выстраивать отношения с однокурсниками, преподавателями и другими сотрудниками учебного заведения, изменение экономических условий, необходимости самостоятельно принимать решения и нести за них ответственность [11, 12].

На фоне непрерывного отрицательного воздействия в течение семестра и увеличение интенсивности воздействия стрессора перед экзаменами могут отмечаться повышенная тревожность, нарушение сна и внимания, раздражительность, плаксивость и агрессия, которые при истощении центральной нервной системы приводят не только к нарушению

психологического, но и физиологического состояния.

Таким образом, целью исследования является выявление значимости изменения психоэмоционального напряжения на ситуативную тревожность, самочувствие, активность и настроение студенток 1-2 курса в течение первого семестра учебного года и экзаменационной сессии.

В исследовании приняли участие 25 студенток 1-2 курса. Из них 16 студенток учатся на 1 курсе, а 9 на 2 курсе очного отделения факультета философии и психологии КарГУ имени академика Е.А. Букетова. Все студентки исследуемых групп не замужем и не имеют детей.

Возраст студенток колеблется от 17 до 22 лет, средний возраст составил $19,4 \pm 0,8$ лет.

Психологическое исследование было направлено на выявление изменений ситуативной тревожности и оценки самочувствия, активности и настроения. Исследование проводили в первую неделю I семестра, в середине семестра через 2 месяца после его начала перед рубежным контролем, а затем в конце семестра перед первой экзаменационной сессией текущего учебного года.

Для исследования ситуативной тревожности, а также оценки самочувствия, активности и настроения были использованы тест Спилбергера-Ханина [6, 13] и САН [9]. Выбор этих методов был обоснован тем, что шкала ситуативной тревожности теста Спилбергера-Ханина отражает динамику тревоги, то есть психологического состояния, привязанного к изменениям ситуации в течение процесса обучения, подготовки и сдачи рубежного контроля и экзаменационной сессии. Шкала настроения теста САН отражает психологическую характеристику состояния в данный момент времени и зависит от ситуативной тревожности.

Статистическую обработку полученных результатов производили по Стьюденту, рассчитывали среднюю арифметическую (M), ошибку средней арифметической (m) и достоверность различий ($P < 0,05$) по формуле и таблицам Стьюдента.

В результате исследования установлено, что средний балл ситуативной тревожности в начале учебного года составлял $35,3 \pm 2,5$, но перед рубежным контролем ее уровень увеличился до $47,8 \pm 3,2$ и сохранил тенденцию к моменту сдачи сессии ($56,2 \pm 2,9$) (табл. 1).

Таблица 1. Динамика ситуативной тревожности во время учебного процесса и перед I экзаменационной сессией нового учебного года.

Исследуемые показатели	Начало I семестра		Через 2 месяца		Перед экзаменами	
	Абс	M \pm m %	Абс	M \pm m %	Абс	M \pm m %
Низкая	6	24,0 \pm 8,5	8	32,0 \pm 9,3	3	12,0 \pm 6,5
Средняя:	16	64,0 \pm 9,6	6	24,0 \pm 8,5*	5	20,0 \pm 8,0*
Высокая	3	12,0 \pm 6,5	11	44,0 \pm 9,9	17	68,0 \pm 9,3*
Средние баллы (M \pm m)	35,3 \pm 2,5		47,8 \pm 3,2*		56,2 \pm 2,9*	

* - достоверность различий с показателями в начале I семестра.

Ситуативная тревожность появляется задолго до начала сессии и постепенно увеличивается по мере ее приближения.

Сравнительный анализ динамики ситуативной тревожности показал, что через 2 месяца после начала учебы перед сдачей рубежного контроля отмечалось достоверное изменение выраженности ее количественных и качественных характеристик ($P < 0,05$).

Так, было на фоне достоверного уменьшения количества участниц исследования со средним уровнем ситуативной тревожности ($P < 0,05$), параллельно отмечалось недостоверное увеличение количества первокурсниц как с низким, так и высоким уровнем ($P > 0,05$).

Следует отметить, что суммарный средний балл ситуативной тревожности через 2 месяца после начала учебы перед сдачей рубежного контроля достоверно превысил показатели, зарегистрированные в начале I семестра ($P < 0,05$). То есть отмечалось достоверное увеличение ситуативной тревожности, по сравнению с показателями, зарегистрированными в начале учебного года.

Заслуживает внимания то, что хотя и недостоверно возросло число студенток с низким уровнем ситуативной тревожности, что могло быть связано с истощением ЦНС уже на стадии подготовки к рубежному контролю, который проводился через 2 месяца после начала учебы.

В конце I семестра перед сдачей первой экзаменационной сессии отмечалось нарастание интенсивности ситуативной тревожности, превысившей как показатели в начале года, так и результаты исследования перед рубежным контролем, который проводился спустя 7 недель после начала учебы. При этом различия с показателями в начале учебного года были достоверными ($P < 0,05$), но недостоверно превышали результаты, зарегистрированные перед сдачей рубежного контроля через 2 месяца после начала учебы ($P > 0,05$).

Следует отметить, что количество студенток с низким уровнем ситуативной тревожности было недостоверно меньше, чем показатели, зарегистрированные в начале учебного года ($P > 0,05$) и перед сдачей рубежного контроля через 2 месяца после его начала ($P > 0,05$).

Более того, перед сдачей экзаменов первой экзаменационной сессии нового учебного года количество студенток со средним уровнем ситуативной тревожности было достоверно меньше, чем в начале учебного года ($P < 0,05$), но различия с их количеством перед сдачей рубежного контроля через 2 месяца после его начала были недостоверными ($P > 0,05$).

Соответственно, перед сдачей экзаменов первой экзаменационной сессии количество студенток с высоким уровнем ситуативной тревожности было достоверно больше, чем в начале учебного года ($P < 0,05$), но недостоверно превышало их число перед сдачей рубежного контроля через 2 месяца после его начала ($P > 0,05$).

Таким образом, под воздействием психологических факторов, сопутствующих учебному процессу и по мере приближения рубежного контроля или первой экзаменационной сессии интенсивность ситуативной тревожности, по сравнению с показателями в начале учебного года нарастала.

Более того, ее интенсивность перед сдачей экзаменов первой экзаменационной сессии нового учебного года хотя и недостоверно, но превышало показатели в середине первого семестра перед сдачей рубежного контроля. Это свидетельствовало о более высокой значимости экзаменационной сессии в конце I семестра, которая сопровождалась более высоким уровнем ситуативной тревожности, по сравнению с показателями, зарегистрированными в середине семестра перед сдачей рубежного контроля.

Полученные результаты свидетельствовали о значимости интенсивности эмоционального напряжения студенток I-2 курса во время учебного процесса и перед экзаменами.

Параллельно проводилось исследование динамики результатов теста САН. Было установлено, что через 2 месяца после начала I семестра перед рубежным контролем средние показатели самочувствия и активности были достоверно меньше ($P < 0,05$), чем результаты, полученные в начале учебного года (табл. 2).

Таблица 2. Динамика показателей теста САН во время учебного процесса и перед I экзаменационной сессией нового учебного года.

Исследуемые показатели	Начало I семестра		Через 2 месяца		Перед экзаменами	
	Абс	М±m %	Абс	М±m %	Абс	М±m %
Самочувствие	48,1±1,8		36,9±2,4*		33,7±2,1*	
Низкая оценка	-	-	3	12,0±6,5	10	40,0±9,7*
Средняя оценка	8	32,0±9,3	17	68,0±9,3	12	48,0±9,9
Высокая оценка	17	68,0±9,3	5	20,0±8,0*	3	12,0±6,5*
Активность	52,2±2,6		40,8±2,4*		35,9±1,9*	
Низкая оценка	-	-	1	4,0±3,9	11	44,0±9,9*
Средняя оценка	9	36,0±9,6	18	72,0±8,9	12	48,0±9,9
Высокая оценка	16	64,0±9,6	6	24,0±8,5*	2	8,0±5,4*
Настроение	47,2±1,8		44,6±1,6		36,2±1,8*	
Низкая оценка	-	-	2	8,0±5,4	13	52,0±9,9*
Средняя оценка	20	80±8,0	23	92,0±5,4	12	48,0±9,9
Высокая оценка	5	20±8,0	-	-	-	-

* - достоверность различий с показателями в начале учебного года.

В отличие от этого, средние показатели настроения снизились недостоверно ($P > 0,05$).

Однако по мере нарастания интенсивности эмоционального напряжения перед экзаменами показатели самочувствия ($P < 0,05$), активности ($P < 0,05$) и настроения ($P < 0,05$) были достоверно меньше, по сравнению с показателями, зарегистрированными в начале учебного года. При этом на фоне общего снижения показателей перед экзаменами по сравнению с данными, полученными перед рубежным контролем, различия баллов самочувствия и активности были недостоверными ($P > 0,05$), но лишь показатели настроения были достоверно меньше ($P < 0,05$).

Так, перед рубежным контролем недостоверно возросло число участниц со

средней оценкой ($P > 0,05$) и появились участницы с низким баллом ($P > 0,05$), за счет достоверного уменьшения количества участниц, оценивающих свое самочувствие как высокий балл ($P < 0,05$). На этом фоне показатели самочувствия оставались в пределах средней оценки, но если в начале учебного года показатели были на границе с высокой оценкой, то через 2 месяца после начала I семестра перед рубежным контролем произошло их достоверное снижение ($P < 0,05$).

В отличие от этого, перед экзаменационной сессией отмечалось достоверное снижение количества участниц с высокой оценкой самочувствия ($P < 0,05$), при параллельном достоверном увеличении количества студенток с низкой оценкой ($P < 0,05$), что являлось показателем истощения компенсаторных ресурсов организма вследствие нарастания интенсивности эмоционального напряжения. При этом достоверных различий с показателями перед рубежным контролем выявлено не было ($P > 0,05$).

Аналогичные изменения отмечались и при изучении динамики активности, которая с нижней границы высокой активности сместилась к нижней границе средней, что, в совокупности с другими показателями теста САН, свидетельствовало об утомлении и снижении компенсаторных ресурсов ЦНС. При этом отмечалось достоверное уменьшение количества участниц исследования с высокой активностью ($P < 0,05$).

В отличие от этого перед экзаменами отмечалось не только достоверное уменьшение студенток с высокой активностью ($P < 0,05$), но и достоверно возросло их количество с низкой оценкой ($P < 0,05$). При этом различия с показателями перед рубежным контролем были недостоверными ($P > 0,05$).

В меньшей степени перед рубежным контролем изменились количественные показатели настроения. Так, хотя и отмечалась уменьшение количества участниц исследования с более высокой оценкой, различия с показателями в начале года были недостоверными ($P > 0,05$).

Перед экзаменами количество студенток с низкими показателями настроения достоверно превысило их число в начале учебного года ($P < 0,05$). При этом количество участниц исследования со средними показателями настроения перед экзаменами было достоверно меньше ($P < 0,05$), а с низкими достоверно больше ($P < 0,05$), чем перед рубежным контролем. Это свидетельствовало о более высокой интенсивности ПС и ЭФ перед экзаменами, чем перед промежуточным рубежным контролем, который воспринимался как менее значимая, эмоционально окрашенная ситуация.

Оценивая динамику показателей ситуативной тревожности и результатов теста САН (самочувствие, активность, настроение) видно, что на фоне нарастания ситуативной тревожности, связанной с ежемесячной подготовкой и сдачей рубежных контрольных тестирований и приближением первой сессии, у студенток I-2 курса возрастала нагрузка на ЦНС, что сопровождалось снижением психологической устойчивости к АС и ЭС. На этом фоне происходило истощение адаптивных возможностей всего организма, что подтверждалось снижением самочувствия и активности.

Выводы: из результатов исследования мы видим, что показатели ситуативной тревожности перед экзаменами увеличились, а показатели самочувствия, активности и настроения, наоборот, уменьшились. Полученные результаты показывают, что студентам необходимо психологическое сопровождение, а также проведение мероприятий на повышение устойчивости к психологическому стрессу.

Литература:

1. Акопян А.Н. Изучение психоэмоционального состояния студентов в предэкзаменационный период // Вестник университета (Государственный университет управления). - 2006. - N 6(22). - С.7-12.
2. Бусловская Л.К., Рыжкова Ю.П. Адаптационные реакции у студентов при экзаменационном стрессе // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Естественные науки. - 2011. - Том 17. - N 21. – С. 46-52.
3. Козорез Е.В., Кирьянова Е.Н. Влияние экзаменационного стресса на психоэмоциональное и физиологическое состояние обучающихся // Мат. III межд. научно-практической конф. «Психолого-педагогические проблемы личности и социального взаимодействия». – 2012. - С. 278-282.
4. Татарина Н.В. Психофизиологическая и гематологическая характеристика состояния здоровья и адаптации студентов к учебной деятельности: дисс... канд. биол. наук: Москва, 2012. – 118 с.
5. Яблочкина Е.С., Федотова В.Ю., Муханова Д.А., Салехова Д.С. Влияние психологического стресса на психологическое и физиологическое состояние студенток I курса перед экзаменационной сессией // Сборник статей III международного научно-практического конкурса «Студент года – 2016». – Пенза, 2017. – С. 325-329.
6. Салехов С.А., Барикова А.Р., Яблочкина Е.С., Федотова В.Ю. Влияние рубежного контроля знаний на ситуативную тревожность у студентов I курса // Сборник статей победителей II международного научно-практического конкурса "Научные достижения и открытия – 2017". – Пенза, 2017. – С. 159-162.
7. Яблочкина Е.С. Изменение психологического и соматического состояния как реакция на психологический стресс у студенток I курса // Сборник статей III международного научно-практического конкурса «Лучшая студенческая статья – 2016». – Пенза, 2016. – С. 505-509.
8. Oaten M. Academic Examination Stress Impairs Self–Control / M Oaten, K. Cheng // J. Soc Clin. Psych.: - 2005, Vol. 24, No. 2, pp. 254-279.(doi: 10.1521/jscp.24.2.254.62276)
9. Salekhov SA, Gordeev MN, Salekhova YS, Korabelnikova IA (2015) Influence of emotional and informational factors in implementation of coping strategies in psychological stress. ISJ Theoretical & Applied Science 11 (31): 147-154. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-11-31-24> Doi: <http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2015.11.31.24>
10. Yusoff M.S. A longitudinal study of relationships between previous academic achievement, emotional intelligence and personality traits with psychological health of medical students during stressful periods. / Yusoff M.S., Esa A.R., Mat Pa M.N., Mey S.C., Aziz R.A., Abdul Rahim A.F. // Educ Health (Abingdon). 2013 Jan-Apr;26(1):39-47. doi: 10.4103/1357-6283.112800.
11. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. – СПб.: Питер, 2012. – 256 с.
12. Chew B.H. Emotional intelligence and academic performance in first and final year medical students: a cross-sectional study. / Chew B.H., Zain A.M., Hassan F. // BMC Med Educ. 2013 Mar 27;13:44. doi: 10.1186/1472-6920-13-44.00015. eCollection 2015.
13. Ханин Ю.Л. Краткое руководство к применению шкалы реактивной и личностной тревожности Ч.Д. Спилбергера. - Л.: ЛНИИФК, 1976. - 18 с.

4. Психологиялық білімнің әлеуметтік-психологиялық аспектілері.

4. Социально-психологические аспекты психологического знания.

ЕРТЕГІЛЕРДІҢ БАЛАНЫҢ ТАНЫМЫНА ӘСЕРІ

Кенішбай Е.А.
Адилышинова З.У.

Еліміздің егемендік алып, әлемдік өркениетке ұмтылып, қауырт даму жолына түскен қазіргі таңда білім беру жүйелеріне қойылатын талаптар да аса жоғары деңгейде болып отыр. Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасында барлық оқу пәндері бойынша білім мазмұнын жаңарту туралы талаптар қойылуда. Осыған орай білім беру жүйесінде оның ішінде бастауыш және орта мектептердегі оқу-тәрбие үрдісіне қойылып отырған ең басты міндеттер – жан-жақты дамыған, зиялы деңгейі мен ой-өрісі кең жеке тұлғаны тәрбиелеу, оқыту уақыт талабына айналып отыр. Республиканың білім және ғылым қызметкерлерінің ІІ съезінде Президентіміз Н.Ә.Назарбаев: «Жастарды адамгершілікке тәрбиелеу сапасын көтеруге негіз болатын жағдай ол білім мен тәрбие беру саласына, ғылымның дамуына байланысты, бүгінгі таңда реформаның тиянақты жедел жүзеге асырылуы мұғалім, тәрбиеші, оқушылардың адамгершілік тәрбиесі туралы ғылыми-теориялық білімінің болуына және өзін-өзі дамытудың субъектісіне айналуына байланысты», - деп нақты түсінік береді Сондықтан бастауыш сынып балаларын оқытуда халық ауыз шығармаларының бірі ертегілерді оқытудың және қолданудың маңызы зор.

Бұл жөнінде Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, С.Көбеев, М.Дулатов, А.Байтұрсынов секілді қазақ ойшылдарының, К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский, А.С.Макаренко сияқты көрнекті педагогтардың еңбектерінде кеңірек айтылады.

Адамгершілікке тәрбиелеу, бауырмалдыққа үндеу – қазақ халық ертегілерінің басты арқауы. Ертегілерде халықтың тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері, бақыт жолындағы күресі, адамдардың өзара қарым-қатынастары мен мінез-құлықтары, еңбексүйгіштік, өз Отанына, туып-өскен жеріне, табиғатқа деген сүйіспеншілік тәрізді адам бойындағы ең жақсы қасиеттер бейнеленеді. Ертегілер қазақ фольклорының бай мұрасы ретінде оқушыларға жан-жақты білім мен тәрбие беруде маңызды роль атқарады.

Осы тұрғыдан қарағанда ана тілін оқытудағы елеулі ерекшелік бұрынғыдай оқушыларға түсінік беру мен оқу техникасын меңгертіп қана қоймай, көркем шығармашылық рөлін күшейтуге, әдістемелік оқу әрекетін қалыптастыру, шығармашылық қабілетін дамытып, эстетикалық талғамын тәрбиелеуге, дүниетанымын кеңейтуге мән беру болып отыр.

Жас ұрпақ ата-бабамыздан қалған мәдени мұра халық ауыз әдебиетінің өн бойындағы мәнділігі мен маңыздылығынан, ойшылдығы мен қиялшылдығынан, тапқырлығы мен шешендігінен, әсемдігі мен алғырлығынан,

тәлім-тәрбиесі мен үлгі-өнегесінен нәр алары анық.

Халық ауыз әдебиеті үлгілерінің ішінде ертегіні оқытуға баса көңіл бөлдік. «Себебі ертегі халық ауыз әдебиетінің құрылымы жағынан алғанда қарапайым, ал рухани құндылығы жағынан баға жетпес аса қымбат, көркем туындысы болып есептеледі. Ол – рухани тәрбиелік мәні зор, көзіміз көріп, құлағымыз ести алмайтын, тек ақылмен ажыратып, жүрекпен ғана түйсіне алатын, рухани әлем болмысының біртұтас түсінікті тілмен баян етілген көрінісі, сөз байлығының баға жетпес інжу-маржаны, оқушыға рухани ләззат беріп, қиялына қанат бітіретін, жас баланың өсіп жетілуіне қажетті нәрсенің мол қоры бар рухани азық» [1].

Олардың түрлі қасиеттерді қалыптастыру, дамыту бағытына қарай топтастырып, жүйелі қолданудың нәтижесінде «жан тұрмысы өркендеу үшін, яғни ойы, ақылы кеңейіп, құлқы түзеліп, тілі баю үшін жас балаға ертегі тым қымбат нәрсе екеніне, сондықтан да баланың ертегіні жан-тәнімен тыңдайтыны да», сонымен қатар, «баланың өзінің адамгершілік қасиетке қажетті нәрсенің бәрін де ертегіден алатынына» көз жеткіздік. Мысалы, (2 сыныпқа арналған) «Ұр тоқпақ», «Байлық пен ақыл», «Жақсылық пен Жамандық», «Еңбекпен ел көгерер», т.б.

Ал, ізеттілікке, кішіпейілділікке, имандылыққа баулып, сүйіспеншілік сезімін туғызатын тақырыптағы ертегілер: «Ақ бидай», «Жақсылық пен Жамандық», «Ұр, тоқпақ» т.б.

Бастауыш сынып оқушыларының ой-өрісінің дамуы оны қорашаған заттар мен құбылыстарды қабылдауынан басталады. Берілген материалдың оқушының жүрегіне жетіп, сезімін ояту әрекеттері эмоциялы есте сақтауды қамтамасыз етеді. Мысалы, 2 сыныпта «Жақсылық пен Жамандық» ертегісін өткенде ертегінің аяғындағы жамандықтың жасағандардың әрекеті, «оқушылардың эмоциясына қатты әсер етті [2].

Ал мәтін мазмұнын игертуде сөздің мағынасына мән бере отырып, оның өмірдегі мәнін ұғынуға үйрету нәтижесінде сөзді мағыналы есте сақтау жүзеге асады. Мысалы, «Еңбекпен ел көгерер» ертегісін өткенде оның мазмұны оқушылардың назарын еңбексүйгіштікке, ақылдылыққа, қайырымдылыққа аудару мақсатында топтық жұмыс жүргізілді.

Ал логикалық ойлаудың баланың бойында адамгершілігін қасиетті қалыптастыруда алатын орны ерекше. Сондықтан әрбір мәтіннен кейін қойылатын сұрақтарды дайындауда оқушылардың логикалық ойлауын дамытуға, сөйтіп өзіндік көзқарастарын туғызу арқылы айналасына ізгілік қатынас орнату басты назарда болғаны абзал. Мәселен, «Ақ бидай» ертегісі бойынша:

- Ақ бидайдың жағдайы неліктен нашарлады?
- Ол нелерден көмек сұрады?
- Ақ бидайға кім көмекке келді?
- Адам Ақ бидайға қандай көмек көрсетті?
- Ақ бидай адамға нені тарту етті?
- Адамның бойынан қандай қасиетті көре аламыз?

Оқушыны адамгершілікке тәрбиелейтін, оқыту процесінде пайдаланылатын сұрақ-тапсырмалар баланың психологиялық ерекшеліктері мен олардың деңгейіне сәйкестендірілсе, оның сезімін оятып пәнге қызығушылығын күшейте түседі. Ойға күш түсіретін проблемалық сұрақтар оқушыны эмоциялық көңіл-күйіне әсер етеді. Баланың бойында адамгершілік қасиетін қалыптстыруға арналған материалдарды жинақтауда баланың жас ерекшелігіне сәйкестігімен бірге ұлттық сипаты да басты назарда болуы тиіс [3].

Жеке тұлғаның қалыптасып, дамуында тәрбиенің ролі ерекше екенін жоғарыда сөз еткен болатынбыз. «Адам ұрпағымен ғана мың жасайды», - деп тұжырымдаған халық ұл-қызына жан-жақты, терең, жүйелі білім, тәрбие беруді басты мақсат тұтқан. «Ұлың өссе, ұлы жақсымен ауылдас бол, қызың өссе, қызы жақсымен ауылдас бол», - деу арқылы адамдардың адамгершілік қасиеттері мен жақсы мінез-құлықтарының бала тәрбиесіне тигізер ықпалын көрсетуге талпынған. Халықтық педагогикада адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда ақыл-кеңес беру, бата, үлгі-өнеге көрсету, түсіндіру тәрізді әдістерді, аталар өсиеті, салт-дәстүрлер, халықтық мейрамдар, діни ілімдер, ұлттық ойындар, фольклорлық шығармалар сияқты құралдарды қолданып келеміз. Халықтық педагогика материалдарының оқу-тәрбие үрдісіндегі маңызы мен мүмкіндіктерін Қ.Жарықбаев, С.Қалиев [4] С.Ұзақбаева, Г.Бахтиярова т.б. ғалымдарымыздың еңбектерінен көруімізге болады. Халықтық тәрбиедегі ар, намыс, ұят ұғымдарына тоқталатын болсақ, ол жалпы халыққа, ұлтқа және жеке адамға тән рухани күш. Қазақ халқы ежелден-ақ ар-намысын ту қылып биік ұстаған өжет те өр халық.

Халық мұрасы танымдық, тәрбиелік мәні шексіз де, шетсіз терең дүние. Оны тұтастай алғанда жас ұрпақ үшін ғана емес, адам өмірінің барлық кезеңдері үшін мәнді, азаматтық тұлғаның рухани қуатының қайнар көзі іспеттес. Бала тәрбиесінде халық ертегілері жас ұрпақты шынайы адамгершілік қасиеттерге, яғни:

- қайырымдылыққа,
- кішіпейілдікке,
- ізеттілікке,
- мейірімділікке,
- имандылыққа,
- парасаттылыққа,
- рақымдылыққа,
- жолдастыққа,
- адалдыққа,
- қанағатшылдыққа,
- шыншылдыққа,
- әділеттілікке,
- патриоттыққа,
- ұқыптылыққа,
- жауапкершілікке,

- ынтымақтастыққа,
- өзара сыйластыққа,
- еңбексүйгіштікке т.б. қасиеттерге тәрбиелеуде үлкен роль атқарады.

Халықтың өзімен бірге жасасып, өмір сынынан екшеленіп өткен, атабабадан мирас болған халық ертегілері арқылы болашақ ұрпақтың төл келбетін қалыптастыра аламыз. Демек ертегі – тәрбие көзі, тәрбие құралы.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Тәлім-тәрбие тұжырымдамасы». – Алматы, 1993.
2. Педагогикалық сөздік. – Алматы, 1997.
3. Қазақ Совет энциклопедиясы. - Алматы, 1972 – Том 1. – Б.113.
4. Мусаева С.А., Бегалиев Т.Б. Жас ерекшелік педагогикасы: Оқулық. - Астана: Фолиант, 2006. – Б. 270, 472.

ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУ ПРОЦЕССІНДЕ ИНТУИЦИЯНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ: ГЕНДЕРЛІК АСПЕКТ

Қошан А.С.
Ширинбекова Ж.А.

Қазіргі уақыттың өзіндік ерекшелігі оқушы, зейнеткер, орындаушы және басқарушы болсын кез келген адамнан үнемі іс – жүзінде интуитивті деңгейде шешім қабылдауды талап етеді. Іс – жүзінде барлық адамдар өз өмірінде топ – менеджер, әрбір адам не істеу керектігін, қай бағытта қадам жасау керектігі жөнінде шешім қабылдайды.

Интуиция – (лат. *intueri* – бедірейе, назар қойып, назар салып, зер салып қарау) ойлау процесі, логикалық байланыстың саналылығының жеткіліксіздігінде кенеттен тапсырманың жауабын табуы. Ол тұспалдап іздеу негізінде мәселені шешуден тұрады және логикамен байланысы жоқ. Интуиция болжамды тұжырымдау және шешімді қабылдау жылдамдығымен сипатталады [1].

Шешім қабылдау — әрекеттің ең жақсы нұсқасын таңдауға бағытталған, адам іс-әрекетінің өмірлік маңызды, спецификалық процесі. Шешім қабылдау психологияда әрекет тәсілін және мақсатты таңдаумен байланысты ерік актісінің этабы ретінде қарастырылады [2].

Осы орайда гендер, психологиялық жыныс туралы айта кетсек, гендер – ағылшынша индивидті әйел немесе еркек, ұл мен қыз бала деп анықтай түсетін физиологиялық репродуктивті жүріс-тұрыстық және әлеуметтік қасиеттер жиынтығы.

Психологиялық жыныс адам жүріс-тұрысының және тұлғалық қасиеттерінің маскулинділік жіне феминділік көзқарасынан сипаттау [1]. Маскулинділік және феминділік (лат тіл. *masculinus* — ерлік және *femininus* — әйелдік) – ер мен әйелге тән, соматикалық, психикалық және жүріс-тұрыстық қасиеттер туралы нормативтік көрсеткіштер; жыныстық рөлдердің

айырмашылықтарымен байланысты жыныстық символизм элементі. Андрогиндік (лат. andros — ер, gynes — әйел) рөл үшін маскулиндік және феминдік рөлдердің сипаттамаларының байланысуы, үйлесуі тән, сонымен қатар, жағдайдың талаптарына байланысты бір рөлден екінші рөлге ауысу икемділігі тән [3].

Психологиялық жыныстарды диагностикалау, интуицияның қолданылуын, интуитивті қабілеттілік деңгейін, шешім қабылдау кезіндегі рационалдылық пен тәуекелге баруға дайындаған зерттеу мақсатында Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің 1, 2, 3 – курстың 80 студентіне зерттеу жұмысы жүргізілді. Олардың 40 ұл, 40 қыз бала болды. Зерттеуге қатысқан студенттердің жас шамалары 17-22 жас аралығында.

Зерттеу барысында төрт әдістеме қолданылды:

1. С. Бэмнің «Жыныстық-рөлдік сауалнама» әдістемесі;

2. С. Эпстайнның «Тәжірибелі-рационалды» сауалнамасындағы интуицияға сенушілік шкаласы;

3. Т.В. Корниловтың «Шешім қабылдаудың тұлғалық факторлары» сауалнамасы.

Психологиялық жынысты диагностикалау үшін С. Бэмнің «Жыныстық-рөлдік сауалнама» әдістемесі алынды. «Жыныстық-рөлдік сауалнама» әдістемесін Сандра Бэммен құрастырылған (Sandra L. Bem, 1974). Диагностикалау пәні: сауалнама психологиялық жынысты диагностикалауға және тұлғаның андрогиндік, маскулиндік және феминділік деңгейін анықтау үшін қолданылады.

Жүргізілген сауалнаманың нәтижесі бойынша:

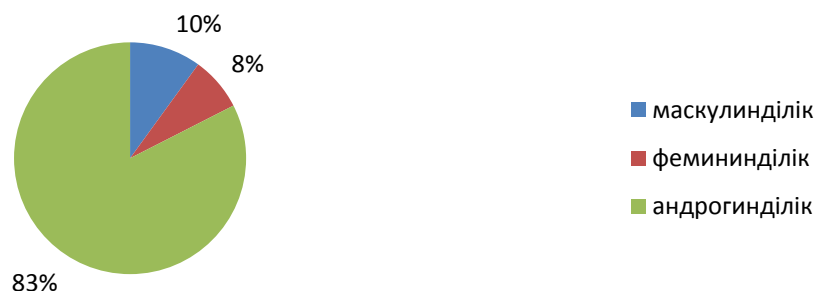
- әйел жыныстылардың 4-уінің, яғни 10%-ының психологиялық жынысы феминді, 3-уінің, яғни 7,5% -ның психологиялық жынысы маскулинді болды және 33-і андрогинді типті сыналұшылар құрады. Бұның пайыздық көрсеткіші – 82,5%.

- Ер жыныстылардың 8-інің психологиялық жынысы маскулинді болды. Бұл 20%-ды құрады. Ал феминділік жыныс анықталмады, яғни 0% көрсеткішті көрсетті. 32 сыналұшының психологиялық жынысы андрогинді типке жатқызылды. Бұл 80%-ды құрады. (кесте 1; сурет 1, 2).

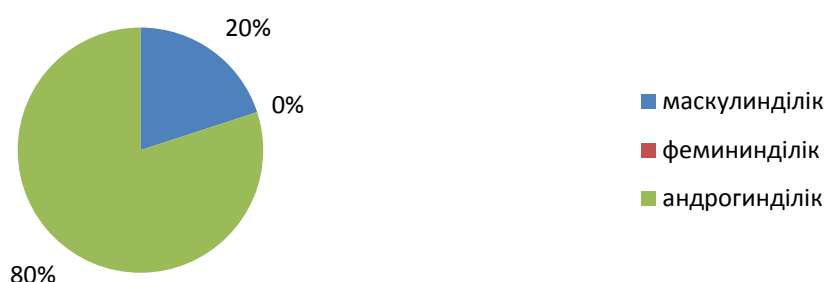
Кесте 1. Ер және әйел жынысты сыналұшылардың тұлғалық типі.

Тұлғалық Типі \ Сыналұшылар	Ер жынысты	Әйел жынысты
Маскулинділік	8 (20%)	4 (10%)
Феминділік	-	3 (7,5%)
Андрогинділік	32 (80%)	33 (82,5%)

Осы кестеге сүйене отырып, сурет 1,2-ні саламыз.

Сурет 1. Әйел жынысты сыналушылардың тұлғалық типі.

Сурет 2. Ер жынысты сыналушылардың тұлғалық типі.

Келесі С. Эпстайнның «Тәжірибелі-рационалды» сауалнамасындағы интуицияға сенушілік шкаласы бойынша интуитивті қабілеттілікті, интуицияның қолданылуы анықталады. Бұл сауалнама 20 сұрақтан тұрады. Бұндағы интуитивті қабілет субшкаласы зерттелушінің басқа адамдар туралы бастапқы адекватты әсері, шешімді қабылдау кезіндегі болжамдар мен нақты сезгіштікті қалыптастыруға өзіндік қабілетін көрсете алатындығына сенушілігін өлшеуге бағытталған. Интуицияны қолдану субшкаласы шешімді қабылдау кезінде, әрекетті таңдау кезінде, мәселені шешу кезінде сезгіштікке және интуицияға сүйенуге бейімділігін өлшеуге бағытталған [4].

Жүргізілген сауалнама нәтижесі бойынша:

- Әйел жынысты сыналушылардың феминді типінің интуициялық қабілет субшкаласы бойынша орташа көрсеткіш 36 баллды құрады. Бұл орташадан сәл жоғары көрсеткішті көрсетеді. Ал маскулинді типінің орташа көрсеткіші 27 балл болды. Бұл орташадан төмен көрсеткіш. Андрогинді типінің осы шкала бойынша орташа көрсеткіші 33 баллды құрады. Бұл орташа көрсеткіш.

- Ер жынысты сыналушылардың маскулинді типінің интуициялық қабілет субшкаласы бойынша орташа көрсеткіш 26 баллды құрды. Бұл төмен көрсеткішті көрсетеді. Ал феминділік типі анықталмады. Андрогинділік типі 30 баллды құрды, яғни орташадан сәл төмен көрсеткіш.

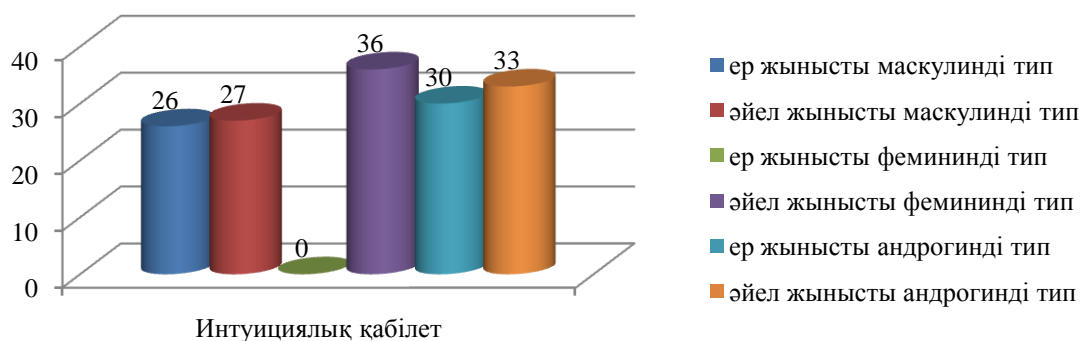
- Әйел жынысты сыналушылардың интуицияны қолдану субшкаласы бойынша феминді типінің орташа көрсеткіші 35 балл болды, яғни бұл орташадан сәл жоғары көрсеткіш. Маскулинді типінің орташа көрсеткіші 22 баллды құрады. Бұл төмен көрсеткіш. Андрогинді типінің орташа көрсеткіші 33

балл, яғни орташа көрсеткіш.

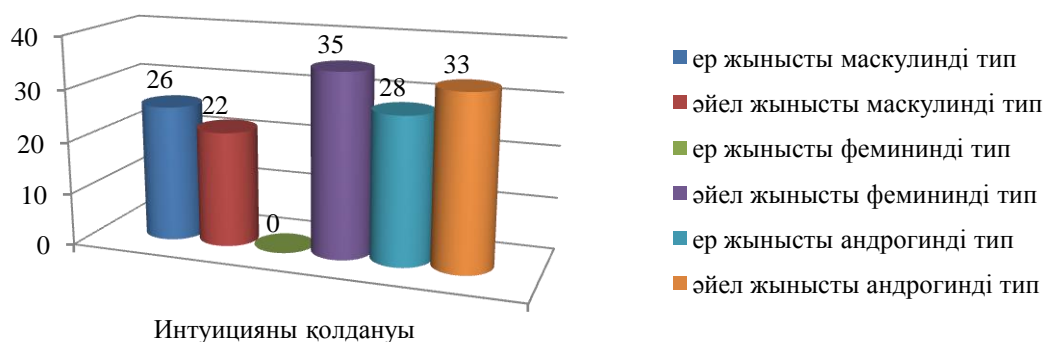
• Ер жынысты сыналушылардың маскулинді типінің интуициялық қабілет субшкаласы бойынша орташа көрсеткіш 26 баллды құрады, бұл орташадан төмен көрсеткіш. Феминділік типі анықталмады. Андрогинділік типі бойынша 28 балл болды, бұл орташадан сәл төмен көрсеткіш (кесте 2; сурет 3, 4).

Кесте 2. Ер және әйел жынысты сыналушылардың интуитивті қабілеттілік пен интуицияның қолданылуы субшкалалары бойынша орташа көрсеткіштері.

Сыналушылар	Әйел жынысты			Ер жынысты		
	маскулин	феминин	андрогин	маскулин	феминин	андрогин
Интуициялық қабілет	27	36	33	26	-	30
Интуицияны қолдану	22	35	33	26	-	28

Сурет 3. Ер және әйел жынысты сыналушылардың интуициялық қабілет шкаласы бойынша ортақ көрсеткіштері.

Сурет 4. Ер және әйел жынысты сыналушылардың интуицияны қолдануы шкаласы бойынша ортақ көрсеткіштері.

• Әйел және еркек жынысты сыналушылардың маскулинді және фемининді тұлғалық типтерінің арасындағы интуициялық қабілет шкаласы бойынша айырмашылықты Манна-Уитнидің U критеріі арқылы анықтадым. Нәтижесі:

$$\begin{aligned} U_{\text{ЭМП}} &= 4 \\ U_{\text{ш}} &= \begin{cases} 8 & (p \leq 0,05) \\ 4 & (p \leq 0,01) \end{cases} \\ U_{\text{ЭМП}} &< U_{\text{ш}} \end{aligned}$$

Яғни, интуициялық қабілет шкаласы бойынша әйел мен еркек сыналушыларының маскулинді және фемининді тұлғалық типтерінің арасындағы айырмашылық бар.

• Әйел және еркек жынысты сыналушылардың маскулинді және фемининді тұлғалық типтерінің арасындағы интуицияны қолдану шкаласы бойынша айырмашылықты Манна-Уитнидің U критеріі арқылы анықтадым. Нәтижесі:

$$\begin{aligned} U_{\text{ЭМП}} &= 3,5 \\ U_{\text{ш}} &= \begin{cases} 8 & (p \leq 0,05) \\ 4 & (p \leq 0,01) \end{cases} \\ U_{\text{ЭМП}} &< U_{\text{ш}} \end{aligned}$$

Яғни, интуициялық қабілет шкаласы бойынша әйел мен еркек сыналушыларының маскулинді және фемининді тұлғалық типтерінің арасындағы айырмашылық бар.

Қорытындылай келе, интуициялық қабілет және интуицияны қолдану шкаласы бойынша әйел мен еркек сыналушыларының маскулинді және фемининді тұлғалық типтерінің арасындағы айырмашылықты көре аламыз. Яғни екі жыныстағы маскулинді типтің интуиция қабілеті және интуицияны қолдануы фемининді типке қарағанда төмен екендігі анықталды.

Сонымен айта кетсек, шешім қабылдау кезінде және интуицияны қолдану кезінде психологиялық жыныс арасында, яғни маскулинді тип пен фемининді тип арасында айырмашылық барын, яғни маскулинді тип интуицияға көп жүгінбей, рационалды шешімді құптаса, фемининді типте керісінше тәуекел жасай отырып, интуицияны қолдануға бейім келетінін аңғардық.

Әдебиеттер:

1. Мещеряков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь. - М.: Прайм-Еврознак, 2002 - 633 с.
2. Переверзева Н.Ю. Интуиция в принятии решений как форма познания и уникальная субъективная способность // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. - 2008. - № 2 (8). - С. 228-232.
3. Бендас Т.В. Гендерная психология. - СПб.: Питер, 2006. - 431 с.
4. Степаносова О.В. Современные представления об интуиции // Вопросы психологии. - 2003. - №4. - 133–144 с.

СТРЕССОГЕННЫЕ ФАКТОРЫ В ВОЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Лазарева Е.А.

В современных условиях профессиональная деятельность часто сопровождается стрессовыми ситуациями. Это обусловлено возрастанием напряженности деятельности, изменением содержания условия труда и др. В связи с этим проблема стресса является актуальной в научном и практическом отношении.

Проблема стрессоустойчивости особое место занимает в военно-профессиональной деятельности. Для нее свойственны постоянно или периодически действующие факторы, вызывающие стресс, переутомление, усталость, депрессию, напряжение и др.

Проблема стрессоустойчивости военнослужащих активно разрабатывается в исследованиях, посвященных медико-психологическому обеспечению боевых действий. Так, в работе В.В. Омельчука (2000 г.) было установлено, что среди раненых третью часть составляют лица с «боевой усталостью» (боевым стрессом). В подразделениях, участвующих в тяжелых боях, соотношение достигает уже 1:1. Исследования 2005 года показывают, что более половины солдат и офицеров, участвующих в боевых действиях в Ираке и Кувейте, отмечают низкий моральный дух в своих подразделениях из-за различных стрессов [1].

Военная служба как вид человеческой деятельности отличается высокой социальной значимостью. В то же время для нее характерны специфические условия осуществления [2].

Для обозначения этого вида деятельности в психологии используется понятие «воинская деятельность». А.С. Калюжный определяет воинскую деятельность как «активность военнослужащего, проявляемую во взаимодействии со специфической (военной) средой, в которой он достигает сознательно поставленных целей, возникших в результате появления у него определенных военно-профессиональных потребностей» [3].

Частным понятием по отношению к воинской деятельности является понятие «военно-профессиональная деятельность». Под военно-профессиональной деятельностью А.Г. Маклаков понимает деятельность по защите Отечества [2].

В рамках военно-профессиональной деятельности можно выделить два ее вида: деятельность в боевых условиях (боевая деятельность) и деятельность в обычных (мирных) условиях [4].

Боевая деятельность - это активность военнослужащих по достижению целей вооруженной борьбы [2]. Она обладает своими специфическими целями и задачами, условиями и средствами выполнения, психологическим содержанием. Также ей присущ ряд специфических трудностей.

Психологическое содержание боевой деятельности имеет свои особенности,

поскольку в процессе боевых действий возникают опасные для жизни ситуации, неизбежны уничтожение ценностей, разрушения, потери человеческих и технических ресурсов, лишения и неудобства. Также боевые действия связаны с высокой моральной и юридической ответственностью за точное исполнение обязанностей.

Как любая другая человеческая деятельность, боевая деятельность имеет свои мотивы. На государственном уровне таким мотивом становится реальная угроза целостности и безопасности страны. На личностном уровне мотивационными факторами выступают потребности, чувства, желания, стремления, интересы, идеалы, убеждения и т. д. [2].

В условиях боя актуализируется одна из базовых потребностей человека - потребность в самосохранении. Однако она может по-разному влиять на поведение разных людей. Одних она побуждает к самосовершенствованию в области боевой техники и приемов ведения боя, поскольку это повышает шансы на выживание. У других возникает стремление избегать опасных ситуаций, что противоречит сущности боевой деятельности.

Но человеку свойственны не только биологические, но и социальные потребности. Причем, в иерархии потребностей они занимают ведущее положение [5]. Главным социальным мотивом боевой деятельности является защита своей Родины, своей семьи, своих близких. Именно он побуждает военнослужащих жертвовать своей жизнью вопреки потребности самосохранения. Этот мотив формируется у человека в ходе воспитания и социального развития, «вписывается» в его мировоззрение и систему убеждений, реализуется в поступках. Поэтому воспитательная работа с личным составом представляется важным аспектом работы офицера. Она заключается в воспитании у подчиненных патриотических чувств, в формировании готовности защищать Родину.

Любая деятельность предполагает наличие цели. В боевой деятельности присутствуют ближайшие и отдаленные цели. Ближайшая цель состоит в точном исполнении своих обязанностей. Отдаленная цель - победа над противником. Достижение целей в бою осуществляется в опасных условиях, в ситуациях неожиданных и сильных воздействий. Такая обстановка запускает механизм приспособления к текущим событиям и имеющимся условиям. Однако, специфика боевой деятельности в том, что человек не может полностью привыкнуть к постоянной угрозе его жизни. Поэтому, как и в других стрессогенных ситуациях, фаза резистентности закономерно сменяется фазой истощения адаптационных ресурсов человека [2]. Насколько быстро или медленно это произойдет зависит и от личностных особенностей военнослужащего. Поэтому еще одним значимым аспектом в работе офицеров является формирование у подчиненных определенных личностных качеств, необходимых в экстремальной обстановке: эмоционально-волевой устойчивости, стрессоустойчивости, морально-нравственной нормативности и др.

В свете вышесказанного актуальным видится выявление психологических

условий эффективности и надежности боевой деятельности военнослужащих.

Второй вид военно-профессиональной деятельности - деятельность в мирных условиях. По сути, эта деятельность связана с подготовкой к участию в боевых действиях. Отсюда вытекают ее специфические условия. Их влияние на человека можно проследить на нескольких уровнях. На биологическом уровне влияет ограничение времени сна; ограничение в количестве, качестве и разнообразии питания; длительное нахождение в неблагоприятных климатических условиях; физические нагрузки. На психологическом уровне влияние оказывает строгая регламентация военной службы и норм поведения; принцип единоначалия (подчинение воли и желаний военнослужащего воле командира); ограничение личной свободы, ограничение активности выбора, постоянная готовность к выполнению своих профессиональных обязанностей в любое время и в любых условиях; отрыв от значимого социального окружения (семьи, друзей и пр.); адаптация к новому коллективу; ограничение жизненных перспектив; ограничение доступа информации. На деятельностном уровне влияние на военнослужащего оказывает деятельность, сопряженная с риском для здоровья и жизни [2].

Таким образом, будучи призванным на военную службу или поступив на нее по контракту, человек оказывается в условиях, которые сильно отличаются от прежних, привычных.

Р.А. Абдурахманов предлагает выделять четыре группы ситуаций жизнедеятельности в зависимости от уровня их субъективной сложности [6].

1. Комфортные. В таких условиях происходит удовлетворение потребностей человека, энергетические затраты минимальны. Данные условия особенно важны на ранних этапах развития и социализации. Они способствуют накоплению различных психических ресурсов, их восстановлению при усталости, истощении.

2. Проблемные, повседневно-жизненные. Они требуют от человека определенной активности, напряжения психических и физических сил. Сопровождаются личностным ростом, структурированием психических ресурсов при благоприятном течении и разрешении ситуации, при целеустремленном преодолении сложностей. Также характеризуются снижением, истощением психических ресурсов на критических фазах развития; по мере нарастания усталости, сложностей, разочарований и пр.

3. Трудные. Они связаны со значительными энергетическими затратами. Это ситуации опасности, внезапности, неопределенности, новизны; высокой интеллектуальной или (и) психофизической сложности; необходимости совмещения нескольких видов деятельности и выполнения нескольких задач; негативного группового воздействия; неблагоприятных природно-климатических и временных воздействий; смысловой противоречивости или утраты прежних смыслов ценностей и т.д. В этих случаях психические ресурсы истощаются пропорционально нарастанию усталости, психической травмированности. Есть также обратно пропорциональная зависимость с профессиональной подготовленностью и готовностью к выполнению задач за

счет сформированности базовых психофизических качеств, умения произвольно входить в оптимальное профессиональное состояние и восстанавливаться.

4. Экстремальные. Они связаны с чрезвычайно высокими смысловыми, характерологическими, психофизическими нагрузками. Такие нагрузки превышают адаптивно-компенсаторные возможности психики и организма и приводят к нарушениям психического здоровья.

В военно-профессиональной деятельности в мирных условиях преобладают ситуации из второй и третьей группы. В боевой деятельности преобладают ситуации из третьей и четвертой групп.

Какие именно стрессогенные факторы присутствуют в описанных выше группах ситуаций? Човдырова Г.С. предлагает несколько классификаций стресс-факторов, свойственных военно-профессиональной деятельности [7].

Первая классификация отражает характер психосоциальной мотивации. В ней сгруппированы следующие стресс-факторы:

1. Стрессоры повседневной напряженной профессиональной деятельности. Сюда входят особенности различных сфер деятельности, регламентируемые приказами, нормативными документами.

2. Стрессоры деятельности в экстремальных условиях. Речь идет о выполнении конкретных военно-профессиональных задач, где есть риск, угроза жизни и т. п.

3. Стрессоры семейной жизни. В качестве стрессогенных факторов могут выступать развод, потеря близких людей, супружеские конфликты и т. д.

4. Стрессоры морально-нравственного характера: угрызения совести, ответственность за жизнь и здоровье людей, за выполнение задачи и т. п.

5. Стрессоры социальных условий смешанного происхождения. В первую очередь это изоляция от привычного окружения, изменение или утрата значимых социальных связей.

Вышеуказанные стрессоры могут отличаться между собой по времени действия и по характеру воздействия на психику военнослужащего.

Во второй классификации представлены стрессоры, которые различаются по длительности своего действия:

1. Стрессоры с кратковременным действием (от нескольких часов до нескольких суток): вызывающие тревогу и страх; неприятные физические ощущения; темп и скорость (необходимость переработать большой поток информации и принять решение, необходимость проявить максимальную скорость и быстроту движения); отвлечения внимания; неудачные действия.

2. Стрессоры с длительным действием (от нескольких месяцев до нескольких лет): длительные нагрузки, вызывающие усталость (продолжительные дежурства, связанные с определенным риском и опасностью; охрана ценностей, особых объектов; необходимость постоянно выполнять требования начальства в ограниченные сроки и т. д.); изоляция (длительный отрыв от семьи и привычных условий, командировки в напряженных условиях и др.); ведение длительных боевых действий.

Третья классификация объединяет такие стрессоры, как:

1. Стрессоры визуально-психического характера (смерть близких, сослуживцев, взрывы; вид трупов, крови и др.).
2. Стрессоры слухового характера (стрельба).
3. Стрессоры осязательно-обонятельного характера (запахи газа и трупов, холод, жара, электрический ток и др.).

В профессиональной деятельности военнослужащих эти стрессогенные факторы могут переплетаться и воздействовать на личность в комплексе.

Р.А. Аязбекова, Т.Ж. Мукашев, Р.А. Шыныбаев выделяют также дополнительные стресс-факторы, специфичные для военнослужащих на руководящих должностях [8]:

1. Факторы стресса вне воинского коллектива - различные изменения в обществе.
2. Групповые факторы стресса - неудовлетворительный социально-психологический климат в коллективе; проблемы во взаимодействии с начальниками, сослуживцами, подчиненными.
3. Факторы стресса внутри воинского коллектива - нереализованные возможности по управлению своей деятельностью и служебным ростом; характер выполняемой работы; недочеты организационной структуры; стиль управления; фактор времени.

Также отмечают общесоциальные факторы стресса: ежедневные бытовые затруднения, высокий уровень ответственности, экономические проблемы, домашние заботы и т.д.

Стресс в военно-профессиональной деятельности офицеров также обусловлен такими факторами, как: «служебная нагрузка», «конфликтность», «социальное отношение», «разочарование», которые дифференцируют офицеров на группы с низким, средним и высоким стрессом жизни. Для группы с высоким уровнем стресса жизни основным фактором стресса является «ответственность». За ним стоят обязательства перед обществом, сопереживание своим близким, чувство высокой ответственности за их благополучие. Все это повышает интенсивность стресса жизни [8].

Таким образом, воинская деятельность в целом и военно-профессиональная в частности характеризуются наличием опасности, риска для жизни, поскольку военнослужащие являются первым объектом поражения со стороны противника. Источником напряжения выступают также специфические условия и характеристики военной службы в мирное время. Насколько эффективно будет выполняться воинская деятельность, насколько адаптирован к ней будет военнослужащий, зависит в том числе и от уровня развития у него профессионально важных качеств.

Литература:

1. Булка А.П., Сысоев В.Н., Хиленко В.В., Богдан М.Г. Стрессоустойчивость военнослужащих женского пола//Труды военно-космической академии им. А.Ф. Можайского. - 2011. - № 631. - С. 153-154.

2. Психология и педагогика. Военная психология: Учебник для вузов//под ред. А.Г. Маклакова. - СПб.: Питер, 2005. - 464 с.
3. Калюжный А.С. Военная психология и педагогика в профессиональной деятельности офицера военно-морского флота. - http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/183/46183/22661?p_page=3
4. Еремин Д.С. Военная деятельность: понятие, содержание, мотивация. - <http://www.scienceforum.ru/2013/300/6463>
5. Маслоу А. Мотивация и личность. - СПб.: Питер, 2006. - 352 с.
6. Абдурахманов Р.А. Военная психология: методология, теория, практика. - <http://klex.ru/88g>
7. Човдырова Г.С. Проблемы стресса, психической дезадаптации и повышения стрессоустойчивости личности в условиях социальной изоляции. - <http://www.hrpublishers.org/site/site-files/library/Sb-04.pdf>
8. Аязбекова Р.А., Мукашев Т.Ж., Шыныбаев Р.А. Стрессоустойчивость - одна из составляющих профессиональной компетентности будущих офицеров//Научные достижения и перспективы психологии XXI века. Материалы научно-практической конференции с международным участием, посвященной 25-летию кафедры психологии и памяти первого заведующего кафедрой профессора С.М. Джакупова. - Караганда: Типография «ФормаПлюс», 2015. - С. 323-327.

СТУДЕНТТЕРДЕГІ ЛИДЕРЛІК ПЕН ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ӨЗАРАБАЙЛАНЫСЫ

Мукушева Х.
Ширинбекова Ж.А.

Лидерлік түсінігі әлеуметтануда, саясаттануда, психологияда және адам мен қоғам жайлы басқа да бірқатар ғылымдарда кеңінен таралған. Бұл феноменға ауқымды теориялық және эмпирикалық зерттеулер арналған. Лидерлікті зерттеу тікелей прагматикалық бағыттылыққа ие. Бірінші ретте, ол тиімді басқарудың әдістерін дайындауға әрі лидерлерді іріктеуге қызмет етеді. Кез келген маманның табысты кәсіби іс-әрекеті адамның белгілі бір лидерлік сапаларымен детерминантталған. Лидерлік құбылыс ретінде, күрделі ұйымдасқан жүйелердің белгілі бір объективті қажеттіліктеріне негізделетіні анық. Оларға ең алдымен өзін-өзі ұйымдастыруға, жүйенің өмірлік және функционалдық қабілетін қамтамасыз ету мақсатында оның жеке элементтерінің жүріс-тұрысын реттеуге қажеттілік жатады. Бірақ, 1990-жылдары лидерліктегі тұлғалық факторлардың рөліне деген зерттеушілік қызығушылық артты. Ғалымдарды лидерлік тиімділігіне интеллекттің әртүрлі академиялық емес формаларының (практикалық, әлеуметтік, эмоционалды) ықпалы қызықтырады [1].

«Эмоционалды интеллект» түсінігі, «Адам өмірлік іс-әрекетінің табыстылығын не анықтайды (детерминанттайды)?» деген сұраққа ғылыми тәсілдер арқылы бірнеше рет жауап беруге әрекет етілген зерттеулер аймағына жатады. Эмоционалды интеллекті қойылған сұрақ контекстында талдайтын ғалымдар, зерттеді: эмоционалды интеллекттің кәсіби іс-әрекет үшін маңызы

(Андреева И., 2003), тұлғааралық өзара әрекеттесу процессіндегі эмоционалды интеллекттің рөлі мен маңызы (Люсин Д., 2004; Власова Е., 2005; Манойлова М., 2006), эмоционалды интеллекттің функционалды сипаттамалары (Носенко Э., Коврига Н., 2003), лидерлік сапалардың қалыптасуы мен көрінуіне эмоционалды интеллекттің ықпалы (Гоулман Д., 2005). Эмоционалды интеллект өз эмоцияларын түсіну мен сезіну үшін оларға шомуды және сонымен қатар эмоцияларды рационалды талдау әрі осы талдаудың негізінде шешім қабылдауды білдіреді.

Осылайша, зерттелініп отырған мәселе өзектілігі ғылыми білімдер дамуының тенденциясымен және орын алған әлеуметтік практиканың қажеттілігімен анықталады. Эмоционалды интеллектіні және оның лидерлік сапалармен байланысын зерттеу, өзекті зерттеуді және әрі қарайғы өңдеуді талап ететін, маңызды теориялық әрі практикалық міндет. Сонымен қатар, зерттеліп отырған мәселенің өзектілігі лидерге яғни, топтың басында тұрған, оның іс-әрекеті мен дамуының негізгі бағыттарын анықтайтын адамға тән ерекшеліктермен шартталған.

Зерттеудің мақсаты студенттердегі эмоционалды интеллект сипаттамалары мен лидерлік сапалар арасындағы өзарабайланысты анықтау.

Эмоционалды лидер болу дегеніміз – адамдармен қарым-қатынаста эмоционалды тұрғыда алда болу, эмоционалды күштірек, мықтырақ, зейінді болу және ақыр аяғында басқа адамдардың эмоционалды күйлерін өз артынан «жетелеу». Эмоционалды лидерлер тек қана кәсіби шеберлікпен көрегендікпен ғана ерекшеленбейді, сонымен бірге адамдармен қарым-қатынас орнатумен: шабыттандыру, жігерлендіру, құмарлықты ояту, жоғары мотивацияны мен іске адалдықты демеумен ерекшеленеді. Д. Гоулман көрсетеді: «Лидерлер эмоциясы жұқпалы күшке ие. Лидер энергия мен энтузиазмға толы болғанда, кәсіпорын гүлденеді; егер дисгармония мен ойран салса бизнес құрдымға кетеді» [2]. Бұл сөздерден біз эмоционалды интеллект пен лидерлік арасындағы тығыз байланысты, олар бірін-бірі толықтырып отыратынын байқаймыз. Практикалық тұрғыдан екі түсініктің күнделікті өмірдегі орны мен пайдасы, зияны туралы қорытынды жасай аламыз.

Соңғы оң жылдықта эмоционалды интеллект концепциясы дәстүрлі интеллектке балама ретінде психологиялық ғылымда кеңінен танымал болды. Мысалы, кейбір авторлар эмоционалды интеллект коэффициенті (EQ) IQ-ға қарағанда артығырақ болжаулық құндылығына ие деп есептейді, ол табыстылықты 80%-ға, ал IQ - 15%-ға анықтайды. Оның бірнеше анықтамасы бар. Мысалы, П. Селавей мен оның бірлескен авторы Дж. Майер эмоционалды интеллектті «интеллектуалды процесстер негізінде, эмоцияларда бейнеленетін, тұлға көріністерін түсіну мен қабылдау қабілеті» деп анықтайды. Олардың пікірінше эмоционалды интеллект төрт бөліктен тұрады: 1) эмоцияларды сезіну мен қабылдау қабілеті (өзінің де, өзгелердің де); 2) өз эмоцияларын ақылға көмек ретінде бағыттай білу қабілеті; 3) қандай да бір эмоцияның нені білдіретінін түсіну қабілеті; 4) эмоцияларды басқара алу қабілеті. Селавейдің әріптесі Д. Карузо «эмоционалды интеллект қарапайым интеллектке қарама-

қайшылық емес, ақылдың сезімдерді жеңуі, триумфы емес екенін түсіну өте маңызды, бұл екі процесстің бірегей қиылысуы» деп, атап көрсетеді. Р. Бар-Он «EQ» аббревиатурасын авторы, эмоционалды интеллектті «сыртқы орта қарсылықтары мен қысымын жеңе білу қабілетіне әсер ететін когнитивті қабілеттер, икемділіктер мен құзыреттіліктердің жиынтығы» деп анықтайды. Д. Гоулман – «жеке өзімен және басқалармен әрекеттесу кезінде эмоцияларын жақсы басқару үшін, өзін және өзгелерді мотивациялау үшін, өзінің және басқалардың эмоцияларын түсіну қабілеті» ретінде түсіндіреді [2].

Студенттердегі лидерлік сапалар мен эмоционалды интеллект сипаттамаларының өзара байланысын зерттеу үшін мынадай әдістемелер қолданылды:

1. Студенттің лидерлік сапаларын анықтау әрі өзін лидерлік тұрғыда бағалауы үшін – "Я - Лидер" (А.Н. Лутошкин) сұрақнамасы [3].

2. Эмоционалды интеллект сұрақнамасы «ЭМИн» (Д.В. Люсин) [4].

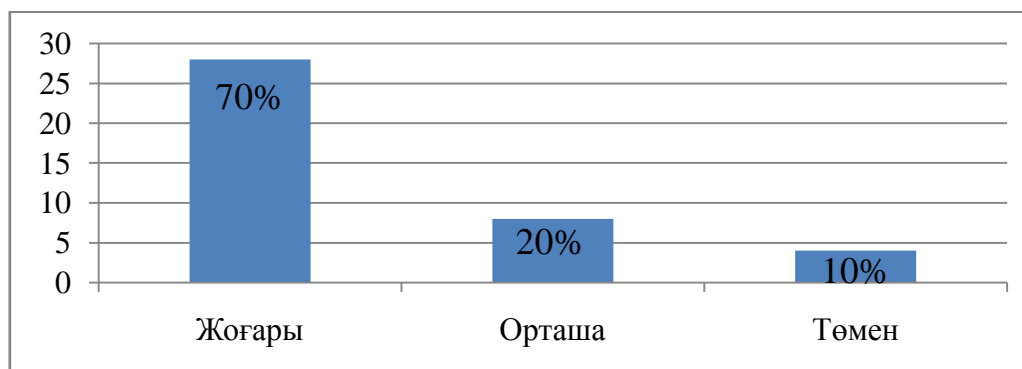
Зерттеуге жас шамасы 19 бен 22 аралығындағы 40 адам – 32 қыз балалармен 8 ұл бала қатысты.

А.Н. Лутошкиннің «Я-Лидер» сұрақнамасы адамның лидерлік сапаларын анықтауға арналған. Сұрақнама 46 тұжырымдамадан тұрады және 8 сапаны анықтауға бағытталған (А – өзін басқара білу; Б – мақсатты түсіну (мен нені қалайтынымды білемін); В – мәселелерді шеше білу; Г – шығармашылық тұрғыдан келу; Д – айналадағыларға ықпал ету; Е – ұйымдастыру жұмысының ережелерін білу; Ж – ұйымдастырушылық қабілеттер; З – топпен жұмыс жасай білу).

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес «Я-Лидер» әдістемесі бойынша сыналушылардың 70%-да лидерлік сапа жоғары дамыған, 20%-да орташа, ал 10%-да төмен екенін көрсетті (кесте 1, сурет 1).

Кесте 1. «Я-Лидер» әдістемесі бойынша студенттердің лидерлік деңгейлері.

Деңгейлер	Пайыз	Сыналушылар саны
Жоғары	70%	28
Орташа	20%	8
Төмен	10%	4

Сурет 1. Лидерлік сапалар бойынша мәліметтер.

Бұл сыналушылардың 70%-ы өзгелермен тығыз қарым-қатынас орната алатынын, сәтсіздіктерін қабылдай алатынын, өзін-өзі дұрыс бағалай алатынын білдіреді. Мақсаттарын нақты айқындап, мәселені шешуді басты және екінші реттік заттарды бөле алады. Ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, қажет болған жағдайда шығармашылық тұрғыдан ойлай алады, стандартты емес, жаңашыл тәсілдерді, бастамаларды қолдайды әрі енгізеді. Өз сәтсіздіктері үшін жауапкершілікті алады. Өз тәжірибесі арқылы үлгі көрсете алады. Эмоционалды-сөздік ықпал етеді, яғни дауыс тембрі, интонациясы, екпіні арқылы, себеп-салдарлық байланыс құра отырып, логикалық дәлел көрсете алады. Психологиялық тактті ұстанады, яғни адамдармен қарым-қатынас кезінде олардың шекараларын бұзбайды.

Лидерлік сапалардың орта деңгейін сыналушылардың 20%-ы көрсетті, олар өзгелерге тұлғалық қасиеттерінің көмегімен де ықпал ете алады, бірақ сонымен бірге соңынан ерушілер лидерді белгілі бір сенім және қолдаумен аванстауы себебінен де ықпал етуі мүмкін. Мұндай лидерлер жағдайға байланысты жүріс-тұрыс стилін үнеме өзгерте алмайды, белгілі бір дәрежеде өзіне сенімділік немесе сыни көзқарастың жетіспеушілігі тән болуы мүмкін. Жұмыс мөлшерін бөлуде қиындықтар туындап, еңбекті тең деңгейде үлестіре алмауы мүмкін. Бірақ, мұндай сапаларға қарамастан, орташа деңгейдегі лидер де өз тобын алға жетелеп, қиын жағдайларда беріктік көрсете алуы ықтимал. Мұндай адамдар лидерлік сапалары жоғары адамдардың оң қолы, көмекшісі ретінде өзін көрсете алады, топта әрқашан өз ойын білдіруге тырысуы мүмкін.

Төмен деңгейдегі лидерлік сапаларды 10% сыналушылар көрсетті, яғни мұндай адамдар өздерінің соңынан өзгелерді ерітуге, оларға ықпал етуге ұмтылмайды. Адамдармен коммуникативті байланыстар орнатуға, топтағы мәселені шешу үшін басқаларды жұмылдыруға әрекеттер жасамайды. Адамдармен қарым-қатынаста психологиялық такт, психологиялық таңдамалық сияқты тұлға сапаларын қолданбауы ықтимал. Топ мотивациясын, рухын көтеру, еңбекті тең бөлу секілді ұйымдастырушылық мәселелерге араласпайды. Кей жағдайларда адамның лидерлік сапалары төмен болғанымен ол лидер басқарып отырған топтың мүшесі болып, оның жұмысына тиімді ықпал ете алады. Сонымен бірге, кейде адам өзін дұрыс бағалай алмай лидерлік қасиеттерін жоғары деп қабылдауы мүмкін, бірақ іс-жүзінде ол өзінің сапаларын көтермелеп, адекватты емес бағалау болуы мүмкін.

Эмоционалды интеллект деңгейін анықтау мақсатында Д. Люсиннің сұрақнамасы қолданылды. Ол 46 тұжырымдамадан тұрады және 4 шкала мен 5 субшкаладан тұрады.

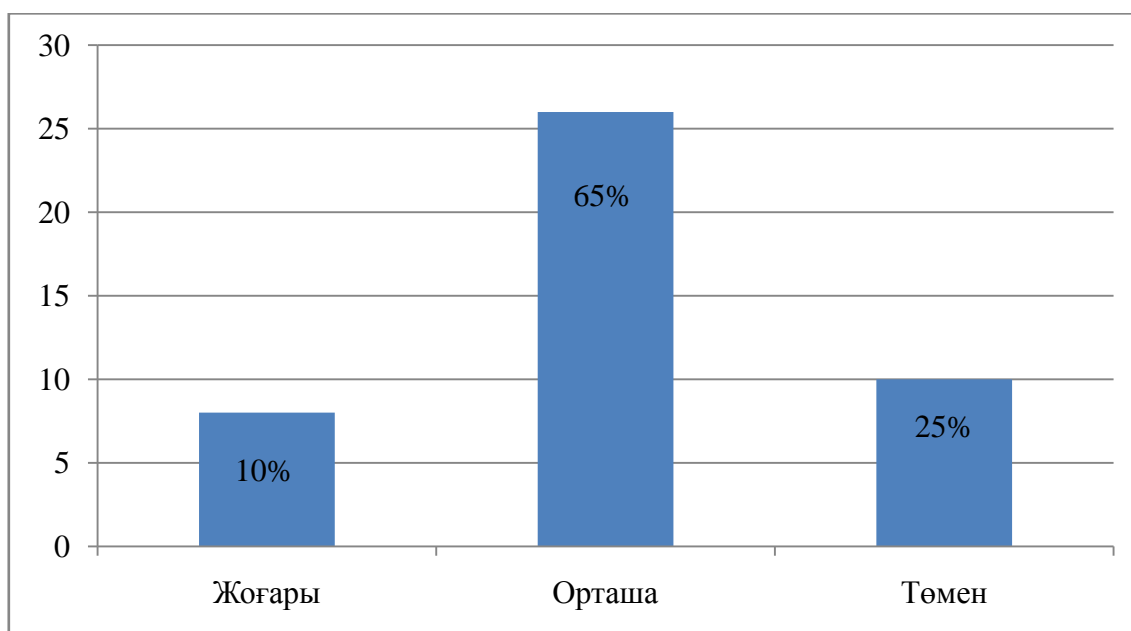
Зерттеу нәтижелеріне сәйкес сыналушылардың 65%-ы орташа эмоционалды интеллектті, 25%-ы төмен, 10% - жоғары эмоционалды интеллект деңгейін көрсетті (кесте 2, сурет 2).

Эмоционалды интеллект деңгейі жоғары дәрежедегі адамдар өзінің және өзгелердің эмоцияларын толық түсінеді әрі қабылдай біледі. Өз эмоцияларын конструктивті және тиімді білдіре алады. Қандай да болмасын эмоцияға әкелген себептерді түсінеді және қабылдай біледі, себеп-салдарлық байланысты

орната алады. Эмоцияларын басқара алады сонымен бірге олардың сыртқы көріністерін де бақылай алады. Өз эмоцияларын жаңа жағдайға байланысты бейімдейді және түзетеді. Эмоцияларды вербализациялай алу қабілеті, олардың кенеттен өзгеруі себептерін түсіне білу. Эмоцияларды басқа адамдарда, туындыларда идентификациялау қабілеті.

Кесте 2. Д. Люсиннің «ЭМИн» сұрақнамасы бойынша студенттердің эмоционалды интеллект деңгейлері.

Деңгейлер	Пайыз	Сыналушылар саны
Жоғары	10%	8
Орташа	65%	26
Төмен	25%	10

Сурет 2. Эмоционалды интеллект бойынша нәтижелер.

Эмоционалды интеллекті орташа деңгейдегі адамдар өзінің және өзге адамдардың эмоцияларын түсінеді, бірақ оларды саналы түрде толығымен басқаруда қиындықтар туындауы мүмкін. Сезімдер кешенін түсіну, яғни махаббат және жек көрушілік сияқты қарама-қайшы сезімдердің бірмезгілде болуын түсінуде қиындықтар болады. Өмірінде аса күрделі жағдайлар кезінде өзінің эмоцияларын толығымен қабылдай алмауы ықтимал. Қажет эмоцияны өзінде тудыру қабілеті жеткілікті дәрежеде болмауы мүмкін. Жалпы алғанда, мұндай адамдар эмоцияларды түсінеді, басқара алады тек қана кейбір күрделі мәселелерді, ерекшеліктерді одан әрі дамытқан жөн.

Эмоционалды интеллект төмен деңгейдегі адамдар өзгелердің және өзінің эмоционалды күйін түсінбейді. Басқаларға қатысты жанашырлық, эмпатияны сезінбейді. Өз бойындағы эмоцияның пайда болу себепін түсіне алмайды, яғни рефлексия мен өзін-өзі талдау жүргізе алмайды. Мағынасы бойынша жақын

эмоциялар (махаббат пен симпатия) арасындағы айырмашылықты сезінбейді. Өзінің және өзгелердің эмоцияларын саналы бақылай алмайды, қажет болған эмоционалды күйді тудыра алмайды. Эмоциялардың кенеттен өзгеруін сезіне алмайды, оларды физикалық күйлерде, түйсіктерде, ойларда идентификациялау қабілеті болмайды. Шынайы және жалған сезімдерді айыра ала қабілетінің болмауы.

Эмоционалды интеллект пен лидерлік арасындағы корреляцияны анықтау мақсатында Пирсонның r коэффициенті қолданылды.

Болжам:

H_1 : Эмоционалды интеллект пен лидерлік сапалар арасында өзара байланыс, яғни корреляция бар.

H_0 : Эмоционалды интеллект пен лидерлік сапалар арасында өзара байланыс жоқ, яғни корреляция жоқ.

Пирсонның корреляция формуласына сәйкес есептеулерден кейін, эмоционалды интеллект пен лидерлік арасында орташа корреляция бар екені анықталды, яғни H_1 болжамы ішінара қабылданды.

Қорыта келгенде, студенттерге жүргізілген зерттеудің нәтижесінде эмоционалды интеллект пен лидерлік сапалар белгілі бір тұрғыда өзара байланысты бола алады, әрі олар бірін-бірі толықтыра алатын құбылыстар деуге болады.

Адам басқалардың және өзінің эмоцияларын толыққанды түсіне және басқара білсе, топ ішіндегі лидерлік сапаларының да: ұйымдастыру, шығармашылық, коммуникативтік т.б. жоғары деңгейде болу ықтималдылығы жоғарырақ, ол лидер ретінде өзінің артынан ерушілермен қандай да бір тиімді қарым-қатынас орната алуға қабілеті артығырақ, эмоцияларды түсінудің арқасында шиеленісті мәселелерді болдырмауға немесе олардан табысты шығуға мүмкіншілігі бар, жаңа жағдайларға тез бейімделеді.

Топтық ахуалды позитивті ыңғайға бұра отырып, жұмысты табысты жасауға ықпал етуге мүмкіншілігі бар. Бұл алынған мәліметтер эмоционалды интеллект пен лидерлік арасында тікелей толық корреляция бар екенін көрсетпеді, бірақ дегенмен де қандай да бір деңгейдегі орташа байланыс бар екені анықталды. Біз эксперимент нәтижесіне әсер етуші басқа факторлар да бар екенін назардан шығармаймыз.

Осы ақпараттарға сүйене отырып, эмоционалды интеллект деңгейін жоғарылату тәсілдерін анықтап, оны көтеру жұмыстарын жүргізе аламыз.

Әдебиеттер:

1. Белбин Р. М. Команды менеджеров. Секреты успеха и причины неудач. – М.: Изд-во «Нипро», 2003. – 315 с.
2. Гоулман Д., Бояцис Р., Макки Э. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. - 301 с.
3. Методика самооценки лидерских качеств "Я – лидер". - http://www.profirk.ru/education/courses/8/?COURSE_ID=8&LESSON_ID=53&LESSON_P
4. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн // Психологическая диагностика. - 2006. №4. - С. 3 – 22.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ МОТИВОВ РЕЛИГИОЗНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Некрасова Ю.С.
Капбасова Г.Б.

В настоящее время вопросы, касающиеся религии, стали достаточно актуальными, а мотивационный аспект обращения к ней вызывает особый интерес. За последние годы существенно возросло количество религиозных организаций, динамично развиваются малоизвестные направления религиозных верований, и всё больше людей обращаются к религии, что свидетельствует о наличии желания у них сделать религию одним из аспектов собственной жизни. Потребность в изучении данной темы определяется множеством неизученных вопросов, которые ставят перед собой ученые, занимающиеся разработкой проблем психологии религии, верующие, а также простые обыватели. Этим и обусловлена актуальность данной статьи.

Религия выражается в психике принявшего её человека в виде религиозности. Однозначного определения данного понятия в психологической науке не существует, однако объяснение некоторых аспектов религиозности личности находят своё отражение в работах многих исследователей, например, А.И. Демьянова, В.Р. Пивоварова, Д.М. Угриновича, И.Н. Яблокова [1,2,3,4]. Мы же под религиозностью, как и другие исследователи, будем понимать «социально-психологическое свойство личности, субъективное отражение, степень принятия элементов религии, проявляющиеся в сознании и поведении личности» [5; 84].

Особый интерес для нас представляют мотивы религиозности личности, так как изучение данного аспекта поможет выявить «причины, которые, по мнению верующего, делают его веру необходимой, а также причины культового поведения» [6; 153].

В настоящее время к проблеме изучения потребностно-мотивационного аспекта обращения к религии можно отнести работы таких ученых, как Д.М. Угринович [3], И.Н. Яблоков [4], О.В. Сучкова [5], Д.В. Ольшанский [7] и И.М. Богдановская [8].

Чтобы изучить причины возникновения религиозности у молодых людей, мы провели исследование, целью которого являлось выявление мотивов религиозности современной студенческой молодежи.

В нем приняли участие 34 человека в возрасте от 17 до 22 лет, средний возраст участников исследования – 18,9 лет. Выборку составили студенты первого (n=23) и второго (n=11) курсов Карагандинского государственного университета имени Е.А. Букетова.

Для проведения группового исследования были использованы психодиагностические методики: анкета религиозных ориентаций И.М. Богдановской, которая предназначена для выявления мотивов обращения к религии, признаков культового поведения и представлений респондентов о

верующем человеке. Данная анкета позволяет условно выделять «верующих», «колеблющихся» и «неверующих»; опросник для выявления структуры индивидуальной религиозности Ю.В.Щербатых.

В соответствии с классификацией Б.Г. Ананьева [9] в исследовании используется: организационный (сравнительный метод), эмпирический (психодиагностический) метод, методы обработки данных (качественный и метод анализа).

Основываясь на полученных в результате эмпирического исследования данных, его участники были разделены на 3 группы: «верующие», «колеблющиеся», «неверующие». При разделении учитывались ответы на вопрос анкеты религиозных ориентаций И.М. Богдановской: «Считаете ли вы себя верующим человеком?». Таким образом, равное количество участников отнесли себя к «колеблющимся» и «неверующим», наименьший процентный показатель количества студентов был получен у идентифицирующих себя как «верующие». Данные результаты представлены на рисунке 1.

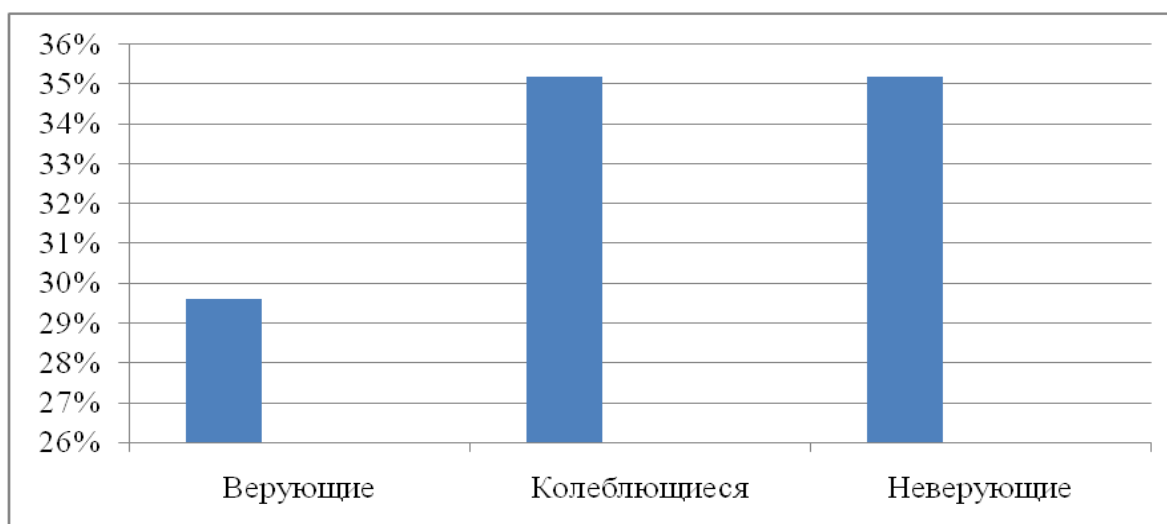

Рисунок 1. Показатели субъективной религиозной идентификации студентов.

Наличие большого количества «колеблющихся» (рис. 1) свидетельствует о наличии у студентов неопределенности в отнесении себя к верующим людям, что может являться следствием нечеткого представления о том, какими характеристиками обладают верующие люди и что входит в само определение понятия «верующий человек».

Исходя из этого, интересно проследить основные тенденции ответов молодых людей на вопрос "кто такой «верующий человек»".

Чуть меньше половины респондентов, а именно 44% студентов полагают, что верующим человеком может считаться тот, кто верит в Бога; 15% ответили, что это тот, кто верит в существование высших сил, которые обладают могуществом или властью, могут помочь человеку; 9% считают верующим того, кто следует религиозным догматам. Также, по мнению студентов, верующим человеком можно назвать того, кто относит себя к определенной религии, такого мнения придерживаются 6% опрошенных.

Среди молодых людей, которые отнесли себя к атеистам, прослеживается тенденция описывать верующих людей как тех, кто «не может взять на себя ответственность» (3% опрошенных), «неспособен принять жестокость этого мира» (3% опрошенных), «глупые» и «ограничивающие себя в возможностях, посредством соблюдения религиозных догматов» (6%).

Как среди тех, кто отнес себя к искренне верующим, так и среди атеистов, можно отметить направленность полагать, что «верующий человек» это тот, кто «верит не на показ, а «душой» и ему не свойственно навязывать своё мнение относительно религиозных взглядов другим людям». Такой ответ был получен от 9% людей, участвовавших в исследовании.

Часть молодых людей (6% опрошенных) не относят понятие «верующий человек» к религиозным феноменам: по их мнению, это тот, «кто во что-то верит» или «верит в то, что никогда не видел, но слышал по рассказам других».

Большинство верующих и «колеблющихся» исповедуют христианство: среди верующих - 60%, среди «колеблющихся» - 75%. Также в структуре данных групп встречаются студенты, исповедующие ислам: среди верующих – 40%, среди «колеблющихся» - 25%. Все студенты, идентифицирующие себя как неверующие, указали, что являются приверженцами атеизма.

Различные направленности прослеживаются в ответах на вопрос «Верующих становится всё больше, как бы Вы оценили это явление?» в зависимости от того, считает ли себя человек верующим, неверующим или сомневается, к какой группе из двух перечисленных себя отнести.

Студенты, которые считают себя верующими, полагают, что мотивом обращения к религии у современных людей является «поиск идеала, заполнение духовной пустоты», меньшинство из них придерживаются мнения, что данная тенденция обусловлена восстановлением традиций. Результаты исследования представлены в таблице 1.

Таблица 1. Мотивы религиозности верующих.

Обозначение выделенной группы	Выявленные мотивы религиозности	Кол-во человек	Процентный показатель
Верующие	поиск идеала, заполнение духовной пустоты	7	70%
	восстановление традиций	3	30%

Итак, дальнейшая обработка полученных данных показывает, что большинство из тех, кто не определился в отнесении себя к верующим или неверующим, полагают, что тенденция обращаться к религии у современных людей основана на раскаянии (встречается только среди православных христиан). Некоторые респонденты сходятся во мнении, что обращение к религии является следствием наличия потребности в поиске идеала, заполнении духовной пустоты, и 25% испытуемых, которых можно обозначить как «колеблющихся», оценивают данное явление в качестве возврата к искренней

вере.

Результаты ответов на данный вопрос представлены в таблице 2.

Таблица 2. Мотивы религиозности «колеблющихся».

Обозначение выделенной группы	Выявленные мотивы религиозности	Кол-во человек	Процентный показатель
Колеблющиеся	раскаяние	5	42%
	поиск идеала, заполнение духовной пустоты	4	33%
	возврат к искренней вере	3	25%

Студенты, утверждающие, что не считают себя верующими, полагают, что люди обращаются к религии по следующим причинам: 34% - «религия – опиум для народа»; 25% - «поиск идеала, заполнение духовной пустоты»; 25% - отмечают, что эта тенденция связана со снижением уровня интеллекта и деградацией населения; 16% полагают, что люди обращаются к религии потому, что «теперь так принято».

По результатам анкеты можно сделать следующие выводы: у наших испытуемых ведущими мотивами являются поиск идеала, заполнение духовной пустоты, что, на наш взгляд, связано с потребностью в духовном росте и развитии.

В дальнейшем для выявления иерархии мотивов религиозности, мы провели исследование с помощью опросника «Структура индивидуальной религиозности» Ю.В. Щербатых. В результате проведения были выявлены ведущие мотивы в каждой из представленных групп студентов: верующих, неверующих, колеблющихся.

Итак, среди верующих испытуемых были выделены в качестве ведущих мотивы: поиск в религии поддержки (данная тенденция встречалась только у девушек), рассмотрение религии в качестве философии (гносеологические корни религиозности и склонность к идеалистической философии: вера в существование бессмертной души и т.д.). При этом внутренняя потребность в религии (религиозное самосознание) как мотив занимает не последнее место - располагается на 2-4 месте среди остальных. Мотивом, которому верующая молодежь не придала значения, оказалось обращение к религии как к образцу моральных норм поведения.

Среди большинства «колеблющихся» ведущим мотивом религиозности является поиск в религии поддержки. Также нередко в качестве ведущего мотива встречается ожидание от сверхъестественных (божественных) сил каких-либо практических результатов.

У обеих вышеперечисленных групп испытуемых встречаются внешние признаки религиозности (ношение крестика, наличие в доме икон, знание молитв и т.д.).

У большинства неверующих, относящих себя к атеистам, в иерархии религиозности главенствующим является интерес к загадочным и

таинственным явлениям.

С молитвой к богу обращаются 64% (22 человека из 34) участников исследования: «часто» - 27,3%, «иногда» - 50%, «редко» - 22,7%. Все из них прибегают к молитве в ситуациях, когда требуется поддержка или помощь («когда теряю веру в себя», «при проблемах со здоровьем», «когда плохо на душе», «когда сессия» и т.д.). 14% (3 человека) используют молитву и как способ поблагодарить всевышнего, данная тенденция встречается лишь у тех, кто отнес себя к искренне верующим.

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

1. Существует взаимосвязь между мотивационной составляющей религиозности у испытуемых и их идентификацией себя как верующих, неверующих или «колеблющихся».

2. Среди мотивов, выделенных И.М. Богдановской [8], у испытуемых превалирует мотив поиска идеала, заполнения духовной пустоты, что может быть связано с потребностью в духовном росте и развитии.

3. У большинства испытуемых встречается тенденция искать поддержку и помощь у высших сил, о чем говорят ситуации, в которых они обращаются к молитве. Эта же направленность является превалирующей в структуре индивидуальной религиозности: у верующих – поиск в религии поддержки, у «колеблющихся» (помимо потребности в поддержке со стороны высших сил) - ожидание практической пользы от молитвы и других религиозных ритуалов. Можно предположить, что данные тенденции обусловлены стремлением почувствовать спокойствие и защиту в трудных жизненных ситуациях.

4. Среди испытуемых-студентов, которые исповедуют православное христианство, часто встречается в качестве мотива обращения к религии раскаяние, что может быть связано с особенностями христианства как религии и религиозными канонами Библии.

Таким образом, опираясь на приведенные выше данные, можно отметить, что среди мотивов религиозности у большинства студентов главенствующими являются личностные мотивы, меньшая же часть является приверженцами социально-личностных мотивов, что может быть связано с потребностью в регулировании личностных изменений на основе социальных требований.

Литература:

1. Демьянов А.И. Религиозность: тенденции и особенности проявления. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. С. 6 - 31.
2. Пивоваров В.Р. Религиозность: опыт и проблемы изучения. - Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство, 1976. - С. 218.
3. Угринович Д.М. Психология религии. - М.: Политиздат, 1986. - С. 7 - 26.
4. Яблоков И.Н. Социология религии. - М.: Мысль, 1979. - С. 67 - 98.
5. Сучкова О.В. Психологическая функция религии - обеспечение безопасности для верующей молодежи // Современные проблемы науки и образования. - 2008. - № 3. - С. 84 - 89.
6. Крысько В.Г. Словарь-справочник по социальной психологии. - СПб.: Питер, 2003. - С. 153.
7. Ольшанский Д.В. Психология масс. - СПб.: Питер, 2001. - С. 253-254.

8. Богдановская И.М. Смысловая организация современного религиозного опыта личности: дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – СПб., 2002. - С. 187.
9. Ананьев Б.Г. О методах современной психологии//Психодиагностические методы в комплексном лонгитюдном исследовании студентов. - Л.: ЛГУ, 1976. - С. 13-35.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО РАДИКАЛА

Садубаева А.О.
Альгожина А.Р.

В последнее время в РК участились случаи проявления террористических актов. Причины появления терроризма в РК разнообразны, начиная от внешних (влияние международных террористических организаций) и внутренних факторов (социально – экономические проблемы: кризис, безработица, появление в обществе маргиналов) воздействия на политическую и экономическую ситуацию в стране. В зарубежных странах ученые – террологи стали изучать социально – психологические причины появления терроризма, мотивационную направленность личности террористов, разделяя их на разные психотипы в зависимости от целей в осуществлении их противоправного деяния. Так появилась наука – террология.

В настоящий период учеными РК проводится большая работа по вопросам изучения и анализа религиозной обстановки в Казахстане. Функционируют Международный Центр культур и религий, Совет по связям с религиозными объединениями, общественное объединение «Конгресс религиоведов». На базе акиматов областных центров РК осуществляют большую профилактическую работу АТК (Антитеррористические комиссии), в силовых структурах – АТЦ (Антитеррористический Центр), направленный на предотвращение и предупреждение преступлений, связанных с угрозой терроризма и религиозного экстремизма.

Казахстанских психологов также интересует данная проблема, особенно в изучении психологических особенностей личности террористов. Ими постоянно проводится психодиагностическая и психокоррекционная работа с осужденными террористами, пребывающими в местах лишения свободы, организуются круглые столы и лекции, в частности для молодежи, в рамках профилактики проявлений религиозного экстремизма и терроризма в молодежной среде.

Психологические особенности террористов в своих научных трудах освещали как зарубежные, так и отечественные теологи, религиоведы, психологи. Изучая международный опыт специалистов, раскрывающий психологические особенности личности террористов, было выявлено, что мнения ученых по данному вопросу были разнообразны. Например, российский терролог Д. Ольшанский выделяет 11 основных типов личностей террористов, предрасположенных к осуществлению противоправного деяния. Каждый из них

характеризуется определенным стилем поведения.

1. Миссионер – фанатики идей - Бен Ладен, Д. Дудаев, С. Бурятский.

2. Мститель – среди них встречаются не только мужчины, но и женщины, подростки. Основной мотив поведения – личная вражда, месть за себя, близких, друзей. Идейные мстят за свою униженную и оскорбленную нацию, этническую группу или веру.

3. Сценарист – режиссер – тип, близкий к фанатику, но более уравновешенный и хладнокровный, занятый планированием террористической деятельности, конкретных актов. Это лидеры, предпочитающие оставаться в «тени» - А. Масхадов, Басаев.

4. Нарцисс – типаж откровенного боевого, уверенного лидера, тщеславного борца «за свою справедливость» - А. Бараев, Хаттаб, Радуев.

5. Ущербный – широко распространенный тип личности в бандитских и террористических группировках. Это неудачник, личность с заниженной самооценкой, которая самоутверждается за счет слабых людей, в то же время данный тип внушаемый, легко попадает под психологическое воздействие со стороны авторитарной личности.

6. Садист – для него «террор» выступает как основной способ эмоционального удовлетворения, ему присущи такие особенности характера, как агрессивность, жестокость, страсть к насилию, убийству, разрушению, устрашению. Борьба за идею – это ширма, прикрывающая истинные намерения, направленные к предрасположенности осуществления суицидальных намерений.

7. Актер – стремится сыграть свою роль и произвести благоприятный эффект на социальное окружение. Мечтает прогреметь публично, стать знаменитым любой ценой. Это тип Нерона и Герострата.

8. Авантюрист – своеобразный адреналиновый наркоман, обожающий экстремальные ситуации. Такими являются Камо и Че Гевара.

9. Технар – отличается тем, что ему абсолютно безразлично кого, за что и где убивать. Его увлекает не сама цель теракта, а способ и техническое оснащение данного преступления. Он хочет сделать это так, чтобы все было абсолютно надежно и эффективно. То есть бомба должна быть как можно более мощной и безотказной.

10. Зомби – тип идеального исполнителя смертоносных заданий. Действует как запрограммированный автомат. Ему легко сделать психологическое внушение, кроме того, он исключительно работоспособен. При выполнении заданий «зомби» бесстрашны, сообразительны, активны и мобильны.

11. Отморозок – хищный, безнравственный, эмоционально холодный, агрессивный террорист. Ему все равно, кого убивать. Он корыстен, работает на хозяина за ожидаемое вознаграждение [1].

Российский психолог Ю. Антонян выделил свою классификацию террористов, обусловленных их мотивационной сферой при осуществлении преступных деяний.

1. Обособленный устойчивый психотип – в основном, представлен в виде

лидеров террористических организаций.

2. Обособленно – агрессивный психотип – маргиналы (лица с неустойчивым социальным статусом, в основном, обиженные на государство, социальное окружение).

3. Обособленно – враждебный психотип – уголовники, преступники, принявшие радикальный ислам в местах лишения свободы.

4. Наемники – лица, основная цель которых направлена на осуществление рискованных поступков, с высокой мотивацией – воевать.

5. Психически больные люди – лица с отсутствием критичности в мышлении и поведении, довольно эффективно поддающиеся внушению со стороны вербовщиков – террористов [2].

Психологи Л. Шумакова и И. Кузнецова определили психологические особенности лиц, также причастных к осуществлению террористической деятельности.

1 категория - лица, внешне не проявляющие эмоции, отличающиеся спокойствием. В прошлом, как обычно, они были объектами насилия. У них нарушена система ценностных ориентаций личности, концентрация внимания на решение своих психологических проблем. Присутствует лживое поведение, с отсутствием чувства вины, жалости к окружающим людям. Но при этом они сами боятся психологического давления со стороны авторитарной личности.

2 категория – психопаты. Они дезадаптивны, конфликтны, агрессивны, импульсивны в поведении, мстительны, застреваемы на негативных переживаниях, ощущениях. Часто ищут врагов из ближнего окружения, вымещая на них всю свою злость и агрессию. Хитры, скрупулезны, педантичны. Как считают психологи, любой психопат может стать преступником, либо террористом.

Подтип личности – параноик. Отдален от социального окружения, человек с завышенной самооценкой личности, даже где-то с манией величия. Имеет глубокие психологические проблемы, в своих неудачах винит окружающих людей. Самый активный период параноика - 20-40 лет. С ранних лет употребляет алкоголь, наркотики, быстро реагирует на внешние раздражители. Но при этом у него присутствует лидерский потенциал личности, уверенность в себе, с высоким уровнем притязаний личности (стремлением к карьерному росту, высокому социальному положению в обществе).

3 категория – религиозные фанаты. Неадекватны в поведении, имеют «туннельное» («узкое») мышление, ориентированное только на свои религиозные идеи, взгляды. Себя считают всегда правыми во всем, остальные лица, которые не поддерживают их убеждения, становятся для них настоящими противниками, врагами. Готовы пойти на самопожертвование ради своих идей, не исключено, что и на совершение убийства человека.

4 категория – шизофреники (психически больные люди) Привлекают к себе повышенное внимание по причине неадекватности в поведении, эмоциональном состоянии. У них отсутствует критичность в мышлении, поэтому они всегда становятся легкой «мишенью» для вербовки и

зомбирования со стороны миссионеров террористических организаций [3].

Психолог С. Роцин выделил 3 модели поведения личности террористов:

1 модель поведения – психопат – фанат, руководствующийся своими взглядами, убеждениями (политическими, религиозными, идеологическими). Он уверен, что его идеи необходимы и очень полезны обществу. Психопат – фанат ради своей «идеи-фикс» готов пойти на любые преступные проявления.

2 модель поведения – фрустрированная личность, не нашедшая себя в обществе, как личность. Таким людям присущи такие особенности характера, как дискомфорт, чувство нереализованности, невостребованности в социуме. В этом и заключается причина их агрессивного, импульсивного поведения, вплоть до осуществления преступления.

3 модель поведения – личность из ущербной семьи. К этой категории относятся лица из неполных семей, либо испытывавшие на себе дефекты неправильного воспитания. Они ощутили модель поведения «гадкого утенка» в семье, в социуме, начиная еще с ранних лет. Обиженные на окружение такие лица способны на осуществление самых жестоких деяний, вплоть до совершения убийства человека [4].

Анализируя события, произошедшие в РК, касавшихся осуществлений террористических акций, казахстанские ученые Е. Карин и С. Канаев пришли к выводу, что терроризм в нашей стране имеет свои специфические особенности:

1. Криминальный характер терроризма.
2. Отсутствие конкретных требований террористов.
3. Молодежный состав террористов.

55% участников уголовных дел – лица от 17 до 29 лет, из них 36% - не достигшие 25-летнего возраста.

35% - возраст от 30 - 35 лет;

36% - не достигшие 48 лет.

4. Социально – экономические проблемы.

73% - были безработными;

26% - имели постоянную работу.

5. Демографические особенности – большая часть осужденных были выходцами из Западного Казахстана.

6. В основном, все террористы были неопитами, недавно принявшими ислам, не имеющими достаточно религиозных знаний.

У многих из них отмечались психологические проблемы в детстве: неполная семья, потеря близкого человека еще в раннем возрасте, психологическое давление в семье и окружении, модель поведения «гадкого утенка». Выявлялись также и проблемы со здоровьем – последствия черепно – мозговых травм головного мозга [5].

Таким образом, современный террорист – маргинальное лицо, не имеющее высшего образования и постоянного места работы, возможно, заразившийся идеями радикального ислама в условиях своего пребывания в исправительной колонии. В детстве, либо в раннем возрасте он перенес психологическую травму, неопит – религиозно безграмотный человек.

Изучая психологические особенности личности террористов, психологи в «матрице» характера обнаружили у них разные мотивы, подтолкнувшие данный контингент лиц к осуществлению противоправного деяния:

1. Преобразование мира, в реалиях сегодняшнего дня.
2. Реакция к групповому сплочению.
3. Склонность к осуществлению рискованных поступков.
4. Меркантильные интересы.
5. Стремление к самоутверждению личности.

Большая часть террористов была завербована миссионерами через Интернет, социальные сети.

Таким образом, социально – психологическая характеристика личности террориста постоянно видоизменяется, но основную группу преступников представляют молодые лица с маргинальной направленностью. В настоящее время органами власти осуществляется большая работа с молодежью – круглые столы, лекции, семинары – тренинги, индивидуальные консультации по вопросам профилактики проявлений религиозного экстремизма и терроризма.

Литература:

1. Ольшанский Д. Психология терроризма. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
2. Антонян Ю. Природа этнорелигиозного терроризма.–М.: Аспект Пресс, 2008. – 365 с.
3. Жанузаков А. Как становятся радикалами: статья от 16.07.2017 – <https://365info.kz/2017/07/kak-stanovyatsya-radikalami-vsyo-o-priyomah-verbovshhikov-psiolog/>
4. Митрохин Л. Религия и терроризм – М, 2005. – 289 с.
5. Социальные сети как паутина вербовщиков ИГИЛ // Будь осторожен: ИГИЛ. - Астана. – С. 12-23.
6. Канаев С. Экстремизм и терроризм в Казахстане // сб. областной научно – практической конференции. – Караганда, 2014. – 204 с.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ПРОЦЕСІНІҢ ДАМУЫМЕН ОҚУ ҮЛГЕРІМІ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТЫ ЗЕРТТЕУ.

Сатымбаева А.К.
Нұрғалиева С.М.

ҚР «Білім туралы» Заңында оқыту формасын, әдістерін, технологияларын тандауда көп нұсқалық қағидасы бекітілген. Бұл білім беру мекемелері мұғалімдеріне, педагогтарына өзіне онтайлы нұсқаны қолдануға, оқушының дамуына жағымды жағдайлар жиынтығын тандап алуға мүмкіндік береді. Білім беру саласындағы әрбір мұғалімнің алдында қабілеті әр түрлі деңгейдегі бала отырады. Олардың арасында үлгерімі төмен, қабілеттілігі жоғары да оқушылар анықталады. Олармен жұмыс жүргізуде қандай жолдарды тандау тиімді болар еді деген сауал әрбір мұғалімді толғандырады сөзсіз.

Психологиялық себептер – зейін, есте сақтау, ойлаудың даму деңгейі, қабылдаудың төмендігі, сөйлеу қабілетінің жеткілікті деңгейде дамымауы, таным қызығушылықтарының қалыптаспауы, дүнетанымының тарлығы.

И.В. Дубровинаның және басқа да психологтардың пікірінше балалардың оқуға үлгермеуінің психологиялық себептерін екі топқа жіктейді, бірінші тобына танымдық әрекеттің кемшіліктері жатады. Танымдық әрекеттің кемшіліктеріне мыналар кіреді: зейіннің шоғырлануы мен зейінді бөлудің әлсіздігі, қысқа мерзімдік ес пен ұзақ мерзімдік естің даму деңгейінің төмендігі, логикалық ес пен бейнелік және логикалық ойлаудың нашар дамуы, фонематикалық естудің әлсіздігі және т.б. [1].

Осыған байланысты орта буын мектеп оқушыларының оқуға үлгермеуінің психологиялық себептерін анықтау үшін келесі әдістемелерді іріктеліп алынды:

1. Оқушылардың зейін ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған Бурдон тесті.
2. Есте сақтау ерекшеліктерін анықтау әдістемесі.
3. Қабылдау ерекшеліктерін анықтау әдістемесі.
4. Оқушылар мен ұстаздарға арналған авторлық сұрақнама.

1. Орта буын мектеп оқушыларымен жұмыс атқарғанда зейін мәселесі өте маңызды болып табылады. Орта буын оқушыларымен мектеп кезеңінде зейіннің қалыптасу процесінде мәнді өзгерістер болады, оның барлық қасиеттері қарқынды дами бастайды. Зейіннің жақсы дамыған қасиеттері мен дұрыс ұйымдастырылуы орта буындағы мектеп оқушыларының оқудағы үлгерімін тікелей анықтайтын факторлар болып табылады. Әдістеме мақсаты; зейіннің тұрақтылығы мен шоғырланының даму деңгейін анықтау[2].

Зерттеу арнайы жасалған ретсіз орналасқан скандар мен әріптерден тұратын тестік бланктермен жүргізіледі. Оқушыларға бланктегі белгілерге (сандар мен әріптер) назар аудара отырып нұсқау бойынша белгілі бір белгілерді сызып тастау ұсынылады. Балалардың жасына және жалпы даму деңгейіне орай бір, екі кейде үш белгіні бір уақытта сызуға тапсырмалар беріледі.

2. Есте сақтау ерекшеліктерін зерттеу. Ес басқа психикалық процестер сияқты, орта мектеп кезеңінде мәнді өзгерістерге тап болады. Оның мәні баланың есі біртіндеп ырықты сипатқа ие бола бастайды. Оқу әрекетінің біртіндеп күрделенуіне байланысты жай ғана жаттап алудың маңызы төмендеп, жаңа амалдар мен тәсілдерді меңгеру қажеттілігі туындайды. Осы кезде мағыналық есте сақтаудың маңызы арта түседі. Әдістеменің мақсаты: оқушылардың есінің ерекшеліктерін: белсенділігін, өнімділігін, шаршағандығын анықтау.

3. Қабылдау ерекшеліктерін анықтау әдістемесі. Орта буындағы оқушылар қабылдаудары қаншалықты жоғары деңгейде екенін анықтау. Оқушы қаншалықты қоғамдағы ақпаратты, оқу процесіндегі оқу материалдарын қабылдай алатындығы.

4. Оқушылар мен ұстаздарға арналған авторлық сұрақнама. Қосымша сұрақнамалар арқылы толғандыратын сұрақардың жауабын алу үшін қолданылды [3].

Зерттеу жұмысы Қарқаралы қаласының №1 қазақ орта мектебінде жүргізілді. Сыналушылар: 6-шы Ә және Б сынып оқушыларынан, құжаттарды талдау және әр пән мұғалімдерімен пікір - алысу нәтижесінде, бақылаушы және экспериментальді топ іріктеп алынды. Екі сыныптың балаларын қосқанда 52

бала. Әр сыныпта 26 баладан. Барлығы 11- 12 жас аралығындағы оқушылар. 52 баланың 39-ы қатысты. оның 6 Ә сыныбының 11 оқушының оқу үлгерімі төмен, жасы және жынысы жағынан сәйкес келетін оқуда үлгеретін 9 оқушы алынды. Ал, 6 Б сынып оқушыларында 8 оқушының оқу үлгерімі төмен, жасы және жынысы жағынан сәйкес келетін оқуда үлгеретін 11 оқушы алынды.

Белгілі бір мақсат пен міндеттерді шешу үшін келесі әдістер қолданылды:

- балалардың оқу процесіндегі қиындықтарды анықтау мақсатында мұғалімдермен әңгімелесу;
- оқу іс-әрекеті үстінде балаларға бақылау жүргізу;
- оқу үлгерімі журналын талдау;
- психодиагностикалық әдістерді пайдалана отырып зерттеу жүргізу.

2. Оқушылардың зейін ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған Бурдон тесті.

Тәжірбиелік топ балаларының зейінің тұрақтылығы мен шоғырлануының даму деңгейін анықтау нәтижесін талдау екі негізгі көрсеткішті есептеп шығарудан тұрады:

S- қаралған қатар саны

M- осы кезде жіберген қателердің саны.

Бұл екі көрсеткіштің екеуі де әр минуттық интервалға және он минуттық зерттеуге қатысты есептеледі. Зейіннің шоғырлануы коэффициенті мына формула бойынша есептеледі:

$$Q = S^2/M \quad (1)$$

Мұндағы S- корректуралық кестедегі қаралған қатар саны, M- осы кезде жіберген қателердің саны.

Тұрақтылық коэффициенті A келесі формула бойынша анықталады:

$$A = S/t \quad (2)$$

Мұндағы, S- корректуралық кестедегі қаралған қатар саны, t - жұмысты орындау уақыты.

Барлық оқушылардың зейінінің тұрақтылық және шоғырландыру коэффициентін есептеп алып, оның орташа көрсеткішін шығардық, сонда тәжірбиелік топ пен бақылаушы топ арасындағы айырмашылықтар анықталды.

Жүргізілген зерттеу нәтижесі бойынша анықталғаны тәжірбиелік топ балаланың 24% тапсырманы қалыпты деңгейді аз қате жіберіп орындаған, 12% оқушы жұмыстың басында жақсы нәтиже көрсетіп, жұмыстың соңына қарай жұмыс нәтижелілігі төмендеген, бұл балалардың нерв жүйесінің әлсіздігінің көрсеткіші болып табылады және осыған байланысты балалар жылдам шаршағыш келеді.

Балалардың 21%-ында зейіннің тұрақсыздығы байқалады, бұл олардың тапсырманы орындау барысында қатарлардағы белгілерді сызуда біркелкі нәтиже көрсетпей секірмелі нәтиже бергенінен анық болып отыр, яғни алғашқы қатарларда қателер саны аз болғанымен ортаңғы қатарда қателіктер кенет көбейеді, кейінгі қатарларды қателер саны қайтадан азаюды, осылайша қайталалан береді.

Балалардың 22%-да тапсырманы орындауда зейіннің тұрақтылығы мен шоғырлану дәрежесі бірте-бірте өскінін байқауға болады. Бұл балалардың

жұмысқа бірте-бірте төселеіп келе жатқанын көрсетеді, нерв жүйесінің инеттілігінің белгісі. Бұл балаладың ішінде 6%-да тапсырманы орындауда қатенің аз жібергендігін байқауға болады, демек осы балалардың инеттілігі олардың жеке дара ерекшелігі болып тұр. Ал қалған 16% оқушыда әлі де өз интеллектуалдық іс-әрекетін ұйымдастыра алуының тиімді әдістері қалыптаспағандығын көрсетеді.

21% оқушының зейіні тұрақты бірақ нәтижелі емес. Осы балалардың ішінде 7%-ы тапсырманы орындауда аз қате жіберген, бірақ осы тапсырманы орындауда ұзақ уақыт қажет еткен, бұл осы балалардың нерв жүйесінің баяулығының нәтижесі, 14% оқушыда қателер де көп, сондай ақ уақытты да үнемді пайдалан алмаған, бұл олардың сапалы ақыл-ой әрекетіне төселмегендігінің көрінісі [4].

Бұл зерттеу жұмысы бойынша қорытынды жасайтын болсақ, төменгі кестеден бақылаушы және тәжірбиелік топтың зейінінің шоғырлануы мен тұрақталуының даму деңгейінің көрсеткіштерінде елеулі айырмашылық бар екені көзге айқын көрініп тұр.

1 кесте Бурдон тестінің нәтижелері.

Көрсеткіштер	Нәтижелер	
	Эксперименталдық топ Орташа көрсеткіш	Бақылаушы топ Орташа көрсеткіш
10 минутта қаралған қатар саны	65,6	88,2
Дұрыс сызылған белгілер саны	112,2	151,3
Жіберілген қателер саны	53,8	50,1
Шоғырлану коэффициенті	1,2	1,7
Тұрақтылық коэффициенті	0,10	0,14

Зейін ерекшеліктерінің көрсеткіштері.

2. Есте сақтау ерекшеліктерін зерттеу.

Есте сақтау ерекшеліктерін анықтау. А5 форматында 23 сөз жазылды. Бұл сұрақнамаға қатысқан оқушылар саны 20. Оның 13- үлгерімі төмен , қалған 7- үлгерімі орташа. 6 ә сынып оқушыларындағы тәжірбиелік топ сыналушылардың 12,6 % эксперименттің әр кезеңінде сөздерді жаңғырту саны бірте-бірте естеріне түсті. Бұл балалардың ес ерекшелігінің нормаға сай екендігінің дәлелі.

Бақылаушы топ сыналушыларының 17,1 % эксперименттің әр кезеңінде сөздерді жаңғырту саны бірте-бірте естеріне түсті. Бұл балалардың ес ерекшелігінің нормаға сай екендігінің дәлелі.

Ал, 6 б сыныбында бұл әдістемеге қатысқан оқушы саны 19. Оның 8 бақылаушы топ, 11-і эксперименталды топ. Тәжірбиелік топ нәтижелері 16,1% және бақылаушы топтыкі 18,75%.

3. Қабылдау ерекшеліктерін анықтау әдістемесі. «Жыл мезгелі» тақырыбында А4 форматына сурет салынды. 3 баланың қабылдауы орташа 3-де музыкалық аспап салған қалған 36-сында ақпаратты қабылдау ерекшеліктері тұрақты. Яғни, басым көпшілігі тас, бұлт, гүл, су салған.

4. Оқушылар мен ұстаздарға арналған авторлық сұрақнама. Сұрақнама оқушыларға 10 сұрақ, ұстаздарға 7 сұрақ дайындалынды. 6 Ә сынып оқушыларында ең негізгі пәндер саны 10. 6 ә сынып оқушыларының яғни, тәжірбиелік топ оқушылары жоғары да атап кеткендей 26 баланың 11 оқушысы қазақ тілі, қазақ әдебиеті, математика. 26 баланың 10-ы орыс тілі, биология. 12-сі орыс әдебиеті, 18-і екі топты қосқанда ағылшын, 14-і қазақстан тарихы, 13-і география пәндерінен оқу үлгерімдері төмен болды. Яғни, бұл мұғалімдердің балаларға журналға қойған бағалары бойынша алынды. Оқушылар техникалық жағынан әлсіз, гуманитарлық бағытта әлсіз. Ал, оқушылардан алынған сауанама нәтижелері бойынша техникалық жағынан жақсы, және қызығушылықтары жоғары, және гуманитарлық бағытта сондай нәтижелер алынды. Оқушылардың басым көпшілігі қазақ әдебиеті мен математика, және ұнайын сабақтарына көңіл аударады. Қиындық туғызатын пәндердің бірі математикадан теңдеулерді шешу, орыс әдебиетінен жаттау, география, ағылшын, орыс тілі пәндері. Бос уақыттарында биология және математика пәндерімен дайындалғанды ұнатады.

6 Б сынып оқушыларының нәтижелерін талдай келе. Сыныпта 26 оқушы. Оның 13-і математикадан, 11-і орыс тілден, 9-ы орыс әдебиеті мен ағылшын, 8-і қазақ тілден, 7-еуі қазақ әдебиетінен, 6-ы биология, география, және қазақстан тарихы пәндерінен оқу үлгерімдері төмен. Яғни, бұл мұғалімдердің балаларға журналға қойған бағалары бойынша алынды. Мұғалімдер техникалық жағынан төмен баға қойып, гуманитарлық жақтары жоғары деңгейде. Және де 10 баланың 4-інде ғана техникалық жағына қызығушылықтары жоғары, қалғандарында аса қызығушылық болмады. Гуманитарлық бағытқа қызығушылықтары жоғары. Яғни, оқушылар шығармашыл, сурет салғанды, өз қолдарынан бірнәрсе істегенді ұнатады.

Қиындық туғызатын пәндері ағылшын, математика, география, орыс тілі. Қалған аталмаған пәндерге қызығушылықтары бар.

Қорыта келе, алынған нәтижелерді өңдеуде, оқушылардың жасы 11-12 де. Бала осындай жаста қоғамда өз орнын іздей бастайды. Жан Пиаже бойынша нақты операциялар кезеңі болып саналады. Бала барлығы логикалық тұрғыдай ойлай бастайды. Еңбекке ұмтыла бастайды. Э. Эриксон бойынша бала осы кезеңінде болашаққа уақытша жоспар құра бастайды. Болашақты ғана ойламай осы шақ пен өткен шақты да ойлайды. Болашақта кім боламын? деген сынды сұрақтарды қою арқылы бала қоғамда өз-өзін өзектендіріп дами түседі. 11-12 жас аралығында оқушылардың жыныстық жетілуіне байланысты адамның бойында психофизиологиялық өзгерістер қатар жүреді [5]. Бұл кезең балалық шақтан ересектер әлеміне өтудегі аралық кезең ретінде сипатталады. Жасөспірім кезінде адам ағзасында болатын психофизиологиялық байланыстар үрейлену, қорқыныш, агрессия, депрессия, реакциялары адекватсыз, көңіл-

күйлері тұрақсыданулары анық байқалады. Үлгерімі төмен оқушылардың басым көпшілігі бос уақытында әлеуметтік желілерде, үй шаруарына көмектесіп отырады [6]. Уақыттарының қалай өтіп кеткенін байқамай қалады. Соның салдарынан оқуға зейін қоймайды. Кей оқушылар мұғалімнен қорқып қалған. Соның амалынан балалар амалсыздан сабақты сабақ үстінде істейді. Оқушылар үшін тақырыптар түсініксіз. Қиындық туғызатын пәндердің бірі ауызша сабақтар. Оқудағы сәтсіздік және сыныппен бірге жұмыс істей алмау олар үшін моральдық қақтығыстың көзі емес, себебі олар өздерінің артта қалуын басқа балалармен бірге жекелеген пәндерді игере алмауын өзінің танымдық мүмкіндіктерінің шектеулілігіне қарай дұрыс түсінеді. Моральдық қақтығыстың болмауы оқушы позициясын сақтауға және жағымды моральдық бағыттылықтың қалыптасуына ықпал етеді, өйткені оқуға деген жағымды қатынасты сақтай отырып сәтсіздіктің себебін түсіну кемшіліктерді жеңуде жақсы түрткі болып табылады. Бірақ олардың оқу еңбегіне ең алдымен олардың өзі ұнатқан істермен ғана шұғылдану сияқы әдеттері әсер етеді, егер оқу еңбегінде оқушының едәуір кең және тұрақты мотивациясы болмаса бұл оқушылар пән бойынша (тіл, математика) жүйелі әрі қиын еңбекті талап ететін белсенді ақыл ой жұмысынан қашқақтайды, ауызша сабақтардан берілетін тапсырмалар үстірт игеріледі. Осындай жұмыс барысында балаларда оқу дағдылары, қиындықты жеңу іскерліктері қалыптаспайды. Сонымен қатар оларды жұмысқа деген белгілі бір қатынас қалыптасады: оны салақ орындау, жұмыс қарқынының төмен болуымен кездеседі. Сонымен қатар, орта буын мектеп оқушыларының оқу үлгерімі төмен оқушылардың оқуда үлгермеуінің психологиялық себептерін оқу мотивациясының төмендігі, танымдық процестердің белгілі деңгейінде дамымауы анықтап, психологиялық дамудың осы жақтарымен дамыту жұмыстарын жоспарлы түрде, жүйелі жүргізілсе, оқушылардың оқу үлгерімінде едәуір жетістіктерге жетуге болады деген ғылыми болжамымыз расталды.

Әдебиеттер:

1. Оморокова М.И. Совершенствование чтения младших школьников. - М.: АРКТИ, 1997. - 154 с.
2. Ануфриев А.Ф., Костромина С.Н. Как преодолеть трудности в обучении детей. - М.: Сфера, 2008. - 125 с.
3. Блонский П.П. Школьная неуспеваемость // Избранные педагогические произведения. - М., 2007. - 342 с.
4. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. - М.: Владос, 1995. - 529 с.
5. Языканова Е.В. Учись учиться. - М.: Чистые пруды, 2006.
6. Локалова Н.П. Школьная неуспеваемость. - <http://www.klex.ru/9ps>

5. Құқықтық психологияның мәселелері. 5. Проблемы правовой психологии.

ЗОРЛЫҚ ЖАСАҒАН СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ЖҮРІС-ТҰРЫСЫ

Альгожина А.Р.

Психология нақты көзқарастан қылмыстың осы түрін зерттеуде жеке пәндердің бірі болып табылады. Барлық психологиялық мәселелерді, тергеу бойынша мынадай сұрақтарды тұжырымдауға болады: жеке психологиялық сипаттамаларын тегі (генезисі) деген не, (өлтіру сияқты) зорлық-зомбылық қылмыстарға кінәлілігі, олардың жасаған қылмыстағы психологиялық рөлімен, қылмыстың шығу тегі (генезисі) қандай болып табылады.

Қылмысты талдау психологиялық көзқарас тұрғысынан қылмыстық актінің алдын ала анықталған түрінен емес, бірақ ең басты мақсаты ретінде жасалған іс-әрекеттердің құқық бұзушы адамға қатыстылығын, яғни жеке-семантикалық контексті болып табылады. оның субъективті және жеке басының құндылықтарына (мағынасы) түсініктеме ретінде психологиялық біліктілік актілерді Іздеудің қылмыскердің өмірінің жеке контексінде қылмыстық оқиғалардың тыс зерттеушілерімен айқындалды [1].

Көзқарас тұрғысынан қылмыстық әрекеттер өмірлік оқиғалардың заңдылықтарымен, тек қана заттай қалпында емес толығымен мағыналық тұрғысынан да қаралады.

Қылмыстық жазалаудың негізгі проблемасы көптеген методологиялық сұрақтарды қозғайды яғни теориялар мен зерттеу әдістерінің шешіміне жауап табылуы индивидуалды қылмыстық актілердің табиғаты мен профилактикалық және білім беру іс-шараларын жүргізуге ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Тұлғаны агрессивті және жыныстық әрекеттер, сондай-ақ күштеу оның мінез-құлқы үшін арнайы себептері болып табылмайды; сол уақытта ол зорлық-зомбылықтың көрінісі әрбір актілік агрессияның көрінісі болып табылады, және олардың кейбіреулері көп немесе аз мөлшерде жыныстық әрекеттердің табиғаты нәтижесі ретінде қарастырылады.

Неміс ғалымы Г. Аммон оның екі түрі арасындағы айырмашылық үшін қызықты тұжырымдамасын әзірледі - конструктивті және деструктивті. ол күмән «агрессия» және «қырып» түсініктерін басын атайды, өйткені бұл айырмашылық қызықты. Бұл автор адами мінез-құлық оның бастауында агрессивтілік тән сапасы емес, сол ұстанымды көздейді. мінез-құлық қалыптастыру ең ерте кезеңдерінде қарап, Г. Аммон баланың табиғи қызметінің тек көрінісі ретінде оларды көреді, ол қоршаған әлемнің объектілерін игеру, жаңа тәжірибе қажет. Екінші жағынан - танымдық функцияларын дамыту болмауына негізделген кез келген объектілерді шеберлігі өңдеу балада толық қалыптасаған. Бұл жағдайларда, объектілермен әр контакт табиғи ғана деструктивті болып табылады. Алайда, бұл деструктивті - тек сыртқа білдіру болып табылады, былайша айтқанда, оның қоршаған ортамен байланыста

баланың материалдық нәтижесі. Оның жеке мазмұны - шығармашылық көрінісі, сондықтан сындарлы қызметімен байланысты [2].

Анасымен қарым қатынас тұрғысында баланың тұлғасын қалыптасу процесін егжей тегжейлі сипаттауға болады. Кейбір авторлар баланың өмірінің кезеңдерінде анасы оның айна функциясын атқарады. Бұл ұсынылған баланың бейнесі жалпы құрылымы саналық және бейсаналық анасының қажеттіліктері мен оның іс-әрекеттері (мимикалық, pantomimic) болып табылады ең алдымен, көрініс «айна» оған қатысты. Осылайша, ананың мінез-құлық - бастапқы жеке басын куәландыратын – немесе баланың бастапқы «сапалық анықта» немесе көрінісі ретінде. Бұл баланың бастапқы образында «Мен» Объективті түрде оның іс-әрекеттерінде және ата-анасымен қарым қатынасының бұл сатысында, яғни әлі «мен» немесе «мен емес» деп болінбеген жағдайда болады. Бұл образ өз алдында, кейіннен өзімен қабылданып жеке тұлғаның құрылымын әсер етеді [3].

Ана мен бала арасындағы ерте байланыс оған баланың анасының тәжірибесі мен мінез-құлық негізінің өзінде бірегей конфигурациясының бар қолданыстағы түрі сияқты сезім тәжірибесін береді. Бұл конфигурация тұлғаны терең ядролық құрылымдардың моделіне ұқсайды. Бірі оңай баланың осы бастапқы сәйкестілікті қарым-қатынас құрылымының бас тарту бірегей сипаты жағынан, және болмыстың іргелі онтологиялық режимі мен сезім бұрмаланған болады деп болжауға болады.

Психологиялық агрессия генезисі динамикасын ескере отырып, Аммон психосоматикалық аурулар, депрессия, шизофрения, атап айтқанда, оның көріністеріне басқа да нысандарын көрсетеді. Осылайша, ол бір жағынан, отбасы және оның деструктивті қалыптастыру да қабылдамады себебі оның арасындағы баланың идеясын жұмсайды, және ашық агрессивті мінез - екінші жағынан, ешқандай біржақты байланыс бар деуге болады. Бас тарту әбден белгілі формалары бәлкім бар, кейінірек қылмыс жетекші рөл атқарған сәтте оның патологиялық бұрмалау айырмашылығы тұлғаны қалыптастыруға итермелейді.

Біріншіден, ең маңызды факт, авторлардың пікірінше, болашақ қылмыскерлер орны оның отбасы құрылымы байланысты болады. Оның бірлігі, тұтастығы, өзара көзайымы және өзара көмек негізінде аралас мүшелерінің болмауымен сипатталады. Бірақ отбасы, топ ретінде, шын мәнінде бар.

Ажырамас психологиялық құрылым ретінде отбасының болмауы оның мүшелерінің сенімділік позициялар жоқтығын әкеп соғады. Ішкі отбасылық позициясының лауазымы ретінде, авторлар ол бірінші кезекте психикалық оның мүшелерінің, имиджін, мен балалары болып табылатын негізгі маңызды мүмкіндікті қарастыру. Нақты позициясының болмауы, міндеттері, қойылатын талаптар, яғни, ішкі-тұлғааралық мәртебесімен ерекшеленген.

Соңғысының салдарынан бұл адамның түсінігінің тұрақты сенімділігін және сонымен қатар оның туралыққа сенімсіздігінен және қоршаған ортаны дұрыс түсіну мен шектелмеген. Басқа сөздермен бұл адам үшін формалды түрде бұл топқа қосылған, адаптацияға байланысты проблемалар адамның

психикалық қалпын қоздырумен үнемі бейімделуге байланысты болады. Жоғарыда айтылғандай, болашақта күштеп қылмыс жасаған баланың тұлғасын қалыптастыру, өз ата-анасының бас тарту туралы жағдайды басталады. Өмірдің ерте кезеңдерінде бас тарту жалпы оған қатысты белгілі бір міндеттерді орындау үшін оның қажеттілігін бақытсыз ана үшін «ауыртпалық», сондай-ақ баланың жағдайында көрсетілуі мүмкін [4]. Анасы балаға биологиялық объект ретінде қараса оның жұмыс істеуі заңдарына сәйкес тек биологиялық тұлға ретінде және қарым-қатынастарды биологиялық заңдылықтарымен байланысты құрайды. тиісті іс-шаралар мен міндеттер түрінде асырылады. Шын мәнінде, ол жазаны, тіпті, психологиялық жағынан баланың биологиялық өмір сүру ғана қамтамасыз етеді.

Мұнда, авторлар баланың даму қабылдамауы және психологиялық жеке тұлға ретінде оның өмірінің барлық көріністеріне тікелей жолын өту көрінісі ретінде, психологиялық қарым-қатынастарды, атап көрсетеді. Және мұндай актілер дамуында қоршаған ортаға, іс-шаралар, жаңа тәжірибе арқылы анықтау, орын алады. Осы көріністерінде, ата-аналар баланың өз өзінің белсенді бас тартуына көрсетуге бейімделген. Ол баланың әкесі баланы қатты және қатыгез қабылданбаған түрінде көрінеді кейінірек кезеңде неғұрлым айқын болады.

Әкесі оған дене жарақаттарын, тіпті биологиялық тұлға ретінде олардың баланың денсаулығына, тіпті өміріне қауіпті шекаралас зиян келтіруі мүмкін сияқты, бұл өзін-өзі дамытуға және психикалық жұмыс істеуі үшін құқықтары мен мүмкіндіктерінің айыру болып табылады «психологиялық кісі өлтіру», сияқты түрлері ретінде баладан толық бас тарту деп те санауға болады. Баланың әкесі оның мінез-құлқын айқын және берік қабылдаған жағдайы отбасының жағдайына өзінің бастапқыда бұлыңғыр алады. Бұл оның жеке бірегей құрылымын өзгеруі мүмкін. Бұл заңның психикалық дамуына қылмыстық құрылымын Выготский терең тұлға туралы оған өзінің бірінші әлеуметтік топтың құрылымын көрсетті [5].

Және де, бізге мынадай қорытынды жасауға болады: жоғарыда сипатталған ішкіотбасылық жағдай ата-анасынан баланың тәуелділігіне әкеледі, тұрақты кернеу қанағаттандырылмаған биологиялық күйінде (висцеральды, автомобиль және т.б.) болып қалады, ал кейіннен психологиялық функцияларын, сондай-ақ әлі күнге дейін кейінірек психологиялық пассивті жеке жағдайына дейін жетеді.

Авторлар «қорқыныш аннимияциясы кешенді төрдегі» немесе, басқа сөзбен айтқанда, өлім қорқынышы баланың психологиялық дамуының дәрежелі түрде, бас тарту тұрғысынан өсіп келе жатқан тәуелділік бар екендігі байқалады. Мұнда үлкен қорқыныш - клиникалық симптом болып табылады, ол тікелей есептілігін түрінде қылмыскерді ашық түрде өте сирек кездеседі. басқа тұлғаның өміріне күштеп итермелейді - Дегенмен, «өлімнен қорқу» ұғымы ол қылмыстардың нақты түрінде түсіну мүмкін емес онсыз теориялық жобалау, сондай-ақ алға қойылған Теориялық мүмкін болмайды. Әдебиетте, өлімнен қорқу және адам өмірінің маңызы, оның шығу тегі туралы көзқарас әр түрлі. Алайда, осы мәселе бойынша жазбаша түрде барлық авторлар, өлімнен қорқу жайында, оның сезімін ауырлататын ең маңызды факторлардың бірі ретінде

баладан бас тарту деп санаған. Linking күштеп қылмыстар (кісі өлтіру) туралы анықтай отырып, үрей қорқыныш туралы авторлар осы функцияны өзінің бірегейлігі деп атап өтті. Алайда, өлтіруге, ол қылмыстық акт анықтау ерекше нысанын, қабылдауға тиіс қорқу, мазасыздану, шизофрения, т.б. - бұл қорқыныш асерінен қылмыскерлер үшін нақты емес екенін, ол оңай тұлғаны түрлі психопатологиялық көріністеріне клиникалық анықталған түсініледі [6].

Қылмыскерлерді бұл санатта тән өлімнен қорқыныштын бірі ерекшелігі, оның толық бейсаналық түрде болуы. Олу туралы ой қалыпты жағдайда сана деңгейіне ешқашан жетпейді, бірақ ол жоқ болса, оны қазірдің өзінде тікелей криминогендік сипаттағы ретінде пайда болады. Жоғарыда айтылғандай, ерте дамыу жағдайындағы биологиялық болмыстың тұрақты қауіпін асырады. Өмірдің бұл кезеңінде сананың толық болмауымен сипатталады, ал бұл объективті биологиялық функциялардың жұмыс істеуін қамтамасыз етеді шиеленіс ерекшелігі болып табылады нақты биологиялық гомеостаздың, түрінде ағза деңгейінде ағымдағы қауіпті көрсетеді. Бұл нақты жағдайы, олардың бейімделу қуаты шегінде жұмыс істеуі, өлімнен қорқып субъективті өкілдігінің бастапқы нысаны болып табылады. Өлім алдындағы қорқыныш себептерінің, баланың мінез құлқының дарменсіздігінен анасының іс қимылының дұрыс болмауынан деп атап өтуге болады, гомеостаздың сақталуына да осы себеп бұзады, ол белгілі бір уақытта балаға әсер етіп отырады. Бұл жағдайларда, сондай-ақ ең күшті эмоциялық компоненті ретінде шиеленіс туындайды. Бұл сыртқы деструктивті күштерге қарсы бағытталған, бастапқыда ағзаның «күші» болып табылады. Өлім алдындағы қорқынышты осы «күш» эмоциялық аспектісі ретінде түсінуге болады.

Қылмыскерді атрибуциялық жағынан оның қоршаған ортаны агрессияшылдық кейде проекциялық механизм інің фактісі деп те атайды. Соңғысының мәні өзі үшін қылмыскер бейсаналық кейпінде қоршаған жағдайды және адам өзіне қабылдамағаннан кейін мүмкіндіктер асырады. Зорлық-зомбылық генезисі іргелі қатынасы - бұл бас тарту ұстанымына негізделген, өйткені бұл механизм, шың сияқты көрінеді. Бұл жағдайда проекциялық жағынан оның жеке сипаттамалары қолайсыз объективтілігі «сырт жою» деп те түсінуге болады. Бірақ та бұл олардың нақты санаттағы, проекциясын қалыптастыру механизмінен бөлек яғни жеке тұлғаның орны жөнінде атап өткен жөн. Авторлар проекциялық қабілетін қалыптастыру мүмкіндігі негізінде, оның тұлғааралық қарым-қатынастарды прототипі бас тартуының жағдайы «тасталуы» екендігін білдіруі «тыс ресімдеу, тыс» [7]. Шын мәнінде, зорлық-зомбылық қылмыскерлер, сыртқы жағдайды немесе басқа тұлғаға қатысты агрессивті ниетін жатқызуга болады. Осылайша, қолайсыз жағдайларда бас тартылған проекциялық - отбасының тікелей қоршаған ортаны баладан нақты бас тартуының психикалық баламасы бар. Күштеп қылмыс генезисі шындығында, жоғарыда атап өткендей, өлім өмірдің ерте кезеңдерінде жүреді. Бұл шынында да стресс түрінде ата-анасының бас тарту туралы жағдайы үшін өлім қауіп қорғаныс биологиялық, өмірлік-процестерді қолдауын іске асырады. Баланың бұндай әрекеттері мемлекеттің

бақылауынсыз болған жағдайда жүзеге асады. Осылайша, «deadliness» сапасы бастапқыда тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерінің сыни құндылықтарға жақын бірлестігі және қабылданбаған жағдай деп саналады. Отбасы және әсіресе баланың анасы - ол фактор сыни деңгейде аса маңызды функцияларды көрсетеді және сол уақытта бір және сол, оны сақтап, өте маңызды болып табылады. Бұл жағдай баланың онтологиялық мәртебесін терең қайшылықтардың, оның жұмыс істеуін толық белгісіздік туындатады. Бала барлық сипатталған «өлім қауіп жағдайларында» биологиялық анасы мен оның отбасынан, «сырттандыру» байланыссыз болуы әбден мүмкін Күштеп қылмыс болған жағдайда бала мұндай ортадан шыға алмайды, ол тек одан шығуға тырысады «өзіне тыс» [8]. Жеке тұлғаны психологиялық қорқынышы, олардың шектен шығып, өмірін қамтамасыз ету жүйелерінің мәндерімен байланыста болады, сондықтан ол өте белгілі бір шектерде бұл мәндерді өткізу арқылы «Мүдделі», - деп, соңғы, ғалымдардың пікірінше, бұл «Өлім» деп жоғарыда айтылғандай сипатталады Ол содан кейін жиі өз субъективті критерийлер негізінде оларды белгілейді құқық бұзушының, белгіленген әдетте қолайлы мінез-құлық шегі, және күтеді немесе басқалардан сәйкестігін талап етеді, сондай-ақ тән, Жалпы алғанда, біз зорлық-зомбылық қылмыстардың нақты психо прототипі бар яғни деструктивті «идеялар» бар екенін айтуға болады. Жоғарыда көрсетілген екі негізгі қылмыскердің өмірлік позициясы ұзақ уақыт бойы дербес психикалық тұлғалық құрылымына кристалданған болады, бас тарту туралы жағдайда нәтижесінде жоғарыда екі негізгі сапалы өмірлік қылмыстық ұстаным. Екеуі де «шеткі өмір» деп сипаттауға болады және ол адам өлтіруге ірі этиологиялық фактор қарастыру күштеп қылмыстық онтологиялық сәйкестілік арнайы режимінде арқау болған. құқық бұзушының өмірінің бұл режимнің кезінде көптеген нысандарды қабылдай алады түрлі себептер мен жағдайлар іске асады, бірақ ол жасаған акт мағынасын қалыптастырады деуге болады.

Әдебиеттер:

1. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. - М.: Акад. МВД СССР, 1980. - 526 с.
2. Васильев В.Л. Юридическая психология. - СПб.: Питер Ком, 1998. – 656 с.
3. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб: Питер, 2001. – 272 с.
4. Васильева Ю.А. Особенности смысловой сферы личности при нарушениях социальной регуляции поведения // Психологический журнал. - 1997. - № 2. - Т. 18. – С. 58 - 78.
5. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъективности. - Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. – 512 с.
6. Психологический словарь/ Под ред. В.П. Зинченко. – М.: Педагогика – Пресс, 1996.- 440 с.
7. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб.: Питер, 1998. – 336 с.
8. Насилие и его влияние на здоровье: Доклад о ситуации в мире. - М: Весь мир, 2003. – 349 с.

**6. Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері.
6. Актуальные вопросы социально-гуманитарных наук.**

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ САЯСИ МАНИПУЛЯЦИЯ

Айдарова А.Ш.

Жұмағұлов Е.Т.

*«Егер сен мені осы бейнемде қабылдасаң,
мен сен қалағандай бейнеге өзгеремін»*

Ақпараттық қоғамның қалыптасуы барысында адамның әлеуметтік байланыстары, ақпарат алуға мүмкіндіктері кеңейе түсті. Қоғамдық сананың стереотиптері қалыптасуымен, құндылықтардың және өмір сүру стилінің өзгеруімен, бұқаралық сананы манипуляциялаумен байланысты жағымсыз үрдістер орын алуда. Сонымен бірге қазіргі саясатты манипуляциясыз елестету мүмкін емес. Бірақ саяси манипуляцияның бар екенін білгенімізбен оның қалай жүзеге асып жатқанын біріміз білсек, біріміз біле бермейміз. Саяси манипуляцияға тоқтамас бұрын ең алдымен манипуляцияға тоқталып өтсек.

Ғылыми тұрғыда манипуляция дегеніміз:

- әртүрлі әдіс-құралдардың көмегімен адам санасын басқару;
- көпшілікке ақпараттық қызметтер арқылы психологиялық әсер етудің жүйелі тәсілі.

Психологияда психологтардың түсіндіруі бойынша, «манипуляция – субъектінің өзін қоршаған ортасын иллюзиялық көз қараста қарап, өз түсінігінде жасанды бейнені туғызуы». Яғни, манипуляция – жеке тұлғаның атрибуты, ал жеке тұлға өз бақыты үшін өзін алдау мен адасуға жол беруге дайын болады. Ал, Е.Л. Доценко бойынша манипуляция санада көрінеді, «манипуляцияның шебер түрде жасырын орындалуы оның адамға психологиялық тұрғыда әсер етуі, яғни мақсаты, тілегі, көзқарасы арқылы болуы», сондай-ақ «басқа тұлғаны манипуляциялауда психологиялық әсерінің соншалықты шебер орындалуы, тұлға өзі сезбей де білмей де қалады». Адамға манипуляциялық әсер ету барысында ол сыртқы мәжбүрлеуді сезінбейді, өзі шешім қабылдап, өзінің жүріс-тұрысының нысанын өзі таңдаған сияқты әсерде болады [1; 52].

Манипуляцияны иллюзиялық дүниетанымдыққа көшіруге бағытталған психологиялық әсер ету жүйесі ретінде қарастыруға болады: яғни, логикалық ойлау қабілеті жеткіліксіз, сезімтал, психикалық белсенділігі әлсіз, жоғары сезімді, жалтақтағыш, өзін-өзі бағалай алмайтын, сезімі тұрақсыз, соқыр сенімнің жетегінде жүрген адамды айла-шарғы жасау арқылы өз мақсатына пайдалану. Егер ол өзі үшін тұра алатын, өзіне сенімді адам болса оған бұндай жолмен әсер ету қиынға соғады [2; 77–78].

Ал, саяси манипуляция дегеніміз - әртүрлі деңгейлер мен негіздемелер бойынша құрылған, қызметі жағынан саясат пен оның субъектілерінде көрініс табатын, динамикалық және қайшылыққа толы күрделі әлеуметтік-рухани

құрылым.

Саяси манипуляция ең алғаш XX ғасырда саяси басқарудың бір түрі ретінде қолданысқа ене бастаған. Мұндай жүйенің енуіне ақпараттық құралдардың көбейуі (баспа құралдарының шығуы, радио мен теледидарлардың қолданысқа енуі), мемлекет тарапынан қысым көрсетуге тиым салынуы ықпал еткен. Кейіннен XXI ғасырда ақпараттық қоғамның орнауы, яғни интернет желілерінің пайда болуы саясатта манипуляцияның жүргізілуіне жол ашты.

Осы тұрғыдан алып қарағанда, кей кезде де саяси субъектіде адамдардың жүріс-тұрысына тез әрі тиімді әсер етуді талап ететін шешім қабылдау қажет жағдайлар кездесіп отырады, бірақ, оның ашық түрде күш қолдану мен мәжбүрлеу шараларын қолдануға құқығы шектелген, оның нормативтік актілер мен заңдарды қабылдауға өкілетті тұлғаларға ықпал жасауға мүмкіндігі жоқ, оның адамдардың сенімдері мен ортақ құндылықтарға деген көзқарастарының өзгеруін тосуға уақыты жоқ болады. Осындай жағдайларда адамдардың жүріс-тұрысын манипуляциялау орын алады. Саясатта манипуляция ретінде манипулятордың адамды өзі жасауға ықылас білдірмеген әрекетті жасауына итермелеуі сипатындағы әсер ету түрін түсінеді. Манипуляция күш қолдану мен биліктік әсер етуден өзгеше, мұнда істелетін әрекетке тікелей тапсырма, бұйрық беру, сол сияқты ашық мәжбүрлеу мен жаза қолданумен байланысты қорқыту орын алмайды [3; 15-17].

Саясатта манипуляцияның қолданысқа ену тарихы сонау Ежелгі Қытай еліндегі басқарушылардың қарсыластарына тойтарыс беру мақсатында қолдануынан басталады. Мұндағы манипуляцияны жүргізудегі ежелгі Қытай кеңесі мен Сунь-Цзыдың жоспары бойынша, ең алдымен қарсыласыңды әр түрлі айла-тәсілмен алдап, әлсіретіп, сосын шабуылдау керек [4]. Осы тұрғыда Н. Макиавеллида манипуляцияны зерттей келе: «мықты мемлекетті сақтап тұру үшін саясатта манипуляция болу керек, сонда ғана мемлекеттегі азаматтардың өзара ашкөздіктерінің тепе-теңдігін сақтап қала аламыз» - деген. Міне, сонау тарихымыздан бері манипуляцияның түрлі әдіс-тәсілдері дамыған қоғамдық өмірде жасырын түрде жүргізіліп келеді.

Саяси манипуляцияның жалпы технологиясы бұқараның санасына рационалды сыни түсінуден ада, шындық пен нақты жағдайдан тыс, тек басым түрде сенімге бағытталған нақты құндылықтар мен нормаларды бекітіп, әлеуметтік-саяси мифтер мен иллюзиялық идеяларды жүйелі түрде ендіруге негізделетіндігін айта кеткен жөн [5; 281].

Зерттеушілердің зерттеулеріне сүйенетін болсақ, манипуляция тек қана ақпараттық қоғамның қарқынды дамыған кезінде жүзеге асады, яғни адамдардың шынайы қоғамдық өмірге үйренулері қиын соғып, олардың сол қоғамның барлық талаптарын орындап өмір сүрулері. Ал бұндай жағдайда манипуляцияның қолданылмауы мүмкін емес.

Осындай дамыған ақпараттық қоғамда саяси манипуляция қалай жүргізіледі? Манипуляцияны алдау деушілер жиі кездеседі, бірақ бұл нақты ақиқатқа жатпайды. Мынадай манипуляциялық әдіс бар, оның мәні саяси субъект ұсынатын нәрсенің көпшілік адамдар алдында олардың өздеріне

білдіртпей асқан шеберлікпен құны мен беделін арттырып, олардың қадірлеп, қастерлейтін құндылығына айналдыру. Мұндай әдісті қолданғанда ұсынылып отырған объектінің қоршаған ортадағы мәні мен маңызы зор адамға немесе затқа байланысты ассоциация пайда болады. Егер кандидат жарнамалық тақтайда мәз-мейрам болып тұрған балалардың ортасында бейнеленсе, осы жарнаманың кейбіреулерге жасырын әсер етіп, соған байланысты жағымды ассоциация тудыруы мүмкін, яғни балаларға деген мейірімін көрген халық назары сол кандидатқа да ауып кетуі мүмкін. Бұл әдіс саяси жарнамалық роликтерде жиі пайдаланылады, мысалы, кандидат қазақстандықтар үшін қымбат кең даланың төсінде немесе бұрын көпке таныс емес кандидат танымал саясаткердің немесе ғалымның жанында бейнеленеді.

Саясаттағы манипуляцияның терең гносеологиялық тамыры бар, өйткені, саясат күрделі, көбінесе адамдардың көзінен жасырын сала, саясат төтенше қайшылықты және өте сайқал, арсыз, былғаныш та болуы да мүмкін. Сондықтан да қарапайым адам үшін саяси жағдайларды ұғыну, түсіндіру, баға беру өте ауыр. Осыдан да болар, көптеген адамдар манипуляция объектісіне айнала отырып, осынау тұтқыннан босап шыққысы келмейді, тек саясатқа қатысты «ұнайды» немесе «ұнамайды» деген бір сөзді қанағат етеді.

Қазіргі саяси кеңістікте нақты жағдай жайлы білу әрқашан БАҚ-пен байланысты, азаматтар болған жайды содан көріп біледі, сондықтан да орын алған жағдай мен берілген ақпаратты айыру қиын. Мұның өзі қажетті саяси ұстанымдарды қалыптастырып, нақты бір саяси әрекет типіне дайындау мақсатында адамдардың саяси санасы мен жүріс-тұрысына жасырын басқару жүргізу әдісі ретіндегі саяси манипуляцияның орын алуына негіз болып табылады [6; 331].

Саясатта саяси манипуляцияның жүзеге асуының да бірнеше түрлері болады. Осыған байланысты саяси манипуляцияның екі басты моделін бөліп қарастыруға болады:

1. Референциалдық манипуляция – шындық болмысты сипаттау кезінде денотат/референт бейнесін бұрмалау:

- фактологиялық манипуляция – фактілерді бұрмалау (өтірік айту, асыра сілтеушілі, толық ақпаратты айтпау, референциялық белгісіздікті тудыру);

- фокустық манипуляция (прагматикалық фокусты өзгерту арқылы денотаттың қабылдауы да манипулятордың дйттеген мақсатына қарай өзгеріп отырады).

2. Қарым-қатынастың постулаттарын бұрмалаумен байланысты аргументтік манипуляция:

- мәтіннің даму логикасын немесе тұтастығын бұрмалау (жауаптан қашу, басқа тақырыпқа көшу түрінде);

- дәлелдеу міндетінде бұлтару – иммунизация стратегиясын қолдану – яғни белгілі бір көз-қарасты дәлелдеуді қажет етпейтіндей етіп ойды не пікірді хабарлау немесе нақтылық квантификаторын түсіріп тастау мен белгісіздік кваллификаторын енгізу арқылы ақпаратты толық, жан-жақты бермеу [7; 43-46].

Осы жерде референциалдық манипуляцияның ерекшелігі, шындық

болмысты қай деңгейде бұрмалауға байланысты болуында. Шындық не толық бір жағдаят деңгейінде (оқиға не саяси өмірден бір факт болуы мүмкін) бұрмалануы мүмкін, не оқиғалар элементі деңгейінде де болуы әбден мүмкін (қатысушылар, олардың мақсаты, себебі және іс-әрекет нәтижесі, жалпы іс-әрекет, олардың жағдаяттары және т.б.). Мысалы: кандидат өзін кандидаттыққа ұсыну үшін фактілерді ауыстырып немесе жанама түрде бұрмалауы мүмкін.

Ал, қарым-қатынастың постулаттарын бұрмалаумен байланысты аргументтік манипуляцияда қатардағы азаматқа қол жетімді ақпарат көлемін азайту; үгіт-насихатты қолдану, яғни, азаматтарға ішінара шыншыл, бірақ бағытталған ақпаратты беру; құпиялылықты сақтау, яғни, ресми саяси бағытқа зиян келтіруі мүмкін ақпаратты қасақана жасырып қалу; үлкен ақпараттық жүктеме, яғни, қатардағы азаматтың дұрыс меңгеріп нақты баға беру мүмкіндігін шектеу үшін әдейі мөлшерден тыс ақпарат беру жүзеге асады.

Саяси манипуляцияның әдіс-тәсілдерінің ішінен келесілерді бөліп қарастыруға болады:

- «ұсыну» қағидасы - кандидаттың немесе оның сайлау алды тобының танымалдығын арттырып, тиімділігін күшейту үшін оған жақтас белгілі әртістердің, ғалымдардың, спортсмендер мен өзге де әйгілі адамдардың есімдерін пайдалану;

- «ауыстыру» қағидасы - нақты тұлғаның немесе саяси идеяның сапасы мен қадір-қасиетін белгілі адамдардың немесе идеялардың сапасы мен қадір-қасиетіне ұқсастыру, яғни ассоциация бойынша баға беру;

- «қарапайым адам» қағидасы – үгітші немесе ақпарат берушінің мүддесін қарапайым адамдардың, халықтың үнсіз көпшілігінің мұң-зарымен ұштастыру;

- «карта ауыстыру» қағидасы – бұқара көпшілікке білдіртпейтін тәсілдерді қолдану арқылы нақты фактілерді ашық түрде бұрмалау;

- «тамаша дарынсыздық» қағидасы – баршаға аян, дөрекі, үйреншікті бірақ, қарапайым адам үшін абстрактілі және ол мәні мен мазмұнына мән бермейтін идеяларды («заң мен тәртіп», «адам құқықтары», «адамгершілік, бостандық, әділеттілік» және т.б.) пайдалану;

- «ортақ вагон» қағидасы – нақты бір идеяның жалпымен мойындалғандығы және ойға қонымдылығы жайлы ойды туындату арқылы қажетті реакцияның орын алуына жағдай жасау («бәрі солай ойлайды», «бәрі солай істеуде»).

Манипуляциядан сақтанудың басты белгісі адамның ақпаратпен толық қамтылғандығы, яғни көзі ашық болуы. Зерттеушілердің пікірінше манипуляциядан қорғану жолдары төмендегідей бөлінеді:

- өз ортасындағы деңгейінің жоғары болуы: ашық, шынайы, ақпараттармен танысқан және оларды қабылдай алатын, білімді;

- құндылықтарды қалыптастыру: ақпаратты барлық қырынан тексеру, ділелденген ақпараттарға ғана сену, баламалы көздер арқылы ақпараттың дұрыстығына көз жеткізу;

- және, ең бастысы, адамның – ақпараттардан хабардар болуды қалауы.

Манипуляцияның жолындағы басты кедергі болып адамдардың жеке

тәжірибелері және билікпен қадағалануы мүмкін емес байланыстары танылады, оларға отбасы, туыстар, таныстар мен достар, өндіріс пен өзге де қызмет барысында пайда болатын интеракциялық топтар және т.б. жатады. Алайда саяси манипуляция оның бастаушыларының қолында БАҚ, экономикалық және саяси билік болса жоғарыда аталған кедергілерді де бұзып өте алады, себебі, саясатқа қарағанда адамдардың сену мүмкіншіліктері шектеулі. Мысалы, үкіметтің экономикалық саясатының күйреуін әртүрлі жолдармен түсіндіруге болады: оның жауапсыздығы мен жемқорлыққа батуымен, одан бұрынғы режимнен қалған ауыр мұрамен, реформалау барысында кездескен қиыншылықтармен, оппозицияның кері әсері мен жау мемлекеттердің әсерімен және т.б. Халықтың манипуляцияға қарсы тұра алмайтын саласы болып нақты бір көзқарас қалыптаса қоймаған жаңа пайда болған мәселелер табылады. Саяси манипуляцияға сенімді және тиімді түрде мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар мен БАҚ және көппікірлілік қарсы тұра алатындығын айта кету қажет [8; 12-17].

Көптеген мемлекеттерде БАҚ-тың этикалық және құқықтық нормаларды сақтайтындығына қадағалау жүргізетін арнайы қоғамдық органдар бар. Мысалы, Францияда мұндай орган ретінде байланыстың аудиовизуалдық түрі бойынша Жоғарғы кеңес жұмыс істеуде. Бұл орган тек мемлекеттік және жеке теле-радио станцияларды бақылап қоймайды, соны мен қатар эфирге шығу үшін мемлекеттік рұқсат қағаздарын береді. Ұлыбританияда радио мен телевидение қызметіндегі жалпы бағыттарды үкімет пен парламент айқындайды. Ал баспасөздегі этикалық талаптардың орындалуын арнайы комиссия қадағалайды. Саяси және экономикалық билік сияқты ақпараттық саясат та қоғам тарапынан бақылау жүргізілуін қажет етеді. Мемлекеттік немесе қоғамдық бақылауды жүзеге асыратын арнайы органдардан өзге БАҚ пен қоғамдық трибуналарды азаматтардың мүддесіне сай пайдалану мен олардың кері әсерін болдырмауда тұрғындарды коммуникациялық (байланыстық) тәрбиелеу, әсіресе жастарды тәрбиелеу көмек береді. Батыстық демократияларда жастарды саяси коммуникациялық-қа (байланысқа) тәрбиелеу кең өріс алуда [9; 16-17].

Бұл әсіресе ел-жұрттың бұқаралық коммуникация-байланыс саласында сауаттылығы төмен және бұл жағдайды манипулятивтік мақсатта пайдалану мүмкіндігі зор Қазақстан сияқты посткеңістік кеңістіктегі елдерде қажет мәселе болып табылады. Тек әлемдік тәжірибе мен өзіндік қоғамдық-саяси мәселелерді негізге алып бұқаралық коммуникация-байланыс саласындағы әртүрлі мәселелерді кешенді түрде шешу арқылы ғана бұл мемлекеттер саяси манипуляцияның әсер ету аясын тарылтып тиімді және өміршең демократияны жасай алады.

Осылайша, жоғарыда айтылғандар негізінде қорытынды жасауға болады. Жылдар бойы халық Қазақстан үшін мықты қорғаушы болса, «егер күшті билік келсе жақсы болар еді» деген оймен өмір сүрді. Бұл тұрғыда билік қоғамды қорғау мәселесінде халықпен тығыз байланысты болуы керек. Егер билік халықпен тығыз байланыс орнатуда ешқандай иллюзиямен және

идеологиялық көрқарастарсыз, шынайы ақпаратпен қамтылатын болса, онда ол демифологизацияның пайда болуына жол ашады. Демифологизация – билік қоғамға және тиісінше, билік туралы қоғамға келетін мифтерді бұзу.

Демек, ақпараттық қоғамдағы саяси манипуляция дегеніміз – бұл өз мүдделеріне қайшы әрекет жасауға итермелеу мақсатында азаматтардың саяси санасы мен жүріс-тұрысына жасырын түрде басшылық жасау. Сонымен қатар, ол халықтың санасына саяси өмір жайлы иллюзиялық сенімдерді енгізуге бағытталған билік пен әртүрлі манипуляторлар пайдаланатын бұқараға психологиялық әсер етудің әдіс-тәсілдерінің жүйесі болып табылады. Ақпараттық қоғам жағдайында саяси манипуляцияға адамдардың қарсы тұруының негізі – саяси сауаттылықтың артуы ғана болмақ.

Әдебиеттер:

1. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. - СПб.: Речь, 2003. - 304 с.
2. Гончаров Г.А. Суггестия: теория и практика. - М.: КСП, 1995. - 320 с.
3. Самыгин С.И. Политика и реформа // Модернизации общества. - Ростов - н/Д., 2009. - С. 15-17.
4. Сунь-Цзы. Искусство войны / пер. с англ. Н. Рыбальченко ; под ред. Т. Клири. - М.: Издательство София, 2008. - 224 с.
5. Казахстанская политологическая энциклопедия. – Алматы: Институт развития Казахстана, 1998. - С. 281.
6. The Concise Oxford Dictionary of Politics. - OXFORD university press, 2003. - С. 331.
7. Ибраева Ж.Қ. Қазақстанның саяси дискурсындағы саясаткерлердің тілдік тұлғасы // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. - 2010. - №2 (32). - 43-46 б.
8. Әбсаттаров Р.Б. Саяси плюрализм: мазмұны және анықтамасы // Ақиқат. - 2007. - №10. - 12-17 б.
9. Пугачев В.П., Соловьев А.И. СМИ и политика // Средства массовой информации в современном мире. - М., 2001. - С. 16-17.

КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аубакирова З.З.

Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық ситуацияның өзгеруі қоғамдық тарихи процесстердің өрістеуі білім сферасында өзгерістер балалардың өзін-өзі бағалаумен кәсіби іс-әрекетінің байланысында жаңа ықпалды жасауға талап етеді. Өзін-өзі бағалау деңгейі тұлғаның қандай да бір деңгейінде әлеуметтік белсенділігін анықтайды. Өзін-өзі бағалау мәселесінің пайда болуы мен дамуы балалардың өзіндік қалыптасуының негізгі мәселесінің бірі, өзіндік сананың дамуының негізгі компоненті.

Балалардың әлеуметтік ортаға бейімделуі – бұл тек кәсіби іс-әрекетті таңдау ғана емес, сонымен бірге жалпы өмір жолын таңдау, қоғамда өз орнын табу. Әдебиет шолуында тұлғаның дамуы есею мәселесі және тәжірибелі бақылау

белесінде көрінеді. Осы уақытта кіші мектеп жаста тәжірибе өзін-өзі қалыпты сезінуіне жеткіліксіз, ал ересектік тәжірибе әлі де саналы түрде игерілген жоқ. Осыған орай кіші мектеп жасындағы балалардың негізгі ерекшеліктері айырылады:

- басқа жастарға қарағанда эмоционалды қарым-қатынасының жоғары мағыналылығы;

- балалық шаққа тән ересек әлеуметке өзін интенсивті әлеуметтендіру [1].

Осының барлығы кіші мектеп жаста эмансипативті мінез-құлық, негативті реакцияларының күшеюіне әкеліп соқтырады. Осының нәтижесінде балалардың да, ата-аналардың да тұлғалық мәселелерінің тұтас комплексін басынан өткізеді және олардың қобалжу деңгейі жоғарылайды.

Кіші мектеп жаста қысқа уақыт ішінде ілгері дамудың міндеттер шешімін табуы мәжбүр. Басты мәселе көмек бере алатын түрлі әлеуметтік институттардың көптігіне қарамастан адам есею кезеңінде бұл міндеттерді өз бетінше шешуі керек. Сондықтан осы мәселелерді шешу барысында балалық тұлғаның «қозғалуы» үнемі қарама-қайшы, даулы, қиын.

Бұл қоғамдық мақсаттар мен құндылықтарға әлеуметтік-педагогикалық жағдайларға және тәрбиеге, мәдениетке және ұрпақтық негізге мемлекеттегі және аумақтағы жағдайларға байланысты.

Кіші балалық шақ құндылық бағдарының қалыптасуы ерекше сезімтал жас болғандықтан көзқарасының қалыптасуына және қоршаған шындыққа қатынасына әсер етеді. Кіші балалық шақтағы негізгі жаңалық бұл өмірлік және кәсіби өзін-өзі анықтау, болашақта өзінің орнын саналы сезіну балып табылады.

Тұлғаның дамуы табиғи және заттық өмір жағдайында тұлғааралық қарым-қатынас арқылы іске асады; нақты айтсақ құрдастарымен қарым-қатынас. Балалық шаққа тән қасиеттер:

- ұнаған адамдармен танысу біліктілігі;

- ұжымда өзін ерікті ұстау, оған маңызды топтың нормалары мен қызығушылықтарын бөлу қасиеті;

- өз ойы мен сезімін көрсете білу біліктілігі;

- қоршаған адамдарға өз ересектігін көрсете білу біліктілігі [2].

Кіші жастағы мектеп оқушыларының өзін-өзі бағалауы, мұғалім қойған бағалардың ықпалымен қалыптасады. Балалар өздерінің интеллектуалдық мүмкіндіктеріне және өзгелердің оларды қалай бағалауына ерекше назар аударады. Оң бағаны өзгелердің мойындауы балалар үшін маңызды. Мектеп психологі әртүрлі әдістемелердің көмегімен оқушының өзін-өзі бағалау деңгейін жарты жыл сайын бақылап отыруы тиіс. Позитивті көрініс – балалық шақта жаңа құндылықтар, қажеттіліктер, басқа адамдармен, табиғатпен қарым-қатынасының түйсігі, жаңаша өнерді түсінуі оянады. Кіші жасқа тән қасиеттер: ішкі қарама-қайшылық, талаптану деңгейінің белгісіз болуы, жоғары ұялшақтық және сонымен бірге басқыншылдық, шеткі позиция мен көзқарасты қабылдау бейімділігі.

Балалардың түрлі қауіп-қатермен кездескен жағдайда қиыншылықтарды

жеңе бастайды. Ол үш деңгейде өтеді: бастапқы (когнитивті және аффективті) жағдайды бағалау, екінші мәселені шешу альтернативті мүмкіндігін бағалау, үшіншісі жағдайды қайта қарау және жаңа мінез-құлық альтернативаны таңдау.

Кіші жаста өзіндік санасы жастың жаңашылдығы болып табылады, ол басқа адамдарды терең түсінуге көмектеседі. Тұлғаның пайда болуына әсер ететін әлеуметтік даму, өзіндік сана арқылы келесі дамуға тірек болады. Өзіндік сананың қалыптасуы уақыт туралы бейненің дамуымен тығыз байланысты. Кіші жаста өзіне деген қатынасының өзгеруі көрінеді. Кіші жаста және жасөспірім жаста өзіндік ерекшеліктер тән, осы жастағы өсу және физиологиялық даму. Жағымды өмірлік жағдайларда жігітте дене бөліктерінің диспропорциясы болмайды, жасөспірімге тән қозғалыстың ыңғайсыз болуы болмайды. Оның бұлшық еттері өсіп, ол физикалық тапсырмаларды орындауға мүмкіндік береді. Бірте бірте оны қуалаған мазасыздық және қиындықтар кетеді.

И.С. Кон өзінің зерттеулерінде бірінші орынға ойлау қабілеті, білімі, біліктілігі және дағылар шығады деп айтқан. Адам, өзінің келбетін косметика, шаш үлгісі, спортпен шұғылдану арқылы кемшіліктерді жасыруға болатынын түсінеді. Бала сыртқы келбетті ғана емес, сонымен қатар ішкі мазмұнды бағалай бастайды. Оның құрдастары да өзінің зейінін сыртқы келбетке емес, адамның тұлғалық қасиеттеріне көңіл бөледі [2].

Өзіндік сананың дамуы – оқушыға тән тұлғалық ерекшелік. Өзіндік сана кіші сынып оқушылардың қоршаған адамдарға және өзіне деген қоятын талаптардың деңгейін анықтайды. Олар сыншыл болып, сонымен бірге ересекті және құрдастардың моральдік бейнесіне жоғары талаптар қояды.

Бұл кіші сынып оқушыларының моральды бағыттардың, сезімдердің құрылуына жол береді

Сол зерттеуде 3-4 сынып оқушыларына құрдастардың мінез-құбылығында көрінетін моральді қасиеттерін бағалауға ұсынылды. Нәтижесінде, жалпы алғанда 3 сынып оқушылары 4 сынып оқушыларына қарағанда тұлғалық қасиеттеріне жоғары баға береді, себебі бұл 4 сынып оқушылары моральді-еріктік қасиеттеріне жоғары талаптар қойғанымен түсіндіріледі. Бұл жоғары сынып оқушысының қалыптастыру процесінде өзін сынға алудың өсуі туралы айтады. Зерттеулер нәтижелері бойынша, кіші сынып оқушысының тұлғасына, өз-өзін бағалау үлкен рөл атқарады, себебі бұл жоғары өзіндік сананың деңгейі туралы айтады.

Өз-өзін бағалауда кіші жаста белгілі сақтық сақтайды. Олар өздерінің жетістіктерінен көрі, өздерінің кемшіліктері туралы айтады. Ұл балалар, ұлдар да өздері туралы «ашуланшақ», «тұрпайы», «өзімшіл» деп айтады. Жағымды тұлғалық қасиеттері арасында жиі айтылатын өз-өзін бағалаудағы сапалар: «достықта адал», «достарымды қолайсыздыққа ұшыратпаймын», «тауқыметтете көмектесемін», бірінші жолға құрдастармен контактты орындатуға немесе оған кедергі жасайтын (ашуланшақ, тұрпайылық, өзімшілдік және т.б.) арналған қасиеттер шығады [3].

Жоғарыланған өз-өзін бағалау көбінесе ойлау қабілетінің жоғары

көрсетуден көрінеді. Бұл түрлі жағдайда көрінеді: кімге оқу жеңіл берілсе, олар әрбір ойлау жұмысында жоғары деңгейде болады деп есептейді; кім белгілі бір пән бойынша жетістік көрсетсе, олар өздерінің арнайы таланты бар екенін есептейді; нашар оқитын балар да көбінесе өздерінің басқа бір салада жетістіктеріне сілтеме жасайды.

Сонымен бірге, өз-өзін бағалаудың жоғары болуы, өз-өзін бағалаудың төмен болуы балаларға жағымсыз әсер етеді. Балаларда сенімсіздік, қорқыныш, апатия сезімі пайда болады. Бұл жағдайда таланты және қабілеттері дамымай қалады, және де көрінбей қалуы мүмкін. Өз-өзін бағалау – бұл қоршаған орта жағдайларына қарамастан өзінің ерекшелігін түсіну. Өз-өзін бағалаудың негізінде өзіндік сана жатыр, себебі белгілі бір дамудың бөлігінде өзіндік сана өз-өзін бағалауға айналады. Өзіндік сана – бұл өзіне деген білім, бұл білімге деген қатынасы, нәтижесінде өзіне деген қатынас және бұл өз-өзін бағалау түрінде көрініс табады.

Кіші жаста басты іс-әрекет – танымдылық. Оқу пәндеріне деген үлкен танушылық және жалпы танымдық мәселелерді шешуге қызығушылық көрінеді.

Бағаға деген көзқарас өзгереді. Кіші жасқа дейін шешуші мағынаға ие болатын баға өзінің қоздырғыш күшін жоғалтады –кіші сынып оқушылары «баға үшін» оқымайды, оған болашақта қасиетті білім маңызды [4].

Өзін және қоршағандарды зерттеу қасиеттілігі туады. Сондықтан осы жастағы оқушылар мұғалімді қызығушылықпен тыңдайды. Егер қызықты болмаса, мүлдем тындамайды немесе эмоционалды тыңдайды. Осылайша кіші сыныптағы оқушылардың ойлауы тұлғалық эмоционалды сипатта болады. Кіші сынып оқушылардың ойлауының тұлғалық сипаты бұл кезеңде өзі туралы көзқарасы, өзінің «Меннің» түсінігінің қалыптасуымен байланысты.

Кіші жаста өзінің оқу жұмысының стилі анықталады. Сондықтан мұғалім оқу үрдісін қатаң регламенттауға болмайды, керісінше өз бетінше жұмыс істеуге мүмкіндік беруі жөн. Оқу біліктері мен икемділіктерін қалыптастыру оқушы тұлғасына бағытталуы тиіс.

Кіші сынып оқушысының оқу іс-әрекеті мотивтердің күрделі комплексімен анықталады:

- кең қоғамдық жоспардың мотиві (өмірде орнын табу, болашақ мамандыққа дайындалу);
- оқу іс-әрекетінен шығатын мотивтер (білімге деген қызығушылық, ой еңбегі жұмысынан шығатын ләззәт);
- оқумен тікелей байланысты емес, бірақ оған біршама қатынасы бар мотивтер (жүлде, жаза);
- жағымсыз мотивтер (шаршау, зерігу, материалдың қиындығы, мұғалім мен оқушылармен қатынастағы жайлылықтың болмауы) [4].

Жоғары сипаттарда мұғалім мен оқушы қарым-қатынасы бір-біріне деген құрмет негізінде ғана жағымды және өнімді болады. Мұғаліммен қарым-қатынаста адекваттылық және рөлдік позицияларды сақтау бағаланады: авторитарлық болмауы тиіс, кіші сынып оқушылары мұғалімде дос және

ұстазды іздейді.

Интеллектуалды қызығушылықтардың кеңдігі жүйе мен әдістің болмауымен ұштасады. Көптеген балалар өзінің білім деңгейін асыра көрсетеді.

Кіші жаста өзіндік саласында орталық психологиялық процесс – жеке ұқсастықты қалыптастыру.

Кіші жастағы басты психологиялық жаңалық - өзінің ішкі дүниедегі құндылықтарды табу. Сыртқы ортаны өзі арқылы қабылдай бастайды.

Өзін-өзі бағалау отбасылық талаптарды, адамның өзіне деген талаптарды анықтайтын, сыртқы бағалардың бірте-бірте ену (интероризация) жолымен дамиды. Өзін-өзі бағалаудың қалыптасу мен нығаю шамасына қарай өмірлік ұстанымдарды бекіту және мойындатуға қабілеттілігі арта түседі. Адам нәтижесінде белгілі әлеуметтік ортада және осы қоғамның нормаларына сәйкес әрекеттенуге әдеттеніп қалған үрдіс, өнеге үйретеді, оның көптеген тұстары бар және де бүкіл өмір бойы жалғаса береді.

Әдебиеттер:

1. Әбиев Ж.Ә., Бабаев С.Б., Құдиярова А.М. Педагогика. - А.: Дарын, 2004. – 448 б.
2. Жарықбаев Қ., Озғанбаев Ө. Жантануға кіріспе. - А., 2000.
3. Қарменов Р. Оқушылардың білімдерін бағалау жолдары // Бастауыш мектеп. - 2006. - №4. - 38-43 б.
4. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. - А.: Эверо, 2004. - 420 б.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДІНИ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЖҰМЫС ТӘСІЛДЕРІ

Ахметжан А.А.
Адилышинова З.У.

Еліміз егемендік алып, тәуелсіздігімізді алғаннан бері ұмыт бола бастаған көптеген діни құндылықтарымыз бен тарихи, мәдени құндылықтарымызға қайта қауыштық. Жастардың діни сауаттылығы қазіргі қоғамда күрделі әрі өзекті мәселеге айналып отыр. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтқандай «Саясат күнде өзгереді, ал, дін-мәңгілік» деген сөздерінде діннің өшпес мұра екендігін көре аламыз. Әлемнің көптеген елдерінде діни экстремизм мен терроризм әрекеттерің белең алуда, соның бірінші және басты себебі діни сауаттылықтың төмен болуы болып отыр.

Діни сауаттылықтың негізі мектептен қалануы тиіс. Себебі, бүгінгі оқушы ертеңгі азамат, ел ертеңінің кемелді келешегі. Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер-бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады» деген еді. Сондықтан да, мектептегі тәрбие жүйесінің құрамдас маңызды бір бөлшегі ретінде әлеуметтік педагогтың оқушылардың діни сауаттылығын қалыптастыру міндетін бөліп көрсетуге болады. Бүгінгі оқушылардың діни сауаттылығы – ертеңгі қоғамның қауіпсіздігінің кепілі болады. Біз діни сауаттылық деңгейін

көтеру арқылы жастарымыздың діни идеологиялар мен теріс ағымдардың шырғауына түсіп қалудан сақтай аламыз. Діни сауаттылықтың төмендігі және оның болмауының салдары жастардың діни экстремистік қауымдарға қосылу үрдісіне кеңірек жол ашады.

Сондықтан жастардың соның ішінде оқушылардың діни сауаттылығын көтеру мақсатында елімізде біршама жұмыстар жүргізілуде. Қазіргі таңда көптеген мемлекеттерде діни экстремизммен күрес белсенді түрде жүріп жатқаны белгілі, осыны ескере отырып біздің елемізде дін атын жамылған ағымдардың алдын алу жұмыстары қолға алынуда. Бүгінгі таңда бұл мақсатта көптеген жұмыстар атқарылып жатқаны мәлім. Елімізде он бес діни оқу орыны бар. Олардың екеуі христиан бағытында, он үші ислам діни бағытында. Бастапқы курстар мен діни мектептердің саны төр жүзге жуықтайды. Бүгінгі таңда Республикамыздың көптеген жоғары оқу орындарында дінтану мамандығы дайындалып, басқа мамандықтарға дінтану пәні оқытылады.

Дінтану пәні әлемнің 140 мемлекетінде оқытылады. 73 мемлекетте бұл пән міндетті пән ретінде мектепте оқытылады [1]. Сондай-ақ бүгінгі таңда 2009 жылдан бастап барлық мектептерде 9-сыныптарында «Дінтану негіздері» пәні арнайы пән ретінде оқытылады. Бұл жастардың діни сауат ашуымен қатар теріс ағымдардың жетегінде кетпеуінің басты құралы деуге болады. Алайда, «Дінтану негіздері» пәні 7-8 сыныптардан басталып еңгізілсе діни сауаттылықты арттыруға үлкен үлес қосар еді. Дінтану пәнін оқи отыра оқушылар еліміздегі діни заңдар мен заңнамалармен танысады, діннің рухани-мәдени тәрбиесін түсінеді. Әлемдік діндерді танып олардың ерекшеліктерімен танысады. Бұл оқушылардың діни сауаттылығын қалыптастырудың бірден-бір бастауы.

«Білім туралы» Заңының 3 бабы 1-4 тармағында «білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптерінің бірі білім берудің зайырлы сипаты болып табылады» деп нақтыланған [2]. 2011 жылы 11 қазанда қабылданған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңының 3 баб 4 тармағында «діни білім беру ұйымдарын қоспағанда, Қазақстан Республикасында білім беру мен тәрбиелеу жүйесі дін мен діни бірлестіктерден бөлінген және зайырлы сипатта болады» деп көрсетілген [3]. Білім беру мекемелері ешқандайда діни ұйымдардың ішкі ісіне араласпауы керек, тек оқушаларды әлемдік деңгейдегі діни сенімдер мен діндердің пайда болуы, орнығуы мен дамуы, діннің мәнін, оның адам өмірі мен қоғамдағы алатын орнын, өзгенің діни танымына құрмет сезімі мен өз сеніміне құндылық қатынасы және жоғары адамгершілік қасиеттерін дамыта отырып діни сауаттылығын қалыптастыруы қажет.

Сонымен қатар, еліміздегі діни жағдайдың алдын алу мен діни сауаттылықты арттыру мақсатында дін мәселелері жөніндегі ақпараттық-насихаттық топтары (АНТ) құрылды. АНТ құрамына дінтанушылар, теологтар, психологтар, әлеуметтік педагогтар, заңгерлер және жергілікті атқарушы органдардың қызметкерлері енді. Ислам дініне жат ағымдардың алдын алу мақсатында ҚР Дін істері комитетінің ұйтқысымен 2013 жылы діни жағдайлар

бойынша ақпараттарды қабылдау мен халыққа түсіндіу кеңесін беру Орталығы құрылды. Осының негізінде тәулік бойы арнайы қызмет көрсететін – «Қауырт желі - 114» қызметі ұйымдастырылды. Қауырт желінің негізгі қызыметі жалпы азаматтарды дін мәселесі бойынша тәулік бойы тегін ақпараттандыру мен қатар дін саласындағы заңдардың бұзылуы туралы мәліметтерді жинақтау мен оларды құқық қорғау органдарына жолдау болып табылады.

Осындай жұмыс түрлерін мектеп оқушыларына да жекелей қосу керек. Ол жұмыспен мектеп тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, психолог және әлеуметтік педагог біріге отырып қарастыруы қажет. Әлеуметтік педагогтың оқушылардың діни сауаттылығын арттыру мақсатындағы жұмыстарын бірнеше салаға бөле отырып қарастырсақ.

Ағартушылық сала бойынша: дәстүрлі дініміз Исламды мейлінше қолдау, ол үшін үнемі телеарналарда, радиода ұдайы діни ұйымдар туралы ғылыми-танымдық бағдарламалар ұйымдастыру. Білім берудің барлық кезеңдерінде (мектеп, колледж, ЖОО) дінтану саласындағы мамандар дайындаған «Дінтану негіздері» пәнін жүргізу. Оқушылар дін, діни сауаттылық туралы әр түрлі дөңгелек үстелдер, пікірсайыстар жүргізу керек.

Әлеуметтік сала бойынша: оқушылардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру, оларды мәдени өмірге, спортқа қатысуларына кең мүмкіндіктер жасау. Оқушыларға мемлекеттік діни саясаттың, дін жөніндегі заң мен заңнамаларды оқып үйрету, оқушыларды діни кітаптарды қалай таңдау қажеттілігін түсіндіру. БАҚ беттеріне, әлеуметтік желілерде жат ағымдарға негізделген арнайы сайттарды оқушыларға насихаттау.

Психологиялық сала бойынша: дәстүрлі емес діндерге психологиялық тәуелділіктің алдын алу, жас ұрпақтың өнегелік тәрбиесіне, тоталитарлық және жат ағымдар күрес ісіне, қайырылымдылық, мәдени-ағартушылық жағын дамыту. Әр аймақта білікті мамандар қызмет атқаратын психологиялық көмек көрсету орталықтары, сенім телефондарын ашу және әр түрлі жағдаяттарға тап болған кезде сенім телефонның қолдануды түсіндіру. Осындай маңызды жұмыстарды әрбір мектепте жоспарлы түрде тәбиенің бір бөлігі ретінде өткізіп отыру қажет. Оқушыларға әлемдік және дәстүрлі діндердің қайсы бірін алып қарасақта, барлығы жақсы қасиеттер мен адамгершілікке тәрбиелеу екенін түсіндіріп дәріптеу керек.

Жас ұрпақты жақсылыққа асық, жамандықтан қашық болуға үйретуге тиіспіз. Мектеп қабырғасындағы оқушыларды діни сауатты, білімді, толыққанды дамыған тұлға етіп тәрбиелегенде ғана жат ағымның жетегінде кетпесі анық. Осы орайда оқушылардың құқығын қорғаушы ретінде әлеуметтік педагогтың рөлі зор. Себебі, әлеуметтік педагог қазіргі таңда оқушылармен тікелей жұмыс жасайтын, сұранысқа ие маман. Ал, оқушыларға қазір жас кезінен бастап ерекше көңіл бөліп діни сауаттылығын арттыру арқылы білімін көтеріп тәрбиелеу жастардың жат ағымның жетегінде кетпеуіне бірден-бір кепіл.

Әдебиеттер:

1. Айталы А.Ә. Дін және діндарлық. - Алматы, 2017.
2. «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Қазақстан Республикасының Заңы.

- http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747#pos=1;-117

3. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы. - http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31067690

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕСТРУКТИВТІ ДІНИ АҒЫМДАР

Аширбекова З.Р.

Жамиева М.Е.

Муратова М.Б.

Аталған мақала қазіргі таңда елімізде орын алып жатқан - лаңкестік, экстремизм, терроризм және қазіргі әлемдегі оның құбылыстарына қарсы тұру ең маңызды мәселелердің бірі болуымен негізделеді. Осыған байланысты адекватты әдістер және лаңкестік пен діни экстермизмді жеңу мен жою механизмдерін дайындау мақсатында – осы құбылыстардың заманауи формаларының мәнін нақты анықтап алу керек.

Ал осындай лаңкестік, экстремизм және терроризм мәселелелерінің бірден бір қайнар көздері – деструктивті діни ұйымдар. Сондықтан, да, елімізде деструктивті ұйымдардың таралуы әр түрлі сұрақтар туындатып, қазіргі таңда өзекті тақырыпқа айналып отыр.

Қазақстан Республикасы – 140 ұлттың өкілдері тұратын, 40-тан астам діни бағыттағы ұйымдар шоғырланған көп ұлтты, көп дінді мемлекет. Қазақстандағы діни сенушілердің 95% мұсылмандар мен православтықтардан құралған. Республикада барлығы 4362 діни бірлестіктер, оның ішінде 2640 мұсылмандық, 296 православтық, 85 католиктік, 1264 протестанттық, 28 иудейлік, 44 дәстүрлі емес, 5 буддистік, тіркелген. Қазақстанның дінаралық қатынас саласындағы мемлекеттік саясаты дінаралық сұхбатты дамытуға, толеранттылықты нығайтуға және дін саласындағы заң талаптарын орындауға бағытталуымен сипатталады. Қазақстанда дінаралық келісім мен тұрақтылықты әрі қарай нығайту үшін барлық жағдайлар бар [1].

Ұлтаралық және дінаралық келісімді, қауіпсіздікті, халықаралық қатынастың тұрақтылығын қолдау Қазақстанның 2010-2020 жылғы дағдарыстан кейінгі кезеңде дамуының бес негізгі бағыттарының бірі ретінде көрсетілді. Қазақстан аумағында дәстүрлі емес және деструктивті діни ұйымдардың таралуының келесі себептерін көрсетуге болады. Біріншісі, Сенім мен сенімсіздік аралығында күмәнданушы дін төңірегіндегі тұрғындар санының едәуір көп болуы. Мұндай дінсымақ адамдар дәстүрлі емес діндердің миссионерлері үшін қолайлы жағдай тудырады. Екіншісі, бұқаралық діни сауатсыздық, негізгі діни білімнің жоқтығы. Бұл қазіргі діни жағдайда адамдардың бағыт-бағдарын бұрмалауға және оларды діни насихат жүргізуде ыңғайлы нысанаға алуға мүмкіндіктер тудырып береді. Үшіншісі, бұл дәстүрлі емес діни ұйымдардың догмалық, культтық, ұйымдастырушылық ерекшеліктері. Догмалық тұрғыда жаңа діни ағымдар жеңіл жол мен жауап іздеген бұқаралық тұтынушы қоғам адамының санасына негізделген тиімді

догматтармен ерекшеленеді [2].

Сондықтан, мемлекеттің осы мәселелерге жіті көңіл бөліп, оның дер уақытында шешімін тауып отыруына күш жұмылдырылуы керек-ақ. Атап айтар болсақ:

1. Қазіргі жағдайдағы дәстүрлі ислам мен салафи ағымын ұстанушылар арасындағы іштей әрі үнсіз қайшылықтарды сырттай бақылап отыру позициясы болашақта өзінің пәрменсіздігін көрсетеді. Сондықтан, билік таза исламды ұстануды бетперде ретінде ұстанатан радикалдық ағымдардың және оның өкілдерінің билік құрылымдарына, бұқаралық ақпарат құралдарына және басқа да қоғамдық институттарға интеграциялануына нақты тосқауыл қою керек. Бұл жерде радикалдық ағымдардың идеологиясында зайырлы мемлекетке орын жоқ екенін және олардың түпкі мақсаты олардың түсінігіндегі таза дін үстемдік ететін қоғамды құруға негізделетінін айқын түсінуіміз тиіс.

2. Ақпараттық кеңістікте таза дін идеяларына қатысты қатаң тосқауыл қажет. Қазіргі күнде дәстүрлі исламның баспасөз құралдарының жұмысы баяу және олар радикалды ислам ағымдарымен салыстырғанда жастардың арасында танымал әлеуметтік желілерде үгіт-насихат жұмыстарын жүргізбейді десе де болады. Осы ретте елде жарық көретін зайырлы баспасөз беттерінде шарият заңдарының және исламдық басқарудың артықшылығы тәрізді тақырыптардың көтерілмеуіне назар аудару керек. Бұл, ең біріншіден, ел Конституциясында көрініс тапқан зайырлық қағидатқа қайшы [3; 15 б.].

Жалпы, елімізде қалыптасып отырған діни ахуал бүгінгі күнде тұрақты десек те, бұл тез өзгеріске түсіп отыратын динамикалық құбылыс екенін ескеруіміз керек. Сондықтан, билік дін саласында орын алып отырған өзекті мәселелерге қатысты өз позициясын ашық білдіріп отыруы қажет. Бұл, өз кезегінде, мемлекет саясатының Конституциямызда көрініс тапқан зайырлықтың принципіне барып тірелетін құндылықтар мен ұстанымдарды басшылыққа алуға тұғырлануы керектігін білдіреді. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев өзінің Қазақстан – 2050 – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауында «Біз мұсылман үмбетінің бір бөлігі екенімізді мақтан тұтамыз. Ол – біздің дәстүріміз. Бірақ бізде зайырлы қоғамның дәстүрлері де бар екенін, Қазақстан зайырлы мемлекет екенін ұмытпауымыз керек. Біз елдің дәстүрлері мен мәдени нормаларына сәйкес келетін діни сана қалыптастыруымыз керек. Біз өзін өзі ұстаудың ерекше үлгілерін алуға тиіспіз. Мен жария етіп отырған стратегия біздің халқымызды орта ғасырларда емес, ХХІ ғасырда өмір сүруге дайындайды деген ойы мемлекет пен діннің қарым-қатынасы мен арақатынасын қозғайтын мәселелерге қатынастағы азаматтардың негізгі ұстанымы болуы тиіс», - деп мәлімдейді [3; 15-19 б.].

Қазақстандағы қазіргі діни ахуал күрделі әрі сан-салалы. Кейбір деректер бойынша, 1989 жылғы 1 қаңтарда 30 конфессияға тиесілі 700-ге жуық діни бірлестіктер болса, 2003 жылдың 1 қаңтарында 3206 діни бірлестіктер жұмыс істеген. Олардың арасында 1652 исламдық, соның ішінде 1642 суниттік, 2 шииттік, 2 сопылық, 4 ахмадия ағымдары бар. Бұған қоса Қазақстанның аумағында православиелік шіркеуге жататын 241 діни бірлестік (олардың 230-ы

Орыс православие шіркеуіне қарайды), 7 старообрядтық шіркеу, римдік-католиктік шіркеуінің 77 бірлестігі, бірқатар протестанттық бірлестік жұмыс істейді. Қазіргі Қазақстандағы дәстүрлі емес діни қауымдарға төмендегілер енеді: 5 буддистік қауым, 24 индуистік, 12 кришнаиттік, 23 бахаи, 2 трансценденталдық медитация қауымы, ұлы ақ бауырластықтың 2 қауымы, 6 саентология шіркеуі қауымы және т.б. [4].

Айта кету керек, Қазақстан діни толеранттылық пен конфессияаралық келісім ісінде игі дәстүрлерге ие. Қазақстан көне заманнан бері саналуан мәдениеттер мен діндердің тоғысу мекені болған. Қазіргі Қазақстанның аумағында бірнеше ғасырлар бойы тәңіршілдік, зороастризм, манихейлік, буддизм, христиандық және ислам сияқты әртүрлі нанымдар бейбіт қатар өмір сүрген, яғни толеранттылық пен конфессияаралық келісімнің үлгісі болған. Сондықтан Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев атап айтқанындай: ...бізге төзімсіздік немесе діни фанатизм жат. Бұл рухани дәстүр, бұл қандай шеңберде болмасын Құдайдың Сөзіне деген ашықтық. Бұл - Қазақстандағы конфессияаралық келісімнің ең маңызды негіздерінің бірі. Біз әлемге өзі-міздің толеранттығымызбен, ұлт-аралық, конфессияаралық келісім мен диалогты сақтауымызбен танылдық. Біздің еліміздің өскелең дүниетанымдық әлеуеті бұдан әрі қарай да сақталуға, дамуға тиіс [4].

Қазақстан Республикасы зайырлы мемлекет болғандықтан, еліміздің әрбір азаматы діни еркіндікке құқылы. Дегенмен, соңғы уақыттарда діндер әр түрлі өзгерістерге ұшырап, көптеген жаңа діни ағымдар пайда болып жатыр. Бұл модификацияланған және түрі өзгерген діндер мемлекеттің және ұлттың құндылықтарына кері әсер тигізуде. Қазіргі уақытта адамдардың көп бөлігі дінді уағыздаушылар мен діни кітаптарға күмәнмен қарайды, себебі олар діннің бұрмаланып жатқанын біледі. Ал діни сауаты жеткіліксіз адамдар бүлдіргі топтардың құрбанына айналуға. Бұл бүлдіргі топтың басқаша атауы – деструктивті (латын тілінен аударсақ, құрыту, құлату және қалыптасқан құрылым немесе жүйені бұзу дегенді білдіреді) ұйымдар. Бұл ұйымдар өздерін дұрыс және түзу жолда жүргеніне өте сенімді және басқа сауаты аз адамдарды өз нанымдарына сендіре алады.

Қазіргі таңда деструктивті діни ағымдардың жағдайы мен қызметі туралы ақпараттарға көңіл аудару – азаматтық міндет болып табылады, себебі, мұндай бұзушы топтар тек жеке адамға ғана емес, тұтас мемлекет тұрақтылығына және конфессияаралық келісім саясатына қауіп-қатер әкелуде. Бұл ұйымдар қазір адамдарды гипноз немесе физикалық күш арқылы өз топтарына шақырмайды, себебі қазір жастарды психологиялық қолдау мен баурау, әлеуметтік топтасу арқылы да торға түсіруге болады. Сонымен қатар, бүлдіргіш діни ұйымдар өздеріне кісі толтыру үшін, ең алдымен сол белгілі бір адамның жалпы өмірі, әлеуметтік жағдайы мен отбасылық әулетін танып білумен шұғылданады. Осы критерийларды сараптап отырып, кейбір топтар өздеріне таңдамалы адамдарды шақыруға тырысады.

Е. Волков бұл культтік бақылаудың санаға әсерін мен проблемаларды айқындауда төрт негізгі топқа бөледі: психикалық, психосоматикалық,

соматикалық және әлеуметтік.

Психикалық негативті салдар:

- Тұлғаның өзін-өзі тануының бұзылуы (тұлғаның радикалды өзгеруі).
- Үрейі қашу және қорқу.
- Жабығу және өзін-өзі кінәлау.
- Психологиялық дамудың баяулауы, психологиялық күштің жоғалуы.
- Сенімсіздік, рухани зорлық.
- Психиканың бұзылуы: елестеушілік, жүйке бұзылуы, параноя,

суицидальдық ойлау.

Психосоматикалық проблемалар:

- Ұйқы бұзылуы: қорқынышты түстер.
- Ас қорыту мүшелерінің бұзылуы.
- Бас, арқа-бел, астма аурулары.

Соматикалық проблемалар:

- Физикалық жағдайдың нашарлануы.
- Дұрыс тамақтанбау.
- Адамдарды, соның ішінде балаларға қол көтерулер.

Әлеуметтік проблемалар:

- Культті жақтайтындардың тарапынан ізіне түсушілік, қысым жасау.
- Отбасы, достардан айырылу.

Қаржылық зияндар: культқа ақшалай тәуелді болуы. Егер олар сектадан шығып кете алса да, культтік емес өмірге адаптациялануға ақшалары болмауы мүмкін [5; 88 б]. Діни жанжалды талдау көп қырлы зерттеу болып табылады. Әрбір тарихи уақытта этникалық топтардың өзгеруі барша адамзатқа тиесілі болғандықтан, дәстүрлі діндер де өзгереді, сондықтан да діни жанжалдардың потенциалын талдаудың маңыздылығы өркениеттің болашағы үшін керек.

Бүгінгі күні діни лаңкестік өзінің ұйымдастырылуы және таралу ауқымына қарай басқа терроризм түрлерінен кем түспейді. Діни терроризмді таратушылар нақтылы бір діни және ұлттық құндылықтарды өз мақсаттарында кері ықпалды пайдаланатын діни-саяси экстремистік ұйымдар. Діни экстремизм мемлекеттің территориялық тұтастығы мен тәуелсіздігін бұзуға, билікті күшпен алуға немесе мемлекеттік құрылымды күшпен өзгертуге бағытталатын әрекет [6]. Елбасы 2012 жылғы 14 желтоқсанда Қазақстан халқына жолдауында діни экстремизмнің еліміздің ұлттық қауіпсіздігін сақтауда қаншалықты маңызды екендігін: «Діни экстремизм қауіп ерекше алаңдаушылық тудырып отыр. Дінбасылар да ортақ алаңдаушылық білдіруде. Біз Жаратушыға деген кіршіксіз сенімнің агрессиялы және қырып-жойғыш фанатизммен алмасуына жол бермеуіміз керек. Соқыр фанатизм біздің бейбітсүйгіш халқымыздың психологиясы мен діліне мүлде жат. Ол Қазақстанның мұсылмандары ұстанатын ханафи мазһабына қарама-қайшы. Қазақстандағы экстремизм мен терроризмде идеялық емес, қылмыстық негіз бар. Жалған діни көпірмеліктің артында қоғамның негізін күл-талқан еткісі келетін қылмыстық іс-әрекет жасырынып жатыр. Бұл – біздің еліміздегі бейбітшілік пен тұрақтылыққа шабуыл. Бұл – біздің мемлекеттігіміз бен азаматтық кемелдігіміздің

мықтылығының сынға түсуі», - деп баса атап айтты.

Қорыта айтқанда, жаңа заман жағдайында, яғни конфессиялық топтардың саяси қайшылықтары кезінде аталмыш мәселе ерекше маңызға ие және оны шешу жолдарында Қазақстанның саяси-құқықтық құрылымының және ұлттық ерекшеліктерін есепке ала отырып жүзеге асырылуы тиіс.

Діни радикализм мен экстремизм және халықаралық терроризм проблемалары қазіргі таңда әлемдік деңгейде ерекше өзектілікке ие. Бүкіл дүниежүзін дүр сілкіндірген ғасырымыздың басты проблемасы, өкінішке орай, әлем бөлшегі болып табылатын Қазақстанға да өз әсерін тигізуде. Аталмыш проблемалар әр түрлі факторларға негізделеді. Солардың бірі –діннің саясиленуі, яғни осының негізінде деструктивті ағымдардың белгілі саяси мақсаттарға жету үшін пайдаланылатын құралға айналуы. Мұның мысалын өткен ғасырдың соңғы кезеңінде радикалды көзқарастарға ие болған көптеген экстремистік және террористік қозғалыстардың таралу үдерісінен байқауға болады. Ал діни экстремизмнің кең таралуы, әсіресе Орталық Азия елдерінің басты проблемасына айналған.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н. Ұлттық бірлік – біздің стратегиялық таңдауымыз // Егемен Қазақстан. 2009. 27 қазан; Қазақстан халқы Ассамблеясының XXI сессиясында сөйлеген сөзі. - <http://www.akorda.kz/>
2. Яблоков И.Н. Социология религии. – М.: Мысль, 1979. – 182 с.
3. Иманбаев М.Ө. Қазақстандағы радикалды сипаттағы исламдық ағымдар: мәселелер және алдын алу жолдары // Профилактика религиозного экстремизма в Казахстане: теория и практика: Материалы круглого стола. – Астана, 2013. – 121 с.
4. Байтенова Н. Қазақстандағы қазіргі діни жағдай. - <http://old.abai.kz/content/nagimbaitenova-kazakstandagy-kazirgi-dini-zhagdai/>
5. Волков Е.Н. Преступный вызов практической психологии: феномен деструктивных культов и контроля сознания (введение в проблему) // Жур. практ. психолога. - 1996. - № 2. - С. 87-93.
6. Абашин С. Исламский фундаментализм в Центральной Азии // Независимая газета. 5.12.2001. - http://www.ng.ru/polemics/2001-12-05/10_islam.html

SOFT INFLUENCE OF THE RUSSIAN LANGUAGE ON THE FORMATION OF TRILINGUALISM IN KAZAKHSTAN

Батулин В.С.
Абрамович Е.А.

The notion of soft power today is given great attention, both in political and academic circles. Despite the fact that the term soft power was introduced by Joseph Nye only in 1990, the phenomenon of soft influence always existed. So in the 60's Lev Gumilyov wrote about the positive complementarity of Kazakhstan with Russian culture and civilization, which he understood as psycho-emotional compatibility of two nations. And from the middle of the 19th century, all processes in Russia were more or less refracted in the cultural and public consciousness of Kazakhstan. It was

the influence of a more mature culture, and its impact had civilizational character. Russia was a mediator for Central Asia, a translator of modernization reforms. "To avoid vices and achieve good", as the Kazakh educator and public figure Abai Qunanbaiuly wrote, emphasizing the importance of studying Russian culture, – it is necessary to know the Russian language and Russian culture" [1].

For Kazakhstan the Russian language has become not only a means of becoming familiar with the Russian culture, but through it with the whole world culture. In the Soviet era, a number of quite objective factors contributed to the growth of its special demand. This, in the first place, was due to the intensive development of industry, science, education, to the development of virgin and fallow lands on its territory, which caused a large influx of professional personnel from other regions of the USSR. To a certain extent this was facilitated by the deportation and resettlement of various national and ethnic groups to Kazakhstan. Due to this, the Russian language in the republic actually turned into the language of interethnic communication.

Since gaining sovereignty, Kazakhstan has positioned itself as a multinational, multilingual, multi-confessional state that pays special attention to preserving linguistic diversity. In the law "On Languages in the Republic of Kazakhstan" (dated 11.07.1997) all languages of the peoples of Kazakhstan were declared a national treasure, a historical and cultural heritage of the country.

At the same time, lately the language situation in Kazakhstan has undergone significant changes. So the Kazakh language acquired the status of the state language, and Russian – the status of the official language of interethnic communication. It should be noted here that Kazakhstani bilingualism is the result of a historically formed situation. However, the ratio between the Kazakh-speaking and Russian-speaking parts of the population today is changing objectively. Much of the reason for this is migration processes and the changing demographic situation on the whole. These are both the emigration of the Russian-speaking population from Kazakhstan, and the immigration to Kazakhstan of Kazakh-speaking oralmans who do not speak Russian. Another essential factor is the higher birth rate in Kazakh families.

Until recently, Russians who visited Kazakhstan perceived it as a Russian-speaking country. In recent years, according to official statistics, the proportion of those who speak Kazakh has risen to 82%, the share of the Kazakh language in the work of central administrative bodies – up to 89%, local administrative bodies – 93%, in the media – 71% [2].

Today the policy of trilingualism holds the dominant position in the republic. This idea was first voiced by the President of the country Nursultan Nazarbayev in October 2006. The policy of trilingualism assumes, first, functioning of the three languages within the territorial community: the state, the region, the city, the village, where each of the languages correlates with a certain sphere of communication; secondly, every individual's ability to use all the three languages within the limits of his/her communicative capacities [3].

In his 2007 Address "New Kazakhstan in a New World", N.A. Nazarbayev proposed the cultural project "The Trinity of Languages". This project stipulated that "Kazakhstan should be perceived all over the world as a highly educated country,

whose population uses three languages. These are Kazakh, the state language, Russian, the language of interethnic communication, and English, the language of successful integration into the global economy" [4]. In 2010, a decree was issued on the State Program for the Development and Functioning of Languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020, which includes three stages (2011-2013, 2014-2016, 2017-2020), which "involves the organization of a systematic work to preserve the Russian language in the lexical baggage of the citizens of Kazakhstan". In the list of the results of the Program achieved by 2020, the proportion of Kazakhstanis who know the Russian language will be at least 90% (by comparison: the proportion of Kazakhstanis who speak the state language will increase from 60% to 95%, the proportion of Kazakhstanis who speak English will be about 20%) [5].

In the Address of 2012 N.A. Nazarbayev noted: "The people will be wise in raising their descendants, taking care of their health, education and world outlook... They will be equally good at Kazakh, Russian and English..." [6]. Key to the language issue is the notion of globalization – the introduction of trilingualism is justified by the need to maintain interethnic contacts and create a multicultural society open to communication with the world community.

"Trilingualism," according to the President of the country, "is simply a necessity for our children. They are children of the whole planet: they must know the state language, Russian is our language of communication, English is the world language, the language of world science, innovation, the Internet (...) Who knows which language will dominate the world? (...) In second place, by the way, is Chinese – in terms of the number of people speaking the language. Maybe someday we will also have to learn Chinese..." [7].

Today, the soft impact of the Russian language on the policy of trilingualism pursued in Kazakhstan can be divided into three components: economic (Economic Soft Power), cultural (Cultural Soft Power) and the component of human capital (Human Capital Soft Power) [8; 30].

First of all, the Russian language in Kazakhstan has an unofficial status of the language of business and commerce. Knowledge of Russian for many people seems to be an important condition for both individual career growth, and for conducting a successful business in general. This can include international cooperation, economic expansion of business abroad, the opportunity to find a job not only in Kazakhstan, but also in the near and far abroad. For example, as the President noted, "Russia occupies 30% of our trade, China – 30%, and more than 50% – the European Union. These are our neighbours, on whose economies Kazakhstan depends. You cannot escape anywhere" [9].

This became especially important after the signing of an agreement on the Eurasian Economic Union in 2014, which was created, among other things, for the purpose of improving the living standards of the population of member states. According to this document, labor migrants who are citizens of the member states of the Union do not need to buy a patent for work in Russia, they are equated in labor rights with Russian citizens. The official language of not only the EEC, but also the CIS as a whole is the Russian language, knowledge of which in modern conditions of

globalization seems necessary.

The importance of being able to speak Russian is also recognized by citizens who do not plan to seek a job abroad. There is an opinion that over time, bilingual people fluent in both Kazakh and Russian will not be so frequent in Kazakhstan itself, so they will be particularly in demand. Also the Russian language attracts foreigners to Kazakhstan, who want to study this language, for example, from the USA and from China. Thanks to this, Russian language courses are opened at Kazakhstani universities and training centers, and agreements on cooperation with foreign universities are signed. It is popular to say that in Kazakhstan the Russian language is more literary because of its isolation from regional dialects, which is periodically used as a kind of advertising.

Moreover, knowledge of the Russian language opens up new opportunities in obtaining education, in mastering the international culture since a large number of printed publications and Internet resources are available, first of all, in Russian. For comparison: the number of articles in the Russian-language Wikipedia exceeds the corresponding number in the Kazakh language Wikipedia by more than 6.5 times (1461865 and 221041 articles respectively). In Kazakhstan, on the whole, the translation into Kazakh of works in the field of culture, both world classics and works of modern pop culture (books, films) is still poorly developed. If translations into the Kazakh language exist, they are often qualitatively inferior to the corresponding Russian translations.

Undoubtedly, the introduction to the Russian culture contributes to the formation of a secondary language personality, which helps a person to think more broadly and tolerantly. As noted by some parents of children who are enrolled in Russian classes, but whose native language is Kazakh, these children are able to express their thoughts more openly and have more freedom in communication.

Apparently not by chance the very number of languages that a person speaks fluently is perceived as one of the indicators of his/her level of education, level of culture and tolerance. And the epigraphs of articles, proclaiming the importance of learning foreign languages, are selected quotes of the classics. Such as, for example, "He who does not know foreign languages, does not know anything about his language" (Goethe); "A person is as many times a person as many languages he knows" (Chekhov); "The limits of my language are the limits of my world" (Wittgenstein), etc. The attitude to Kazakh, Russian and English as "the three whales" clearly demonstrates the main features of soft power such as voluntary submission and inconspicuous reformatting of the mental structures of subjects in the right direction [8; 10].

The soft influence of the Russian language on the language policy implemented today in the country is also promoted by special organizations, one of the most important activities of which is the popularization of the Russian language and the support of programmes for studying the Russian language abroad. First of all, this is the Representative Office of Rossotrudnichestvo (the Federal Agency for CIS affairs, compatriots living abroad, and international humanitarian cooperation), in Kazakhstan represented by the Russian Centre for Science and Culture in Astana, as

well as the three centers of the Russkiy Mir Foundation: the Russian Centre in Ust-Kamenogorsk, the Russian Centre of the Kazakh-Russian International University (Aktobe) and the Russian Centre of the Al-Farabi Kazakh National University (Almaty). In 2017 ten cities of Kazakhstan supported the world educational action "Total dictation", in four of these cities from February 2017 classes were held to prepare for this action. In 2017, for the first time in Kazakhstan (and for the second time in the world), the TruD test for foreigners was held, created on the basis of the dictation for participants whose level of proficiency in Russian does not allow writing the entire "Total dictation". In addition, it is believed that the unique achievement of Kazakhstan was the creation of a unique model of peaceful coexistence of many different ethnic groups, cultures, languages and religions. And due to the fact that the Russian language has the status of a language of interethnic communication, it is its support from the state itself that is an essential factor in the formation and provision of Kazakhstan's international image. In this situation, the desire of the leaders of the country to strengthen the position of the Russian language in the republic is quite understandable.

It should be noted that Russian is also one of the six official languages of the United Nations, an organization in which Kazakhstan actively participates. Thus, the country is a party to more than 100 UN treaties, many of its agencies operate in Kazakhstan. In 2016, the UN supported the initiative of the Government of Kazakhstan to establish a regional hub of the civil service in Astana. Many other foreign policy initiatives of Kazakhstan, supported by the international community, were first delivered from the rostrum of the UN, such as the International Day against Nuclear Tests and the International Decade for Rapprochement of Cultures. Yet the basic UN documents are published in the six official languages, and they are used at meetings, in the conduct of the General Assembly and the meeting of the heads of the members of the Security Council.

However, if soft power is understood as "power that is realized in the form of a certain communicative influence, in the process of which the dictated behavior is perceived by the recipient as a free and voluntary choice of himself, which also brings to the subject joy and pleasure" [8; 7], then, for Kazakhstani trilingualism it may be more accurate to define it not as soft power, but smart power (the process of complex use of tools of hard and soft influence) [8; 8]. On the other hand, conviction is just one of the main tools of soft power communication [8; 18].

This can be confirmed by the discussion that has taken place regarding practical measures related to the introduction of trilingualism policy in the republic. On the one hand, there is an opinion that trilingualism is declared, but in the society this policy has not yet received genuine support. Such a conclusion can be drawn on the basis of discussions taking place on Kazakhstani Internet portals.

On the other hand, on the contrary, it is indicative that in July 2017, on the eve of the start of the shift to trilingual education planned for the 2017-2018 academic year, the elite of Kazakhstani businessmen published an appeal on the pages of the social network Facebook, urging people to support the introduction of trilingual education in Kazakhstan. The Russian language in this message is mentioned in connection

with the unique Kazakhstani bilingualism that has been preserved since the moment of gaining sovereignty, the main argument in favor of trilingualism as a whole is the formation of new human capital that Kazakhstan needs in order to integrate into the world space [10].

Thus, in spite of the pronounced ethnization of the Kazakhstani society and the difficulties in implementing of the policy of trilingualism, not only socio-political, ideological, psychological and aesthetic factors will affect the language situation in the country with multi-vector soft influence, but also the Russian language itself, which has absorbed centuries-old culture of the Russian people.

Литература:

1. Кунанбаев А. Слова назидания. – http://bourabai.kz/articles/black_word.htm.
2. Официальный интернет-ресурс Министерства культуры и спорта Республики Казахстан. – http://mks.gov.kz/rus/statistika/infografika_mks/.
3. Тулегенова Г.Е. Законодательно-нормативная база введения триязычия в Казахстане // Вестник Актюбинского университета им. С. Байшева. – <https://articlekz.com/article/12139>.
4. Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» от 28.02.2007. – <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/7507>.
5. Государственная программа развития и функционирования языков на 2011-2020 годы. – https://primeminister.kz/page/article_item-86.
6. Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана от 27.01.2012. – http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana_1339760819.
7. Назарбаев: Может быть, когда-то нам придется учить китайский. – <https://www.nur.kz/1112667-nazarbaev-mozhet-byt-kogda-nam-prid.html>.
8. Soft power: теория, ресурсы, дискурс /под ред. О.Ф. Русаковой. Екатеринбург: Издательский Дом «Дискурс-Пи», 2015. – 376 с.
9. Назарбаев о зависимости экономики Казахстана от соседей. – <https://finance.nur.kz/1112384-nazarbaev-o-zavisimosti-ekonomiki-ka.html>.
10. Казахстанские олигархи посоветовали школьникам учить по три языка. – <https://www.nur.kz/1140747-kazakhstanskije-oligarkhi-posovetovali.html>.

ИСТИННАЯ ВЕРА

Газизова М.М.
Уколова М.А.
Шакенова С.М.
Перепечай А.
Феталиева Н.Ю.

В настоящее время существует проблема понимания суфизма, полное искажение его смысла. Вокруг термина «суфизм» и того, что под ним подразумевается, существует очень много споров.

На сегодняшний день слово суфизм чаще ассоциируется с чем-то таинственным, мистическим нежели с морально-нравственным ростом и

духовным совершенствованием человека. В современных реалиях информационного просвещения казахстанцев и не только через СМИ суфизм часто ассоциируется с отшельничеством, с индуистскими и буддистскими формами отчуждения себя от мирского, с медитацией. Это представление ошибочно. Оно не соответствует исторической и теоретической действительности.

Ниже представлена востоковедческая трактовка и ее краткие разъяснения из толковых словарей:

1. «Суфизм» - мистико-аскетическое учение в исламе, отрицающее обрядовую сторону и проповедующее аскетизм.

2. Суфизм - приверженцы суфизма (суфии), изнуряя себя бытовыми неудобствами, холодом, бессонницей, жаждой, грубой одеждой и половым воздержанием, добивались экстатических озарений и «сливались с Богом». Суфизм отрицал строгое расписание молитв и оказал влияние на арабскую и особенно персидскую поэзию.

3. Суфизм – мистическое течение в исламе. Для суфизма характерно сочетание метафизики с аскетической практикой, учение о постепенном приближении через мистическую любовь к Богу (в интуитивных экстатических озарениях) и слиянию с Ним.

4. «ат-Тасаввуф – суфизм, мистико-аскетическое течение в исламе. Существует несколько гипотез происхождения этого термина, одним из которых является – «ат тасаввуф» - производное от слова «суф» - шерсть, так как грубое шерстяное одеяние, считалось обычным атрибутом аскета-отшельника, «мистика» [1].

Данные определения являются ошибочными и очень поверхностными, искаженные в результате неправильного понимания, а так же индивидуального восприятия человека, его системы ценностей и ассоциаций.

Мы провели опрос студентов второго курса биолого-географического факультета Карагандинского государственного факультета, в котором спросили мнение о суфизме и убедились в том, что у большинства слово «суфизм» ассоциируется с негативным и мистическим явлением.

Понятие суфизма (духовного роста) имеется практически во всех духовных учениях и религиях. Например, индуистское понятие суфизма – совершенствование духа, в результате которого человек способен отключать органы чувств, нервные окончания и подвергать свое тело любым мукам и истязаниям, при этом не чувствуя боли; христианское монашество, когда человек жертвует многим мирским, в том числе семьей и детьми, во имя духовной чистоты .

Что же касается ислама, то в нем присутствует баланс меж тремя компонентами: духовная , телесная и интеллектуальная жизнь. В совокупности он дает полноценность мирского существования.

«Суфизм» или по другому («тасаввуф») появился среди мусульман после смерти пророка Мухаммада, в тот период, когда большинство мусульман направили все силы на экономический прогресс, политический и военный рост

и материальный достаток. Среди богословов многие в основном занимались вопросами вероубеждения, утверждая, что это основа всего. Другие – вопросами религиозной практики. А богатая часть населения занимались лишь приумножением материального достатка. В это время вера подверглась очень серьезным проблемам понимания, ограничиваясь сухими богословскими терминами.

В результате такой раздробленности веры душа человека и общества отошла на второй план, начала испытывать духовный голод. В этот период стали появляться те, кто хотел исцелить и заполнить данный пробел, делая акцент на очищении человека. Поначалу все это происходило в рамках Священного Писания и пророческого наследия. Именно тогда был внесен огромный вклад, огромное количество людей уверовали и стали религиозно практикующими, всем сердцем. Суфии того времени не поддаются сравнению с мистиками, колдунами, монахами и йогами того времени, совершенно очевидно, что это абсолютно разные вещи.

Суфизм часто называют верой любви. Одним из ярких представителей мировоззрения суфизма в Казахстане является Абай Кунанбаев. Он как бы воплощает в себе симбиоз любви и ислама. Ислам в его понимании - это не только вероисповедание и механическое исполнение ритуальных действий, будничных предписаний, а любовь, то есть с помощью этой любви нужно оживить веру, наполнить ее смыслом и любовью. Таким образом, мысли Абая выходят за пределы ортодоксального ислама. В познании Аллаха он усматривает прежде всего решение гуманистических, общечеловеческих проблем. Любовь к Аллаху означает совершенствование, одним из главных аспектов которого является человечность [2; 43]. Абай выражает несогласие с ортодоксальным пониманием веры в следующих строках:

Просто – вымолвить «Аллах»,
Не прост к Аллаху путь.
Бог в душе, о не словах,
И Его не обмануть [3; 37].

То есть недостаточно сказать: «Я истинно верующий, ибо признаю, почитаю, выполняю все обряды и предписания, читаю Коран». Для Абая это как раз не истинная вера, потому что слишком «просто».

Еще одним ярким примером синтеза ислама и суфизма является Ходжа Ахмед Яссауи, в трудах которого, по сравнению с другими суфиями, нет ничего, что противоречило бы внешней стороне Шариата. Суфийский путь богослужения Ходжа Ахмета включает в себя 10 принципов:

- 1) верить в единство Бога и посланническую миссию Мухаммада;
- 2) выполнять намаз;
- 3) держать обязательный пост;
- 4) совершить паломничество в Мекку;
- 5) давать часть дохода нуждающимся (Закят);

- б) говорить мягко и учтиво;
- 7) стремиться подражать Пророку;
- 8) распространять добро;
- 9) препятствовать совершению зла;
- 10) находиться в поиске знаний.

Главная истина, которую должен познать человек, по мнению Ходжи Ахмета Яссауи, – это чистая и бескорыстная любовь к Творцу [4; 54]. Только с помощью любви человек может достичь подлинной близости к Богу:

Человек без любви не есть человек, пойми ж ты наконец!
Лишенные любви от дьяволов неразличимы – вот мое слово! [4; 58].

Истинное значение суфизма подверглось очень сильным искажениям. Мало кто сегодня углубляется в историю и делает поспешные выводы. Суфизм - это вера любви, через которую человек познает Творца и достигает духовного совершенства. Суфий - это мусульманин, который придерживается практических канонов веры, но делает это не автоматически, а с любовью и пронизательностью, стараясь подняться на уровень естественной обязательности и бескорыстия перед Богом.

Суфизм – это синтез религий. Например, исторически в Азии на протяжении многих столетий соседствовали буддизм и ислам, они многое заимствовали друг у друга, в результате чего суфизм сочетает в себе черты обеих религий. Основная идея буддизма заключается в том, что каждый может достичь уровня нирваны, то есть достичь Бога, что является также важным аспектом суфийской мысли. Влияние буддизма на суфизм можно заметить и в сфере ритуальной практики. Буддисты особое внимание уделяют поклонению ступам – памятникам с реликвиями. Суфисты частично переняли этот ритуал, что проявилось в почитании гробниц святых суфиев.

Суфизм – это особый вид миропонимания, идеи которого заложены во всех мировых религиях. Будет ошибочно заявлять о том, что суфизм - это мистическое или экстремистское течение ислама.

Доказательством того, что суфизм содержит в себе особое отношение к религии и к миру в целом могут послужить такие великие суфии как Абай Кунанбаев, Ходжа Ахмет Яссауи. Они считали, что главная истина суфизма – это чистая любовь к творцу, с помощью которой нужно оживить веру и наполнить ее смыслом.

Литература:

1. Аляутдинов Ш. Суфизм. - <https://umma.ru/tasavvuf-sufizm>
2. Корабаев С. Слово об Абае. - А.: Өнер, 1994. - 168 с.
3. Алтаев Ж., Фролов А. Исламская философия (новый взгляд). - А.: Көкжиек, 2010. – 240 с.
4. Йасауи Қ.А. Диуани Хикмет (Даналық кітабы). - Тегеран: Эл-Хұда, 2000. - 453 б.

ЖАСТАРДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАР МЕН ОНЛАЙН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ДЕГЕН ИНТЕРНЕТ ТӘУЕЛДІЛІГІН АНЫҚТАУ

Ермек М.А.
Игембаева К.С.

Кез келген ел өзінің болашағын өскелең ұрпағымен, жастарымен байланыстырады. Бүгінгі ХХІ ғасыр жастарға, яғни, біздерге бұйырған бақыт деп ойлаймын. Еліміздің ертеңі, мемлекетіміздің жарқын болашағы білімді де білгір жастардың қолында. Қай заманда болмасын қоғамның қозғаушы күші – жастар. Елбасы Н.Ә. Назарбаев, жолдауында: «Мен сіздер, бүгінгі жастар, ерекше ұрпақ екендеріңізді қайталаудан жалықпаймын. Сіздер тәуелсіз Қазақстанда өмірге келдіңіздер және сонда ержетіп келесіздер. Сіздердің жастық шақтарыңыздың уақыты – біздің еліміздің көтерілу және гүлдену уақыты. Сіздер осы жетістіктер рухын және табысқа деген ұмтылушылықты бойларыңызға сіңірдіңіздер», - деп пайымдаған [1]. Бұл жолдаудың басты бағытының мәні Қазақстанның болашағы жастардың қолында екеніне назар аудартумен қатар, жастардың ел алдындағы жауапкершіліктерін күшейту мен патриоттық сезімдерін арттыруға негізделген. Дегенмен, қазіргі уақытта жастардың арасында таралып жатқан назар аударылуы тиіс біршама мәселелер де бар. Соның бірі-әлеуметтік желілер. Қазіргі уақытта жастардың өмірінің маңызды бөлігін интернет алады. Жастар әлеуметтік желілер арқылы байланысқа деген қажеттіліктерін қанағаттандыра бастады. Олар көшеде серуендеу, қоғамдық ойын-сауық алаңдарына бару, достарымен араласу сияқты шынайы өмір іс- әрекеттерін виртуалды өмірге ауыстыруда. Қарым-қатынаспен қоса, психологиялық тұрғыдан мінез-құлықтары өзгеруде. Интернет желісінде үнемі отыру салдарынан тіл табысу деңгейі төмендеп, сөйлеу мәнері бұзылып, қызығушылығы жоғалады. Сонымен қатар физиологиялық және психологиялық дертке ұшырауы да мүмкін. Бұл мәселе тек Қазақстанда ғана емес, әлем бойынша қарастырылуда.

Осыған орай, біздің тақырыбымыздың өзектілігі жастар арасында компьютерлік ойындар мен онлайн-қарым-қатынасқа деген интернет тәуелділігін зерттеуге негізделеді.

Менің тақырыпты зерттеудегі басты мақсатым, жастар арасындағы интернетке тәуелділік деңгейін анықтап, оның пайда болу салдарын және оны түзетуге мүмкіндік беретін, психологиялық жұмыстар жүйесін ұйымдастыру болып табылады.

Жастар - жас ерекшелігі мен қоғамдағы мәртебесі балалық және жасөспірім шағынан әлеуметтік жауапкершілікке көшкен әлеуметтік топ. Кейбір жастар қоғамның әлеуметтік дамуына мүмкіндік жасайтын, оларға пайда әкелетін, бірақ оны қоғамның белгілі бір саласына белсенді қатысу мүмкіндігін шектейтін жастардың жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Жастарды 2 топқа бөліп қарастырады: жас шегінің төменгі шегі 14-тен 16 жасқа дейін, жоғарғы жас шамасы 25-тен 38 жасқа дейінгі аралықтарды қамтиды [2].

Жастардың жастық шақтан дамуын психологиялық тұрғыдан зерттеу олардың жастық шақта дамуы кезінде барлық мәселелердің күшеюінің немесе әлсіреуінің өзіне ғана тән динамикасы бар екендігін байқауға мүмкіндік береді. Психология ғылымында жастық шақ кезеңдеріне қатысты жастардың бойындағы тұлғалық ерекшеліктері авторлардың зерттеулеріне сәйкес көрсетілген болатын. Осы кезеңделуде жастарда ересек өмірге дайындық пен жауапкершілік қалыптасады. Бойында қызықтыратын сұрақтар мен әртүрі ойлар қалыптасады. Мамандықтарын таңдап, өзінің отбасын құруға дайындалады. Елдің ертеңі болатын білімді, жан жақты, белсенді, азаматтық көзқарасы тұрғысынан бастысы, Отанға деген белсенділігі қалыптасады. Бірақ, қазіргі таңда бұл барынша шыныққа сәйкес келмейді. Себебі, жастардың санасын улап, өзіне тәуелді ететін интернет жастардың санасын жаулап алуда. Үнемі интернет желісінде отыру, уақытты босқа өткізу, жастар үшін қалыптасқан күнделікті іс.

Ғаламторға тәуелділік - аддикцияның бір түрі; "off-line" режимде отырып ғаламторды пайдалануға деген құлшыныс, немесе "on-line" режимде ғаламтордан шыға алмай қалу қабілеті [3].

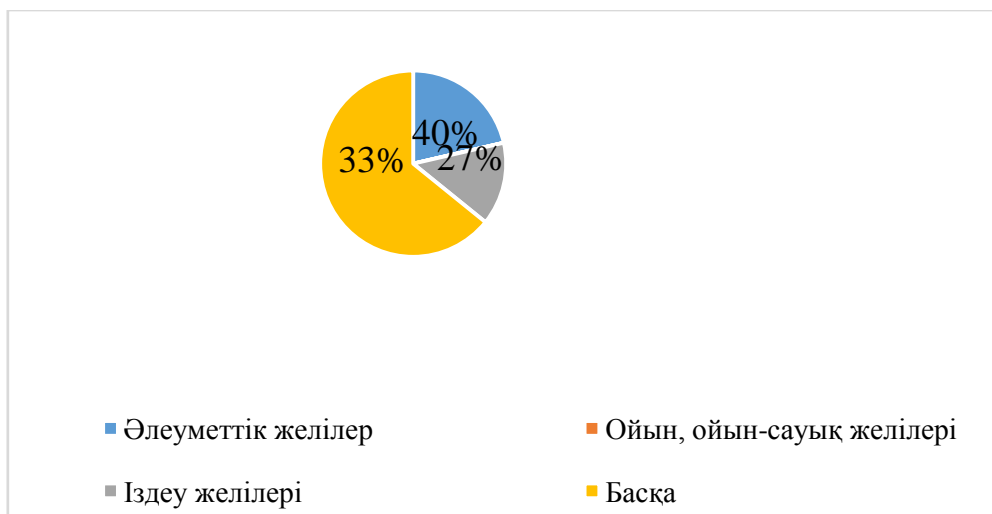
Ғаламтор арқылы онлайн қарым-қатынас жастардың виртуалды өміріне айналған. Виртуалды өмір шынай өмірден алыстатады. Шынайы өмірдегі жастар виртуалды өмірде басқаша болады. Өздерінің қалаған болмысын жасап, қиялға беріліп кетуі мүмкін. Бірін бірі танымайтын жастар тек бір Қазақстандағы емес әртүрлі елдің арасында онлайн қарым-қатынас жасай алады. Бұл шынайы емес және өмір үшін қауіпті болуы мүмкін. Соның әсерінен жастардың жауапкершілігі азайып, бойларынан жастарға сай салмақтылық жоғалуда. Бұл қазіргі уақытта әлемдік деңгейдегі өзекті мәселе.

Онлайн қарым-қатынас-жергілікті немесе ғаламдық интернет желілерді (SMS технологиялары мен сөйлесу қызметтерін қолдайтын ұялы телефондарды қоса) пайдаланатын қысқаша мәтінді алмасу арқылы байланыс. Онлайн қарым-қатынастың бірнеше негізгі түрлері бар: жазбаша байланыс, бейне және сөйлеу [4].

Тақырып барысында жастардың арасындаар компьютерлік ойындар мен онлайн қарым-қатынасқа деген интернет тәуелділігін анықтауға арналған сауалнама жүргізілді. Сауалнама Қарағанды мемлекеттік медицина университетінің студенттерінің арасында жүргізілді. Сауалнама 15 сұрақтан құралған, барлығы 30 студент қатысты. Соның ішінен 66%-ы әйел жынысты, 34%-ы ерлер. Студенттердің жастары бойынша 16-дан төмен 6%-ды, 17-21 жас аралығы 73%-ды, 22-ден жоғары студенттер 20%-ды құрайды. Студенттер 5 түрлі мамандықта оқиды. Олардың ішінде жалпы медицина және стоматология жалпы пайыздан 47%-ын, Биология 7%-ын, Фармация 27%-ын, мейірбике ісі 7%-ын, 0оғамдық денсаулық сақтау 13%-ын құрайды.

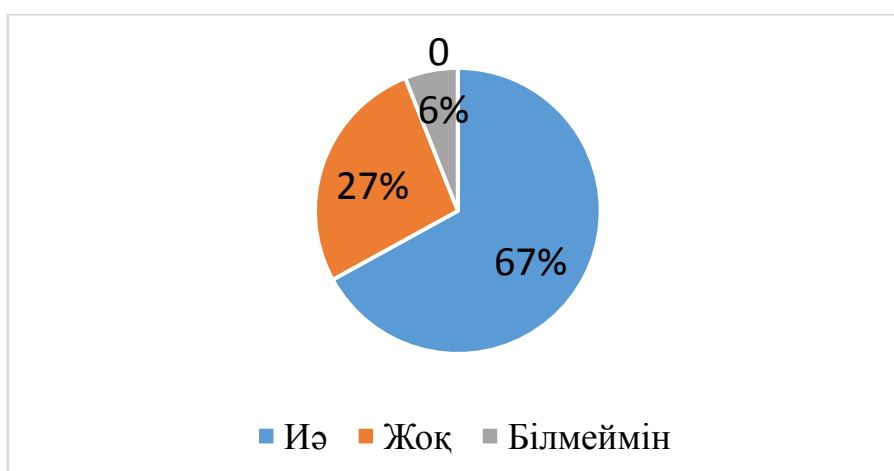
Сауалнамада «Қаншалықты жиі Интернет желісін қолданасыз?» - деген сұраққа студенттердің көбісі, яғни, 60%-ы өте жиі 30%-ы, жиі, тек 10%-ы қолданбаймын деген нұсқаны таңдаған. Нәтижесі бойынша студенттердің басым көпшілігі интернет желісін қолданатындығы анықталды. Нақтырақ

тоқталатын болсақ, интернет желісінің ойындар, ойын сауық желілері, іздеу желілері және басқа да кездесетіндігін анықтадық. Бұл сұрақтың көрсеткіштері 1 суретте келтірілген.

Сурет 1. Интернет желісін қолдану көрсеткіштері.

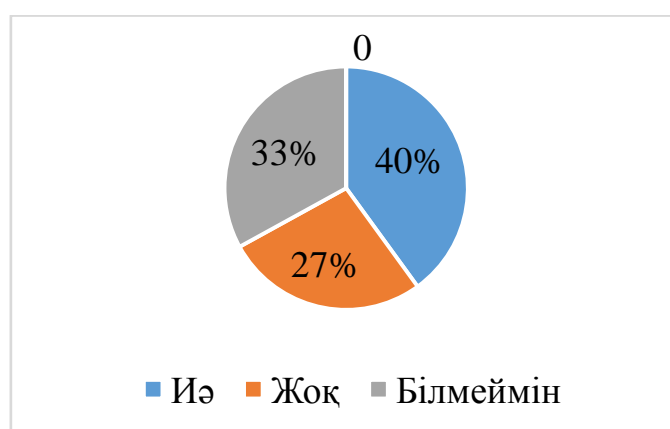
Ғаламтор желісінде 3-6 сағатқа дейін отыруды қалыпты деп санаған студенттер 40% болса, ал уақытты көп деп санайтындар 60%-ды құрады. Демек, студенттердің көпшілігі ғаламтор желісінде ұзақ уақыт отырады. «Ғаламтор желісінен шықпас бұрын өзіңізге тағы 5-10 минут уақыт отыруға рұқсат етесіз бе?» - деген сұраққа студенттердің көпшілігі, 80%-ы «иә» деп жауап берсе, тек 20%-ы «жоқ» деп жауап берген. Бұл жастардың арасындағы интернет тәуелділігінің бар екенін анықтайтын көрсеткішінің бірі. Ал интернет сіз үшін шаршауды басатын демалудың бір түрі ме? деген сұраққа сыналұшылардың 67,80% «иә» деген жауап көрсетсе, ал 27%ы «жоқ» деген жауап көрсеткен, ал 6% сыналұшы «білмеймін» деген жауап білдірген. Бұл сұрақтың жауаптарын 2 суреттен көруге болады.

Сурет 2. Интернет желісін демалыспен байланыстыру көрсеткіштері.

Бұл сұрақтың да нәтижесі бойынша жастардың басым көпшілігі интернет желісін өздерінің күнделікті демалысының бір түрі деп қабылдайды. Ғаламтордың әр түрлі желісінен қызықты видеолар, суреттер көріп, біраз уақытын жұмсап, көңілдерін көтеретіндіктері анықталды. Студенттердің жартысынан көбісінен азарттық ойын ойнамайтынды және виртуалды достары жоқ екендігі анықталды. Жалпы 80%-дан көбісі «жоқ» жауабын белгіледі. Бұл сұрақтың көрсеткіші жастар арасындағы интернеттегі дұрыс емес, зиян желісіне кірмейтіндігін көрсетеді.

«Сізде интернетке деген тәуелділік бар ма?» деген сұраққа сыналұшылар үш түрлі жауаптар көрсеткен. Нақтырақ айтқанда, мақұлдаған жауаптардың көрсеткіші 40% құраса, жоққа шығарған жауаптар 27% құраған, ал білмеймін деген жауапты 33% құраған. Сыналұшылардың жауаптары 3 суретте көрсетілген.

Сурет 3. Сыналұшылардың интернетке тәуелділікке байланысты жауаптарының көрсеткіштері.

Нәтижесінде, жастардың көбі өздерін интернетке тәуелдімін деген жауапты белгілеген. Бұл жастардың интернетке тәуелділігін айқындайтын айғақ деп санауға болады.

Жастар арасында компьютерлік ойындар мен онлайн қарым-қатынасқа деген интернет тәуелділіне жүргізілген сауалнама нәтижесі бойынша, келесідей қорытынды жасауға болады. Интернет, бұл заманауи әлемге тән және өте танымал болған компьютерлік технологиялар. Әлеуметтік желілердің белсенді пайдаланушылары 11 - 23 жас аралығындағы жастар және олар бірнеше әлеуметтік желіде тіркелгендер. Әлеуметтік желілердің жұмыс істеуінің ең жағымсыз аспектісі - оларға психологиялық тәуелділік. Ғалымдардың пікірі бойынша, әлеуметтік желілер әлеуметтік және психологиялық денсаулыққа, әсіресе жасөспірімдерге, жастарға зиян келтіреді. Сауалнама барысында да студенттерге «Жастар арасында компьютерлік ойындар мен онлайн қарым-қатынасқа деген интернет тәуелділіне пікіріңіз?» - деген сұрақ қойылған. Нәтижесінде студенттер интернет дамыған сайын адамдардың да тәуелділігі артатынын және интернетте көп отыру денсаулыққа зиян екенін, адамды

ортадан оқшаулайтыны туралы пікірлерін жазды. Дегенмен, жастар біле тұра интернет тәуелділігінен бас тарта алмайтынын мойындады. Бұл жастардың интернет желісіне тәуелді екенін анықтайтын дәлел деп санауға болады. Интернетке тәуелді жастардың, мінез-құлқы өзгеріп, шынайы өмірден виртуалды шынайылыққа өтіп, бар ойы сол жақта болады. Зерттеу барысында да студенттер өздерінің көп уақытын интернет желісінде отырып, ғаламтор желілерін тіпті демалыс ретінде қабылдауда. Өздерінің интернетке тәуелді екенін мойындаған студенттер өз денсаулықтары үшін уайымдайтынын жасырмады. Бұл мәселені қарастырып, сәйкесінше шаралар жүргізілуі қажет деп ойлаймын. Ұсыныс ретінде, ғаламтор желілеріне жастардың белгілі бір жас деңгейіне жеткен кезде кіруге рұқсат етілсе деген ой түйіндеуге болады.

Қазіргі таңда барлық Қазақстандықтарда ЖСН-ы бар, сол арқылы ақпарат алуға ыңғайлы әрі тез болады. Шектік жас 16 жасқа толғанда, ғаламтордағы әлеуметтік желілерден басқа желілерге кіруге рұқсат етіледі. Ғаламторға 16 жасқа толған кез-келген жастарға кіруге рұқсат етіледі. Бұл ұсынысты берудегі мақсатым, болашақ қазақ жастарының санасының таза, денінің сау болып өсуінде. Ғаламторға деген тәуелділік азайып, жастардың уақыты білімге жұмсалады. Барлық жастар бір уақытта ғаламтордан бас тартпаса да, өскелең жас буындар үшін дұрыс жол болар еді. Елбасымыз сенім артқан қазақ жастыры, өз болашақтары үшін дұрыс шешімді қабылдайды деген үміттемін.

Болашақта бұл тақырыпты әрі қарай толығырақ зерттеуді мақсат ретінде қойып отырмын. Нақтырақ айтқанда, бұл өзекті тақырыпты медициналық аспектімен байланыстыра отырып, эксперименталдық жұмысты жүзеге асыруды жоспарлап отырмыз. Бұл тақырыптың төңірегінде алынған мәліметтер мен көрсеткіштерді, психолог мамандар, жастармен тәуелділікті алдын алуға бағытталатын жұмыстар жүйесін жүзеге асыруда қолдана алады.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2030 – А., 2007. - 220 б.
2. Сатиева Ш. Даму психологиясы (теориялық және практикалық курс). Оқу құралы. - Астана: Фолиант, 2012. -232 бет.
3. Аксак В.А. Интернет в кармане. - М.: Эксмо, 2008. - 288 с.
4. Столяренко Л.Д Основы психологии. - Ростов н/Д.: Феникс, 1997. – 672 с.
5. Казанская К.О. Детская и возрастная психология. Конспект лекций. – М.: А-Приор, 2010. - 160с.

ҚАЗІРГІ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МҰҒАЛІМ ТҮЛҒАСЫ

Иванова Н.И.
Игембаева К.С.

Әлемнің дамуында адам капиталының дамуы маңызды рөл атқаратыны айқын. Осы мақсатта әлемнің дамыған бірқатар мемлекеттері адам капиталын жоғарлатуда әлемеуттік және гуманитарлық салаларға басты назар аудартып отыр. Оның ішінде халықты жаппай сауаттардырумен айналысатын білім беру

саласы. Білім берудің саласының маңыздылығы ешқашан жоғалған емес. Білім беру саласын жақсарту және дамыту білім сапасының жоғары болуына алып келеді. Білім сапасының жоғары болуы ол ел экономикасына қажет мамандарды даярлап бәсекеге қабілетті етіп дайындау болып табылады. Осы мақсатта Қазақстан өзіндік даму бағыттарында білім беру саласын басты назарға алып отыр. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев білім мен ғылымды дамыту таяу онжылдықты дамудың стратегиялық бағыты ретінде анықтаған болатын. «Мен білім беру жүйесіндегі іс жағдайын түбегейлі өзгертуді стратегиялық міндет деп санаймын»; «Ұлттың бәсекелестікке қабілеттілігі бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалады»; «Білімін дамыта алмаған елдің ХХІ ғасырда тығырыққа тірелері анық»; «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Бізге экономикалық және қоғамдық жағару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет», - деп атап көрсетті Қазақстан республикасының президенті Қазақстан халқына жолдауларында [1; 196].

Осы мақсатта білім беру саласында әртүрлі реформалар жүргізіліп жатыр. 12 жылдық білім беру және Гарвард университеттерінің оқыту әдістемелері, жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқыту сияқты ірі-ірі тың идеялы жобалар жүзеге асып жатыр. Дегенмен де, біз мұғалімнің сабақ өткізудегі стилін анықтап алуымыз керек. Себебі мұғалімнің сабақ өткізуі барсындағы іс-әрекеттері, оның пәніне деген қызығушылықтың артуына және білім сапасына тікелей әсер ететін болады. Осы мақсатта педагогика саласында болатын мұғалімнің қарым-қатынас стилін қарастыратын боламыз. Оларға, авторитарлы, либералды және гуманды немесе демократиялық стильдер жатады.

Жалпы әлемде стилдік қарым-қатынас бойынша, авторитарлы мұғалім 40%, либералды 9 %, ал қалған 51%-ды гуманды мұғалімдер алады [2]. Бұл әлемдегі статистика, ал Қазақстанда қанша бар екендігі белгісіз. Бірақ біз қазіргі кезде білім беру саласында көтеріліп отырған мәселерді қарастыратын боламыз. Ең алдымен стилдердің мағыналарын ажыратып алайық.

Авторитарлы стилдегі мұғалімдердің бойында мынандай ерекшеліктер кездеседі: тәуелсіздікті қол жеткізгісі келеді, топтық дәрежеде пайда болған мәселелерде жеке дара шешім қабылдағысы келеді, келіспеушіліктерге тез түседе, өзінікін әрқашан дұрыс деп ойлайды. Мұндай мұғалім сабаққа тек тақырып бойынша дайындалып келеді, басқа ақпараттарды іздестірмейді. Сыныптағы балалардың арасында түсінген бала болса, тақырып түсінікті деп ойлайды. Сынып оқушыларының жеке қасиеттеріне мән бермейді.

Ал либералды стильді ұстанатын мұғалімнің бойында, сыныпта озат балалармен ғана жыл бойы жұмыс жасап шығу, сабақты тез аяқтасам деп ойлайды немесе тек қана өз ісінен рақат алу кездеседі.

Демократиялық немесе гуманды стильді ұстанатын мұғалімнің бойында, сабақтың өту барасында балалардың қызығушылығын арттыруды көздеу, сабаққа қосымша ақпараттар ізденіп қосымша материалдрады алып келуге тырысу кездеседі. Ең басты ерекшелігі, баланың жеке қасиеттерін естен

шығармайды.

Жалпы стилдердің маңыздылығы неде? Себебі егер мұғалім баланың жеке қасиеттерін ескермейтін болса, онда білім сапасы шықпайды. Мысалы гуманитарлық пәндерге жақын оқушы болады, жаратылыстану пәндеріне деген қызығушылығы өте төмен делік. Осы кездегі стилдердің ішінде авторитарлы стилдегі мұғалім баланың жағдайына кірмей, оқушыға төмен баға қояды. Осы іс-әрекеттен оқушының сабаққа деген қызығушылығы артпайды. Гуманды мұғалім оқушының түсінбегі үшін өзінің кінәсі деп есептейді. Егер оқушы пәннің төрттен бірін бөлігін білетін болса, гуманды мұғалім үшін үлкен жетістік. Енді біз қазіргі мұғалімдердің гуманды болуының маңызы неде? дегенге тоқтала кетсек. Себебі қазіргі кезде адамды тұлға ретінде тәрбиелеу, жеке қасиеттері мен талантын ашу мұғалімнің басты міндеті болып есептеледі. Педагогика саласында гуманды мұғалімнің келбетімен және психологиялық ерекшеліктерімен айналысқан педагогика ғылымында өзіндік еңбегі сіңген ғалымдардың бірі ол Шалва Александрович Амонашвили. Ғалым педагогика саласынадағы құнды еңбектерінің бірі «Гумандық педагогиканың негіздері» атты еңбегі. Ғалым мұғалімнің оқушымен қарым-қатынас жасаудағы стилдерін анықтап, сынап жазады. Қазіргі заманның ғалымы болғаннан кейін Ш.А. Амонашвили қазіргі білім саласына керек мұғалім стилі ол гумандылық деп атап көрсетеді. Себебі, мектеп қабырғасында қызмет етіп жүрген тұлға - мұғалім. Мұғалім баланы тек қана білім нәрімен сусындатып қана қоймай, баланы тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Қазіргі ата-аналар материалдық қажеттілікті қанағаттандыруды басты мақсат тұтса, ал бала тәрбиесімен айналысу тек қана мектепке қалып отырғаны айтпасақта түсінікті.

Қазіргі кезде бала тәрбиесімен айналысатын маңызды әлеуметтену институты бұл – мектеп. Оның ішіндегі маңызды тұлға – мұғалім.

Қазақстан республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің 2018 жылдың 10 қаңтарында жолдаған жолдауының жетінші бағытында, адами капиталды жақсартуды атап көрсетті. Оның ішінде білім беру саласында жұмыс жасайтын мұғалімдер айлығының өсетіндігін хабарлаған болатын. Қоғамдағы мұғалімнің жағдайын жақсарту жылдан жылға сатылап жақсарып келе жатыр. Болашақ білікті мұғалімдерді дайындау, мемлекеттің алдында тұрған, маңызды мәселелердің бірі. ҚР аумағында жұмыс жасайтын университеттерде болашақ мұғалімдерді даярлау үшін мемлекеттік гранттар бөліне бастады.

Жалпы біз мұғалім келбеті мен психологиялық қасиеттерін қарастырып өтуіміз керек. Қазіргі заманғасай педагог қалып қалыптастыру үшін келесідей мәселелерді қарастыру керек. «Объективті сипаттағы бірінші қасиет мұғалімнің өзі оқытатып отырған пәннің білу дәрежесінде, берілген мамандық бойынша, туыстас пәндер, кең білімдегі ғылыми даярлық дәрежесінде жатыр; содан кейні – пән әдіснамасымен, жалпы дидактикалық принциптермен таныстықта және ең соңында, мұғалім жұмыс істеуіне тура келетін балалар жаратылысының қасиеттерін білуде жатыр; субъективті сипаттың екінші қасиеті – оқытушылық өнерде, жеке педагогикалық талант пен шығармашылықта жатыр» [3]. «Ақыл-ойлық» қасиеттерге жатқызылған «арнайы» мұғалімдік қасиеттермен қатар,

П.Ф. Каптерев мұғалімнің қажетті тұлғалық адамгершілік-еріктік қасиеттерін» де көрсетіп оларға бейтараптылықты (объективтілік), ілтипаттылықты, төзімділікті, шыдамдылықты, әділеттілікті, балаларға деген шынайы сүйіспеншілікті жатқызады. Бұл жерде «балалар мен жастық шаққа деген сүйіспеншілікті мұғалімдік мамандыққа деген сүйіспеншіліктен ажырата білу керек: балаларды өте жақсы көріп, жастық шақты терең ұнатып, ал мұғалімділік іс-әрекетке қарсы болмай, тіпті оны басқалардан артық көріп, бірақ, балаларға, жастық шаққа мүлдем көңіл соқпауы керек. Енді осындай критерийлер бойынша болашақ мамандарды дайындайтын босақ, білім беру саласында көптеген жетістіктерге жетуге болады. Бүгінгі таңда педагог тұлғасының келбеті өте маңызды. Себебі қоғамда мұғалім мәртебесін өсіру үшін – мұғалім жан-жақты болуы шарт.

Жалпы қорытындылай келе, өскелең ұрпақты тәрбиелеуде біз мұғалімге үлкен сенім мен жауапкершілік артамыз. «Егер дәрігер жұмыс барасында бір қате жіберсе ол бір адамға зардабын тигізуі мүмкін, ал мұғалім жұмыс барасында қате жіберсе адамзатқа зардабын тигізуі мүмкін», - деп айтылған шығыс ойшылдарында [4; 75]. Қоғамға зардабын тигізетін адамдар болса, ол тәрбиеден қате кеткендікті білдіреді. Ал, біздің заманымызда балаға тәрбие беретін ол тек мектеп қана оның ішінде мұғалім. Мұғалім тек қана мектеп алында ғана емес, қоғам алында және мемлекет алында жауапкершілік алатын болады. Балаларды даму сатысына қарап, оның жеке индивиттік тұрғыдан қасиеттерін ұмытпауы тиіс. Мұғалім жан-жақты сабырлы адамгершілігі мол болатын болса, алдындағы шәкіртіде де сондай болуы мүмкін. Бүгінгі жастарды қатал тәрбиемен тәрбиелейтін болсақ, болшағымызда тас жүректердің көбею ықтималдылығы өте жоғары. Осы мақсатта жақсы тәрбие беру арқылы болашаққа үлкен үмітпен қарауға болады.

Әдебиеттер:

1. Құсайынов А. Қ. Әлемдегі және Қазақстандағы білім беру сапасы. - А., 2013. – Б. 196.
2. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер, 2014. - 576 с.
3. Зимняя И.А. Педагогикалық психология: Жоғарғы оқу орындарына арналған оқулық. / Орыс тілінен аударған М.А.Құсайынов. – Алматы: TST-company, 2005. – 368 б.
4. Амантай Н. Шығыс ойлары. - А.; 2012. – Б. 75.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҮЛГЕРІМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ БОЙЫНША МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ӘРЕКЕТІ

Искакова А.Ш.

Отбасы мен мектеп адам өмірінің дамуында басты орын алады. Отбасындағы бала тәрбиесі мектептегі оқу-тәрбие үрдісімен тығыз байланысты. Отбасы, барлық уақытта да өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесі мәселелерін шешуде үлкен мүмкіндіктерге ие болған. Қазіргі заманғы отбасының өсіп келе

жатқан ұрпақтың тәрбиесі мәселелерін шешудегі ерекшелігі – ата-ананың білім және жалпы мәдени деңгейінің жоғары болуы.

Тәрбие әлеуметтік бақыланатын әлеуметтену ретінде – бұл адамдардың қоғамда біртіндеп бейімделуіне, оның әлеуметтенуі жүретін топ немесе ұйымның мақсатының спецификасына сәйкес адамның бөлінуіне жағдай жасауға мүмкіндік беретін саналы және мақсатты түрде адамды өсіру. Тәрбие қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени жағдайымен, этникалық және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерімен тығыз байланысты нақты тарихи құбылыс. Әрбір адам, әсіресе балалық шағында, жастық шағында әлеуметтенудің объектісі ретінде танылады. Тәрбие әлеуметтік институт ретінде қоғам мүшелерін саналы түрде әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруына қажетті жағдай жасау үшін пайда болды.

Негізінен ата-ана отбасында қадағалаумен қатар уақыт тауып оның сыныптағы сабағына қатысып мұғалімдермен жиі-жиі ақылдасып мектепке де, баласына да шын қамқорлық көрсетуі тиіс. Баланың дұрыс оқуына, өсуіне бүкіл отбасы болып ат салысуы керек. Бала да нағыз қамқорлықты сезініп, оны құрметтеуге, ақтауға тырысады. Ата-ана мен бала арасындағы ынтымақтастық дами келе бала үлкенге көмек беруге, өз отбасын сүйуге үйренеді.

Ата-аналардың білім деңгейіне байланысты отбасында ерекшеліктер орын алады. Қазіргі ата-аналар жұмыс басты болғандықтан бала тәрбиесі көбіне білімі төмен аталар мен әжелерге жүктеледі. Кейде бір отбасында ата мен әженің және жас ата-аналардың тәрбие жүйесі қақтығысып қалады. Ұлы ғалым, философ Әбу Насыр Әл – Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» [1; 114]. Бала тәрбиесі сол сияқты, өзің қалай тәрбиелесең ол солай тәрбиеленеді. Бұдан шығатын түйін, бала тәрбиесіне ең әуелі оның өз ата-анасының еңбекқорлығы, ұстамдылығы, ақыл-ойы әсер етеді.

Мектеп балалар тәрбиесі мен отбасы тәрбиесінің педагогикалық басқарудағы тікелей іске асыратын маңызды әлеуметтік институт болып табылады. Жас ұрпақты өмірге дайындауда жаңа сапалық белгілер қалыптасып, дербестікті дамыту, кәсіптік бағдар, білім алу және өздігінен білім алу, қабілеттерді анықтау және дамыту сияқты мәселелерге ерекше маңыз бере бастады. Мектептің, отбасының және жұртшылықтың тәрбиелік қызметінің біртұтастығы мектептің мақсатты түрде жүргізген жүйелі жұмыстарының нәтижесі. Ал бұл нәтиже қазіргі заманғы білім беру мекемесіне қойылатын басты талаптарының бірі.

Белгілі педагог В.А Сухомлинскийдің еңбектерінде мектептік отбасылық тәрбие ұғымы кең қолданылды. Оның пікірінше тәрбиені мектептің немесе отбасылық деп қарастыруға болмайды, өйткені бала тұлғасы біртұтас сипат алады. Міне осындай біртұтас тәрбие процесінде мектеп жетекші рөл атқарады.

Мектеп отбасының тәрбиелік мүмкіндіктерін кеңейтеді және дамытады осы бағытта педагогикалық ағарту жұмыстарын жүргізеді, қоғамдық және мектептен тыс ұйымдардың мектеп пен отбасына белсенді түрде көмек көрсетуін ұйымдастырады және бағыттайды олардың әрекеттерін үйлестіреді.

Оқушылардың оқу үлгерімін жетілдіру жолдарын анықтап, олардың жеке даралық ерекшеліктерді басшылыққа алып жұмыс жасау маңызды. Жекелеген пәндерді және олардың кешенді өткізілуінде жеке дара бағдарламаларды таңдауды қолдану тиімді [1].

Оқу ақпаратын қабылдау және саналаудың жағамды жағдайын ұйымдастыру үшін оқушылардың жеке дара ерекшеліктерін есепке ала отырып оқу технологиясын таңдау қажет.

Мектеп кезеңіне өту балалардың іс-әрекеті, басқа адамдармен қарым-қатынасында болатын шұғыл өгерістермен байланысты. Бұл кезде оқу оның негізгі іс-әрекетіне айналады, жаңа міндеттер пайда болады, айналадағы адамдармен қарым-қатынасы өзгереді. Қазіргі бірінші сынып оқушыларының ерекшеліктеріне – мұғалімдермен қарым-қатынасындағы «демократиялылық», мектеп өмірінің нормаларына сәйкес өз мінез-құлқын реттей алмауы жатады. Мұндай жағдай оқу жылының басында жаңадан келген оқушыларға тән болғанымен, бірінші сынып соңына қарай олардың бойында қойылатын талаптарға қарсы әрекет жасайтындығы байқалады. “Болмайды”, “керек”, “соңына дейін орында” деген ересектердің қатаң бақылауымен қабылданады және орындалады. Мұның барлығы оқушылармен қарым-қатынас мәнерін өзгертетін, жұмсақ, гуманды қарым-қатынасқа көшетін уақыт келгендігін көрсетеді [2].

Кіші мектеп оқушыларының өзін өзі бағалау нәтижесінде өз бойындағы кемшіліктерді көруі мүмкін. Бұл жағдайда ол сол кемшіліктерді жою мақсатында өзін тәрбиелеу жұмыстарын жүргізуге мотивациясын арттырады. Ал кейде бұл баланың ішкі жан дүниесінде ішкі дау-жанжалдың пайда болуына алып келіп, оқуға мотивациясының кемуіне әсерін тигізеді.

Кіші мектеп оқушыларының бойында кейде агрессивтік мінез-құлық та байқалады. Бұл мінез-құлық төмендегідей формаларда көрініс табады: қиын тапсырмалардан, жауапты жұмыстардан қашу, бақылау болатын болса сабақтан кетіп қалу т.б.

Кіші мектеп оқушысының табиғаты үнемі қозғалып, айқайлап, жүгіре беруді т.б. талап етеді деу қате. Мұғалімнің жүргізген жұмысына қызығып, оның талабына орай төменгі сынып оқушысы біршама ұстамды, тәртіпті де байсалды да бола алады. Бірақ оның күш-қуатының қозғалысқа деген талабына ойлы айла-амал іздеген жөн. Ол үшін сабақты әртүрлі әдіспен жүгізіп, бес минуттық дене қозғалысын жасатып, үзіліс кезінде жүріп-тұруына мүмкіншілік беру керек, мұның бәрі төменгі сынып оқушысын, өзінің жас ерекшелігін жеңе біліп, өзін-өзі билей білуіне қабілетті етеді.

Кіші мектеп оқушыларының оқуға еркін, жан-тәнімен араласуында олардың өзіндік психологиялық ерекшеліктерінің алатын орны ерекше. Мысалы, өзіне беретін бағасы адекватты, өзіне сенімді оқушылар өздерін еркін ұстап, оқуға шын ниетімен араласа алады. Егер бірінші сынып оқушысының мектепке дейінгі жастағы балалармен ортақ белгілері мол болып келсе, үшінші сынып оқушысының кіші жасөспірімдік жастағы балаларға тән жасөспірімдік жасқа дейінгі даму жолынан өткен балалар үш жылдың ішінде ақыл-ойы еркі,

сезімталдығы жағынан өте көп өзгереді [2].

Бірінші сигналдық жүйенің барлау рефлексі жеткілікті дамыған кезде, баланың нақты, көрнекті көзбен көретін, қолмен ұстайтын еститін нәрселерге құштар етеді. Сондықтан да көрнекі оқу материалдарын балалар өте жақсы қабылдайды. Бірақ сонымен қатар бастауыш сыныпта оқыған кезде екінші сигналдық жүйесі жедел дамиды. Бала бірінші сыныптың өзінде-ақ кейбір нәрсеге талдау жасап, дұрыс қорытынды шығарып, кейбір құбылыстың себебін табуға қабілетті болады.

Қазіргі мектеп баланың жас ерекшелігі бұлжымайтын нәрсе деп қарап, соған ыңғайлануды міндет етіп қоймайды. Қайта бұл ерекшеліктерін ескере отырып, баланы жетелеп, дамудың келесі сатысына көтерілуіне көмектеседі. Осы тұста ескеретін жай ол акселерация, яғни қазіргі кезде жиырма жыл бұрынғы уақытпен салыстырғанда бала психологиялық және денелік жағдайынан жедел дамиды. 6–10 жас арасын қамтитын мектептегі оқудың алғашқы 4 жылы адам өміріндегі ең маңызды кезең болып саналады. Мектеп, баланың жеке басының қалыптасуында да ең басты факторға айналады.

Бұл кезеңде көрнекі қимылды ойлау және ойланып сөйлеу басым бола бастайды. Мұнда заттар мен олардың бейнелері арқылы ойлайды, ал білетін сөздері қорытынды жасауға көмектеседі. Балада пікір айтуға талпыну пайда болады.

Мектеп оқуының басталуымен, мектепке дейінгі кезеңнен гөрі, баланың жұмыс үрдісінде тиісті ұғымдарға сүйенген ұғымды ойлау тез дами бастайды. Бастапқыда ол нақтылы заттар мен құбылыстармен тығыз байланысты, бірақ бірте-бірте төменгі сынып оқушыларында нақтылыдан, абстрактылы ойлауға қолы жетіп, пікір айтып азды-көпті қорытынды жасауға қалыптаса бастайды.

Бастауыш мектеп оқушыларының түсініктері едәуір мол, бірақ олар ғылыми емес, күнделікті тұрмыстан алынған түсініктер болып табылады. Дерексіз абстрактылы ұғымдарды түсіну төменгі сынып оқушыларына оңай емес. Бірінші сыныптың оқушылары сөз бен сөйлемнің астарын аллегорияны көбінесе түсіне алмайтын. Міне сондықтанда олар мақал-мәтердерді, мысал, өлеңдерді әрдайым дұрыс түсіне бермейді [3].

Мұғалім балаларға білім беру, оқушылардың ой - өрісін кеңейту, тілін жетілдіру арқылы олардың ойлауын да дамытады. Бірақ бұл әзірше аз. Бастауыш сыныптан бастап-ақ балаларды, оқу материалын түсініп және игеріп қана қоймай, қызықтыратын мәселелеріне өздері жауап табуға үйрету қажет. Мұны балалар алғаш мұғалімнің көмегімен, содан кейін өз бетінше істейтін болады. Мұғалім алғашқы күндерден бастап балаларды ойлау білуге үйретіп, сабақты түсіндіруге асықпай, оқушының өзінің ойлауына мүмкіндік берген жөн. Ал бірақ баланың өзі түсіне алмаған, басы ашылмаған бірде-бір сұрақ қалмауы қажет. Материалдың бірте-бірте қиындай түсуін сақтай білудің де маңызы орасан зор [3].

Ойлауды дамытуда оқудың алғашқы жылынан бастап – ал практика жүзінде еркін және арнаулы тақырыпқа жазылатын шығармалар, есеп құрастыру, оның оңай жолын тауып барып шығару сықылды т.б. шығармашылық еңбектің

маңызы зор.

Мектепке дейінгі жастағылардың, соңғы кезде тілінің дыбыстық жағынан дамуы негізінен аяқталады. Бала іс жүзінде дыбыстың бар түрін меңгерген. Оның сөздік қоры да едәуір көп. Мектепке дейінгі жастағы бала, ана тілінің грамматикалық формаларын пайдаланып, сөздерді сөйлемге құрастыра алады. Оқуға үйренгенде бірінші сыныптың оқушысы дыбыстарды буынға ұластыра алмай қатты қиналады. Мектепке оқуға келгенде балада сөздің мағыналық жағы әлі де болса жетіле қоймаған. Сөздің мәнін түсінуі көп жағдайда дәл болмайды, кей кезде бұл мағына тарылып, кейде тым кеңейіп кетеді.

Төменгі сынып оқушыларында ықтиярсыз немесе еріксіз зейін өте басым. Оқушылардың зейіні тез арада жұмыстан ауытқып, көңіл қоюлары бұзылуы мүмкін. Осыған орай мұғалім сабақты мейлінше тартымды етіп өткізуге тырысуы керек. Бірақ, біртіндеп ерікті зейіннің дамуына бағытталаған жұмыстар жасалады. Мысалы, сабақтардың арасындағы үзілістер, көрнекіліктер қолдану, сабақ кезінде қысқа ғана әзіл, шағын тақпақ оқу, суреттер көрсету т.б. Төменгі сынып оқушыларында ерік үрдістерін тәрбиелеуге мән беру қажет. Өйткені ерік-жігері әлсіз оқушының белгілі жетістіктерге қол жеткізу мүмкіндігі аз болады. Соған орай оның оқу іс-әрекетіне мотивациясы да төмен болуы мүмкін. Сократ бұл туралы «Өз қажеттіліктерін, мінез-құлқын, тілектерін бағындыра алмайтын адам басқа адамдарға тәуелділіктен арыла алмайды, өз тәнінің құлқы болып қалады. Сондықтан адам өз қажеттіліктерін тек шын мәнінде өзекті мәселеге айналдырғанда ғана қанағаттандыруы тиіс» деп жазады [4].

Жаңа жағдай, бұрын орындауға дағдыланған талаптар, оны бастапқы кезде жүрексіз етеді. Бірінші сыныптың оқушысы мектепте істелініп жатқан істің бәрінің маңызды екенін және жаңа тәртіптің орындылығын сезінеді. Бұл мектеп оқушысының тәртібін тәрбиелеуге септігін тигізеді. Өзіне қойылған талаптарды орындауға тырыса отырып, бала соны істей алмаймын—ау деп қорқатыны да болады. Ол бірде өз күшіне сенбей, жасқана, кейде тіпті асып-сасып қалады. Сондықтан олармен қарым-қатынас кезінде бұл ерекшеліктерді есте ұстамау олардың оқуға қызығушылығын төмендетуі мүмкін.

Бастауыш мектеп оқушысы істің байыбына жетіп, алдын-ала ойластырып, шешім қабылдауды әлі білмейді, оны тезірек орындауға асығады, содан соң іске көңілі суып, оны бітірмей қалдыруға әзір тұрады. Еріктің онша дамымағанын байқататын мінездің осы бір ерекшеліктері, әсіресе бастауыш мектеп оқушыларында еңбек сабағында бой көрсетіп қалады. Бастауыш мектеп оқушыларының ерік күшінің жеткіліксіздігі, олардың ішкі және сыртқы қиындықтарымен күресе білмейтіндіктерінен көрінеді. Оқушының өз борышын сезінуі, біртіндеп кейінірек пайда болады да, оларды ешкім бақыламаса да дұрыс орындайды. Қатаң тәртіпке бағындырылған жұмысымен және балалардың сабағына, тәртібіне күнбе-күн бақылау жасап отырумен мектептің бір тіршілігінің өзі оларды еңбек етуге еркін әзірлеуге себепкер болады. Бұл үшін оқу үрдісі берілген тапсырманы орындау үшін күш жұмсалатындай болып ұйымдастырылуы тиіс, өйткені онсыз, ерікті тәрбиелеу қиын. Оқу жұмысының

балалары қызықты, тартымды болуы да маңызды [4]. Егер оқу ісінің бәрі тек қызықты, ғана болып сәл қиындық кездесе болды мұғалім оқушыларға көмекке келетін болса, мұндайда баланың еркі тәрбиеленбейді. Тапсырманы орындаудың мүмкін еместігін көзі жеткен оқушы жұмысты тастайды, алда өз күшіне сенбеу сезімі пайда болады, сөйтіп ісін аяғына дейін жеткізбеу сияқты әдет дами бастайды. Бұл қажырсыздыққа әкеп соғады. .

Мектеп шағын ауданда отбасылық және қоғамдық тәрбиені ұйымдастыруда жетекші роль атқарады. Мектептің, отбасының және жұртшылықтың балаларды тәрбиелеудегі іс-әрекетін үйлестіру мынадай ұйымдастырушылық формада жүзеге асады:

- мектептің педагогикалық ұжымының, ата-аналар комитетінің, тұрғын орны бойынша қоғамдық кеңестің, кітапханалардың, стадиондардың, полиция және денсаулық сақтау ұйымдарының тәрбиелік жұмыстарының жоспарын үйлестіру және тәрбиелік процеске қатысушылардың әрбіреуінің функцияларының анық болуы;

- мектептің күшімен ата-аналарды және жұртшылықты педагогикалық біліммен қаруландыру;

- тәрбиелік жұмыстың барысын және нәтижесін мұқият зерттеу және бірлесіп талқылау.

Баланың өмір сүруге құштарлығының оянуы өзін қоршаған ортасына, ұстазға, ата-анаға, құрбы-құрдастарына, олардың күнделікті іс-әрекетіне, жүріс-тұрысына, сырт көрінісіне, әдептілігіне т.б. қасиеттеріне байланысты.

Әдебиеттер:

1. Молдағалиев Б. А. Тәрбие теориясы. - Орал, 2005.
2. Вереникина И. М. Проблемы возрастной и педагогической психологии. - М., 1995. - 221 с.
3. Әбиев Ж.А., Бабаев С.Б., Құдиярова А.М. Педагогика. - А.: Дарын, 2004. - 448 б.
4. Отбасындағы қарым-қатынастың бала тәрбиесіндегі ролі // Ұлт тағлымы. - 2007. - №1. - 120 б.

ФОРМИРОВАНИЕ ДЕТСКОЙ ЛИЧНОСТИ

Кенжебаева С.Н.

Феталиева Н.Ю.

«Твои дети — это на самом деле вовсе не твои дети. Они — сыновья и дочери жизни, стремящейся длиться. Они приходят в мир от тебя, но не благодаря тебе. И хотя они пока что с тобой, они не принадлежат тебе. Ты можешь дать им свою любовь, но не свои мысли, потому что у них есть собственные мысли. Ты можешь приютить их тела, но тебе не удержать их души, потому что их души обитают в доме завтрашнего дня, куда ты не можешь последовать за ними даже в мечтах. Ты можешь стремиться быть похожим на них, но не пытайся добиться, чтобы они были похожи на тебя, потому что жизнь не идет назад и жить во «вчера» невозможно. Ты — лук, из

которого твои дети, как живые стрелы, посланы вперед, в будущее. Так изогнись в руке Лучника для радости...»

Калиль Джибран [1; 1].

С момента рождения каждый ребенок индивидуален. Он рождается с возможностями и потенциалом, если не мешать и помогать развивать его индивидуальность без препятствий, то у нас будет невероятное число гениев. Да, гениев мало, это не от того, что они редко или вовсе не рождаются, а потому, что немногим удается избежать крепкой хватки общественного сознания и предубеждений. С самого начала ребенка окутывают тяжелым слоем предрассудков родители, общество, учителя, священники и так далее. Если кого-то заставлять, не давать самостоятельно решать свою судьбу, то он перестает быть индивидуальностью. Меняя на свой лад его интеллект, лишая права выбора, мы не даём действовать разумно и вынуждаем его вести себя механически, бездумно. Тогда получится один из тех людей, кто никак не смог реализоваться в жизни. Начнем с того, что человек рождается, и у него сразу закреплена принадлежность к религии. Ему насаждают определенную религиозную идеологию с детства. Но хочет ли человек на самом деле быть мусульманином либо христианином, или иудаистом? Сейчас в мире много христиан, миллионы буддистов и большое количество мусульман, но все это, возможно, не настоящие верующие, они псевдо-последователи определенной навязанной религии. Родители, относящиеся к какому-либо вероисповеданию, общине, нации, не могут не насаждать своих взглядов своим детям - без этого никак. Говорят, дети чисты, разумны. Поскольку они принадлежат будущему, без знания прошлого. Свободны от общепринятых норм, глупых предрассудков, которые усложняют и утяжеляют нашу жизнь.

С малых лет ребенку стоит прививать представления о хорошем и о плохом, направлять на благие ценности. Таким образом, в будущем его психика сможет достойно пройти через моральный конфликт только при должном нравственном воспитании. По сути, ребенок не знает, что такое хорошо и что такое плохо. Ведь мы учим его этому по своим меркам и оценкам. Что хорошо на Востоке, то плохо на Западе и также наоборот. Под влиянием взрослого он формирует свои взгляды на жизнь. Ребенок является слабым и беззащитным. Родители всегда противились тому, чтобы слабость, зависимость и беззащитность ребенка превращались в независимость, силу, целостность, индивидуальность; они были довольны тем, что ребенок слушается их. Скорее это происходит неосознанно, а бывает намеренно. Что дома, что в школе его поощряют за послушание, а за непослушание наказывают. Ведь послушный ребенок не несет с собой никаких трудностей. Потому что над такими детьми легче доминировать и контролировать их. А непослушный ребенок — это постоянная проблема. Ребенок, который не может сказать «нет», не имеет целостности, даже «да» такого ребенка бессмысленно. «Да» обретает смысл только тогда, когда есть «нет» [2; 23; 24; 29]. Тогда он решает своим умом.

Во многих семьях есть проблемы с воспитанием. О них написаны сотни

книг и статей. Этому посвящено множество телепрограмм и различных мероприятий. Начнем с термина воспитание. Воспитание - это процесс направленного систематического формирования личности согласно принятым в обществе моделям и нормам [3; 1]. А также это навыки поведения, привитые семьей, школой, средой и проявляющиеся в общественной жизни и быту. Но во Франции слово "воспитывать" узкоспециальное, редко используемое во Франции действие, связанное с наказанием. А французы своих детей *растят*. Что интересно, во Франции детей с раннего возраста не нагружают ранним развитием [4; 3]. В их детских садах ребенка обучают не иностранному языку, буквам и цифрам. А скорее их учат быть организованными, вести беседу, выражать свои мысли, доводить до конца начатое. Только к 6 годам ребенка начнут знакомить с букварем. Родители считают, что не следует превращать детство малыша в бесконечный тренинг, трудностей впереди у него будет предостаточно. Как-никак, детство должно оставаться детством. Французские психологи рекомендуют относиться к детям с рождения как к рационально мыслящим существам. Они уверяют, стоит помнить, что для формирования личности ребенку надо познать как и любовь, так и разочарование. Родители не торопятся реагировать на плач ребенка или просьбы, с самого рождения прививая умение ждать. Если дарить только любовь, малыш быстро превратится в эгоиста. Поэтому даже самым маленьким следует объяснять и показывать, что и как можно делать, а что нет. Французы считают, что постоянные попытки осчастливить детей приводят к прямо противоположному результату. А вот научившись справляться с разочарованиями, дети становятся более стрессоустойчивыми и рассудительными. Французская система воспитания полна правил, границ дозволенного [5]. Обычно родители стремятся избавиться от нежелательного поведения, путем опоры на свой родительский авторитет. Но не стоит сдерживать его физически лишь потому, что родитель сильнее. Нужно стараться не пользоваться тем, что родители распоряжаются деньгами: «это я тебе куплю, а это не куплю». Детей следует слушать и разговаривать с ними, но зная при этом, что нельзя склоняться перед их волей. В кризисные моменты надо напоминать кто главный. Нам кажется, что ребенку надо давать дозволенную свободу. Дети должны познавать мир, и родители станут партнером ему в этом. Ребенок познает мир, когда наблюдает за природой, за живыми существами чувствует запах полевых цветов, готовящейся еды, работает в саду и огороде. Таким образом, его чувства обостряются на различные ощущения, также формируется чувство ответственности за свои поступки. Можно добавить, что многие люди не хотят заводить детей. Так, считают, что ребенок станет «якорем» на пути личностных целей. Одна из причин - нехватка времени на себя, на поддержание романтики в паре; женщины боятся, что из-за ребенка у них не хватит времени самореализоваться и достичь карьерных высот. Но на западе с этим проблем нет. Женщина следит за фигурой, старается всегда выглядеть привлекательно и не забывает уделять внимание мужу. На то, чтобы вернуться в форму, она дает себе трехмесячный срок. Родители дают детям понять, что у них есть часть

жизни, в которой они не участвуют (так называемое «взрослое время»). Когда появляется возможность, они устраивают себе романтические вечера - вне дома, отдавая детей на попечение бабушек с дедушками.

Еще одна модель воспитания семьи Бориса Павловича и Елены Алексеевны Никитиных, они являются классиками отечественной педагогики на постсоветском пространстве. В основе их системы лежит труд, творчество, естественность, близость к природе. По их мнению, дети - хозяева себе и своим поступкам. Родители не должны к чему-либо их принуждать, они только помогают разобраться в сложных жизненных и философских проблемах. Взрослые не опережают детей, а направляют, вступая с ними в диалог.

Главной задачей воспитания, по мнению Никитиных, является максимальное развитие творческих способностей подрастающего человека и его подготовка к жизни. Родителям не стоит мешать развитию ребенка, а помогать, не давя на детей, создавать условия для дальнейшего их развития, ориентируясь на самочувствие и желание ребят. Следует непроизвольно возбудить интерес ребенка к какой-то области знаний и даже развить определенные способности. Полезны совместная работа или работа рядом, повод для разговора, обмена мыслями, а также это обязательный интерес и к процессу труда. Здесь надлежит обратить внимание на один очень важный момент: не нужно делать за малыша то, с чем он способен справиться сам, и не решать за него то, что он может решить самостоятельно. В любых занятиях детей взрослые должны стараться поощрять творчество, не торопясь обязательно предотвратить ошибку или сразу указать на нее. Поэтому родителям стоит быть спокойнее и терпеливее, не навязывать свое мнение. И в случаях неудачи - не упрекать и не стыдить ребенка. Зато успех нужно отмечать обязательно и не скупиться на похвалу. Главное, чтобы взрослые никогда не оставались равнодушными к тому, что и как делает ребенок, что у них получается [6]. Рассмотрев различные методы воспитания, можем сказать, что этот метод нам больше импонирует.

В заключении можно сказать, что детство скоротечно, и каждый ребенок заслуживает счастливого, беззаботного детства, которое полностью зависит от родителей и их методов воспитания. Полученное в детстве воспитание будет влиять на дальнейшую взрослую жизнь человека и в будущем определит его как родителя. Мы призываем, чтоб родители сами развивались и развивали своих детей, так как развитие и есть жизнь.

Литература:

1. Нилл С. Саммерхилл - воспитание свободой. - М.: Педагогика-Пресс, 2000. - 296 с.
2. Osho. The Book of Children: Supporting the Freedom and Intelligence of a New Generation - St. Martin's Griffin; Reprint edition, 2013. - 256 с.
3. Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права - Ростов н/Д: Феникс, 2001. - 480 с.
4. Друкерман П. Французские дети не плюются едой. Секреты воспитания из Парижа. - М.: Синдбад, 2015. - 384 с.
5. Французское воспитание: Что нам стоит позаимствовать у них. - <http://womo.ua/frantsuzskoe-vospitanie-chto-nam-stoit-pozaimstvovat-u-nih/>

БАЛАНЫҢ БАЛАБАҚШАҒА БЕЙІМДЕЛУІНЕ БАЛАБАҚША ПСИХОЛОГІНІҢ ӘСЕРІ

Кеңесбекова С.А.
Ишанова Ш.П.

Адаптация кезеңі - мектепке дейінгі мекемедегі бала өміріндегі күрделі кезең. Ол әртүрлі өтуі мүмкін. Бейімделу кезеңінде баланы жан-жақты қолдау - балабақша психологының басты жұмыстарының бірі болып табылады. Дәстүрлі түрде бейімделу жаңа ортаға ену және оның жағдайларына икемделу болып түсіндіріледі. Бұл жағымды немесе жағымсыз (стресс) нәтижеге әкелетін белсенді үрдіс. Бейімделудің табыстылығы критерийлері ретінде келесілерді атап көрсетуге боларды: ішкі комфорт (эмоционалдық қанағаттанушылық), мінез-құлықтың сыртқы адекваттылығы (ортаның талабын жеңіл әрі нақты орындай білу қабілеті).

Педагог-психолог жаңа оқу жылының басында жаңадан келген балалардың мінез-құлқына, олардың бір күн бойындағы эмоционалдық көріністеріне бақылау жасайды. Бейімделу кезеңіндегі қиындық себептерін анықтау үшін педагог-психолог ата-анамен әңгіме жүргізе отырып, ата-ана бейімделу кезеңінің өтілуі және баланың балабақшаға баруы үйдегі баланың мінез-құлқына әсері жайлы өзіндік ой-пікірін жазып беру үшін сауалнама толтыруға ұсыныс береді. Ата-ананың сауалнамаға берген жауабы және балаға жасаған бақылауы педагог–психологқа бейімделу кезеңіндегі қиындықты анықтауға және балаға жекелеме «бұзылудың», балабақшаға барғысы келмеудің алдын алуға бағытталған ұсыныстар өңдеуге мүмкіндік береді. Бейімделу сипатына баланың өмір сүру жағдайының өзгеруінің қаншалықты ықпал ететіні жатады: күн тәртібі, тамақтану сипаты, ғимарат температурасы. Педагог-психолог ата-аналар жиналыстарында қандай өзіне –өзі қызмет көрсету дағдыларының болу керектігі және жас ерекшелігіне сай қарым-қатынас сипаттарына ағарту-алдын алу жұмысын жүргізеді.

Балабақшада баланың күн тәртібінің негізіне серуендеу мен ойындарды көбірек қамтылуына талдау жасай отырып, балабақша психологы баланың қозғалыс белсенділігінің төмендеуі оның жалпы дамуына әсер ететіндігін ағарту жұмыстарында міндет қылып қояды. Осы мақсатта «мектепке дейінгі мекеме баласының қозғалысын дамыту» сияқты дөңгелек үстелдер, ата-аналармен біріккен пікірталастар, дискуссиялар өткізеді. Педагог-психолог сабақ үрдісінде дидактикалық қозғалыс ойындарын өткізуге кеңес береді. Мысалы, «Қандай болады, атаңыз...» жаттығуы. Балабақша тәрбиеленушілері топтық бөлмеде шеңбер бойына тұрып, педагогтан бастан допты лақтыра отырып, сөзді жасырып, сипаттамасын келтіреді. Сәйкесінше тапсырманы

күрделендіріп отыруға болады.

Жер бағбаны ағаштың талын бір жерден екінші жерге ауыстыру үшін, алдын-ала орнын дайындап, тамырына тигізбей ағаштың түбін абайлап қана қазып, топырағымен бірге ауыстырады. Қанша баптағанмен ол ағаш алғашында ауырып, 3-4 күн өткеннен кейін ғана бұрынғы күйіне оралады. Ал балаға келетін болсақ, ата-ана баланың жаңа ортаға үйренуінің қиын өтетінін біле тұра, уайымдағаннан басқа ешқандай алдын-ала шаралар жасамайды. Ешқандай дайындықсыз баланы бөтен ортаға алып келеді. Осы жағдайға баланың өзінің көзімен қарап көріңізші. Оның өмірінде мұндай нәрселер бұрын-соңды болып көрген емес. Ол ата-анасынан мұндай ұзақ мерзімге ешқашан ажырап көрген жоқ. Мұндай белгісіз, өзіне түсініксіз жағдай баланың жүйке жүйесіне әсер етеді. Ол жылап, өзіне таныс емес адамдардың көмегінен бас тартып, ата-анасын шақыртып немесе үйге қашу әрекетін жасайды. Ата-аналар баласының бұл қылығына таң қалып, не себепті мінезінің күрт өзгергенін түсінбейді. Осы өзгерістердің барлығы баланың ұйқысы мен тәбетінің бұзылуына әкеліп соғады. Бала соншалықты қорқып қалғандықтан, кешкі мезгілде үйіне қайтып келгеннен кейін де ата-анасының қасынан ажырағысы келмей, түнде ұйқысы, күндіз тәбеті бұзылып, ас қабылдаудан бас тартады. Осы жағдайлардың әсерінен бала 3-4 күн ішінде дене қызуы көтеріліп, ауырып қалады. Бала күйзеліске ұшырап, онымен бірге жанұя мүшелері қиналып қалады. Балабақшаға бейімделу мерзімі баланың психологиялық жай-күйіне міндетті түрде әсер етеді. Жоғарыда айтылып өткендей бала күйзеліске ұшырап, тамаққа тәбеті шаппай, ұйқысы бұзылады.

Балабақшаға бейімделу мерзімін кезеңге бөлуге болады. Балабақшаға дайындауды баланы әкелгеннен 1-2 ай бұрын бастаған жөн. Алдымен баланы үйде күн тәртібін балабақшадағыдай етіп сақтауды үйреткен жөн. Сонда ғана бала басқа балалармен бірге күн тәртібіне сүйеніп, уақытында тамақ жеп, уақытында ұйқыға жатады. Балабақшаға дайындау кезінде үйде тамақты түрлендіріп, балық, көкөніс, сүзбеден дайындалған тағамдарды жегізіп үйреткен жөн, сонда ғана бала балабақшада таныс тағамдарын жеуден бас тартпайды. Өзі қасық ұстап, өзі киініп, шешініп үйренген бала өз бетімен үлкендердің көмегінен ақ тез үйренісіп кетеді.

Екінші кезең баланың анасымен бірге балабақшаға келуінен басталады. Тәрбиеші баланы «кеше мен сіздің үйде қонақта болдым, бүгін сен маған қонаққа келдің» - деп жылы қабақпен қарсы алады. Осылай бала мен тәрбиешінің арасында жылылық пайда болады. Алдымен анасы мен баласы бір шеттен отырып, топтың ішін бақылап, жақсылап танысады. Жайлап жүріп, ойыншықтармен танысып, топтың бұрыштарына азғана саяхат жасауға болады. Күнде осылайша бала анасымен бірге топқа келіп жақынырақ таныса береді. Бұл процесс қанша уақытты алатыны баланың мінез-құлқына, қаншалықты ортаға үйренуіне байланысты. Әр күні 1 сағаттан осылай бала топпен танысып отырады. Әр келген сайын бала топпен, тәрбиешімен жақынырақ танысуға тырысады. Бірақ, бір қызығы бала басқа балаларға көңіл аудармайды. Тек тәрбиеші мен анасының ортасында ғана жүреді. Ол енді өзін тәрбиешіге

жақынырақ ұстайды, өйткені ол баланы үйдегідей еркелетіп, құшағына алады. Анасы жайлап, көрінбей шығып кетсе де, тәрбиеші оны қазір келеді деп алдастырады.

Үшінші кезең – бала балабақшада 2-3 сағаттан қалып отырады. Тәрбиешілер баланың ұйқысын, тамаққа тәбетін бақылап отырады. Көңіл күйі бұзылып, сыр бере бастаса, баланы 2-3 күн үйде ұстай тұрған жөн. Содан кейін тағы аз уақытқа балабақшаға әкеліп, тағы бақылап көреді. Алдымен баланың көңіл күйі жақсарады, содан кейін тамаққа тәбеті ашылып, содан кейін ғана ұйқысы түзеле бастайды. Баланы таңертеңгі мезгілде әкеліп, 2-3 сағатқа қалдырып, түскі ұйқыға қалдырмай алып отыру керек. Өйткені, басқа балаларға ұйықтауға кедергі келтіруі мүмкін. Егер баланың көңіл-күйі жақсарып жатса, түскі ұйқыға қалдырып көруге болады, тәрбиеші «сен бүгін түскі ұйқыға қалып көр, кешке бізде қызықты ойын болады, сен ұйықтамай-ақ қой, жай ғана көзіңді жұмып жатсаң болады, мен қасыңда отырамын» - дейді. Егер бала осылайша тамаққа тәбеті түзеліп, мезгілімен ұйықтаса, өз қатарымен ойынға араласып кетсе, бейімделу уақыты аяқталған деп есептеуге болады [1].

Баланың тез бейімделуі оның даму деңгейіне де байланысты. Баламен үйде көбірек жаттығып, нәрселерді ататып, тілін дамытып, үлкендермен қарым-қатынасқа жеңіл түсетін болса, бала өзін қорғансыз сезінбейді. Ондай бала 10-12 күн ішінде тез үйренісіп кетеді. Егер бала тілі дұрыс дамымаса, өз бетімен қасық ұстап тамақтана алмаса, үлкендердің көмегіне мұқтаж болып, анасының қасынан ажырағысы келмей, үнемі іздеп отырады. Жоғарыда айтылып өткендей, баланы жастайынан өз жас шамасына қарай өзіне өзі қызмет етуге, үлкендермен қарым-қатынасқа, ойын түрлеріне үйретіп, өз қатарымен ойнауға және күн тәртібін балабақшадағыдай етіп сақтап отырса, балаға көп көмек болады.

Балаға балабақшаға бейімделуге қалай көмектесуге болады? Балабақшада психологиялық жұмыстардың жүргізілуі баланың алғаш балабақшаға келу күнінен басталады. Балабақшаға алғаш келгенінен бастап мектеп табалдырығын аттағанға дейінгі уақыт аралығын үш кезеңге бөлуге болады. Бірінші оның жаңа ортаға бейімделуі, адаптациядан өту кезеңі, жаңа жағдайдың бала денсаулығына әсері, екінші кезеңде баланың балабақшадағы өмірі, оның өз қатарымен қарым-қатынасы, психологиялық дамуы, танымдық процестерінің дамуы, үшінші мектепке жан-жақты және психологиялық дайындығы.

Бірінші кезеңге тоқталып өтетін болсақ, балалар ұжымына алғаш баланы қалай қабылдайды? Тәрбиешімен баланың арасында ара қатынас қандай болады? Ол жиі сырқаттанып қалмай ма? Ол қаншалықты тез үйренеді, жаңа ортаға тез бейімделе ала ма? Бұл үйреншікті сұрақтар ата-аналарды толғандырары сөзсіз. Бұл мәселелер баланы топқа қабылдаған тәрбиешіні де мазалайды. Бұл түсінікті жағдай, өйткені жаңа көпшілік ортаға келу баланың физиологиялық және психологиялық жай-күйіне әсер етеді. Әсіресе шағын отбасында тәрбиеленген бала, көпшілік ортамен қарым-қатынаста қиналады. Дәлелденгеніндей, 2 жастағы балада бейімделу ұзақ уақытты қажет етеді және қиын өтеді. Жиі сырқаттанып қалады. Бұл кезеңде бала организмі

физиологиялық және психологиялық жағынан дами бастайды. Бала жаңа жағдайға үйрену үшін жанұя тарапынан көп дайындықты қажет етеді.

Қазіргі таңда балабақшаға түскен балаға, оның денсаулығына, аурудың алдын-алу шараларына, сезімталдық жағдайына медициналық және педагогикалық жағынан қолдау көрсетіледі. Бірақ ол баланың ауыр жағдайының себептерін анықтамайды. Баланың денсаулығы, дене бітімі, психикасындағы ауытқулар бала дамуына кері әсерін тигізуі мүмкін. Бірақ бұл факторлар жан-жақты тәрбие барысында түзетіледі. Педагогтар мен ата-аналар баланың дене бітімінің дамуына әсер етіп қана қоймай, оның үлкендермен қарым-қатынас жасау заңдылықтары мен психикасының дамуына да көңіл бөлуі керек. Осы заңдылықтарды білу және оны жанұя тәрбиесінде жүзеге асыру- баланың жаңа ортаға тез бейімделуіне оң әсерін тигізеді. Баланың жаңа ортаға келуі, алдымен оның сезімталдық жағдайының бұзылуына әкеліп соғады, ол оның мазасыздануынан, тұйық мінез танытуынан байқалады. Бала көп жылайды, үлкендерге жақындай түседі немесе керісінше олардан және өз қатарынан өзін оқшау ұстайды. Мұндай жағдайда балада ұйқысыздық пайда болады, тамаққа тәбеті төмендейді. Айнала қоршаған ортаға, ойыншықтарға қызығушылығы төмендейді. Тілдесуі азайып, жаңа сөздерді қабылдауы қиынға соғады. Баланың селқостық жағдайы оның ауруға қарсы тұру реакциясын төмендетіп, жиі сырқаттану жағдайы туындайды.

2 жастағы балалар, балабақшаға 2 жастан асып келген балаларға қарағанда организмі әлсіздеу болып келеді. Көптеген ауруларға шалдығады. Денсаулығы қалпына келу ұзақтығы 2-3 айға созылады. Жаңа ортаға бейімделу қашып-құтыларлық жағдай емес. Бірақ, біз осы қиыншылықтарды жеңе білуге тырысуымыз керек. Бірінші жарты жылдығында балаға эмоционалды жақын болу, мейіріммен қарау оның үлкендерге бауыр басуын, оған сенімдік сезімін оятып, баланың бойында танымдық қасиеттерінің қалыптасуына, жеке басының дамуына, айнала қоршаған ортаға қызығушылығын оятады. Бала өмірінің екінші жарты жылдығында заттарды қолдануда үлкендермен іскерлік қарым-қатынасы дамиды. Үлкендер енді баланы тәрбиелеп қана қоймай, оның заттарды пайдалану, ойыншықпен ойнау дағдыларына араласып, өзі үйрете отырып, баланың қылықтарын бақылап, бағалап отырады. Бала осы кезден бастап үлкендер мәдениетінен хабардар бола бастайды. Бала үлкендермен араласа отырып, күнделікті тұрмысқа қажетті қасық, тарак, ыдыстарды пайдалануды үйренеді. Бала үлкендерге еліктеп, солардың істерін қызығушылықпен қайталайды. Қасық қанша аузына жетпесе де, кесесі аузына апарғанша төгіліп қалса да, осы ыдыстарды өзіне бағындыруға тырысып бағады. Бала заттарды қолдана білумен қатар жас ерекшелігіне сай ойыншықтармен ойнауы керек. Алдымен бала ыдыстарды жинастыру, қуыршақты тамақтау сияқты эпизодты ойындар ойнайды. Бірақ үлкендер ойынын бақылап, өз ойынында соны жүзеге асыруға тырысады, үлкендерден көмек сұрайды. Біртіндеп, үлкендер көмегімен заттардың орнын басқа нәрселермен толықтыруды үйренеді. Бұл баланың ойнау дағдысымен қатар психологиялық дамуына да әсерін тигізеді [2].

Бала үлкендермен іскерлік қарым-қатынаста айналасындағы адамдармен де қатынасы дамиды. Эмоционалды қатынас іскерлік қатынастан айырмашылығы бар. Егер ол бірінші жарты жылдығында бөтен адамдарды жатырқамай, олардың бәріне жақсы қатынаста болса, екінші жарты жылдығында ол бөтен адамдар мен өзіне жақын адамдарды жақсы айыра білетін болады. Бұрын анасынан ажырауында көп қиналмаса, енді үлкейген сайын ол қиынырақ болады. Ол тамаққа тәбеті болмай, ұйқысы қашып, бөтен адамдарға бағынғысы келмейді. Бұл баланың жақынымен тек жеке араласуынан пайда болатын құбылыс. Бала ойынды бөтен адамдармен ойнағаннан гөрі жақын адаммен ойнағанын жақсы көреді. Бірақ ол үлкендермен іскерлік қатынас жасай алса, бөтен адамға да тез үйренеді. Оған эмоционалды жақындықты қажетсінбей, онымен араласа алады.

Бұл үлкендер тарапынан көп күш жұмсауын талап етеді. Бала бір ортадан екінші ортаға келгенде көп қиналады. Оған үйдегідей көңіл аударушылық жетіспейді. Тәрбиешінің жалпы балаға деген біркелкі қарым-қатынасына оның көңілі толмайды. Ойыншықтармен қызығып ойнай алмайды, үйдегідей эмоционалды қарым-қатынасты іздейді, тәрбиеші оның тілегін қанағаттандыра алмайды. Тәрбиеші баланың үлкендермен эмоционалды қарым-қатынасты қажет ете ме, жоқ әлде іскерлік қатынасты яғни бірлесе ойнауды қажет ете ме, соны анықтап алған жөн. Сонда ғана тәрбиеші баланың қызығушылығын оятып, бірлесе ойнау кезінде онымен жақын араласа алады. Оқылған кітаптар желісінде диалог ұйымдастыруға, драматизациялық ойындар ойнауға болады. Бала алғашында тәрбиешінің сыртынан бақылап отырады да, артынша өзі сол ойынға кірісіп кеткенін де байқамай қалады. Тағы бір мәселе, баланың өз қатарымен қарым-қатынасы. Біреулері тез үйренісіп кетеді, ал біреулері өзін алшақ ұстайды. Бұл арада тәрбиеші балаларға мейірімді, адал, олардың өзіне деген жылы сезімдерін оята білуі керек. Сонда балалардың бір-біріне деген жақсы қарым-қатынасы қалыптасады. Бірлесе ойнау, мысалы *«Допты қуып жет»*, *«Поезд»*, *«Трамвай»* ойындарын ойнатуға болады. Тәрбиеші ойынды басқару арқылы – балалардың бірлесіп ойнауына мүмкіндік береді. Өзі ойыннан білдірмей шығып кетеді де, балалар өздері ойнау арқылы ойыннан рахаттанады. 3 жасына қарай балалар секіріп, жүгіріп, шулау арқылы өзіне серіктес тауып алады. Бір-бірінің алдында мақтанып, бірінен бірі асып түскісі келетін сияқты көрінеді. Бірақ олардың осы қылықтары арқылы өзін басқамен салыстыру қабілеті дамиды. Олар үлкендермен қарым-қатынастан басқа өз қатарымен байланыста өзін-өзі және өзгегелерді де тани бастайды. Сюжетті-рольдік ойындар *«Анасы мен қызы»*, *«Ойыншықтар дүкені»*, *«Қуыршақты тамақтау»* ойындары бірлесіп ойнау дағдысын қалыптастырады. Осындай ойындар балалардың бір-біріне қарым-қатынасын дамытып, баланың жаңа ортаға тез үйренуіне ықпалын тигізеді. Бала қандай жаста болмасын, балабақшаға алғаш түскен күнінен оның жасына қарай психологиялық ерекшеліктері ескерілгенде, үлкендермен және өз қатарымен қарым-қатынасы анықталғанда ғана, оның жаңа ортаға бейімделуі жеңіл өтеді. Балабақшада балалар алаңы олардың ойнауына ыңғайлы, түрлі-түсті бояулармен боялып,

әсемделгені жақсы. Қабылдау бөлмесінің балаларға жағымды әр-түрлі ойыншықтармен безендірілгені дұрыс. Далаға алып шығатын ойыншықтар ыңғайлы, ашық түсті болғаны жақсы. Олар сол ойыншықтарды пайдаланып, құммен, қармен, сумен ойнау арқылы айнала қоршаған ортамен танысады. Одан басқа ойыншықтармен ойнау арқылы балалардың ата-анасынан азғантай уақыт болса да ойы бөлінеді. Тәрбиеші өзінің киім-киісі, жүріс-тұрысына көңіл бөлген жөн. Ол тиянақты киініп жүрсе, баланың жақсы қарым-қатынасына себепші болады. Бала оған жақындай түседі. Баланың балабақшаға тез үйренуі тек тәрбиешіге ғана емес, оның топтағы таным дүниесіне әсер ететін құралдардың жас ерекшелігіне сай болуына да байланысты. Ол баланың физиологиялық, психологиялық және ақыл-ойының дамуына әсер етеді. Топтағы балалар жиһазы биіктігі жағынан екі түрлі, яғни үлкендер мен балаларға ыңғайлы болуы керек. Көп орынды алмауы керек, себебі балалар ойын аумағы кең болуы тиіс. Ойыншықтар да балалар жас ерекшелігіне сай болғаны дұрыс [3].

Бейімделу мезгілі жеңіл өту үшін балабақшаның ата-анаға мамандар атынан көмек берілген дұрыс. Балабақша меңгерушісі, әдіскер, психолог ұйымдастырған ата-аналар жиналысы, жеке кеңестер және басқа шаралар ұйымдастырылады. Бірінші жиналыста ата-аналарға балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерінен мағлұмат береді. Оқу-тәрбие жұмыстарымен және күн тәртібімен таныстырылады. Әр күнде 2-3 баланы ата-аналары топқа әкеліп, өз қатарымен жақын танысуға, олармен ойнап, топ ішімен танысуға мүмкіндік берілгені жөн. Осы мезгілде ата-ана балаға қатысты оның үйдегі өмірі, мінез-құлқы, денсаулығы, күн тәртібі, үлкендермен қарым-қатынасы туралы айтып немесе сауалнама толтырту. Тәрбиеші ата-анаға балаларға жүргізілетін оқу-тәрбие жұмыстарын, жұмыс бағыттарымен таныстырып, олардың балаға маңызы туралы айтып түсіндіру. Балалармен жұмыс жасайтын балабақшаның басқа да қызметкерлерімен таныстыру. Күн тәртібімен және сабақ кестесімен таныстыру. Ата-аналармен келісім-шартқа отыру. Келесі кездесулерде күн тәртібі сақталуының маңызын, ұйықтау уақытын, серуендеу мезгілінен хабардар ету. Балалардың ас мәзірімен, оларды гигиеналық-машықтарға тәрбиелеу бағыттарымен таныстыру. Ата-ананың міндеттері мен балабақша талаптарын ескерту. Белгілі күндері ата-аналарға ашық есік күнін ұйымдастырған жөн. Бұл ата-ананың тәрбие орнына сенімін нығайтады. Баламен күн тәртібінде жүргізілетін жұмыстарын, тамақтану, ұйқыға жату, шынықтыру шараларын көру арқылы тәрбиешіге жақсы көзқараста болады. Әрі осы көргендерін үйде балаға толықтырып үйретеді.

Әдебиеттер:

1. Кирюхина Н.В. Организация и содержание работы по адаптации детей в ДООУ. - М.: Айрис Пресс, 2006. - 112 с.
2. Дубровина И.В. Практическая психология образования. - СПб.: Питер, 2004. - 592 с.
3. Климов Е.А. Введение в психологию труда. - М.: Культура и спорт: ЮНИТИ, 1998. - 350 с.

СВИТА ДИОНИСА

Муратова А.М.
Омарова А.К.
Мейер И.А.
Феталиева Н. Ю.

История культа Диониса, история виноделия насчитывает не одну тысячу лет. Однако, алкоголизм влечет за собой другие зависимости. И вот, вслед за перебродившим соком винограда, на историческую арену выступают перебродившие фруктовые и овощные соки, такие растения, как конопля, лист кокаинового куста, мак, табак, они помогали людям забыться, уйти от действительности, испытать новые ощущения. Но вино губит потомство, разрушают семья. Гиппократ считал, что виновником появления эпилепсии, идиотизма и других изменений психики детей, являются родители, употребляющие вино в день зачатия. Аристотель писал, что женщины, предающиеся пьянству, рожают детей, похожих в этом отношении на своих матерей.

А изречение Плутарха «Пьяницы рожают пьяниц» стало пословицей [1; 210]. Но почему люди, изучив пагубное влияние психотропных веществ, продолжают их употреблять? Многие называют алкоголизм, табакокурение и наркоманию вредными привычками, но это не привычки. Это – болезни. Привычка – это действие, поддающееся коррекции. Но зависимость не поддается коррекции. Несмотря на доказанный вред алкоголя, и он доказан экспериментально, люди продолжают «ставить опыты на себе». Большую роль в формировании мировоззрения в наши дни играют масс-медиа, реклама в интернете. Наибольшей впечатлительностью отличаются дети, тягой к покупательской деятельности – женщины. Маркетологи и рекламщики не жалеют ни красок, ни денег для формирования соблазнительного образа алкоголя и табака. И что же мы видим? В социологическом опросе участвовали 1500 школьников. Опрос был анонимный. И вот результаты:

- 1.Каждый четвертый – хотя бы пробовал табак.
- 2.Каждый шестнадцатый – регулярно курит.
- 3.Каждый третий – пробовал алкогольные напитки.
- 4.Каждый восьмой – регулярно употреблял алкоголь.
- 5.Каждый двадцатый - уже пробовал алкоголь или психотропное вещество.
- 6.3.3% школьников регулярно употребляют психотропные вещества и наркотики [2].

В рассказе французского писателя Эмиля Золя описывается жизнь прачки Жервезы. Женщины, хотевшей достойной жизни своим двум сыновьям, но вынужденной из-за нищеты сводить концы с концами. В «Западне» многие образы и детали быта приобретают символическое значение, броская тень романа - спиртогонный аппарат, поражающий символическим значением, за которым скрывается реальный смысл. Посетив однажды один из парижских

кабаков, Жервеза приходит в отчаяние оттого, что не может остановить дьявольскую машину: хотелось броситься на огромный перегонный куб, как на мерзкого зверя и топтать, топтать изо всех сил пока не лопнет его толстое брюхо. Все путалось в голове Жервезы, она чувствовала, что машина подбирается к ней, хватая ее своими медными лапами, и винный поток отжигает все нутро. Этот медный куб кроется во многих главах «Западни», предвещая самые губительные последствия для тех, кто с вожделием лицезреет дьявольскую машину [3; 5].

Но вряд ли у кого-то есть дома самогонный аппарат в наши дни. В нем нет надобности. От количества суррогатного пойла по дешевой цене ломаются витринные полки магазинов. Продавцы ларьков, гонясь за выручкой, неоднократно нарушают закон, продавая алкоголь и табак несовершеннолетним. В одних только энергетических коктейлях, упакованных фактически в этикетку из-под лимонада, содержится доза кофеина, способная убить взрослого человека.

Под воздействием нездоровой среды и алкоголя находится вереница морально опустившихся людей, доведенных до полной потери человеческого достоинства. Так об одном из них в составленном писательском списке персонажей сказано: «Бижар. Тридцать лет в 1850. Мрачный, ужасный рабочий, доведенный пьянством до буйного помешательства. Необыкновенно злой, потом довел жену до смерти...» [4; 60]. Если вы посетите колонию заключенных, то увидите, что 90% преступлений было совершено в состоянии алкогольного опьянения, в тот момент, когда человек совершенно не контролировал свои действия. Дети остаются сиротами при живых родителях, вынуждены жить в приютах, а после ступают по дорожке, которая проторена много лет матерью и/или отцом. Просто потому, что ничего другого в жизни не видели.

Набирает обороты женский алкоголизм. Стрессы, разводы, эмансипация дали свои плоды. И все чаще прекрасная половина человечества желает отдохнуть в компании бокала вина и с мыслью, чтобы ее оставили в покое. Портрет злоупотребляющей алкоголем сегодня: успешная женщина, старше 30 лет, с машиной и хорошим заработком, но та, у которой сложная работа, где она вынуждена конкурировать с мужчинами, либо у нее просто нет семьи. Дорогие девушки, помните: от молодой и цветущей леди до алкоголички, прячущей заначку в сливном баке, расстояние с каждым выпитым бокалом неумолимо сокращается.

«Что делать?» Невозможно заставить человека отказаться от психопатических веществ, если он сам этого не хочет. Но в отличие от других заболеваний, зависимость эта психологическая и меняя сознание, можно постараться решить проблему. Потому что эффективной клинической терапии от этих заболеваний нет. А детокс, гипноз и кодирование основаны лишь на страхе. Но долго пугать человека невозможно. Страх испаряется и, к примеру, вырезав эту торпеду, он снова срывается вниз. Гипноз по сути - это принудительное вмешательство в психоэмоциональное состояние пациента.

Оно сопровождается фобией, депрессией, навязчивым состоянием, которое требует последующего лечения у психоневролога. Что само по себе кодирование? Это не полное излечение от алкоголизма, а приостановка этого больного психического состояния на определенный срок. Как правило, от года до пяти лет. Позитивный якорь дает возможность заменить тягу к спиртному на удовлетворение от трезвого образа жизни. Но алкоголизм - это навязчивое состояние. И человек, находясь в привычных компаниях, поневоле думает о том, что как было бы хорошо выпить. Хоть чуть-чуть. И забыв обо всех предостережениях врача, психотерапевта бежит с вождением к стакану.

В восточных практиках бытует мнение, что любая зависимость - это присутствие злых духов. Как по-другому объяснить, что к человеку приходит «белочка»? Или пьющему во время белой горячки кажется, что он горит в аду? Для рационального западного человека идея бредовая. Но как объяснить явление, что люди, одеваясь в монашеские одежды, потерявшие всякую надежду излечиться по-другому, отправляются в храм. Данный метод терапии обоснован и имеет место быть во многих традиционных странах. Очень часто данный метод применяется в Индии. Ведическая культура сама по себе отвергает употребление любого алкоголя. При изготовлении лекарств на травах, если в качестве экстрагента употребляется этанол, то лекарство выпускают с меткой «аришта». Но также не приветствуют наличие спирта даже в лекарствах и по возможности стараются этого избегать. Потому что это в первую очередь разрушает умственную деятельность человека, всю нравственность, все воспитание. Если вы посетите психиатрическую клинику и посмотрите на хорошо выпившего человека, то визуально разницы никакой. Поведенческие реакции одни и те же. Эволюция нас создала, чтобы мы были людьми. А мы скатываемся обратно к животному состоянию, а те кто убивают и насилюют пьяными - к скотскому. Поэтому в миролюбивых индийских храмах есть твердый запрет на потребление алкоголя, табака и других одурманивающих веществ. Молитва и покаяние. Осознание своих ошибок. Ручной труд. Деятельность на пользу другим людям. И это длится изо дня в день. А не отчет психотерапевту о выпитых пилюлях и 15-минутной аутогенной тренировке. Но не каждый готов оставить свои привычки, окружение и семью и решиться на этот ответственный, а для какого-то и вовсе безумный шаг.

Но этот опыт показывает, что надо менять культуру общества. А вместе с ней полностью и окружение. Ведь ребенок начинает пить, когда видит впервые поднятую рюмку матерью или отцом [5; 145]. И начинают курить по той же причине. Но не только наследственность обуславливает печальную картину. Даже в полноценных семьях с достатком из-за малого внимания к любимому чаду может возникнуть такая ситуация. Особенно в пубертатном возрасте. Ребенок неконтролируем. А у родителей нет времени ввиду того, что они вынуждены зарабатывать деньги. Это бич нашего общества. Он видит как во время застолий выпивают мама и папа. Затем начинают насаждать эту культуру в компании друзей. В детском саду провели эксперимент. Решили поиграть в

день рождения. Через некоторое время дети начали говорить тосты и чокаются стаканчиками. Через пять-десять лет воду в этих стаканчиках заменит что-то покрепче. Поэтому нам, родителям, нужно следить, что мы делаем и как мы делаем. Мы неосознанно закладываем программу в мозг нашим же детям. Следить за собой, чтобы потом не плакать. Нужно понять, что нет понятия «культурного питания», которое так пропагандировалось и навязывалось в советское время. Посредством тех же самых фильмов: «Джентльмены удачи», «Операция Ы». Об этом неоднократно говорил уникальный хирург, спасший тысячи жизней Ф.Г. Углов.

В «Иронии судьбы», который показывают вот уже много лет, врач (!) напивается до состояния невменяемости. Великий хирург Ф.В. Углов не позволял такой «роскоши», потому что знал, что от его твердой руки и четких действиях может зависеть жизнь человека. Хватит верить лживым рассказам о пользе алкоголя, ведь безопасных доз алкоголя и табака не существует (Рис.1).

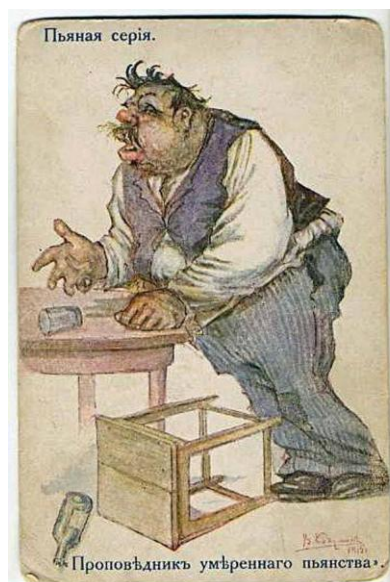

Рисунок 1. Владимир Кодулин. Российская Империя. 1910-е.

Какой все-таки урок напрашивается после прочтения «Западни»? Автор определил его в следующих выражениях: «Просвещайте рабочих, чтобы улучшить их права, избавьте их от нужды, в которой они живут, устраните скученность и тесноту в предместьях, где воздух тяжел и отравлен, и главное, боритесь с пьянством, которое губит народ, убивая его разум и тело» [3; 5].

Литература:

1. Никитин А.Т. Откуда берутся дети. - М.: Мол. Гвардия, 1989. - 254 с.
2. Информационный портал: Среди казахстанских подростков растет число наркоманов / ред. Ю. Мамырбаева, Алматы. - <http://www.zakon.kz/176443-sredi-kazakhstanskikh-podrostkov-rastet.html>
3. Золя Э. Откровения к роману "Труд". - М.: Изд-во Литература, 1990. - С. 150.
4. Золя Э. Западня. – М.: Правда, 1990. - С. 450.
5. Углов Ф.Г. В плену иллюзий. – М.: Мол. Гвардия, 1985. - С.263.

STUDENT AND TIME-MANAGEMENT

Mukanbetrakym A.A.

Slanbekova G.K.

Modern society demands much of vocational training of future specialists. Nowadays we need for professionals who possess not only professional competence and who know how to apply the necessary knowledge and skills in practical activities, but also who know how to organize their activities effectively. Therefore, professional training of future specialists should be directed, in particular, and on teaching students to plan their professional activities and development of skills to manage their time, using personal possibilities.

Based on the stated requirements of the society in the professional training of future specialists it is necessary to consider the factors that affect the successful formation of the personality of the student in the University.

From the beginning of training students in high school, you need to pay attention to what they possess skills and abilities for self-organization of training activities, planning and control carried out in the course learning activities, and further, when the educational process takes these features into account.

By admission to University first-year students face different challenges, like adaptation to new conditions of learning and self-organization of its activities. Typically, most students don't know how to plan and allocate their working time, don't have time to prepare for lessons, and also to participate in various social activities.

Almost every student at University faced with a situation time pressure when time is limited and he needs to have time to solve more problems. Most often it happens when changing the social situation (prolonged illness, a job, changing in family situation) and the student is not ready for academic classes, exams and tests, assignments practice, writing reports or coursework. In these circumstances, effective assistance in working with these students is the use of technology "time management" [1].

Time-management is one of the necessary things for modern students' life and studies and to manage it. To manage the time effectively and to learn how managing the time methods, to learn how achieve the goals – it is one of the important problems for students, for successful studies, for future specialist.

Time management is the ability to manage your time to achieve the goals and use it efficiently and effectively.

In this respect, it is necessary to find the most effective way to realize the value of time and use a stable student students enrolled in the University. It is necessary to organize activity of students In the learning process at the University (from the English so that they would be able to independently determine priorities, plan, and able to manage your time and set goals and objectives were [2].

Time management started its development of management science. Therefore, time management can be divided into the following stages of development:

1) Taylorism (1910-1940) – the founder of scientific management Frederick Taylor. This period known as a Taylor, because in his work named "Principles of Scientific management" he shows the importance of time management.

Taylor's opinion was that the low activity at work showed the presence in humans of natural, normal laziness, and people need motivation for their awakening. So he was against the system to improve the functioning of working. In the opinion of management, organized by the scientific Taylor that is, all accrued or provides correct time, speed and efficiency.

2) The Classic time management (1950-1990) was in 1920-30 years of occurrence of F. Taylor's "School of scientific management", "Classical school" of A. Fayol, "The Bureaucratic school" of M. Weber, E. Mayo's "School of moral relations", etc., can be traced further development. 1950 to 1990, as well as humanitarian, aimed at the management, neither such Sciences as Cybernetics and mathematics.

At this stage system management, thanks to the touch of science, the task of pairing contiguity faculty international research, there are such areas as decision theory.

3) Time management at the present stage (late 20 century and early 21 century) - experience in social service and time - management are currently an important area of business, as Western countries and USA is well developed.

For the aim to know how students manage their time and how they know about time-management – the investigation was conducted.

I conduct two questionnaires one we made by ourselves, one is ready which you can find below in the link.

The number of students who participated in the investigation was 20. Their specialty - faculty of foreign languages, two foreign languages, Philology of foreign languages, Philology of the Kazakh language.

Ages of students were 18-21.

We conduct investigation for the 1 courses.

It's a first investigation.

Questionnaire:

1. Do you manage your time?

2. Do you know about time-management?

3. Do you spend most of your time something else?

4. How many parts you spend your time for the internet and social networks?

5. Do you devote a lot of time on studying?

6. Do you have any time for your hobby, for developing yourself from daily lessons?

7. Do you try to save your time and to gain your time?

8. Do you have more situations with problems "Not enough time" ?

9. Do you have plan for a day, week, month?

10. How is it performed?

With the help of the survey we set results (im. 1, 2, 3).

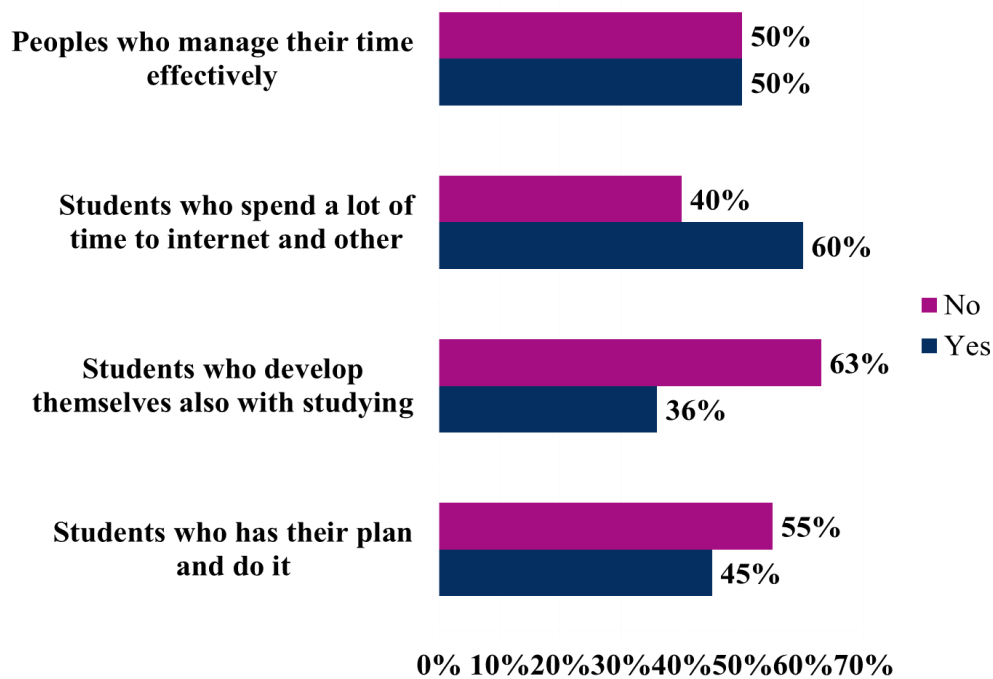

Image 1. Results of the questionnaire.

Questions: I. The loss of time when setting goals.

1. Am I a systematic overview of the tasks that occur within my field of activity?
2. Do I have to perform too many different cases?
3. Work I regularly over myself: developing new ideas, whether to extend their knowledge, whether improving skills?

II. Loss of time in planning.

1. Do I know the approximate time (in percentage) was useful to perform the upcoming cases?
2. Am I ready for possible difficulties in performing the work?
3. Accept whether adequate measures against interference, not to break away from their work?
4. Burn I deadlines, tasks and activities in a diary?

III. Loss of time in making decisions.

1. Do I evaluate whether work before I start it?
2. I spend way too much time on the telephone, receive visitors or meetings, who do not have serious value?
3. Am I performing a task too many details when that know about more important things for me?
4. Am I too many frequent conversations during breaks between individual cases?

IV. Loss of time due to poor organization of work.

1. Do I use the modern tools that can facilitate my work (voice recorder, phone autodial for forms, questionnaires, etc.)?
2. Do I have in certain work situations the same difficulties?

V. Loss of time at the very beginning of the work.

1. Plan I already the night before its forth coming working day?
2. Do I need at the beginning of each case some time to get to work? [3].

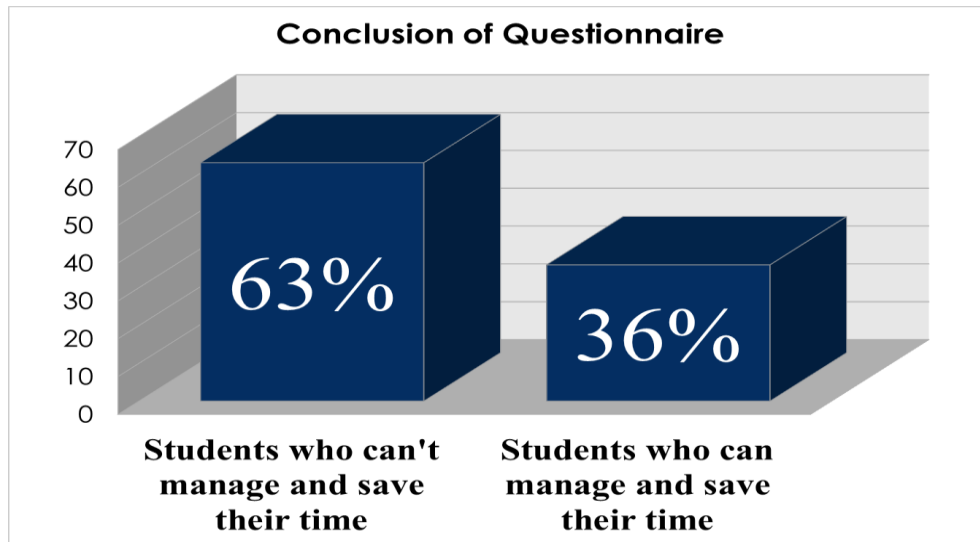

Image 2. Conclusion of Questionnaire.

How the students manage their time effectively

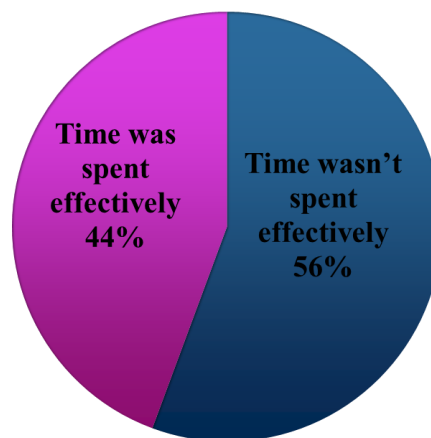

Image 3. How thw students manage their time effectively.

Based on the obtained results, we want to offer some techniques of time-management.

In the twenty-first century, in the age of technological innovation and the huge flow of news, simple user has to handle with a huge amount of information as required, and some of them are unnecessary. Naturally, it is important to set a time and distribute it efficiently and practically for all priority cases. However, not all cope with this task. I will give as an example some effective techniques that will allow you to dispose of your time with more practical way.

Eisenhower matrix (priority matrix) is one of the most effective techniques that

should be used in the implementation of the technology "time management" into practice. The point is that the student will need to divide all the tasks for the next day into 4 categories:

1. important and urgent (those things that we can't delay);
2. important, but not urgent (priority goal);
3. not important, but not urgent (things that can be delegated);
4. not important and not urgent (useless classes).

From secondary cases must be abandoned, it is important to tackle the tasks that are in paragraph one and two. You should also use the technique of recording all tasks that are scheduled for the next day, and rank them according to importance, noting numbers or letters. It is important not to jump to the next paragraph the solution of the most urgent tasks. Very complex problems should be divided into subparagraphs. The solution of smaller tasks will allow much more effective to solve the main task that will allow to realize the main purpose of the day [1].

"Eat the frog - leave squeamishness" In the West, this phrase known by acknowledged master, one of the best consultants in the development of personality and management of the world, Brian Tracy. According to him, "If every morning you have to eat a live frog, the whole day you will consider that probably nothing worse to you today is not going to happen." Frog – here means huge and unpleasant things. In the morning, to get started, you need to start with them. If you must eat two frogs, eat the first very nasty one. According to this method, you need to develop a consistent habit to solve the most important and urgent tasks in the morning, without wasting time on other work.

"Eating the elephant". Imagine that your job - it's a big "elephant", a large and voluminous. And you want to eat it. Obviously, what to eat in one sitting will not succeed. Therefore, cut it into parts, each of which you can eat at a time. You can invite guests for a meal, give everyone a piece. So it is possible and to deal with things. Part of the problem in a number of subtasks that can solve alone. The dimension of the problem and its solution will decrease simplified. In addition, part of the subtasks, you can redirect the co-authors.

Pomodoro is a technique of time management, which was developed by Francesco Cirillo in the 80s. The idea behind this: frequent breaks increase the mental agility – and hence productivity also. Cirillo divides his tasks in 30-minutes units, trying to work as concentrated as possible for 25 minutes in order to allow finally a 5-minute break. The name "Pomodoro" is originated from the kitchen clock, which Cirillo used for his experiments. It was shaped like a tomato, Italian: Pomodoro [4].

I use this technique of time management. It gives me a lot of success in studying. When I prepare to exams and make the presentations or read a lecture, it is so fun and good technique for me.

1) according to the investigation, we know that more than half of the students don't know how to effectively manage their time, some of them are used a little.

2) I hope you understand that time management is used not only for study, we need it also after graduating, for during our life.

3) I think, after the investigation, after this article will be more students and other

people who can to effectively manage their time, to develop themselves, to achieve a lot of successes.

I want to say the following winged words, draws attention to itself. "There's only one, have experienced resistance and victory. It's a concept that "we haven't any time" (Franklin field). Yes, it is true! If you say always "I'll do it tomorrow", you will be resistance from yourself, from time, from others. If you manage your time and hard work you will have a lot of successes. Who manage the time effectively, so that people will be successful and will have a victory.

References:

1. Максимова А.А., Митичева Е.В., Феоктистова Е.А. Технология «Тайм-менеджмент» в организации учебной деятельности студентов университета. - <https://cyberleninka.ru/article/v/tehnologiya-taym-menedzhment-v-organizatsii-uchebnoy-deyatelnosti-studentov-universiteta>
2. Кузнецова Т.И. Педагогический потенциал технологии «тайм-менеджмент» в профессиональном и личностном развитии студентов // Молодой ученый. - 2015. - №8. - С. 966-969.
3. Time management skill test/ - <http://universitycollege.illinoisstate.edu/downloads/Time%20Management%20Skills%20Test.pdf>
4. Time Management: three effective methods of dealing with big issues - <http://www.gencol.az/en/meqaleler/532>

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ В ВУЗЕ

Сарсенбаева Б.Г.
Махметова Н.К.
Калиева Ж.Т.

В Послании Президента РК Н.А. Назарбаева определены стратегические приоритеты развития страны до 2050г. Как сказано в нем, «... молодежь должна учиться, овладевать новыми знаниями, обретать новейшие навыки, умело и эффективно использовать знания и технологии в повседневной жизни. Мы должны для этого создать все возможности, обеспечить самые благоприятные условия...» [1].

Нормы и требования к образованию молодежи находят свое отражение в Конституции РК, Законе «Об образовании», Законе РК «О науке», Государственной программе развития образования РК на 2011-2020 гг. др. [2,3]. Анализ основных законов и других документов об образовании дает нам основание для вывода, что в нашей стране законодательно создаются все условия для подготовки квалифицированных кадров.

В настоящее время, в период социально-экономических реформ исключительно велика роль образования, школы, личности учителя. «Одно из направлений модернизаций системы среднего образования повышение общественного имиджа педагогической профессии и статуса педагога...» [3].

Профессиональное самоопределение студента – это целостное образование, представляющее собой качество личности, которое выражается в совокупности признаков. На уровне готовности данное личностное образование позволяет индивиду определить стратегию профессионального саморазвития. Это качество личности будущего учителя, которое в силу особенностей овладения профессией растянуто во времени и проходит ряд этапов [4].

Следуя концепции Н.Д. Хмель, каждый человек, обладающий профессией, сталкивается с тремя ее аспектами: содержательным, личностным, процессуальным (технологическим), т.е. с точки зрения указанных трех аспектов, профессиональная подготовка включает общее для всех учителей (независимо от профиля), и частное, отражающее особенности предметника [5].

В определении профессионального самоопределения будущего учителя, опирались на системное понимание самоопределения, на компоненты профессионального самоопределения и теоретические положения о целостном педагогическом процессе.

Разработанная модель профессионального самоопределения студентов выражается в совокупности компонентов:

- Мотивационного – комплекс устойчивых мотивов ориентирующих будущих учителей на профессиональное самоопределение. Стремление обогащения мотивов до уровня максимального соответствия сути профессии будущего учителя. Превращение познавательных потребностей студентов в мотивы профессиональной деятельности.

- Содержательного – каждый вид профессиональной деятельности предъявляет будущему специалисту определенный набор требований к компетенциям и личностным качествам, сформированность которых обуславливает качественное выполнение задач этой деятельности- профессии будущего учителя.

- Процессуального – который включает в себя совокупность умения и навыков, приемов, позволяющих будущему учителю управлять целостным педагогическим процессом, овладеть способами разнообразных видов деятельности.

- Ценностного – целостный, осознанный образ себя, наличие профессиональных смыслов, целей, идеи, замыслов, потребностей, связанных с созиданием другого человека, т.е. реализацией своей профессиональной позиции.

Данный состав компонентов профессионального самоопределения, позволяет выделить критерии и показатели, их следует охарактеризовать.

Критерии :

- 1) Обогащение мотивационной сферы до соответствия содержанию профессии.

- 2) Активность во всех видах учебного процесса и внеучебной деятельности.

- 3) Наличие системного представления о целостном педагогическом процессе.

4) Осознание ценности психолого-педагогической подготовки для их будущей профессиональной деятельности, направленной на осуществление обучающих, воспитывающих и развивающих функций.

Показатели:

1) Интересы и склонности к будущей профессии:

- самооценка для внутренней саморегуляции поведения;
- нахождение внутренних психологических оснований – духовной;
- личностное отношение к профессии будущего учителя (перспективам ее смысла);
- чувства, эмоциональные установки;
- потребности.

2) Сформированность знаний о будущей профессиональной деятельности:

- сформированность у студентов четкого представления о сущности целостном педагогическом процессе как объекте деятельности учителя;
- саморазвитие у себя профессионально важных качеств и творческих способностей;
- способность к целеполаганию и саморефлексии.

3) Системное «видение» педагогического процесса и его компонентов:

- основных закономерностей целостного педагогического процесса;
- формировать свою личную профессионально-педагогическую позицию, реализовать и отстаивать ее в вузовском учебном процессе – поскольку «внутренний момент самоопределения», «верность себе» диктует в будущей профессиональной деятельности, правильность действий, саморазвития у себя тех качеств и способностей, которые необходимы для успешного выполнения будущей профессиональной деятельности;

- особенностей управления целостным педагогическим процессом;

4) Осознание правильности выбора профессии трансценденция личностных смыслов:

- переоценка ценностей становления собственной личности. Сопоставление «Я – реального» и «Я – идеального»;
- сформированность педагогического самоосознания;
- стремление к творческому профессиональному росту.

Одним из основных направлений формирования профессионального самоопределения студента является процесс обогащения мотивов до уровня максимального соответствия содержанию профессии. Механизм формирования мотивов профессиональной деятельности требует поиска таких организационных форм познавательной деятельности студентов, которые создали бы условия для контакта студентов с основным содержанием профессии на таком уровне, который способствовал бы процессу превращения познавательных потребностей студентов в мотивы профессиональной деятельности.

Формирование профессионального самоопределения личности в вузовском учебном процессе эффективно реализуется при условии организации активного включения студентов в познавательный процесс и при организации

деятельности студентов по формированию профессионального самоопределения.

Для студентов доминирующей является познавательная деятельность. Отсюда, устойчивую активность в различных ее видах можно считать проявлением активности и результата, который заранее может быть запланирован при организации учебно-воспитательного процесса в вузе и может быть рассмотрен самим преподавателем в качестве критерия эффективности его педагогической деятельности и целесообразности тех видов деятельности, которые необходимо выполнить студенту.

Профессиональное самоопределение студента – это один из значимых этапов процессов развития личности, и от того, какой потенциал наберет студент в вузовском учебном процессе, как показывают исследования, зависит и компетентность в решении профессиональных задач.

Для формирования педагогического мышления, профессионально-значимых качеств, творческого подхода к решению профессиональных задач учителя нужно готовить таким образом, чтобы объект деятельности, педагогический процесс, стал объектом профессиональной подготовки студента педагогического вуза.

Такое внимание должно быть сосредоточено, прежде всего, на анализе самого воспитательно-образовательного процесса и его основных компонентов, выявлении новых возможностей, которые позволили бы обеспечить эффективность и результативность процесса профессионального самоопределения.

На современном этапе профессиональное самоопределение приобретает несколько иные черты, чем в прошлые годы: появляется гибкость профессиональных намерений, мобильность интересов, можно увидеть более сложную структуру мотивов профессиональной самоподготовки.

Данные наших исследований показывают необходимость целенаправленно корректировать уровень самооценки, реальных качеств студента в соответствии с теми требованиями, которые предъявляет будущая профессия, и показывает необходимость научных знаний для решения задач развития личности учащихся.

Поэтому самопознание студентами своих целей, мотивов, реальных знаний, умений и задач необходимо при организации учебно-профессиональной деятельности в вузе. Самопознание должно найти отражение в структуре учебных занятий по каждому учебному предмету, ведь развитие профессионального самоопределения личности происходит на основе ее включения в определенный вид деятельности.

Исходя из этого, качественные особенности профессионального самоопределения студентов в вузе должны быть связаны с особенностями вузовского учебного процесса, так как является доминантной в целостном развитии личности и оказывает воздействие на формирование профессионального самоопределения как качественной черты будущего педагога.

Литература:

1. Послание Президента Р К Назарбаева Н.А. народу Казахстана от 14 декабря 2012 года «Стратегия Казахстан -2050: новый политический курс состоявшегося государства». - <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>
2. Государственная программа развития образования РК на 2011-2020гг. - <http://e.120-bal.ru/doc/37872/index.html>
3. «О ходе реализации Государственной программы развития образования и задачах системы образования и науки на предстоящий период», Астана, 18 июня 2012 г. - http://testent.ru/news/o_khode_realizacii_gosudarstvennoj_programmy_razvitija_obrazovanija_i_zadachakh_sistemy_obrazovanija_i_nauki/2012-06-18-890
4. Сарсенбаева Б.Г. Теоретико-методологические основы профессионального самоопределения /Учебное пособие. Павлодар, 2007 - 162 с.
5. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Ғылым, 1988. - 320 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МӘСЕЛЕСІ: ТИГІЗЕР ЗАРДАПТАРЫ ЖӘНЕ ОҒАН ҚАРСЫ ТҰРУ ЖОЛДАРЫ

Таледжан Н.А.
Караконисова С.Г.

Өткен мен бүгінге көз жүгірте отырып, экстремистік және дәстүрлі діндер санатына жатпайтын көптеген «жат ағымдардың» бар екендігіне және олардың тұтас адам баласына аса зор зиян алып келетіндігіне ешкім күмән келтірмейді. Қазіргі кезде елімізде 70 пайыздай мұсылманның 2815 діни бірлестігі жұмыс істейді екен. Ал жан саны белгісіз протестантизм бағытын ұстанатындардың 40-тан астам әртүрлі ағымдарының 1238 ұйымы бар. Бұл – бүкіл республикадағы діни бірлестіктердің 30 пайызы. Ал 70-тен астам діни бірлестіктер еш жерде тіркелмей қызмет етуде [1].

Қазақстандағы қазіргі діни ахуал күрделі әрі сан-салалы. Кейбір деректер бойынша, 1989 жылғы 1 қаңтарда 30 конфессияға тиесілі 700-ге жуық діни бірлестіктер болса, 2003 жылдың 1 қаңтарында 3206 діни бірлестіктер жұмыс істеген. Олардың арасында 1652 исламдық, соның ішінде 1642 суниттік, 2 шииттік, 2 сопылық, 4 ахмадия ағымдары бар. Бұған қоса Қазақстанның аумағында православиелік шіркеуге жататын 241 діни бірлестік (олардың 230-ы Орыс православие шіркеуіне қарайды), 7 старообрядтық шіркеу, римдік-католиктік шіркеуінің 77 бірлестігі, бірқатар протестанттық бірлестік жұмыс істейді. Қазіргі Қазақстандағы дәстүрлі емес діни қауымдарға төмендегілер енеді: 5 буддистік қауым, 24 индуистік, 12 кришнаиттік, 23 бахаи, 2 трансценденталдық медитация қауымы, ұлы ақ бауырластықтың 2 қауымы, 6 саентология шіркеуі қауымы және т.б. [1].

Бүгінгі таңда еліміздің көптеген аймақтарында халқымыздың қауіпсіздігіне қауіп төндіретін «Аль-Каида», «Шығыс Түркістанды азат ету ұйымы», «Талибан қозғалысы», «Күрд Халық Конгресі», «Өзбекстанның ислам

қозғалысы», «Мұсылман бауырлар» ұйымы, «Боз гурд (Сұр қасқыр)», «Аум-Синрике» («Алеф»), «Лашкар-и-Тайба» және т.б. дәстүрлі емес діни ұйымдар шоғырланған. Аталған «жат ағымдардың» қызметіне Қазақстанда ресми түрде тыйым салынған.

Дәстүрлі емес діни бірлестіктердің себебінен туындайтын діни экстремизм қоғамға, еліміз бен халқымызға теріс әсерін береді және діни экстремистік әрекеттердің салдарлары сан-қилы әрі қоғамның көптеген салаларын қамтиды. Өзге мемлекеттерде және Қазақстанда діни экстремизмнің ықпалымен орын алған жағдаяттар мен оқиғаларға көз жүгірте отырып, діни экстремизмнің келесідей ауыр зардаптарға ұшырататындығына көз жеткіземіз:

- дәстүрлі емес діни ағымдардың және діни экстремизмнің себебінен барлық адамдар арасында қандай да бір дінге деген жеккөрушілік көзқарас, жағымсыз пікір қалыптасқан;

- өздерін және өзге адамдарды құрбандыққа шалып, барлық мемлекеттерде дерлік адам шығынына алып келіп, күш көрсетудің көрініс беруі. Қазақстан Республикасында осыған дәлел ретінде мына жағдайларды атап өтуге болады: 1) 1995 жылдың желтоқсан айында «Ібілісшілер» қауымының өкілі Алматы қаласының орталығындағы он жеті қабаттық тұрғын үйден секіріп кеткен; 2) Шығыс Қазақстан облысындағы Евгений Клебанов және Алексей Чернов «Ібілісшілер» қауымының өкілдері ретінде құрбандық шала бастаған. Олар жануарларды байлап, бауыздап, кейін жануардың қанын жылы күйінде ішкен. 2000 жылы олар тау-кең комбинатына келіп, Ібіліске адамды құрбандыққа шалмақшы болған. Сол сәтте комбинатта күзетші болған... Ібілісшілер күзетшіге пышақ сұққылап, оның тамырынан аққан қанды ішкен;

- өзге діндегі «қасиетті» мекендерді, түрлі мәдени ескерткіштер мен ғимараттарды қирату. Мұндай жағдаяттар елімізде де орын алған. 2011-2012 жылдары БАҚ-тың хабарлауы бойынша, вандализм мұсылман зираттарында жасалған;

- өздерінің әдет-ғұрыптары арқылы құрамына енетін өкілдері мен адамдарының өмірі және денсаулығына, әсіресе, психологиялық жағдайына зиян келтіруі;

- адамдарды қоғамнан оқшау ұстап, адамдармен байланысын үзуге мәжбүрлеу. Сол себепті, оқшауланған адамдар мен адамдар тобы көбейіп, деструктивті сипатқа ие оқиғаларды жүзеге асыруға жол ашылды;

- мемлекеттің әлеуетіне, экономикалық, мәдени, саяси және т.б. салаларының құлдырауына ықпал етуі;

- адамдардың ой-санасына «теріс» ілімдерді сіңіру арқылы қоғамдағы бейбітшілік пен тұрақтылыққа теріс әсер ету;

- құрамындағы өкілдерінің және басқа адамдардың есебінен қаржылай немесе материалдық қайырымдықтар жинап, елдің азаматтары мен азаматшаларын қиын жағдайларға жеткізу;

- халықаралық қарым-қатынастарға, еларалық татулыққа балта шауып, жағдайды шиеленістіруі.

Деструктивті сипатқа ие осындай діни бірлестіктердің, экстремистердің

тигізетін ауыр зардаптары мен түрлі салдарларын ескере отырып, діни экстремизмді ығыстыруға бағытталған шешімдер шығарып, қарсы әрекет ету арқылы олардың белсенділігін төмендетіп, қызметтерін тоқтату аса маңызды.

Қазақстан Республикасында діни экстремизмнің алдын алу және оған қарсы тұру жолдарына аса зор назар аударылып, маңыздылығы жағынан алдыңғы қатарлы мәселе ретінде ескерілген.

Елімізде діни экстремизмге қарсы бағытталған біршама жұмыстар атқарылған:

- Қазақстан Республикасы экстремизм мен терроризмге қарсы көптеген халықаралық ұйымдардың мүшелігіне енген;

- 1999 жылы 13 шілдеде № 416-І «Терроризммен күрес жайында» ҚР Заңы [2]; 2005 жылдың 18 ақпанында № 31-ІІІ «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңы қабылданды [3]. Діни саланы тиімді түрде ретке келтіру мақсатында 2011 жылдың 11 қазанында № 483-ІV «Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы ҚР Заңы қабылданды;

- құқық қорғау органдары түрлі дәстүрлі емес діни бағыттағы ағымдардың деструктивті әрі экстремистік сипатқа ие іс-әрекеттерін әшкерелеп, қауіпті деп танылған біршама діни бірлестіктердің заңсыз әрекеттерін бұғаулаған.

Еліміздегі діни экстремизмнің алдын алу және оған қарсы тұру жолдары ретінде төмендегілерді ұсынуға болады:

- діни экстремизмнің туындауына ықпал ететін әлі де анықталмаған себептер мен факторларды анықтап, талдау жұмыстарын жүргізу;

- мемлекеттің, құқық қорғау органдарының діни экстремизммен күресудегі әлсіз тұстарын шынайы бағалап, сол мәселені ығыстыруға күш салу;

- діни экстремизммен күресудің тиімді әрі пайдалы әдіс-тәсілдерін дайындап, оларды қолданысқа енгізу;

- халыққа түсіндіру жұмыстарының сапасын арттыруды қолға алу;

- діни экстремистердің ықпалына түскен адамдар мен адамдар тобымен жан-жақты сауықтыру жұмыстарын жасау;

- орта білім беру және жоғары оқу ұйымдарында өткізілетін діни немесе рухани бағытта өтетін түрлі шараларды қадағалау;

- мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және тұрмыстық жағдай деңгейін көтеру;

- отандық дін саласындағы мамандардың білім мен тәжірибесін шыңдау. Сонымен бірге, дін саласындағы мамандар қызметінің еліміздің барлық саласындағы адамдарға қолжетімді болуы;

- жастар арасында еліміздің салт-дәстүрін және мәдениетін дәріптейтін, моральдық құндылықтардың маңыздылығын түсіндіретін, тәрбиелік маңызы зор түрлі шаралардың ұйымдастырылуы;

- Қазақстанның тек қана қалалық аймақтарында ғана емес, сонымен қатар, қаладан тысқары орналасқан елді-мекендермен де тығыз байланыс орнатып, осы бағытта жұмыстар атқару;

- діни экстремизмді насихаттайтын, уағыздайтын БАҚ және ғаламтор көздеріндегі ақпараттарды бұғаулап қана қоймай, сол мәліметтерді дін

мамандарының кәсіби тұрғыда талдап, сараптау жұмыстарын ұйымдастыру;

- діни экстремизм мен этносаралық, дінаралық келісімді қамтамасыз ететін шараларды сауатты сарапшылар мен ғалымдарды тарта отырып өткізу;

- Қазақстандағы дәстүрлі діни құндылықтарды және ұлттық құндылықтарды дәріптейтін әдебиеттер мен түрлі ақпарат тарату көздерін пайдаға асыру;

- халықтар арасында экстремистердің Қазақстан азаматтарын түрлі ағымдарға тарту әдіс-тәсілдерімен хабардар ету және оларды сақтандыру;

- Қазақстан азаматтарының өзге елде білім алатын оқу орындарын тиянақты түрде тексеріп, кеткен азаматтарды қатаң бақылауда ұстау;

- діни экстремизм және терроризмнің көріністерін анықтау;

- Қазақстан Республикасы аймағындағы және одан тысқары жатқан аймақтағы дәстүрлі емес діни бірлестіктерді бақылауда ұстап, діни ұйымдарға тыйым салынғаннан кейін де оларды тексеру шараларын қолға алу;

- діни экстремизммен күресетін арнайы органдарға осы саладағы әлемдік тәжірибені және де қазіргі заманғы технологиялар мен ғылыми-техникалық дамудың басқа да жетістіктерін енгізу;

- діни экстремистердің ел аумағына өтіп кетпеуі үшін шекарадағы қадағалауды және көші-қон бақылауын күшейту;

- оқ-дәрі, жарылғыш құралдар мен өзге де қару-жарак түрлерінің айналымына қатаң бақылау орнату;

- діни экстремистік әрекеттердің қаржылану көздерін анықтап, оларды жоюға бағытталған шараларды әзірлеу;

- діни экстремистердің зиялылардың, құқық қорғау органдарының, әскери қызметшілердің және т.б. мемлекетте халыққа әсері мол топтардың арасына еніп кетуінен сақтау;

- діни экстремизм мәселесіндегі теориялық білім мен тәжірибенің дамуына жағдай жасау.

Баршамызға белгілі, Қазақстан зайырлы мемлекет болғанымен, еліміздегі халықтың көп бөлігі ислам дінің ұстанады. Сол себепті, халқымыздың діни сауатын көтеруде, діни экстремизмнің алдын алуда ҚМДБ-сы маңызды орынға ие. Сондай-ақ, ҚМДБ-сы дін саласындағы түрлі мәселелерді, соның ішінде экстремизм мәселесін шешуге айтарлықтай ықпал ете алады.

Ол үшін:

- діни басқарманың қабылданған 2020 жылға дейінгі қызметін дамыту Тұжырымдамасына сәйкес мамандар дайындау, білім беру жүйесін жақсарту, кадрлық діни ахуалды тұрақтандыру және дәстүрлі дінімізді кеңінен насихаттау жұмыстары айқындалуы жеделдетіп жүргізілуі керек.

- Ханафи мазһабы ұстанымын ел аумағында одан әрі қарай дамытып, оның әлеуетін радикалды ағымдардың идеологиясына тойтарыс беретіндей деңгейге көтеру қажет.

- ҚМДБ имамдарының білімі мен біліктілігін көтеру, қазіргі заманға сай діни маман болумен қатар, зайырлы қоғамның талап-мүдделерін дұрыс түсіне білетін тұлғаларға айналдыру.

- Діни басылымдарды шығару жұмыстарын бір ізге келтіру арқылы діни ахуалды реттеу. Себебі, көшеде, тіпті мешіттің жанында сатылып жатқан неше түрлі діни басылымдардың көптігінен бас айналады. Әрі олардың қайсысы дұрыс бағытта екендігіне ешкімнің көзі жетіп жатқан жоқ. Осыдан келіп онсызда діни сауаты аз жастарымыздың одан әрі шатасуы көптеп бой көрсетуде. Сондықтан, дәстүрлі Имам Ағзам Әбу Ханифа және Матуриди сенімдерін насихаттайтын ҚМДБ-ның діни сараптамасынан өткізілген кітаптар орналастырылған арнайы кітапхана ашылуы керек. Бұл – жат ағымдарға тосқауыл қоюдың ең тиімді тетігі.

- Діни шарифат және пәтуа, оқу-ағарту, қажылық, дін істері, мешіт істері, діни сараптама, уағыз-насихат, халықаралық байланыс жұмыстарын жетілдіріп, бір жөнге келтіру.

- Еліміздің барлық өңірлерін білікті имамдармен қамтамасыз ету.

- Діни басқарманың ресми сайттарын жөнге келтіру. Себебі, бүгінгі күні интернет жүйесі жастардың ең көп назарын аударатын тақырыпқа айналуда. Дінді оқығаны да, оқымағаны да интернеттен тауып алғанын, ең бірінші қайсысы көзіне ілінсе соны оқып алады да төңірегіне соны жеткізгісі келеді. Неше түрлі интернет көздерінен алған ақпарат жетегінде кететіндер көбеюде. Тіпті, лаңкестік пен экстремизмнің туу көзі мен таралуы да осы интернеттегі ақпараттар легі болып отыр.

- Имамның дін жолындағы қызметін тыйын-тебенге алаңдамай атқаруына жағдай жасау. Өйткені, шындығында жыл сайын жиналатын пітір-садақаның қаржылай қоржыны қалай жұмсалып, қайда кетіп жатқаны беймәлім жағдай. Бұл халықтың мешітке деген, дін өкілдеріне деген сенімін әлсіретуіне әкеліп соғады. Сондықтан, ашық мемлекет сынды діни басқарманың ашықтығын да қарастырған жөн. Түсіп жатқан қаржылай қоржынның есебі ашық жасалуы тиіс. Бұл дегеніміз, халықтың мешітке деген сенімін күшейтіп қана оймайды, қайырымдылық пен кеңпейілдік жасауға итермелеп, аса ыждаһаттықпен орындауларына дағдыландыратын болады.

- Мешіттерде имамдар рухани тоқырауға ұшырап келген азаматтармен дұрыс кеңес беретіндей, адасып келген жандарға тура жол сілтейтіндей рухани әңгімелесуді кеңірек насихаттау керек. Сонда, рухани немесе материалдық жағынан қиындық көріп, арнайы мамандардан (психологтардан, т.б.) көмек алуға «өмірлік ұстанымы» бой бермей немесе қалтасы көтермей, тығырыққа тірелген адамдарға қарапайым әңгімелесу арқылы рухани тұрғыда жетілдіріп, сана-сезімінің ашылуына жағдай туғызады. Бұл түрлі жат ағымдарға амалының жоқтығынан барып, шығып кете алмай жүргендердің қатарын азайтуда тиімді әдісі болып табылады.

- Білім мазмұнындағы «Дінтану» пәнін толықтыруда елімізде және дүниежүзінде дінге қатысты қазіргі болып жатқан оқиғалармен байланыстырып, түсіндіріп, жасөспірімдердің өмірге деген дұрыс көзқарасын тұрақтандыру міндетін қою керек. Оқушылардың ой-өрісін кеңейту мақсатында, «Қазақстандағы дәстүрлі исламның ерекшеліктері мен мәселелері», «Қазіргі кезде елімізде орын алған діни сұрақтар», «Орта

Азиядағы экстремизм және ланкестік әрекеттердің жандану себептері мен ерекшеліктері», «Діни экстремизмнің алдын алу туралы ата-аналарға арналған ескертпелер» сынды тақырыптар төңірегінде документальды фильмдерді қосымша көрсетуге болады [4].

Жоғарыда қозғалып өтілген діни экстремизмнің салдарлары мен оған төтеп берудің жолдарына сүйенсек, діни экстремизмнің қаншалықты қиын да күрделі мәселе екендігіне көзіміз жетеді. Сондықтан да, әлемдегі және елімізге ентелеп кірген «жат ағымдар» мен экстремистерге тойтарыс беруге, олардың бетін біржолата қайтаруға әрі адамзат баласына зардабын тигізбейтіндей залалсыздандыру мақсатында барлығымыз күш-қуатымызды біріктіріп, әрекет етуге тиіспіз.

Әдебиеттер:

1. Байтенова Н. Қазақстандағы қазіргі діни жағдай. - <http://abai.kz/post/5906>
2. Терроршылдыққа қарсы күрес туралы. - http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416_/history
3. Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы. - http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000031_/history
4. Ержан қажы Малғажыұлы. Діни басқарманың 2020 жылға дейінгі даму Тұжырымдамасы қабылданды. - <http://old.muftyat.kz>. 13.11.2014.

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИДАЛДЫ МІНЕЗ– ҚҰЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ БОЛДЫРМАУ ЖОЛДАРЫ

Төлегенова Г.С.
Игембаева К.С.

Қазіргі таңда қызығы мен қиыншылығы, қуанышы мен реніші қатар жүретін заманда адам жүйкесіне салмақ түсіретін нәрселер көп. Бүгінгі таңда суицид әрекеті жасөспірімдер арасында орын алуда. Қоғам дертіне айналып отырған суицид мәселесі, қоғамда болып жатқан өзгерістер мен сан түрлі қиындықтар бала психологиясына кері әсер етуде.

Жастар арасындағы суицид мәселесін теориялық талдауда жасөспірімдер ата-аналарының, мұғалімдердің назарын өз мәселелеріне аудару мақсатында өзіне-өзі қол жұмсауға шешім қабылдайды екен және осындай жолмен үлкендердің селқостығы, парықсыздығы, арсыздығы мен қатыгездігіне қарсылық білдіреді.

Суицид (өзін-өзі өлтіру) – бұл қашып кетумен теңелетін жай, мәселені шешуден қашу, біздің өміріміздің әралуандығын құрайтын жаза және абыройсыздық, қорлану және үмітсіздік, түңілуден, қазадан, көңілі қалғандықтан, өзіне-өзі құрметі жоғалғандықтан қашуды білдіреді. Өзіне қол жұмсауды таңдаған жасөспірімдердің көпшілігі шын мәнісінде өлгісі келмейді екен [1].

Қазіргі таңда жастар арасындағы өзін-өзі өлтірудің себептері сан алуан болып табылады. Нақтырақ тоқталатын болсақ, алғашқысы, бұл

1. Өзіне назар аударту. Өзіне-өзі қол жұмсауды ойлаған адамдардың көпшілігі шын мәнінде өмірден кеткісі келмейді. Өз-өзіне қол жұмсау – бір нәрсеге қол жеткізу тәсілі ретінде ғана қаралады. Мысалы, басқалардың өзіне көңіл бөлуіне немесе жақсы көруіне осындай жолмен қол жеткізгісі келеді. Өз-өзіне қол жұмсағандардың көбі маңайындағыларға мұндай ойы барын сездіруге тырысады. Көбіміз оған мән бере қарамай, сөз астарын түсінбей қалуымыз мүмкін. Дегенмен де олардың көбі өлімнен қорқады, қорқа тұра соған барады, себебі, жүрек түкпірінде біреу-міреу құтқарып қалар деген үміттері бәрібір болады. Жасөспірімдер арасында дайындалып жүріп шын мәнінде өмірмен қоштасатындар өте аз.

2. Мәселелердің көптігі. Жасөспірім басына түскен азғана қиындықтың жолын таба алмауы мүмкін. Мысалы, жасөспірім қылмыс жасағанда немесе қыз оң босағада отырып жүкті болып қалса, шарасыздықтан осындай қадамға барып жатады.

3. Біреуге қасірет әкелу арқылы кек алуды мақсат ету. «Олар әлі өкінеді», «Оларға мен әлі-ақ қайғы тауып беремін» деген сияқты ойлардың болуы.

4. Өз-өзіне қол жұмсауды ерліктің және күштіліктің белгісі деп қарау [2; 205].

Жастар арасында өзара қарым-қатынас түрі бұзылғандар, «жалғыздыққа» ұшырағандар, күш көрсетуді әдет қылған девианттық немесе қылмыстық қылықтарымен ерекшеленетін, ішімдік немесе есірткі қолданатындар. Өзін тым қатты сынауға алатындар. Жеке басы қорланған немесе қайғылы жағдайды басынан өткізген жандар. Өмірде алдына қойған табыстары мен күткен жетістіктерінің сәйкес келмеуінен уайымға салынған жасөспірімдер. Ауыр науқастан немесе айналасындағылардың сырт айналуынан күйзелген жандар, көбінесе өзін-өзі өлтіру шешімін қабылдап жатады.

Өзін өлтіру жайлы әңгімелер (мысалы, «мен одан да өзімді өлтіремін»). Осы тақырыпқа дауыстап қиялдану. «Менің ешікімге керегім жоқ», «Бәрібір мені ешкім сағынбайды» деген тақырыптармен мазаны алуы. Өнер немесе әдебиеттегі өлім мотивтеріне ден қоюы. Өзіне ең қымбат деген заттарды таратып беруі. Бір сөзбен, мұндай қадамға көбінесе тұйық, жаны жараланғыш, жалғыздық сезімінен, өзінің керексіздігінен күйзеліске беріліп, өмірден түңілген жасөспірімдер барады.

Суицидалогия деп аталатын үлкен бір ғылыми бағыттағы авторлардың зерттеуіне жүгінсек, суицидтің ең жиі кездесетін кезі – 15-24 жас аралығы. Өзін-өзі өлтіруге бармас бұрын суициденттердің көбі дайындық кезеңі – суицидалды кезеңінен өтеді, ол адамның бейімделу қабілетінің төмендеуімен сипатталады. Ол қызығушылық деңгейінің төмендеуі, қарым-қатынастың шектелуі, мазасызданғыш, эмоционалды тұрақсыз болуы, т. б.

Жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсауға дайындалып жүргенін мына белгілерге қарап білуге болады:

1. Өз істерін реттеу – құнды заттарын тарату, байлап тұю. Күнделікті тіршілікпен қалай болса солай жүрген адам бір сәтте барлығын ретке келтіре бастайды, яғни, бұл оның соңғы дайындықтарды жасағандығы болуы мүмкін.

2. Қоштасу – өмірінің әр кезінде көмектескен адамдарға алғыс айтуы мүмкін.

3. Сыртқы қанағаттанушылық – күш-қуаттың пайда болуы. Өзіне қол жұмсау жоспары толық жасалса, ол туралы енді ойланбайды, шамадан тыс күш бітіп, көп нәрсені бірден атқаруы не көп сөйлегіш болып кетуі мүмкін. Бұл терең депрессияға қарағанда аса қауіпті.

4. Әдеттегіден тыс қағазға шұқшиып, бірдеңелерді жазуы. Өзіне қол жұмсауды ойлаған адам артына әсер қалдырарлықтай хат жазу үшін көп ойланып, хат мәтінін күніне бірнеше мәрте өзгертуі үмкін.

5. Ұйқысыздық.

Суицид өзін-өзі өлтірген адамдардың туған-туысқандарына, достарына өте үлкен соққы болып тиеді. Қасақана, аяқ астынан болған немесе зорлықпен жасалған өлім, басқаларды жиі көмексіз, жігерсіз етіп сезіндіреді. Өлі дене тауып алған кезде отбасы мүшелері және достары қосымша стресс факторларын алады. Көбіне ата-аналар өздерін кінәлі етіп сезінгендіктен көп зардап шегеді. Суицид әлеуметтік стигма болып қаралатындықтан, суицидті бастан кешірген адамдар бөтен адамдармен араласудан қашқақтайды және бөтен адамдар олардан қашқақтап жүреді. Мұндай мәселелерге қарамастан, суицидті бастан кешіргендер де, жақындарынан айырылған адамдар сияқты психологиялық проблемаларды бастан өткізе отырып, ақырында мұндай қайғыдан арылады. Сәтсіз суицидтен өтен адамдардың психологиясын қайта орнына келтіруде көмек беретін топтың рөлі айырықша болады.

Әйгілі адамдардың өзін-өзі өлтіргендігі туралы шулы ақпараттар да басқа адамдардың өзін-өзі өлтіруіне түрткі бола алады деген пікірлер де бар. Әсіресе 13-19 жас аралығындағы диапазонында, дегенмен де көптеген зерттеулер мұны негізсіз, яғни мұндай пікірлерді әділетсіз деп есептейді.

Суицидке апаратын белгілер пайда болса, оған айрықша мән беру керек. Өйткені бұл – көмекті қажет ететін дағдарыстағы адамның жан айқайы. Жасөспірімдер депрессиясының алдын алуда ата - ананың рөлі зор. Баланың көңіл - күйі болмаса немесе одан жан күйзелісі белгілерін байқасаңыз, оған тез арада көмектесуге тырысу керек. Осыған орай ұсынылатын психологиялық кеңестер келесідей:

- адамның өзі қызығатын жұмыспен айналысуына ықпал жасаңыз;
- оның бір өзін қалдырмауға тырысыңыз. Егер ол қарсылық білдірсе, онда жайына қалдырғаныңыз жөн.
- оның сіз үшін қадірлі екендігін, жақсы көретініңізді, оның қаншалықты керектігі туралы көп айтыңыз. Оның сізбен бірге болуы өте қажет екендігін көрсете біліңіз.
- кеңістікті өзгертіңіз, егер мүмкіндік болса, оның барғысы келіп жүрген жаққа немесе оның жағымды естеліктер қалдырған жерлеріне барып қайтуға тырысыңыз.
- бірге жүретін саяхатқа немесе қонаққа баруды алдын ала жоспарлаңыз. Бұл оған көп көмегін тигізеді, себебі ол жарқын болашаққа өз жоспарларын құра бастайды, сөйтіп теріс ойлардан арылуы мүмкін [3; 93].

Суицидтің алдын алу шаралары сан алуан. Қиын өмірлік жағдайда уақытында көрсетілген психологиялық көмек, мейіріммен жасалынған қолдау жасөспірімді қайғылы жағдайдан аман алып қалған болар еді. Сондықтан, суицидтің алдын алу үшін ата-аналар, мұғалімдер, психологтар мен әлеуметтік қызметкерлер, салауатты өмір салтын қалыптастырушы мамандар, бұқаралық ақпарат құралдары бірлесе жұмыс атқаруы керек. Нақтырақ айтқанда, ең алдымен алдын-алу жұмыстары жасалуы қажет: жасөспірімдер мен жастар арасында осы тақырыпта дәрістер, әңгімелесулер, сұхбаттасулар, кеңес беру, сұрақ-жауап сияқты жұмыстардың көбірек жүргізілгені дұрыс.

Ең бастысы, осындай өмірден түнілген қадамға баруды ойға алған адамды байқасаңыз, мүмкіндігінше жанында көбірек бірге болуға тырысыңыз. Оның жан жарасын білдіретін сөздерін, мейлі ол уайым, қайғы, кінә, қорқыныш немесе ашу-ыза болсын, тыңдай білсеңіз, оған баға жетпес көмек бергеніңіз. Тіпті кейде жай ғана үндемей онымен бірге отырсаңыз да, бұл сіздің оған деген қамқорлық қатынасыңыздың, оның тағдырына немқұрайлы қарамайтынының дәлелі бола алады.

Қиын да қызықты өмір жолында қандай жағдайлар болмайды, адам ғұмыры қуанышты сәттер мен қайғылы оқиғаларға толы. Өмірде кездескен қиындықтарды жеңе білу табандылықты қажет етеді. Адам алдынан шыққан қиындықты өмір тәжірибесі арқылы, осыдан мен сабақ алуым керек деп саналы түрде ұғынса, жіберілген қателіктерін екінші рет қайталамайтындай етіп ғұмыр кешуге бейімделсе, міне сонда мәнді де мағыналы өмір кешкені. Мұндай кезде барлық нәрсе адамның ерік-жігеріне және психикалық дағдарыс кезінде өзін қалай ұстай білуіне байланысты болады. Жас ұрпақты тәрбиелеуде, үлгі-өнегелілікке жетелеуде, ересектер, міне осыны ұмытпағандары жөн.

Әдебиеттер:

1. Изард К.Э. Психология эмоций. - СПб.: Питер, 1999. – 464 с.
2. Кобалев В.В. Балалар жасындағы психотерапия. - Алматы, 1979. - Б. 205.
3. Елшібаева К.Ф. Суицидтің алдын алу. - Алматы, 2008. - Б. 93.

ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІ

Төлеубай А.Ж.
Караконисова С.Г.

Эстетикалық тәрбие мәселесі бүгінгі таңда маңызды, өзекті мәселелердің бірі. Эстетикалық тәрбие – жаратылыс дүниесіндегі немесе өнер туындысындағы сұлулық пен әсемдікті қабылдап, ғибраттануға баулитын, адамның эстетикалық сезімін, талғамын қалыптастыратын тәрбие. Адамдардық эстетикалық сезімдері олардың өмірінде үлкен рөл атқарады. Әсемдікті көріп, түсініп, жасай білу адамның рухани өмірін байытады, қызғылықты етеді, оған ең жоғары рухани ләззаттануға мүмкіндік береді. Адамның әсемділікті және жамандықты, сәулеттілік және ұждансыздықты, қуаныш пен қайғыны түсіне

білуіне байланысты, оның саналы тәртібі мен мінез-құлқы айқындалады. Осыдан келіп адамның әсемдікке шынайы көзқарастары мен мұраттары болуы керек деген қағида шығады. Ең бастысы - адамгершілік сезімді, жеке бастың рухани деңгейін көтеру, мінез-құлқын толықтырып түзету. Егер тұлға өзін жаман әдеттен алшақ ұстап, іс-әрекетінің әсемділігін, қажеттілігін түсініп, еңбек нәтижесінен көркемдікті сезіне білсе, бұл оның эстетикалық талғамының, адамгершілік қасиеттерінің жоғары жетіле бастағанын көрсетеді.

Эстетикалық тәрбиенің мақсатын айқындайтын болсақ, ол – жеке адамның эстетикалық мәдениетін дамыту. Оның негізгі компоненттері болып эстетикалық қабылдау, эстетикалық сезім және эстетикалық талғам болып табылады.

Эстетикалық қабылдау деп – әсемдікті қабылдау процесін, яғни, мұның нәтижесі эстетикалық әсерлену, эмоцияны айтады.

Сезім байлығы – адамның рухани өмірін жоғары да әр тарапты дамытудың қажетті шарты. Адам рухани жағынан бай болып, одан ләззат ала білуі тиіс.

Эстетикалық талғам – әсемдікті дұрыс бағалай білуге тәрбиелеу. Эстетикалық талғам немесе көркемдік талғам әрбір адам өзі жасайтын белгілі бір эстетикалық мұратты бейнелейтін ұғым.

Эстетикалық тәрбиенің маңыздылығына келсек, шығармашылық, өнермен байланыстыруға болады. Мысалы, бейнелеу өнері арқылы көркем шығармашылық сезімін, талғамын дамыту; көркем-әдеби шығармаларды қолдана білу дағдысын қалыптастыру; эстетикалық сезімді және эстетикалық қабылдасуды тәрбиелеу; жастарды әсемдікті ажырата біліп, оны сезінуге тәрбиелеу; әр түрлі өнер адамдарының іс – әрекеті арқылы баланың тәртібіне, өмірге көзқарасына, түсінік – құлықтарына игі әсер ету, қоғамды, табиғатты, өнердегі әсемдікті түсіне, байқай білу қабілеттерін дамыту; эстетикалық талғамын дамыту, дұрыс пікір айта білуге, бағалай білуге тәрбиелеу, оның дамуына көмектесу; жастардың көркем өнерге деген қабілетінің шығармашылықпен ұштасуына көмектесу [1; 58].

Тәрбиенің қай саласы болса да негізінен ол жасөспірімдерге, болашақ ұрпаққа арналады. Ал оларды әсемдікті сезініп, түсініп, қадірлей білуге баулу эстетикалық тәрбие жүргізу арқылы іске асырылады. Дегенмен, қазіргі таңда өнер, мәдениет саласында болсын көптеген өзгерістер болуда. Жоғарыда айтылып кеткендей, эстетика өнерден, көркем-әдеби шығармалардан бастау алады, сол арқылы балаларда, жасөспірімдерде сезім байлығы, эстетикалық қабылдау, талғам, қоршаған ортасына деген көзқарас пайда болады. Алайда, қазіргі заманауи өнердегі жұмыстарды алатын болсақ, олардың бір қарағанда соншалықты терең мағыналы еместігін байқауға болады. Осы сұрақ қазіргі таңда күдік туғызып, дауға айналуда. Осы кезде «Бүгінде эстетикалық не?» деген сұрақ туындайды. Мәселен, Марсель Дюшанның «Велосипедное колесо» жұмысын алатын болсақ, велосипедтің дөңгелегі қандай да бір белгілі мағынаны беріп, жастардың бойына эстетикалық тәрбие, білім беретіндей көрінбейді. Соңғы жылдары елімізде, жалпы дүние жүзіндегі түбегейлі өзгерістерге байланысты бұрынғы құндылықтар өзінің мән – мағынасын жойып бара жатқан сияқты, қазіргі эстетикалық өнер ХХ ғасырдағы эстетикадан

оқшауланып баруда. Мүмкін, бұл заманның талабына сай өзгерістер деп түсіндіріледі, дегенмен бұрыннан қалыптасып келе жатқан құндылықтарды, өнер, шығармашылықтың маңыздылығын жоймай жалғастырғанымыз абзал.

Белгілі орыс драматургы А.П. Чехов: «Адамда барлығы керемет, әсемді болу керек: түр-әлпеті де, сырт-киімі де, жаны да, ойы да» деп айтып кеткен болатын. Егер осы айтылған сөзді педагогика тұрғысынан қарастырсақ, бұл жан-жақты әсемділік жағдайы эстетикалық тәртіптің нәтижесі болып табылады. Мұнда нақтылай келетін жағдай, ол: «әсемділік» деген сөз сырт келбеттің сипаты «әдемі, сұлу» мағынасында емес. Олардың бас айырмашылығы - «әдемі, сұлу» белгілі бір тарихи уақытқа тәуелді және соған орай өзгеріп отыратын сырт келбеттің сипаты, ал «әсемділік» болса, уақыттан тәуелсіз және өзіне гармония, гуманизм, жетілу, жоғарыға, руханилыққа ұмтылу түсініктерін қосатын ұғым [2; 42].

Халықтық эстетикалық білімі театрлар, концерттік қауымдастықтармен, мұражайлар, көркем галереялар мен көрме, сондай-ақ кино арқылы жүзеге асырылады. Теледидар, радио және баспасөз құралдары эстетикалық тәрбиені халыққа тарата отырып, оларды ұлы өнер туындылары мен шығармаларды, сондай-ақ әдеби және көркем ғылыммен таныстырады. Әдеби және көркем сын-көзқарастар эстетикалық тұжырымдарды тереңірек түсінуге және «әсемділікті» қабылдауда зор үлесін тигізеді.

Өзінің толғауларында эстетикалық талғамның жоғары деңгейін көрсете отырып қазақ жыраулар эстетикалық тәрбие туралы құнды ойлар айтады. Өз шығармалары арқылы олар жан сұлулығы мен тән сұлулығының гармониясына үндейді, әсемділікке ұмтылуға шақырады. Мысалы, бейнелерді, кейіпкерлерді көркем сипаттау арқылы сөз өнерінің жоғары үлгісін көрсеткен Бұқар жыраудың шығармаларының эстетикалық-тәрбиелік маңызы осында.

Қазақтың ақын-жыраулары да эстетикалық тәрбие мәселесіне көп көңіл бөліп, өз еңбектерінде ол туралы маңызды еңбектер қалдырып кеткен. Қазтуған, Жиёмбет, Шалкиіз, Сыпыра жырау сияқты жыраулар заман, қоғам жайлы ел басына түскен әр алуан оқиғалар жайынан толғау – жыр айтушы болған. Қазақ поэзиясында жыраулар дана, ақылгөй тәрбиешінің рөлін атқарады. Ақын – жырауларға тән бейнелі сөз айшықтары билердің шешендік сөздеріне де арқау болған.

XVIII ғасырда өмір сүріп, өзінің артына үлкен поэтикалық мұра қалдырған ақын Тәтіқараның шығармаларының қазақ ұрпағын тәрбиелеуде алатын орны ерекше. Өзінің өлеңдерінде ақын салыстырулар арқылы түрлі эстетикалық категорияларды көрсетіп, олардың мәніне үңілген.

Сөз болып отырған кезеңдегі жырдан дауыл тудырған санлақ жыраудың тағы бірі – Үмбетей жырау. Үмбетейдің жыр-толғауларында эстетикалық ойлар өзі өмір сүріп отырған заманның тұрмыстық келбетінен туындап, сол кездің құндылықтарын сипаттау арқылы көрінеді.

Ұрпақтың адамгершілік-эстетикалық тәрбиесі үшін маңызы зор өлеңдер Шал ақында көптеп кездеседі. «Дос болма майда тілді күлгенменен, сырты ғана жылтырап жүргенменен» - деп өсиет айтқан Шал ақын сыртқы сұлулық пен

ішкі сұлулықтың арақатынасын ашып берді. Шынымен де, қазіргі кезде адамда сыртқы сұлулық ішкі сұлулықпен сай келуі өте сирек кездеседі. Дегенмен, сыртқы сұлулықтан гөрі ішкі сұлулықты, яғни, ішкі жан дүниесі таза, адамгершілігі мол қасиеттері бар адамды жоғары тұту керек.

Осы кезде өмір сүрген тағы бір ақын – Жанақ өз шығармаларында «...Шешен – шеңбер болғанда, би – таразы, ән – сәнің, күйші - көркің, ақын - жорғаң» деп, көркем өнердің эстетикалық тәрбие жүйесінде алатын орнын көрсетеді. Эстетикалық категория ретінде өнердің және әсемділіктің орны Дулат Бабатайұлының да шығармаларында айқын көрсетіледі. Ақын өлеңдеріндегі эстетикалық ойлар туралы айтқанда, оның табиғат әсемдігін сипаттайтын жырларына тоқталмай кету мүмкін емес.

Өз өлеңдері арқылы эстетикалық талғам қалыптастыруға үлес қосқан ақындардың бірі – Шөже Қаржаубайұлы. Оның «Бәйтікті мақтағаны» және «Бәйтікті жамандағаны» өлеңдерінде эстетиканың бір-біріне қарама-қарсы категориялары - әсемділік пен ұсқынсыздық, асқақтық пен төмендік бір адам мысалында қатар беріледі.

XIX ғасырда өмір сүрген Майлықожа Сұлтанқожаұлының шығармаларында жас ұрпақты тәрбиелеуге қатысты ойлар аз емес. Оның ішінде эстетикалық талғам қалыптастыруға, жақсы мен жаманның парқын білуге, әсемдік пен ұсқынсыздықтың ара-жігін ажыратуға бағытталған өсиет жолдар да жеткілікті. «Қызыл ала киініп, барын бойға жиынып, қыз-бозбала өседі» деген Майлықожа ақын өз шығармаларында әсемдікке баулуға, үйлесімділікке шақыруға аса мән береді.

Адамгершілік-эстетикалық тәрбие мәселесі қазақ ағартушыларының шығармашылығында терең орын алған. Қазақ ағартушылары - Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев өздерінің саяси-қоғамдық, ғылыми және әдеби еңбектерінде қазақ халқының адамгершілік-эстетикалық тәрбиеге аса қатты көңіл бөлді. Халық шығармашылығын жинап зерттеу арқылы қазақтардың адамгершілік қасиеттерін және эстетикалық талғам деңгейін, болмысқа деген эстетикалық көзқарасын көрсете білді, эстетикалық тәрбиеге байланысты көптеген құнды пікірлер айтты [3].

Эстетикалық тәрбие мәселесі бүгінгі таңда актуальды, маңызы жоғары және тәрбиелеу мақсатында туындаған талаптар жиынтығы. Жалпы алғанда, ол заманауи тапсырмаларды орындауға, адамның жеке тұлға ретінде жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді. Айналадағы құбылыстарды көре білу және қоршаған ортаның әсемділігін түсіну сезімдік мәдениеттің қалыптасуына, көркемдік-эстетикалық талғамының дамуына, еңбек және шығармашылық белсенділікке, қойылған мақсаттарға жетуге, өзара көмек көрсетуге, өзін - өзі жетілдіретін көркемдік тұлға ретінде дамуына мүмкіндік береді. Қандай да өнер түрі болмасын, онымен айналысу адамды белгілі бір әсерге, сезімге жетелейді. Сол сезім арқылы ол айналасындағы әсемділікті, сұлулықты сезінеді, таниды және өнермен қызығу, онымен айналысу әр түрлі халықтардың дәстүрлерін зерделеуде маңызды құралы болып табылады. Мысал ретінде, би өнерін келтіруге болады. Әр халықтың ұлттық мәдениеті халықтың ежелден келе

жатқан өзіне тән өнері, әдет-ғұрып, салт-дәстүрі есебінде жетілетіні белгілі. Сол себепті, бүгінгі таңда халықтың дәстүрлі өнер түрлерін, оның ішінде би өнерін, жинақтап зерделеудің, оның айналасындағы тәлім-тәрбиесінің мол тәжірибесі негізінде жасөспірімдерді тәрбиелеудің қажеттігі өсе түсуде. Қазақ биіне деген жанды қызығушылығын эстетикалық тәрбие беру мақсатында кеңінен қолдануға болады. Халқымыздың ұлы перзенті Абай Құнанбаевтың "артыңа із қалдырғыңыз келсе, кейінгі ұрпаққа адамгершілік нұрын сеп, білімге тәрбиеле, болашағымыз өз ұлт өнері мен мәдениетінің тұнығынан сусындап, тарихын терең түсінетін болсын" деген өсиеті де болашақ ұрпақты өнер-білім арқылы тәрбиелеудің қажеттілігі мен маңыздылығын дәлелдейді. Көне заманнан бері би адам өмірін сәнін келтіруде. Оған адам өзінің ойын, сезімдері эмоциясын білдіреді. Қай халықтың биін билемесең де, қимыл, өлең арқылы сол халықтың мәдениетін, тұрмыс-тіршілігін түсіне аласың. Яғни, ұлттық биі өзінің идеялық мазмұндылығымен, сахналық бейненің әрсіндылығы және оның көріктілігі, би қимылдарының молшылығы, мәнерлілік және сезімділігімен баланың көркемдік талғамын дамыту, эстетикалық түйсігі мен оның пікірін икемдеуге арналған ерекше материал болып табылады.

Мақаланы қорытындылай келе, өнер, шығармашылықпен айналысу жастарды әдемілікке, төзімділікке, жинақтылыққа тәрбиелейді, өз ұлтымыздың, басқа да халықтардың ғасырлар бойы қалыптасқан мұрасы арқылы олардың тыныс-тіршілігін танып білуге жетелейді. Ол адамды рухани байытып, көркем-шығармалар арқылы қабілетін дамытуға ықпалын тигізеді. Эстетикалық тәрбие берудегі негізгі бастау қайнар көзі дәстүрлі қазақ қоғамында ғасырлар бойы қалыптасқан құндылықтар жүйесі, рухани мұралары, халық ауыз әдебиеті болуы, жаһандану дәуіріндегі рухани азғындау қаупінен сақтанатын бірден-бір жолы.

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – 565 б.
2. Ұзақбаева С. Тамыры терең тәрбие. - Алматы: Білім, 1995. – 326 б.
3. Ұлттық педогогикадағы адамгершілік-эстетикалық тәрбие. - <https://infourok.ru/statyana-temu-ltti-pedogogikadai-adamgershilikeestetikali-trbie-706868.html>

БАЛАНЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Тұрсынбай А.Т.
Игембаева К.С.

Қазіргі қарқынды дамып келе жатқан әлемде, бәсекелестік деңгейі жоғарғы сатыда тұр. Осы бәсекелестіктің жетегінде қалып қоймау үшін адамдар алдына мақсат қойып және оған жетуі өте маңызды. Осы мақсаттың арқасында адам осы әлемді өмірдің мәні ретінде қабылдап жатқандары бар. Адамның алдына мақсат қойып оған жету үшін белгілі бір белестерден өтуі тиіс. Баланы мақсат

қоюын қалыптастыру үшін, оның кішкентай кезінен бастап тәрбиелеуіміз керек. Баланы кішкентай кезінен тәрбиелеу үшін біз оны әрқашан ынталандырып отыруымыз керек. Ынталандыру арқылы бала өзінің мүмкіндіктерін көретін болады. Осының аясында ынталандыру біз үшін неге маңызды? Себебі қазіргі дамыған мемлекеттерде баланың жеке қасиеттерін ескере отырып, оған бағыт көрсетіп, жетелеп отырады. Батыс мемлекеттерінде тек білім беру саласында ғана емес экономиканың барлық салаларында ынталандыру әдісі жүзеге асырылады. Бұл басқару менеджментінің бір бағыты десекте болады. Ол бүгінгі таңда оң әсерін беріп отыр.

Қазіргі кезде баланы ынталандыру маңызы неде? Себебі қолдау көрген бала болашақта үлкен жетістіктерге жету ықтымалдылығы өте жоғары. Мысалы Томас Эдисонның оқиғасын еске түсірейік. Бір күні Эдисонның анасына мектептен хат келеді. Эдисон анасынан хатта не жазылғанын сұрайды. Сол кезде анасы «Эдисон жақсы оқиды, басқа балалармен салыстырғанда дәрежесі жоғары, сол үшін үйде оқытсаңыз», - дейді. Осыдан кейін анасы Эдисонның тәрбиесімен және білім берумен айналысады. Арада 30 жыл өтеді. Эдисон физика саласында көптеген жетістіктерге жетеді. Анасы өмірден өткен күні, Эдисонның төбесіне шығып ескі хаттарды оқи бастайды. Хаттардың арасында мұғалімнің хаты бар екен. Хаттардың арасында мектептен келген хатты оқып, көзіне жас алады. Хатта «Эдисонның оқу үлгерімі нашар, балалармен оқытуға келмейді, өзіңіз үйден оқытуыңызды сұраймыз», - деп жазылған [1]. Осы оқиғадан аларымыз, әрқашан баланың іс-әрекеттеріне сене білу керек, қолдау көрсету арқылы ынталандырып отыру керек.

Бүгінгі таңда сенім білдіру арқылы өмірдің ащысын көрген адамдарға өте маңызды. Олар мүгедектер. Оның ішінде мүгедек балаларға сенім біліріп, қолдау көрсету арқылы оларға үміт сәулесін сыйлайды.

Қазіргі кезде мүгедектерге деген жағдайлар жасалған. Көзі нашар көретіндерге арнап кітаптар, жүре алмайтын адамдарға арнап электронды арбалар ойлап табылды. Ол қазіргі мүгедектерге адаммен қатар өмір толқынында өмір сүруге мүмкіндік береді. Қоғамда мүгедектер өзіндік орны бар азаматтар атанып жатыр. Бірі суретші, бірі ақын. Оларда өмірге өзінік із қалдыратын тұлға атануға мүмкіндік беріп отыр. Осы мақсатта қоғамның барлық мүгедектеріне қолдау көрсету арқылы біз олардың тұлға болып қалыптасуына тікелей талпыныс беретін боламыз.

Баланың жетістікке жетуі үшін, біз қоғам болып жұмыс жасауымыз керек. Себебі қоғамдағы барлық адамдар қолдау мен ынталандыру көрсетсе, көптеген нәтижелерге жетуге болады. Егер тек қоғамда мұғалім ғана ынталандырып отыратын болса, ата-ана немесе жақындарынан қолдау көрмесе баладан ешқандай нәтиже шықпауы мүмкін. Осы мақсатта қоғам болып атсалысқаны өте маңызды. Қазіргі кезде баланың білім саласында жетістікке жетуі тікелей мұғалімге маңызды. Баланың істеп жатқан іс-әрекетін ешқашан теріске шығаруға болмайды. Егерде баланың жасағаны дұрыс емес болатын болса, оның дұрыс еместігін сөзбен түсіндіруге тырысу керек. Себебі әлемде әр адам ол қайталанбас тұлға, индивид ұғымы бар. Оның маңыздылығы өте жоғары.

Себебі қазіргі кезде адамды индивид ретінде тәрбиелеу жеке қасиеттері мен талантын ашу, мұғалімнің басты міндеті болып есептеледі. Педагогика саласында гуманды педагогтың келбетімен және психологиялық ерекшеліктерімен айналысқан педагогика ғылымында өзіндік еңбегі сіңген ғалымдардың бірі ол Шалва Александрович Амонашвили. Ғалым педагогика саласынадағы құнды еңбектерінің бірі «Гумандық педагогиканың негіздері» атты еңбегі. Ғалым педагогтың оқушымен қарым-қатынас жасаудағы стилдерді анықтап, сынап жазады. Қазіргі заманның ғалымы болғаннан кейін Ш.А. Амонашвили қазіргі білім саласына керек педагог стилі ол гумандылық деп атап көрсетеді. Себебі мектеп қабырғасында қызмет етіп жүрген тұлға-мұғалім. Мұғалім баланы тек қана білім нәрімен сусындатып қана қоймай, баланы тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Бала белгілі бір саласада жоғарғы жетістіктерге жету үшін қолдау көрсетіп отыру керек [2]. Осы мақсатта Қазақстанда мектептерде «Сыни тұрғыда бағалау, критериалды бағалау» сынды ірі жоба жүзеге асып жатыр. Сыни тұрғыда бағалау баланың күнделігіне жақсы немесе өте жақсы сынды бағалар қойылатын болады. Ол бағалар балалардың сабаққа деген қызығушылығы жоғары болады деген сенімде. Бұл жоба әлемнің бірқатар мемлекеттерінде қолданылады. Осы жобаның аясында мемлекеттегі сауаттылық деңгейі жоғарылап, оқушылар әр салада көптеген жетістіктерге жетіп жатыр. Балаларды ынталандыруды жарыстар арқылы жүзеге асыруға болады. Баланың даму ерекшеліктеріне қарай немесе оқитын сыныбына қарай жарастар ұйымдастырылуы керек. Бала әр жарысқа қатысқан сайын, көп жетістіктер алып көп іздене бастайды. Жарыстарға қатысу арқылы бала бәсекеге түседі және оның не екендігі туралы екенін білетін болады. Осыған байланысты бала бәсекеге қабілетті болуға тырысады. Сол кезде біз баланы бәсекеге қабілетті етіп тәрбиелей бастаймыз. Балалар жарыстарда дипломдар немесе медальдар алу арқылы олар тек қана жетістікке жетіп қана қоймайды ол өзіне сенген мұғалімнің сенімін ақтайды. Жеңіске жеткеннен кейін бала мұғалім тарапынан ынталандыру әдістерін көре бастайды. Ол балаға оң әсерін тигізеді. Ол биік шыңдарды бағындыруға тырысады.

Қазіргі кезде бала дамуындағы ынталандыруды тікелей жүзеге асыратын субъект ол – отбасы болып табылады. Баланың тәрбиелеуші маңызды орта болғандықтан, оған қолдау көрсеттін жалғыз институт болып есептеледі. Отбасындағы жылулық және қолдау, ынталандыруды көрген бала көптеген жетістіктерге жетуі мүмкін. Қазіргі кезде отбасынан қолдау көрмейтін, жәбір көретін балалардың бар екендігін білеміз. Ол отбасындағы балалар ешқандай қолдау көрмегендіктен үлкен жетістіктерге жету ықтымалдылығы өте төмен. Ондай отбасындағы балалар өте тұйық болып өсуі мүмкін.

Неліктен отбасындағы қолдау маңызды. Бала кішкентай кезінде қабырғаларға сызу, ыдыс-аяқты сындырып алу іс-әрекеттері орын алуы мүмкін. Осының барасында ата-тарапынан болатын екі жағдайды қарастырайық. Бірінші жағдай, ата-анасы ұрысып немесе жаза қолданатын болса, бала онда болашақта белгілі бір іс-әрекеттерді жасауға бармайтын болады. Екінші жағдай, баланы қолдап оған бұл жасап жатқан әрекеті дұрыс емес екендігін түсіндіретін

болсақ, бала ата-анасымен қарым-қатынасқа қорықпай түсіп, келесі іс-әрекеттерді ойланып істейтін болады [3]. Біз екі жағдайды қарастырып шықтық. Әрине, өкінішке орай біздің қоғамымызда бірінші жағдай жиі кездесіп отырады. Осы мақаладан кейін адамдар арасында бірін-бірі қолдауға және ынталандырудың маңызды екендігі туралы адамдар арасында концепция немесе культ қалыптастыруымыз керек. Концепция немесе культтың қалыптасуы қоғамдағы тек балалаға ғана емес, басқа да қоғам мүшелеріне де өз пайдасын тигізеді деген сенімдемін.

Бүгінгі таңда қазақстандағы балаларды ынталандыру не үшін маңызды? Елбасымыз бәсекеге қабілетті жастардың санын көбейту керек деген ұсыныстар айтып жатыр. Ұсыныстың аясында біз оны тәрбиеден бастау керек деген шешімге келдік. Жоғарыда айтылған мәселелердің барлығы біздің қоғамда кездеседі. Осы мақсатта балаларды ынталандыру арқылы көптеген нәтижелерге жете алуымыз мүмкін. Енді біз неге ынталандыруды бала кезден бастауымыз керек? Себебі бүгінгі бала ертеңгі ересек, сондықтан да біз осылай қоғамды тәрбиелей бастаймыз. Бүгінгі қолдау көрген бала, ертеңгі күнде басқаларды да ынталандыратын болады. Қоғамнан қолдау көрмегендер немесе ынталандыру алмағандар кімдер? Олар қазіргі кезде психологиялық тұрғыда белгілі бір дәрежедегі адамдар. Қоғамнан ынталандыру алмаған адамда «өзін-өзі кем сезіну комплексі» болуы мүмкін. Егерде осындай диагноз барлық адамда кездесетін болса, онда қоғам деградацияға кетуі мүмкін. Осы мақсатта адамның жеке қасиеттерін қабылдай келіп, оны ынталандыратын болсақ бақытты әлемді қалыптасуына жол береміз [4].

Жалпы ойымды қорытындылай келе, гуманистік қоғамды қалыптастыруда кез келген іс-әрекет өте маңызды екенімен келісуіміз қажет. Осының аясында ынталандыру бала өмірі үшін маңызды. Баланың белгілі бір салада жеңіске жету үшін, ынталандыру өте маңызды. Егер баланы ынталандырып барлық жағдайды жасайтын болсақ, ол әлемнің өзгеруіне өзіндік үлес қосатын ғұлама ғалым болу ықтималдығы өте жоғары болуы мүмкін. Біздің бала бойына жаңа бір гуманистік деңгейдегі тағы бір қасиетті дамытып жатырмыз. Себебі бүгінгі бала ертеңгі қоғамдағы ірі тұлғалардың қатарына кіруі мүмкін. Осы мақсатта баланың бойында ынталандыру және қолдау функциялары болатын болса, қоғамдағы адамдарға деген қызмет атқаратын болатын. Біз болашақ адамдардың бойында жеке индивидтік қасиеттердің бара екендігін және оны қолдау екендігі туралы үйретеін боламыз. Ертеңгі болашақтың жарық болуы үшін, бүгінгі күнге де жарық түсіру керек деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

1. Сейталиев Қ. Педагогика тарихы: Оқулық. – А.: «Білім», 2008. – 416 б.
2. Зимняя И.А. Педагогикалық психология: Жоғарғы оқу орындарына арналған оқулық. Екінші., толықт., түзет. Жіне қайта өңдеу. бас. / Орыс тілінен аударған М.А.Құсайынов. – М.: Логос; Алматы: TST-companу, 2005. – Б. 36.
3. Ильин И.А. Путь духовного обновления / Сост., авт. предисл., отв. ред. О.А.Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2011. - Б. 63.
4. Сенин А.Е. Человек и психология. – А.: Жеті Жарғы, 2004. – Б. 246.

7. Психологиядағы практикалық зерттеулер.
7. Практические исследования в психологии.

**ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ ПРЕСТУПНИКОВ-
РЕЦИДИВИСТОВ**

Забровская А.С.
Алимбаева Р.Т.
Барикова А.Р.

С деятельностью преступников сталкивается любое государство. Во многих работах, так или иначе затрагивающих данную проблему, отмечается, что такая форма противоправных деяний, как рецидив, является одной из наиболее опасных проявлений преступности. Осужденные, неоднократно отбывающие наказание, имеют социально-психологическую деформацию, которая влечет за собой отвыкание от семейной жизни, эгоизму, повышение агрессивности, мстительности, жестокости.

Борьба с увеличением уголовных правонарушений невозможна без установления причин, по которым они возникают. В научной литературе описываются причины, которые обуславливают преступность в целом, а также причины, влияющие на рецидив в частности. Как правило, рецидивисты совершают преступления повышенной общественной опасности, тяготеют к созданию преступных группировок и сообществ. Это ведёт к вовлечению в криминальную среду новых лиц, чаще всего молодых людей, подростков, морально незрелых, неустойчивых лиц. Подобная схема порой помогает совершающим очередное преступление лицам оставаться безнаказанными, в то время как менее опытные участники группировки отбывают наказание в пенитенциарных учреждениях [1].

Изучение личности преступника даёт возможность получать сведения о причинности совершаемых правонарушений. В данном случае необходимо рассматривать способность человека аккумулировать результаты влияния социальных факторов на формирование личности. Это позволит определить, какие установки, ориентации, воздействия общества прививают нам антисоциальную направленность. В связи с этим для современной пенитенциарной психологии является важным обозначение характеристик личности, повторяющей преступления, для их последующей коррекции в целях исправления криминальных элементов.

На сегодняшний день психология обладает значительными данными о структуре, свойствах и чертах личности преступника. Авторы с разных сторон освещают этот вопрос, тем самым выделяя различные типы лиц с криминальной направленностью. Одной из категорий личности, представляющий интерес для психологии, является мотивация [2]. Достижения в исследовании мотивационной сферы позволяют работникам психологической, юридической, пенитенциарной сфер перейти от оценочного

изучения мотивации к глубинным её причинам, тем самым раскрывая закономерности и условия формирования преступного поведения.

Мотивация включает в себя две разнонаправленные тенденции. Первая обозначается как самоактуализация, потребность в достижении, самореализации и т.д. Вторая связана с потребностью в аффилиации, причастности, наличии партнерских связей. Хотя мотивация формируется под влиянием внешней среды, она является лишь передатчиком условий жизни в тот или иной момент времени. Под влиянием биологических и личностных особенностей мотивы представляют единство объективного и субъективного, одновременно являясь свойством личности, в котором хранятся ведущие жизненные тенденции [3].

Проблема мотивации рецидивистов представляет актуальную проблему в психологии, так как они являются наглядным примером не исправившихся осужденных, обнажая недостатки исправительной системы. Для многих рецидивистов характерна устойчивость антиобщественных взглядов, связанная с попытками уклониться от формы поведения, принятой обществом. Соответственно, среди мотивов можно обозначить прямое противопоставление своих интересов интересам социума в целом или отдельных лиц, чувство недоверия, злобы, стремление выгородить себя. Как правило, они нарушают общепринятые нормы, и правила без угрызений совести, с чувством гордости перед самим собой [4].

На поведение рецидивиста влияет ряд факторов. Зачастую они относятся к его образу жизни до совершения первого преступления, в промежутке между преступлениями. Система мотивации напрямую зависит от длительности и строгости наказания, мер исправительного воздействия.

Мотивы преступного поведения так же делятся на два уровня, один из которых можно обозначить как «предметный». Он выполняет функции удовлетворения потребностей личности, ведущих к совершению преступления: убийство из мести, желание повысить собственное благосостояние путём завладения чужим имуществом и пр. Второй уровень, называемый «смысловым», протекает на бессознательном уровне, включая в себя желание, утвердиться, защитить своё биологическое и социальное «Я». Эти два уровня, дополняя друг друга, и определяют преступное поведение.

Отдельной категорией преступного мотива является социальный уход из жизни, которая субъективно представляется опасной, угрожающей уничтожением. Такая мотивация, как правило, присуща хроническим алкоголикам, лицам без определённого места жительства [5].

В зависимости от ведущей мотивации рецидивистов принято делить на три группы: с антиобщественной установкой, аномального типа и ситуативного типа.

В первую группу, как правило, входят лица старше 40 лет, имеющие авторитет в криминальной среде. Они отличаются эгоистичностью, хитростью, изворотливостью. Любую ситуацию способны повернуть в свою сторону, извлекая при этом личную выгоду. Преступная деятельность для данной

группы является смыслом жизни, основным источником существования. Антиобщественные рецидивисты, в свою очередь могут быть:

1) универсального характера – с ярко выраженной криминальной направленностью. Отличаются крайней степенью индивидуализма, резким негативным отношением к труду, агрессивностью. Такие лица склонны к совершению тяжких преступлений под влиянием самых незначительных причин. Каждое последующее преступление становится более демонстративным и осознанным. Большую часть жизни представители данного типа проводят в местах лишения свободы, в связи, с чем практически не имеют социальных связей;

2) насильственного характера – определяются наличием стойкой отрицательной ориентации. Взгляды и убеждения криминального толка формируются вследствие низкого уровня культуры, образованности, кругозора. Их особенности – жестокость, мстительность, неумение и нежелание управлять собственным поведением. В отличие от других групп, данные элементы имеют постоянное место жительства, работу, социальные связи.

Аномальная группа рецидивистов характеризуется совершением преступлений в силу деградации, утраты социальных связей. Большинство из них страдают алкоголизмом, наркоманией, имеют психические аномалии. Они равнодушны, апатичны, неполноценны. Преступления отличаются импульсивностью и примитивностью. Лица этой группы имеют низкий уровень социализации, ограниченные социальные связи, склонны плыть по течению.

Рецидивисты ситуативного типа имеют невыработанные сознательные положительные установки, которые так же могут отсутствовать вовсе. Социально полезные связи у таких лиц ослаблены. Преступления главным образом совершаются из-за неумения противодействовать соблазну наживы за счёт другого. Наряду с антиобщественными установками мотивы преступления лиц данной группы могут содержаться в ситуации, предшествующей преступлению. Преступники ситуативного типа в основном совершают нетяжкие преступления, имеют снятую судимость. Тем не менее, данная категория обладает высоким уровнем общественной опасности ввиду стойкого паразитизма, трудностей в социальной адаптации [4, 6, 7].

В связи с необходимостью отбывания наказания в местах лишения свободы, по мере увеличения количества судимостей в личности рецидивистов с разной мотивацией происходят одни и те же изменения. К ним относят:

- снижение коммуникативных качеств, интровертированность, аутичность;
- жестокость, снижение чувствительности;
- развитие способности манипулировать окружающими, расчётливость;
- возрастание депрессивности, невротичности, снижение чувства самосохранения;
- снижение способности критически относиться к себе;
- неспособность проявить креативность и оригинальность в решении практических вопросов [2].

Изучение мотивации рецидивистов важно для выделения изначальных

оснований совершаемых преступлений. Однако, не стоит забывать, что устранение только одной причины сможет стать лишь ступенью на пути к совершенствованию работы пенитенциарных учреждений. Необходимо разрабатывать комплексные меры для достижения поставленной цели совместными усилиями психологов, медиков, социальных служб, работников законодательной, судебной и исполнительной систем. Повышение эффективности борьбы с рецидивной преступностью зависит от готовности государства помогать бывшим осужденным в трудоустройстве, укреплении социальных связей. Кроме того, является важным своевременное выявление лиц описанной категории и постановки их на учет с целью принятия мер профилактического характера.

Литература:

1. Ахмедова Г. Проблемы борьбы с рецидивной преступностью // Вестник ТГУПБП. - 2009. - №3. - С. 39-46.
2. Разумова Е.М. Психологические особенности личности преступников-рецидивистов // Вестник ЮУрГУ. Серия: Психология. - 2009. - №18 (151). - С. 26-30.
3. Нюттен Ж.Н. Мотивация, действие и перспектива будущего / Под ред. Д.А. Леонтьева. - М.: Смысл, 2004. - 608 с.
4. Иванов В.А. Рецидив преступлений (Уголовно-правовые и криминологические аспекты). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Омск, 2002. - 170 с.
5. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследования преступлений. - М.: Юристъ, 1996. - 172с.
6. Налбандян А.В., Демко О.С. Личность преступника-рецидивиста // Научный альманах. - 2016. - N 1-3(15). - С. 139-142.
7. Москалев А.Ю. Особенности личности рецидивистов // Психопедагогика в правоохранительных органах. - 2012. - № 2 (49). - С. 84-89.

ПРОБЛЕМА УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬЮ ЖИЗНЬЮ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ

Мартаева А.У.
Алимбаева Р.Т.
Альгожина А.Р.

Социально-политические изменения в обществе, переход к рыночной экономике поставили перед каждой личностью вопрос о степени удовлетворенности своей жизнью в современных условиях. На протяжении последних десятилетий многие ученые пытаются объяснить, почему некоторые из них бывают удовлетворены, а другие не удовлетворены своей жизнью. В настоящее время данная проблема стала очень актуальной в связи с тем, что возросла потребность личности в осмыслении собственной жизни и повышения ее качества. Однако, понятие «удовлетворенность жизнью» в психологической литературе имеет много значений в зависимости от теоретических подходов, которых придерживаются различные авторы. Удовлетворенность рассматривается, прежде всего, как состояние удовольствия, переживаемое

субъектом, если его желания и потребности исполнены, реализованы [1, 2].

С одной стороны, удовлетворенность жизнью может, зависеть от того, как человек оценивает результаты своей деятельности, и как он сам относится к данной деятельности. С другой стороны, он может быть удовлетворен жизнью, если условия жизни, его успехи и достижения, взаимоотношения с другими людьми сопровождаются позитивными эмоциональными переживаниями. Только человек сам может дать оценку своей собственной жизни [3]. Удовлетворенность жизнью - это социально-психологическое образование, которое объединяет познавательные, эмоциональные и волевые процессы и обладает побудительной силой, способной к поиску и управлению внутренними и внешними объектами [4].

Зарубежные психологи удовлетворенность жизнью связывают с такими понятиями как «счастье», «субъективное благополучие», которое является необходимым условием психологического здоровья человека.

Исследования российских ученых показали, что между удовлетворенностью жизнью взрослых людей и базовыми убеждениями личности существует взаимосвязь, а именно что мир - справедлив и в нем добро всегда побеждает зло. Жизнь человека зависит только от него самого, так как он убежден в ценности собственного «Я» [5].

Удовлетворенность жизнью зависит от различных факторов, таких как образование, материальное благополучие, развлечения, работа, семья, которые доминируют в зависимости от возраста.

Согласно теории адаптации, человек начинает понимать, что его жизнь в прошлом отличается от жизни настоящей, и он более чем удовлетворен своей жизнью в настоящее время. Удовлетворенность жизнью может снизиться после важных событий, кризисных ситуаций, но, по происшествии, определенного времени, человек делает сравнительный анализ прошлого и настоящего, дает оценку прожитому этапу и тогда удовлетворенность жизнью возвращается на прежнюю позицию.

С точки зрения зарубежных исследователей удовлетворенность жизнью является одним из показателей субъективного благополучия человека. В 1974 году американский экономист Ричард Истерлин выдвинул гипотезу, о том, что субъективное благополучие не зависит от страны проживания, но удовлетворенность жизнью внутри общества имеет существенные различия. Так, например, в странах с высоким уровнем проживания и социального обеспечения, люди более удовлетворены жизнью, чем в странах с низким уровнем. Но внутри определенного общества, при сравнении социальных групп, существуют значительные различия в удовлетворенности жизнью, где обеспеченные богатые люди более удовлетворены, чем другие слои населения [6, 7].

Такой подход стал называться теорией социальных сравнений или «парадокс Истерлина». В психологической литературе при исследовании удовлетворенности жизнью чаще всего приводятся внутренние и внешние факторы, которые влияют на удовлетворенность. К внутренним факторам

относятся: анкетные данные о человеке, психологические особенности личности, индивидуальные свойства личности. К внешним факторам относятся: социальная среда, экономическая и политическая ситуация в стране, уровень дохода населения.

Таким образом, анализируя научные подходы и теории различных авторов, мы определили в широком смысле «удовлетворенность» (англ. satisfaction) как чувства удовольствия, испытываемого субъектом, чьи потребности, желания удовлетворены, исполнены. В узком смысле, удовлетворенность жизнью – это субъективная оценка качества тех или иных объектов, условий жизни и деятельности, жизни в целом, отношений с людьми, самих людей, в том числе и самого себя (самооценка). Высокая степень удовлетворенностью жизнью ассоциируется у людей со счастьем или определяется таким конструктом, как субъективное благополучие. В то же время удовлетворенность жизнью соотносится с состоянием «удовлетворен», или испытывающий, демонстрирующий удовольствия от различных сторон жизни.

Для изучения того, как молодые люди в возрасте 28-35 лет понимают, и какой смысл вкладывают в понятие «удовлетворенность жизнью», мы провели пилотажное исследование, в ходе которого респонденты, должны были проложить незаконченное предложение «Удовлетворенность собственной жизнью - это...». Выборка испытуемых составила 100 человек.

При обработке пилотажного исследования мы использовали контент-анализ, где были выделены наиболее часто встречающиеся понятия, отражающие понимание молодыми людьми «удовлетворенность собственной жизнью». Определения были проранжированы (от большего значения к меньшему) - и распределились следующим образом: «удовлетворенность собственной жизнью – это ...»

- состояние полного душевного и физического удовлетворения;
- чувство счастья, свободы;
- достижение больших успехов;
- достижение своих целей;
- радость и спокойствие;
- отсутствие нужды в какой-либо помощи;
- быть счастливым;
- духовное, физическое и материальное благополучие;
- отсутствие каких-либо дополнительных желаний;
- иметь собственный выбор и путь;
- отсутствие скуки и обыденности в привычной жизни;
- отрицательные эмоции должны быть редкостью;
- ощущение самодостаточности;
- удовольствие от жизни, целеустремленность;
- когда есть цель и смысл жизни.

Проанализировав результаты, полученные в ходе пилотажного исследования, мы определили, чтобы быть удовлетворенным жизнью человек должен иметь определенное социальное положение в обществе, наличие

значимых социальных контактов, возможность действовать согласно своим убеждениям и иметь право проявлять творчество, а также получать удовольствие от процесса профессиональной деятельности, которая должна материально подкрепляться. Наличие свободного времени для отдыха и развлечений, обладать такими ценностями как здоровье и семья, быть успешным и по возможности, чтобы базовые потребности были удовлетворены.

Непосредственное влияние на удовлетворенность жизнью оказывают другие не менее важные факторы. Отрицательные негативные эмоции, отсутствие материальных благ, низкая социальная активность, высокая тревожность снижают, а позитивные положительные эмоции, осознание ценности жизни, видение собственных перспектив повышают степень удовлетворенности жизнью. Факторы, которые не влияют на удовлетворенность жизнью - этническая и конфессиональная принадлежность.

Таким образом, «удовлетворенность жизнью» - это субъективная оценка качества собственной жизни, при которой человек доволен ее основными аспектами, испытывая при этом присущие удовлетворенным людям качества: спокойствие, радость и счастье.

Литература:

1. Джидарьян И.А. Психология счастья и оптимизма.- М.: Институт психологии РАН, 2013. - 268 с.
2. Куликов Л.В. Детерминанты удовлетворенности жизнью // Общество и политика. Под ред. В.Ю. Большакова. - СПб.: СПбГУ, 2000. - С. 476-510.
3. Аргайл М. Психология счастья. - СПб.: Питер, 2003. - 271 с.
4. Шамянов Р.М. Субъективное благополучие личности: психологическая картина и факторы. - Саратов: Научная книга, 2008. - 296 с.
5. Углова Т.В. Субъективные предпосылки удовлетворенности жизнью в период взрослости // Вестник Новгородского государственного университета. - 2013. - Т.II. - №74. - С. 91.
6. Андреевкова Н.В. Сравнительный анализ удовлетворенности жизнью и определяющих ее факторов // Социальная диагностика. Мониторинг общественного мнения. - 2010. - №5(99). - С. 189 - 215.
7. Габдулина Л.И. Удовлетворённость жизнью и её объективные детерминанты в период взрослости // Северо-Кавказский психологический Вестник. - 2008. - № 6/4. - С. 42-48.

БІЗДІҢ АВТОРЛАРЫМЫЗ НАШИ АВТОРЫ

Абишева Азиза Эдуардовна - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Абрамович Екатерина Александровна - магистрант 2 курса, специальность "Культурология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Адилъшинова Зина Усейнгазиевна - п.ғ.к., әлеуметтік педагогика және бастауышта оқыту кафедрасының меңгерушісі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қ.
Айдарова Айдана Шакирқызы - 2 курс студенті, "Педагогика және психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Айтбайқызы Әсем - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Акажанова Алма Таурбековна - п.ғ.д., жалпы және қолданбалы кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.
Алимбаева Роза Тогайовна - к.п.с.н., доцент кафедры психологии, Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Алмас Айжан Алмасқызы - 1 курс студенті, "Шетел тілі: екі шетел тілі" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Алтынгожина Мейрамгуль Серикболқызы - педагог - психолог, "Қарағанды қаласы № 93 гимназия" КММ, Қарағанды қ.
Альгожина Анар Рашидовна - психология магистрі, психология кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Арман Айдана Ғазизовна - 4 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Аубакирова Зibaгуль Зинашевна - бастауыш сынып мұғалімі, "№ 29 жалпы орта білім беру мектебі" ММ, Павлодар қ.
Ахметжан Айгерім Асқарқызы - 4 курс студенті, "Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану" мамандығы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қ.
Аширбекова Зарина Рысбекқызы - 2 курс студенті, "Тарих" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Аяғанова Алмагүл Жанділдақызы - п.ғ.к., психология кафедрасының қауымдастырылған профессор міндетін атқарушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.
Әбдірәсіл Акерке Әбілхаққызы - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Әмірова Бибісара Әубәкірқызы - п.ғ.д., психология кафедрасының профессорі, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Бабажанова Айдана Рустемовна - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Балта Гүлім Мұратқызы - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Барикова Алена Рудольфовна - магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры психологии, Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Батурин Владимир Степанович - д.ф.с.н., профессор кафедры философии и теории культуры, Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Блок Ольга Григорьевна - доцент кафедры психологии, Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.

Болат Раушан Әлімжанқызы - 4 курс студенті, "Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану" мамандығы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қ.
Бурленова Салтанат Ошакбайқызы - психология магистрі, психология кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Газалиева Наргиз Муратовна - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Газизова Мадина Маратовна - студент 2 курса, специальность "Биология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Дарибеков Сагатбек Дарибекович - т.ғ.к., физика және нанотехнологиялар кафедрасының профессорі, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Ермағамбетова Жанагүл Рамазановна - 1 курс студенті, "Шетел тілі: екі шетел тілі" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Ермек Мөлдір Ардаққызы - 1 курс студенті, "Жалпы медицина" мамандығы, Қарағанды мемлекеттік медицина университеті, Қарағанды қ.
Жамиева Мөлдір Ерболатқызы - 2 курс студенті, "Тарих" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Жанзакова Нәсіп Ардаковна - 4 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Жұмағұлов Елдос Тәңірбергенұлы - саясаттану магистрі, саясаттану және әлеуметтану кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Забровская Александра Сергеевна - магистрант 1 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Иванова Нургүл Иванқызы - 1 курс студенті, "Кәсіптік оқыту" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Игембаева Камшат Советовна - психология магистрі, психология кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Искакова Айнагуль Шайзатовна - бастауыш сынып мұғалімі, жоғары санаттағы оқытушы, Павлодар ауданы, "Шақат жалпы орта білім беру мектебі" ММ, Шақат а.
Ишанова Шынар Пірмағанбетқызы - 3 курс студенті, "Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Кабакова Майра Победовна - к.п.с.н., доцент, и.о. профессора кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы.
Калиева Жанар Темиржановна - магистр педагогики, преподаватель кафедры психологии, Павлодарский государственный педагогический университет, г. Павлодар.
Капашева Гаухар Абдиканиевна - психология магистрі, психология кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Капбасова Гульзада Байырбалдыевна - к.п.с.н., доцент кафедры психологии, Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда
Караконисова Салтанат Гомаровна - гуманитарлық ғылымдар магистрі, философия және мәдениет теориясы кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Кенжебаева Саида Нуржановна - студент 2 курса, специальность "Международные отношения", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Кенішбай Елана Алтынбекқызы - 4 курс студенті, "Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі" мамандығы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қ.

Кеңесбекова Салтанат Амангелдіқызы - педагогика ғылымдарының магистрі, мектепке дейінгі және психологиялық-педагогикалық даярлық кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Кугель Ангелина Сергеевна - студент 3 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Кудабаева Еркежан Дулатқызы - педагог-психолог, "Балқаш қаласы жалпы білім беретін №16 лингвистикалық бағыттағы орта мектебі" КММ, Балқаш қ.
Қошан Айымгүл Саматқызы - 4 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Лазарева Елена Александровна - магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры психологии, Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Мамбеталиева Альбина Бериковна - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Мартаева Айгерим Уалиевна - магистрант 2 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Махметова Назигуль Калеловна - магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры психологии, Павлодарский государственный педагогический университет, г. Павлодар.
Мейер Ирина Алексеевна - студент 2 курса, специальность "Экология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Молдабаева Роза Апақбаевна - әлеуметтік ғылымдарының магистрі, психология кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Мукушева Ханшайым Муратовна - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Муратова Айсулу Муратовна - студент 2 курса, специальность "Биотехнология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Муханова Диана Аскарровна - студент 2 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Мұқанбетрақым Айжан Абдолхәкімқызы - 1 курс студенті, "Шетел тілі: екі шетел тілі" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Мұратова Мадина Болатқызы - гуманитарлық ғылымдар магистрі, археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Некрасова Юлия Сергеевна - студент 2 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Нұрғалиева Сәуле Мұхановна - әлеуметтік ғылымдарының магистрі, психология кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Омарова Айгүль Саулетовна - научный сотрудник, Карагандинский областной музей изобразительного искусства, г. Караганда.
Омарова Айым Кайратовна - студент 2 курса, специальность "Биотехнология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Перепечай Анна Викторовна - студент 2 курса, специальность "Биология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Рахметова Фариза Базарбайқызы - 1 курс магистранты, "Педагогика және психология" мамандығы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.
Ризулла Айдана Ризуллаевна - магистр психологии, PhD докторант 2 курса кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы.

Сабилова Райхан Шайхышевна - к.п.н., доцент, профессор кафедры психологии, Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г.Караганда.
Садубаева Асем Ойратовна - студент 4 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Сарсенбаева Ботагоз Габдуловна - к.п.н., профессор кафедры психологии, Павлодарский государственный педагогический университет, г. Павлодар.
Сатымбаева Айжан Казбековна - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Сейтқали Дидар Маратқызы - 1 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Синенко Анастасия Сергеевна - студент 2 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Сланбекова Гульнара Қобылановна - «Психология» мамандығы бойынша Ph.D, психология кафедрасының доценті, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Талгатова Анар Талғатқызы - 1 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Таледжан Назерке Алмазқызы - 3 курс студенті, "Дінтану" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Танирбергенова Алуа Ерболовна - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Тлеукең Ажар Жамбылқызы - 3 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Төлегенова Гүлнұр Сәуірбайқызы - 1 курс студенті, "Кәсіптік оқыту" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Төлеубай Алина Жанболатқызы - 3 курс студенті, "Философия" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Тұрсынбай Әсел Төребекқызы - 1 курс студенті, "Кәсіптік оқыту" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Уколова Марина Александровна - студент 2 курса, специальность "Биология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Феталиева Надежда Юрьевна - магистр философии, старший преподаватель кафедры философии и теории культуры, Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Чупеева Анастасия Александровна - студент 4 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Шайкенова Жайна - 2 курс студенті, "Психология" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Шакенова Сания Муратовна - студент 2 курса, специальность "Биология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.
Шапағатова Инабат Орынбасарқызы - 1 курс студенті, "Кәсіптік оқыту" мамандығы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Ширинбекова Жаркын Амангельдиевна - әлеуметтік ғылымдарының магистрі, психология кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.
Яблочкина Елена Сергеевна - студент 2 курса, специальность "Психология", Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова, г. Караганда.